

Cseres Tibor

Vérbosszú Bácskában

TARTALOM

ELŐSZÓ HELYETT

AZ ÖRÖK BÉKE HÍVEI

ELŐZMÉNYEK ÉS BAJCSY-ZSILINSZKY

KÖZÖS MÚLT

BEVÁNDORLÁSOK

SZABADSÁGHARC, EGYMÁS ELLEN IS
MONARCHIÁBÓL AZ SHS-KIRÁLYSÁGBA
A BÁCSKAI MAGYARSÁG FOGYASZTÁSA

AZ ÖRÖK BÉKE MEGTÖRIK

A HADJÁRAT ÁRA
KOMMUNISTÁK BŰNHÖDÉSE
CSUROG, ZSABLYA, ÚJVIDÉK

HIDEG NAPOK: REGÉNY ÉS FILM

SOKSZOROS MEGTORLÁS: VENDETTA

VOLT-E HALÁLOS PARANCS?
BEZDÁNI EMBEREK
ÚJVIDÉKBŐL ISMÉT NOVI SAD
SZENTTAMÁS - FÖLDVÁR
SZIVÁC
ADORJÁN: NADRIJÁN, A PÓRUL JÁRT
KANIZSA
ÓBECSE - VERONIKA-KENDŐVEL
SZEPTEMBERI FEHÉR KEZŰ KORAI PARTIZÁNOK
SZENTFÜLÖPRŐL A GÁKOVAI TÁBORBA
TEMERIN
HORGOS
MARTONOS
ZENTA
ADA - AZ ÉLET HÍDJA
MOHOL - A FÖLDIGÉNYLŐK HALÁLA
PÉTERRÉVE
CSUROG: AZ UTOLSÓ MAGYARIG
ZSABLYA
SAJKÁSOK PUSZTULÁSA
ZOMBOR
VERBÁSZ
PACSÉR
BAJMOK
SZABADKA
APATIN - KULA
AHOL KIEGYEZTEK
SZÉKELYEK HALÁLOS VESSZŐFUTÁSA
A PETŐFI BRIGÁD

VEZÉRFONALUNK - HALÁLLISTÁVAL

BOSSZÚ UTÁN ÍTÉLETEK

HALÁLOS BÍRÓSÁGI KOMÉDIA

UTÓSZÓ HELYETT

ELŐSZÓ HELYETT

Az emberölés módjairól a hajdankortól napjainkig rengeteg tapasztalat gyűlt, s a bűnözők, a nyilvánvaló mindennapi gyilkosok szemünk láttára élnek a sokféle s egyre szaporodó eszközökkel, a tudományok fejlődésének jó vagy rossz voltából.

Napjaink magános (vagy éppen társas) gyilkosainak cselekvési indítéka és eljárási módja, bárhol hajtódjék is végre a nagyvilágban, nem tartozik mondanivalónk, megörökítenivalónk körébe.

Emlékezetünkben Bácska területére szorítkozunk, s a huszadik század negyvenes éveinek első felére. S e hely- és időkorlátozás után pusztán azokat a véres cselekedeteket vesszük szerre, amelyeket egyfelől a magyar állam nevében, másfelől a szerb partizánok országos megbízásából követtek el.

E rettenetes bűnhalmazoknak eszmei alapját, gyatra és gyötrő filozófiáját keresve a kezdetleges gondolkodás rákos daganatára, az előítéletes vélekedésére tapinthatunk. S meggyőződhetünk róla újra és újra, hogy az ember nem pusztán értelmes lény - bármely józan törekvései ellenére -, nem tud csak az lenni, s gondolkodásában, viselkedésében minduntalan helyet nyit a vak gyűlöletnek.

S a vak gyűlölet anyja az előítélet.

A tőlünk különböző nemzetiségű, fajtájú, viselkedésű emberekkel, embercsoportokkal szemben szerzett vagy öröklött ellenszenv.

Ez ellenszenv következménye a támadó hajlandóság, az agresszív indulat, amely akkor válik igazán élessé, ha saját kudarcélmény táplálja.

Valamely etnikai csoport akkor válhat legkönnyebben a tettleges ellenszenv célpontjává, áldozatává, amikor olyan tulajdonságokat vagy törekvéseket képvisel, amelyeket az előítéletre hajlamos emberek a saját közegükben nem ismernek vagy nem fogadnak el. Ez a magatartás odáig fajulhat, hogy az idegen csoport tagjainak elütő vagy éppen kedvezőtlen tulajdonságait óriásivá duzzasztják, s egyidejűleg a saját hasonló jellemvonásait kicsinyítik, vagy éppen rokonszenvesnek minősítik.

Az ellenszenv kifejezése és érvényre juttatása rendszerint általánosító jellegű.

S ezzel egyértelmű: ha valamilyen módon kárt akarunk okozni egy embercsoportnak, törekvéseink igazolása végett mindenekelőtt lekicsinyeljük őket. Ha elhisszük, mert meggyőztük magunkat, hogy a velünk szembeállított csoport tagjai értéktelenek, buták, erkölcstelenek, s számunkra mindezeket túl kártékonyak lehetnek - akkor megfoszthatjuk őket jogaitól, még az élethez való joguktól is, akár meg is gyilkolhatjuk őket, s fölösleges azt fontolgatnunk, hogy emiatt mi erkölcstelenek lennénk.

Az előítélettel terhes szemlélet lényegéhez tartozik, hogy a más etnikum ellen irányuló megvetést s a hozzá kapcsolódó haragot helyénvalónak, sőt igazságosnak tartja, s ehhez pedig feltétlenül szüksége van arra a meggyőződésre, hogy a megvetés és harag célpontjaként szemben álló idegen csoportnak saját rossz, „utálatos” tulajdonságai miatt kell szenvednie, elszenvednie, amit rámér a sors, hogy az áldozat maga az oka balsorsának.

Azt a hajlandóságunkat, hogy áldozatunkat hibáztassuk, amiért magatartásával kivívta pusztulandóságát, az a kétes értékű örömteljesülés öregbíti, hogy cselekedetünkkel helyreállítjuk a megbolygatott erkölcsi világrendet.

A magyar törvényalkotás, a Tanácsköztársaság bukása után, annak megismételhetőségét megakadályozandó, létrehozta az 1921:3 törvénycikket „az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről”, ennek alapján valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának létesítésére irányuló mozgalom kezdeményezőire és vezetőire halálbüntetést is ki lehetett szabni. A magyar törvényhozás ezzel az úgynevezett „rendtörvénnyel” a kommunisták másságát fogalmazta meg, s hogy őket e különbözőségük miatt mindenképp megkülönböztető módon kell kezelni, s számukra hátrányosan kell elbírálni tevékenységüket, s politikai törekvéseikért akár életüktől is meg lehet fosztani őket.

A rendtörvényt egy évvel megelőzte az 1920:XXV törvénycikk, amely a nem magyar származásúnak minősített magyar állampolgárok hátrányos megkülönböztetését írta elő: a *Numerus Clausus* = a *zárt szám*. Ez a kifejezés arra vonatkozott, hogy bizonyos jogosítványok elnyerésére, valamely testületbe vagy tanintézetbe való bejutásra származás szerinti százalékos arányszámokat szabott meg a törvény.

Ez a „szabályozás” gyakorlatilag és kimondatlanul az izraelita vallású diákok egyetemekre való „özlését” volt hivatva meggátolni azzal, hogy felvételüket az országos arányszámuk szerint 6 százalékra korlátozta.

A későbbi, 1939-ben s a következő években hozott ún. zsidótörvények rendelkezései a gazdasági és társadalmi élet minden területére általánosították az 1920-as év egyetemi zárt számát. A háborús esztendőkből a törvényeket meghaladóan, de nem azok szelleme ellenében, még az élettől való megfosztásra is okot formált a hátrányos megkülönböztetés azok szemében, akik élő fegyverek mellett vérengző, szadista lelket is viseltek.

Bácskáról beszélve ezekről a téteményekről is meg kell emlékeznünk.

A háború alatt a kommunisták ellen szervezett büntetőeljárások a szerb partizánmozgalom résztvevőire is kiterjedtek, sőt mindazokra is, akik a partizánok tevékenységét támogatták, s azokra is, akik annak gyanújába kerültek, hogy rokonszenveznek ezekkel a Bánátból Bácskába átsapó szerb fegyveresekkel.

A honvéd vezérkar főnöke katonai felügyelete és hatáskörébe tartozó különbíróóság által harcolt Bácskában az említett törvények rendelkezéseinek, lehetőségeinek megvalósítása érdekében - a háborús körülmények között a másként viselkedők életét s a gyanúba vonható kommunista- és partizánszimpatizáns személyeket üldözve.

Ítélettel és ítélet nélkül hány életet oltottak ki 1941 és 1944 tavaszai között? [Erről még később, lehető pontossággal.]

És hogyan? A katonai bíraskodás életkioltó ítéletei: az akasztás és a főbelövés. Ezekről a módokról nem sok újat mondhatunk, ez a két kivégzési mód réges-régi civilizációnk történetében, az első az ókor óta ismeretes, a második a lőfegyverek elterjedése után vált szinte megszokott eszközévé a mindenkori büntetőhatalomnak.

A törvényes tárgyalás mellőzésével, tehát ítélet nélkül meggyilkolt „ellenség” sorsa abban különbözött az ítélettel megbecsült holtakkal szemben, hogy míg ezek személyes, azonosítható sírba kerültek rendszerint, mert a hatalom névvel vállalta pusztulásukat, amazok a rögtönzött megtorlás áldozataiként többnyire jeltelen tömegsírba hulltak, még inkább a folyók mentén a vizek sodrába.

Különbséget kell tennünk a fegyveres harcban megölt partizánok sorsáért felelős csendőrök és katonák fegyverhasználatára és azoknak a csendőröknek, katonáknak és tisztjeiknek „bátorsága” között, akik a védtelenné vált polgári lakossággal számoltak le.

Gyakorlattá vált, hogy a golyó által holtak sírjául még a téli fagyban is a meglékelt folyót választották a kivégzőosztagok.

A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, majd Jugoszlávia megalakulása óta törvényeiben, rendelkezéseiben kezdettől fogva megkülönböztette a területén élő, maradó magyarságot, mondhatjuk, természetesen: hátrányára. Ha nem is úgy, hogy mindig a hatalmába került magyarok életére tört volna.

A partizánhadserég fővezére, Tito marsall nem adott írásbeli parancsot a bácskai magyarok irtására, de eltúrta s nyilván szóbeli utasításokkal elrendelte, hogy a visszafoglalt Jugoszlávia egész területén, így Bácskában is, bosszuljanak meg partizánjai minden sérelmet, ami a háború négy esztendejében a partizánokat s a szerbséget érték. Valahogy úgy: ahol vérpatak folyt, ott vér folyónak kell hömpölyögni!

Lehet, hogy e vérbosszúra ingerlő parancsokat Joszip Broz Tito abban a hiszemben terjesztette ki Bácskára, hogy itt a magyarság fegyveresen fog ragaszkodni szülőföldjéhez. Csakhogy a magyar közigazgatás és a magyar fegyveres alakulatok vissza- és elvonulása után nem dördült el puska, s a magyar lakosság ellenállás nélküli beletörődéssel fogadta, viselte az új hatalomváltást.

A partizánok hároméves önvédelmi harcában felelevenedtek a középkor óta hamu alatt parázsló emberpusztító hagyományok, melyek a mindenkori ellenség megsemmisítésére megőrződtek. De kiegészültek a géppuskás, géppisztolyos kor kínálta lehetőségekkel s mindazokkal a vízparti emberirtó módokkal, amelyekkel a magyar katonai megtorlás is élt. Azonban számos véres és kegyetlen vívmánnyal dúsítják a halálformákat. Míg a magyar fegyveresek egyenkint végeztek áldozataikkal, a szerb partizánok - nyilván mert megtöbbszörözték számukra a véres feladatot - tízesével, tizenötösével összedrótolták a kivégzendőket, s így az előre megásatott sírárok elé sorakoztatva tűzgépsorozataikkal hátulról lötték agyon őket, a maguk számára könnyebbségként úgy, hogy halálos találatokkal tarkójukon, hátukban nyomban végső nyughelyükbe bujjanak, hogy aztán csak rájuk kaparják vagy kapartassák gyilkosaik a kiásott földet.

Acélhuzalnak úgy látszik bővében lehettek, mert lőszerüket kímélve úgy hurkoltak néhol tíz vagy tizenöt férfit, hogy holmi szalma-, szénakazal köré karikába állították őket, a két szárny végembereit is keményen összedrótózva. S amikor a gyűrű szilárdan állt, csóvával meggyújtották a kazlat. A rabbá kötözöttek egymást akadályozták a lángok taszításában, a menekülésben. Ott égtek halálra valamennyien.

Máskor és máshelyt az elfogottak kivégzés előtti gyötreséhez a többméteres parázsszönyegen való mezítlábas átsétáltatás tartozott.

Ahol idejük engedte s a kegyetlenségnek türelmes gazdája került, ott a kiszemelt áldozatokat harapófogóval megfosztották mind a húsz körmüktől. Fokozták látványuk élvezetét, ha a közeli kovácműhelyben megizzították a tépő harapófogókat.

Épp egy ilyen kovácműhely közelében - talán munkára kényszerített kovácslegények segítségével - megpatkoltak némelyeket.

Ahol izzítható szenet találtak, éltek azzal a lehetőséggel, hogy rostélyokon elevenen megsütötték a kivégzendőket.

Nem minden partizán tudott megbirkózni a szörnyűséges kínzások látványával, némelyek elokádták magukat a kényszerű parancsteljesítések közben.

Ha elevenen nyúztak valamely kiváltságosan büntetendő személyt, holmi módos falusi bírót vagy otthon rekedt ügyvédet, orvost - bizony a partizánok némelyikét ájulás környékezte. Merthogy nők is nagy számban vettek részt ezekben a kegyetlenkedésekben.

A markukba került papokkal, szerzetesekkel megkülönböztető módon bántak, bántak el. Legtöbbször levetkőztették őket, s hátukból kereszt alakú szíjat vágtak bemelegítésként. Az edzettebb partizánok kedvéért a sokszor nem is egészen fiatal lelkesek nemi szervét vették gondozásba. Leginkább megint csak harapófogóval tépték heréjüket, aprították makkjukkal kezdve hímveszőjüket.

Ugyancsak a kovácsműhelyek szomszédságában s még mindig papi emberek péniszét égették izzó vassal, a kínzást folytatólagosan ismételve több napon át. Akadt ezekben a partizán-egységekben olyan asszony, aki ezeket a mezítenül tartott tisztelendő katolikus férfiakat megtiporta, előbb ágyékukat zúzva, majd mellkasukat roppantva meg.

Egyik faluban a sportpályára terelt férfiakat meg is motozták, fegyver után kutatva. Egy tizenegy éves fiúcska nadrágzsebében töltényhüvelyt találtak. Efféle talált tárgyakhoz való időleges ragaszkodás cseperedő fiúknál elég általános. Ezúttal azonban a fegyveres ellenállásra való készülődésnek vagy éppen készségnek minősült a gyermeki kedvtelés. A bűnös fiút kiállították a pálya üresen hagyott közepére, ott lábára érintő aknákat vagy kézi-gránátköteget erősítettek. A szemtanúktól származó, de harmadlagosan közvetett elbeszélés nem tud különbséget tenni a kétféle robbanógyártmány között. Az emlékezés lényege mindenképp az, hogy a gyermeklábakra kötözött eszközöket veszélytelen távolból addig lövöldözték, amíg a robbanás be nem következett, és széttépte a lábak s az ártatlan töltényhüvely ifjú gazdáját.

Hogy aztán a nézőket, a sportpályára csődített férfinemen való lakosságot egyenkint vagy összedrótózva géppisztolylövéseikkel tiltsák ki az élethől.

Amint a kovácsműhelyek közelsége ősi égetéssel történő gyötrésekre ihlette a képzeletgazdag partizán kivégzőosztagokat, egy-egy modern fűrésztelep is adott ötletet holmi újféle gyilkolási lehetőségekre. Fűrészgéppel ejtett kéz- vagy lábcsonkolások a heves és hosszú fájdalommal megtoldott emberölés változatai voltak.

De a gatteren közvetlenül is volt mód gyors halált előidézni: a szálfákat deszkává szeletelő, hasító fűrészpad példaértékű lehetett az ádáz képzelet számára. Legfeljebb azon kellett töprengenie a kivégzőosztag parancsnokának, hogy fejtől vagy lábtól iktassa-e a fogaskorong elé áldozatát.

Volt rá példa, hogy a fatörzsek hasábra aprítása ragadta magával a kegyetlen képzeletet. Esett úgy, hogy egész család, történetesen a magát büntetlennek tudó fűrésztelep tulajdonosa maradt otthon. Az ítélet nélkül büntető csapat a bűnösnek ítélt embert családotul odakötözte a fűrészpadra, s a megindított fűrészgép derékban szelte kettőbe az asszonyt s a gyermekeket is.

Itt pihenőt kellene tartanunk képzeletünknek a felsorolásban, de már csupán egy gyilkossági módszerről, a karóba húzás középkori, de talán még régebbi szokásáról kell számot adjunk.

Tájainkon a negyvenes éveket megelőzően 1907-ből maradt hírünk a megtorlásnak erről a módjáról: Havasalföldön és Moldvában büntette így a román királyi törvénykezés a parasztfelkelés vezető résztvevőit.

A történeti előidőkben a gyermekgyilkos asszonyok büntetése volt Európa-szerte a karóba húzás, később ezt a vétket zsákba varrott vízbe fojtással enyhítve torolták meg. A férfiak köréből a rablógyilkosokra szállt ez a kemény büntetés.

A felkarózás, nyársba vonás (palo inponere) sokáig túlélte az idők múlását, a 16-17. sz. büntetőjogi gyakorlatában még érvényesült rablók, rablógyilkos útonállók rendszerinti büntetéseként, amit azonban egyéb súlyosnak minősített esetekben s a hadifogságban is gyakran alkalmaztak. A feudális kori, általánosan elterjedt kivégzési módok között a karóba húzás volt az egyik legkegyetlenebb. Minthogy az elítélt kínját, aszerint, hogy testén a karót hogyan vezették keresztül, arra mily módon tűzték fel, az eljáró hatóság tetszése szerint s igen hosszúra lehetett nyújtani. A karóba húzás a megtorlásokon túl az általános elrettentést is szolgálta.

A felvidéki zborói úriszék még 1692-ben a lázadó jobbágyokat így büntette, de még 1762 körül is a nagykárolyi úriszék felnyársaltatott egy lótolvajt.

Gróf Esterházy Antal kuruc generális büntetőintézkedése így maradt fenn az érsekújvári commendánsuram ökegyelme Ebeczky Imre dandárnok számára adott instrukciójában 1707. május 11-éről: „Nem különben való vigyázásért observáljon azokra, úgy mint hazánk mostohafiaira, valakik étczakának idején a bástyán lebocsátkozni és desertálni praesummálnának; az olyanokat megragadtatván, *pro statuendo exemplo, publice* felkaróztassa.”

Hogy ennek a parancsnak, a „kuruc generális” rendelkezésének érvényt szereztek-e, s ha igen, vajon hányszor, arról nem szól a fáma.

A maradék polgári ismeretek hiányosak a nyársba, karóba húzás végrehajtása tekintetében, noha a délszláv ítékezés még századunk negyvenes éveinek elején, derekán talált a maga körében „szakembereket”, karózó hóhérokat, akik megőrizték a legnagyobb elképzelhető szenvedést okozó kivégzés módját.

Nem mellőzhetjük közreadni ezt a „hagyományt” szakértő elbeszélők beszámolóí alapján. Íme:

A három métert meghaladó keményfa, lehetőleg tölgyfakaró kergét a „művelethez” simára kell csupálni, kihegyezett végére, ha idő és alkalom nyílik, éles vassapkát kell húzni, s a csúcsától jó méter hosszan olajjal teendő síkossá.

Jó előre szűk szájú, lyukszerű gödröt ás a végrehajtó vagy segédje, amelybe majd beleillesztik a „felszerelt” karót. A gondos előkészülethez tartozik egy rövid nyelű, kézhez álló, nagy fejű fabunkó.

A nézőközönség csak ezután gyülekezik a helyszín köré, előre élvezve a hátrakötött kezű áldozat várható iszonyatos riadalmát, akinek ebben a véghelyzetében csak annyi kívánsága lehet hóhérai iránt, vezessék majd a karót szívére, tüdejére keresztül, minél több életfontosságú szervet át, a rövid szenvedés érdekében.

A művelet első mozzanataként hasra fektetik, ha másként nem megy, hasra teperik az „embert”, s vállára, farára lépnek, hogy ne mozduljon. Ezután mindkét bokájára hurkot vetnek, s két segítő hóhér a hurkolt lábakat kétfelé húzza. Maga a hóhér éles késsel az ember lába közé guggol, s éles késével a nadrág posztóját s a gatyá vásznát combközépen kimetszi, utat biztosítva a karónak. Ilyenkor már az eleven hússal sem kíméletes. Ezután a szétvont talpak előtt két-három kerek dorongot tesznek keresztbe, s hogy jól gördüljön, azokra illesztik, célozva, az olajozott végű karót.

A hóhér most óvatos kézzel az ember végbelébe illeszti a megvasalt karó csúcsát, ez a vigyázat nem a biztos fájdalom elkerülését jelenti, hanem azt a gonoszságot, hogy a nyárs a gerinc mentén induljon a tüdőlebenyek mögött s a vesék között, a szívet is illendően elkerülve, a megrendelők óhaja szerint, a hosszú, tartós szenvedés érdekében. Az első döféskor óhatatlan, hogy az érintett tompor a hátrafeszített csuklók alatt rándulva fel ne

emelkedjék. A hóhér ezután marokra fogja a beavatkozásra kész bunkót - előbb gyöngéd ütésekkel, majd egyre bátrabban kalapálva a karót vastagabb végén a becélzott irányba. Az eredményesebb s a rendüléstelen munkálkodás érdekében int segédeinek, hogy pányvázott bokáinál fogva lassan, szétfeszítve húzzák rá a meg-megránduló testet a lassú karóra.

Az ember kezdeti üvöltése csikorgássá fajul, amint a nyárs belül a lapockák magasságába érkezik. Az éknek most kissé jobb felé kell elcsúsznia - ezt a főhóhérnak tudnia kell, s azt is az olajozott csuszamló farész eltűnése után, a jobb váll s a kulcscsont bőre fölött, mikor kezd púposodni a vaskúp. Éles késével ekkor utat nyit a hóhér, s alul a bunkó két-három ütésével még befejezi az előírt műveletet.

Ekkor a karó vastag alját a lyukszerű gödör felé irányozzák együttes igyekezettel, majd ketten vállban megragadják az „embert”, s inkább lefelé húzva, mint emelve a harmadik segítségével a földrésbe állítják az emberrel felékesített karót, s földdel és fadarabokkal kiékelik, nehogy megdőljön a tehetetlen súly lengésében.

A hóhér s az élvezkedő nézősereg diadala, ha az ember még órák hosszat sóhajtozik, csikorog s mellkasán láthatók a szív kétségbeesett ütései, míg a kiásott föld beissza a szivárgó vér alvadt feketéjét.

AZ ÖRÖK BÉKE HÍVEI

ELŐZMÉNYEK ÉS BAJCSY-ZSILINSZKY

A második világháború angol miniszterelnöke, Winston Churchill két üzenetet küldött a magyar népnek az angol nép és szövetségesei nevében. Az ígéretek közül csak az egyiket vették figyelembe utódai s volt fegyvertársai.

Teleki Pál magyar miniszterelnök öngyilkossága után, 1941. április első hetében világgá röptült az a fogadkozás, hogy a magyar-jugoszláv örök barátsági szerződés megszegését megtagadós a hitlerista német csapatok támadó hadműveletei ellen tiltakozó magyar államférfi emlékének azzal kell adózni, hogy a béketárgyalások idején egy széket üresen hagynak a győztes hatalmak.

Churchill második ígértét 1943. február tizenegyedikén adták át a lisszaboni magyar követnek: az újvidéki események mély csorbát ejtettek a magyar nemzet becsületén. Emiatt a szerbekkel valószínűleg még sok nehézségük lesz a magyaroknak.

A jóslatszerű ígélet a következő év novemberében várakozáson felül teljesült.

Teleki Pál emlékének megbecsüléséről nemcsak a politikai győztes utódok feledkeztek el, hanem maga az ígértetevő Nobel-díjra jutott kolosszális emlékiratában meg sem említi ezt a magyarokat sorsuk gyökerében érintő lehetőséget.

A béketárgyalásokon csak az újvidéki eseményeket tették szóvá, Magyarország nagy hátrányára. A magyar béke delegációnak azt a felterjesztését, mely szerint a szerb partizánok 1944 novemberében tízszeresen vettek elégtételt Bácskában, Újvidéken kapott sérelmeikért, veszteségeikért, minthogy negyvenezernél több ártatlan magyar férfit gyilkoltak meg vérbosszúra szomjas kegyetlenséggel - nem vették figyelembe, úgyszólván hallatlanná tették. Pedig az még égbekiáltóbb volt, mint az újvidéki úgynevezett magyar katonai „razzia”.

A háború után - a jugoszláv állammal kialakult „szocialista” barátság miatt - nem illett, sőt tilalmas volt emlékezni mindarra, ami 1944 őszén történt Bácskában. S a „bűntudat” meg a szegyenkezés miatt hallgatni kellett az 1942-es újvidéki eseményekről is. Ebben a hallgatásban, elhallgatásban szerepe volt annak a maradék katonai, katonatiszti önbecsülésnek, amely a háború alatt és a háború után is úgy vélekedett, hogy mindaz, ami 1941 végén és 1942 januárjában Újvidéken s a sajkáskörzetben történt, szükségszerű megtorlás volt, amellyel minden szuverén állam védereje jogosan s hasonló eréllyel köteles lett volna visszaverni, fegyveresen elhárítani függetlensége ellen törő minden fegyveres támadási kísérletet.

Ennek a hatalmi elvnek hitében s a birtokonbelüliség úri meggyőződésében tiltakozott a magyar királyi honvédtisztikar már Bajcsy-Zsilinszky Endre felháborodása ellen, még akkor is, amikor a parancsnokokat törvény elé állították. Ezért történhetett, hogy maguk a bírák is jogosnak ítélvén a „partizánakciók” ellen foganatosított replésszáliákat, elébb felmentették a vádlott tiszteket.

De a következő évben, 1943-ban, Bajcsy-Zsilinszkyék megújuló követelése és az angol miniszterelnök februárban Lisszabonban tolmácsolt vészjósló üzenete miatt, annak majdani következményeit elhárítandó, új eljárást indítottak a megszeppent kormányzó utasítására. Ám azok, akik akkor s később is és mindmáig elkerülhetetlenül jogosnak és nem becsületébe

vágónak tartották s (talán még utódaikban) tartják ma is az újvidéki vérengzést, közvetlenül az ítélet elől kimentették, megszöktették a fővádlottakat.

Ami a következő év őszén történt Bácskában, a magyar férfiak tömeges lemészárlása, a vérbosszúra emlékeztető visszatorlás jegyében, annak az igazságszolgáltatás, az illetékes jugoszláv bíróság által való el- és megítélése iránt - tudtommal - arról mindmáig semmi szó nem esett. Következésképp a jugoszláv hatóságok s maga a szerb nép a magyarok elleni, ártatlan férfiak tízezreit sújtó hatalmas megtorlást igazságosnak, a szocialista erkölccsel megegyezőnek tartotta, tartja. S változatlanul nem táplál büntudatot még azután sem, hogy magyar részről a harmadik nekifutásként 1946-ban a Magyar Népbíróság súlyos, helyenkint és személyre szólóan olykor legsúlyosabb ítéleteket hozta az Újvidéken történt kegyetlenségek megparancsolói és elkövetői ellen.

Mindezeket tudva, az isteni és földi igazságszolgáltatás részrehajló mozdíthatatlanságának megmozdítása végett íródott 1960-ban a *Hideg napok*. Feltárandó a túlzó jugoszláv propagandairatok ellenében az újvidéki razzia méreteit, azzal a többször kimondott igénnyel, hogy a két és fél esztendő múlva bekövetkezett, minden képzeletet felülmúló megtorlást egy szerb írónak lenne hivatása és kötelessége összefoglalni, megírni.

S mert a méltán kívánt válasz nem következett el, a *Hideg napok* magyar szerzőjének kellett vállalkoznia arra, hogy a meddő várakozás után maga adjon hírt 1969-ben egy községre szűkítve s csak jelezve a szerb vérbosszú módszeres kegyetlenségéről.

A *Bezdáni ember* címen közreadott beszámolóból megjelenése után diplomáciai ügy lett, nemcsak a jugoszláv külügyminisztérium, de a jugoszláv partizánszövetség is sérelmesnek érezte az elkövetett szörnyűségek töredékének feltárását is.

A történetek: a kölcsönös felelősség rögzítése és emlékezetbe idézése végett - a *Hideg napok* írójára vár, várt az a kényszerű feladat, hogy a rendelkezésére jutott s felgyűlt adatok, eseményrészletek összefoglalása által megossza a két nemzet között az égbekiáltó kiontott vér mennyiségét.

Nem kezdek mással, mint a mártírhalt szenvedett Bajcsy-Zsilinszky Endre szavainak felsorakoztatásával. Ő a magyar állam jövődjé stabilitását a délszláv néppel leendő szoros baráti együttműködéssel képzelte el, s e reményét az 1940-ben megkötött magyar jugoszláv örök barátsági szerződéssel a megvalósulás boldog kezdetének vélte.

Az újvidéki razziát álmai széttiprásának minősítette. De szóljon ő reményeiről s várakozásairól s küzdelméről, hogy ne hiúsuljon meg a két nép békéje:

„Nem titkolom őszinte rokonszenvem a délszláv népek - szerbek, horvátok, szlovének - iránt. Egyéni viszonzása ez csupán annak az alig rejtegethető kollektív rokonszenvnek, melyet a délszlávok minden törzse, talán leginkább a szerbek, a magyar szellem megnyilatkozásai, elsősorban népi zenénk iránt minden más idegen népnél elemibb erejű természetességgel tanúsítanak. Elképzelhető-e, hogy sorsszerű ellenségünk lehessen egy nép, amely ennyire szívébe fogadja a magyar egyéniség legösztönösebb szellemi megnyilatkozását, népdalunkat?

Sokat tűnődtem, füstölögtem magamban a délszláv-magyar kérdésen. Nem mai konjunktúra ez az én délszláv tájékozódásom. 1930-ban megjelent Nemzeti Radikalizmus című politikai programkönyvemben már a magyar külpolitika egyik legfőbb feladatának hangoztattam a magyar-szerb-horvát kiegyezés és együttműködés megvalósítását...

Azóta is szüntelenül érdekel, foglalkoztat, izgat a délszláv-magyar kérdés.

Volt idő, amikor látván szerb szomszédjaink nagyhatalmi ábrándjait, igényeit, nyilvánvaló nagyzolásait Csonkamagyarországgal és az elszakított magyar kisebbségekkel szemben tanúsított rideg, sőt ellenséges magatartását, ugyanakkor érthetetlen alkalmazkodásukat a prágai kisantantvezényletnek, azt gondoltam: olyan nép ez, amelyet a maga természetes medrébe viasztörítani csak erőszakkal lehet. Ki kell hát lesni a jó alkalmat, és meg kell őket verni mindenáron, a magyar-délszláv kérdést csak ez döntheti el. Utóbb rájöttem - nagyon számottevő délszláv vélemények is ebbe az irányba tereltek -, hogy egy magyar-délszláv mérkőzés hasonlítana egy eldöntetlen bajvíváshoz, az egymást legyőzni nem tudó hősöknek idejében kellene megtámadniuk egymást. Magyarország belátható időn belül nem lehet többé nagyhatalom önmagában, Jugoszlávia még kevésbé... Mindkét oldalon elemi erejű szükség tehát a kölcsönös kiegyensúlyozás, megértés, összefogás. Magyarok és délszlávok együtt a maguk hatalmas és szinte hasonlíthatatlan katonai értékük révén eldönthetnék egész Dél-kelet-Európa sorsát.

Semmi kétség nem lehet afelől, hogy a magyarok és délszlávok együtt szilárd és diadalmas dunai nagyhatalom, politikailag és katonailag egyaránt. Olyan erejű, amilyen az osztrák-magyar monarchia sosem volt.

Talán még mindmáig nem késő kölcsönösen levonni a tévedések következtetéseit...”

Helyünk és sorsunk Európában című könyvének nyitányában ezekkel a reménykedő sorokkal tekint a jövőbe Bajcsy-Zsilinszky Endre 1941 tavaszán. Könyvét az 1940 decemberében megkötött magyar jugoszláv örök baráti szerződés ideje táján fejezte be, s a szerződés ratifikálása idején végezte rajta a nyomdai simításokat.

Április 2-án német csapatok vonulnak Magyarországon Jugoszlávia ellen. Teleki Pál miniszterelnök az örök barátsági szerződés nevében öngyilkossággal tiltakozik a nácikhoz csatlakozó magyar uralkodó körök döntése ellen.

A magyar katonai csatlakozás jogosságát igazolandó az új miniszterelnök, Bárdossy László az április 10-i minisztertanácson így menti fel a kormányt a magyar-jugoszláv örök barátsági szerződésből reá háramló erkölcsi felelősség alól: „A helyzet alakulása lehetővé tette, hogy oly módon és akkor vegyünk részt a katonai akcióban, amikor Jugoszlávia mint államalakulat megszűnt, s ennek folytán teljes akciószabadságunkat visszanyerjük.”

A magyar katonaság április 11-én átlépte a magyar-jugoszláv határt.

A *Helyünk és sorsunk Európában*-t még aznap betiltják, a fellelhető példányokat elkobozzák és bezúzzák.

De Bajcsy-Zsilinszky Endre éberén figyeli, mi történik a magyar csapatok által megszállt-visszafoglalt Bácskában. 1941. december 5-én a képviselőházban heves beszédben kéri Bárdossy segítségét a meggyötört bácskai nép védelmében.

„A magyar alkotmányosságot csak a mi holttesteinken át lehet megsemmisíteni” - mondja többek között. - „Szeretném megkérni a miniszterelnök urat, hogy nagy gondot és nagy szeretetet áldozzon a magyar-délszláv kérdésre. Kérem őt, hogy tegyen félre minden más munkát és feladatot, amikor Bácskából panaszok vagy panaszkodók érkeznek, fogadja a régi nagy államférfiak módján a mi államunkhoz visszatért délszlávokat, elsősorban a legjobban megpróbált szerbségnek szószólóit, és igyekezzék gyógyítani azokat a sebeket, amelyeket jórészt akaratlanul és kényszerűségből ütünk. Higgye el a miniszterelnök úr nekem, aki voltam lent Bácskában és tájékozódtam a dolgokról, hogy igenis történtek megokolatlan és igen káros kilengések is. Ezeket a tapasztalataimat majd más úton fogom a miniszterelnök úr elé juttatni. Ami történt, megtörtént, azon már nem változtathatunk. De annál nagyobb

gonddal és lelkiismeretességgel kell kormányznak és közigazgatásnak mindent megtennie, hogy minden téren és minden vonatkozásban az emberséges szellem és igazságosztás érvényesüljön.”

Zsilinszky 1942. január 21-én levelet küldött Bárdossynak a délvidéki újabb törvénytelen-ségek, kegyetlenkedések, a nemzetiségi lakosság üldöztetése miatt. Meghallgatást kért, s nagy meglepetésére a miniszterelnök már másnapra fogadta, nyilván azért, hogy biztosítsa vendégét: „a hírek általában túlzottak, a helyzet nem nyugtalanító”, történhetek kilengések, ő azonban intézkedik. S előadja a sajkáskerületben történt „tisztogatás” néhány mozzanatát: tudni kell, hogy a partizánmozgalom Bácskába is átcsapott. Csendőreink és katonai járőreink ismételten puskatűzbe kerültek, gyakori, hogy katonai autóinkra lőnek. Ezért volt szükséges a környék átfésülése. A bandák nagy részét megsemmisítették, tizenegy saját halott is áldozatul esett. A belügy-, a honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök engedélyt adott a tisztogató műveletek kiterjesztésére, és így Újvidéken is razzia kezdődött. S mert érte az aggodalmat, ígéri, azonnal intézkedik, telefonál, hogy ne legyen semmiféle kegyetlenkedés.

Bárdossy azt gondolhatta, Zsilinszky már tud az újvidéki mészárlás első napjáról. De ő csak másnap érte meg, miért fogadta őt a miniszterelnök oly hirtelen, s hogy tőle olyasmiről értesült, amiről sejtelve sem volt. Amikor megtudta, mi történt ama három napon Újvidéken, sürgős beavatkozást kér a hadügyminisztertől s a vezérkar főnökétől, mert a hírek valósággal kétségbeejtik.

Egy fiatal újvidéki ügyész hozza fel az első összefoglaló jelentést, de nem az illetékes miniszterhez fordul, hanem Zsilinszkyhez, aki Fóris László miniszteri tanácsossal együtt nyomban Bárdossyhoz siet. A miniszterelnök keményen rendreutasítva küldi el őket.

Zsilinszky már január 29-én feltárja a szörnyűségeket a parlament külügyi bizottságában. Ott megrendült felháborodással, de némelyek kétkedéssel fogadják a közlést.

Zsilinszky nem lát más lehetőséget, február negyedikén emlékiratban kéri a kormányzót, avatkozzék be, hogy ne folytatódjanak az akasztási és agyonlövési módszerek: „Bírói ítélet nélkül tömegmészárlás történt Magyarországon, katonák és csendőrök, tehát honvédtisztek és csendőrtisztek felelőssége mellett. Eitem végéig fájlalni fogom, hogy már novemberben nem vittem ezt a súlyos baljóslatú ügyet főméltóságod színe elé, főleg azért, hogy rámutassak a módszerek irtózatossá válására...”

Csak jóval utóbb, az újvidéki pogromról kapott értesüléseim során ébredtem rá, hogy mikor én a miniszterelnök úrnál jártam, emlékezetem szerint január 21-én, akkor már javában folyt az újvidéki hivatalos katonai pogrom. Vagyis én még január 21-én délután 2 és 3 óra között figyelmeztettem a miniszterelnök urat a zsablyai vérfürdőről, és ő még ezen a napon telefonált Újvidékre, vagyis az újvidéki pogrom első napján. A miniszterelnöki utasításnak a világon semmi hatása nem volt, mert a háromnapos újvidéki pogrom a maga módján, a maga sínein, a maga árja becsstelenségével bonyolódott le... Megállapítom Bárdossy súlyos politikai felelősségét: nem mondhatja, hogy senki nem figyelmeztette idejében.

Elismerem, Zsablya és Újvidék között lényeges különbség van. Zsablyán fegyveres támadás előzte a megtorlást. Újvidéken azonban semmi ilyesmi nem történt. Aljasul kiszámították, előre kitervelték a pogromot.

Mérhetetlen gyalázat, hogy magasabb katonai parancsnokság nyilvánvaló tudomásával, felelősségével történt ez az undorító, embertelen mészárlás, aljas, alattomos árja és nem magyar szellemben, a módszerek mellett gyáván és névtelenül a magyar állam, a magyar honvédség nevében, a magyar kormányra hivatkozva...

Vagy ez a belső katonai zendülés győz, vagy a becsületes magyarok.

Mi az közelebbről, ami súlyosabbá teszi az újvidéki pogromot a sajkás kerületnél?

Először az a körülmény, hogy már egy megelőző kéthetes pogrom után következett;

másodszor e szerb fegyveres összeesküvők támadásának hiánya, hiszen Újvidéken nem fegyveres támadás indította el a tragikus események lavináját, mint ahogyan ez Zsablyán történt;

harmadszor, a szegedi hadtestparancsnok és a városi állomásparancsnok - egy személy v. két személy? - jelenléte és felelőssége az eseményekért;

negyedszer, az egész pogrom aljasul kiszámított, előre kitervelt volta, aminek számtalan bizonyítéka van;

ötödször, az alábbi plakát, melyet szinte hihetetlenül gyalázatos, magyartalan fogalmazásban itt szóról szóra közlök, szellemében is, nyelvében is iszonyú dokumentuma a mai korszaknak.

Egyetlen percig sem lehet kétséges, hogy ezt a plakátot magyar ember nem fogalmazhatta meg, úgy hangzik, mintha idegen anyanyelvű s magyarul csak igen gyarlón tudó valaki idegen nyelvből fordította volna.

A katonai hatóság mindenkit otthonába szegezett, sőt még a redőnyöket és függönyöket is le kellett húzni minden lakásban, hogy senki se tekinthessen le az utcára... az első napon, január 21-én állítólag listák szerint, kerületenkint járták csendőrök és katonák altiszti vezetés mellett a házakat és igazoltatták a szerbeket, zsidókat. Aztán tömegesen, katonai teherautókon elvitték őket a Duna partjára, ott turnusonként meztelenre vetkőztettek férfiakat, nőket, gyermekeket együtt, agyonlőtték őket, és a Duna jegébe dobták. Éjszakának idején aztán állítólag ágyúval lőtték szét a jeget, hogy a hullákat a víz elhordja. A Duna-parton tömegesen agyonlőtt emberek száma enyhén számítva is több százra tehető. De nem csak ilyen sablonosan történt a pogrom, egy újvidéki barátom, kiváló magyar ember mondotta budapesti ismerősei előtt, hogy a református temetőben a maga szemével látott vagy 80 hullát temetetlenül. A második napon már egyszerűsítették a dolgot: »lakásaikban ölték meg az embereket, családokat irtottak ki, gyerekestül, kirabolták a házakat, pénzszekrényeket törtek fel...«

Polgárháborúszerű jelenségek zsarátnokának eltaposásáról van szó. Magyarország felelős vezetői nem hunyhatnak szemet ama valószínűség felett, hogy ezt a polgárháborúszerű felelőtlenséget és az elvadultságokat külső erők mozgatják, összefogva a hazai felforgató elemekkel.”

A kormányzó sem teljesítette Zsilinszky kérését, a bűnösök felelősségre vonása akkor elmaradt.

Zsilinszky 1942. december másodikán ismét parlament elé vitte az ügyet interpelláció formájában: a jóvátétel halogatása miatt. A jobboldali képviselők tomboló tiltakozása miatt a parlamenti jegyzőkönyv töredékes: „Ha a megtorlásnak akadályai vannak, a miniszterelnök úr hárítsa el azokat, hogy a közelgő válságos időkben... ..Én a magyar lelkiismeretet szólaltatom meg... a magyar lelkiismeretet.”

*

A magyar lelkiismeretet szólaltatta meg a *Hideg napok* írója, amikor regényében négy egykor volt, akkor ott volt magyar katonát, immár börtönben, visszaemlékeztet ama három újvidéki napra.

Utolsó emlékező börtönbeli mondataikban felmerül a gondolat, vajon mi lesz, ha fordul a hadiszerencse, s visszajönnek a szerbek, a partizánok? Lesz-e megtorlás? Ők ott a börtönben még nem értesülvén arról, ami már bekövetkezett, úgy vélik, a megtorlás, ha lesz is, nem múlja felül azt, ami akkor, 42 januárjában megesett.

Mi tudjuk, hogy nagyot tévedtek. S ez a mostani könyv igyekszik a tévedés végére járni, s elemezni mindazt, ami vérbosszúméretekben az ártatlan szerbek és zsidók ezrei ellenében az ártatlan magyarok tízezreit érte.

Amint a *Hideg napok* megírásának eszméje már 1942-ben megfogant, tehát tizennyolc évvel a könyv létrehozása és huszonkét évvel megjelenése előtt - úgy a *Vérbosszú Bácskában* fogantatása is 1944-re esik, az első kőszá gyilkos hírek érkezésének idejére, de a véres 45 nap összefoglalására csak 46 esztendővel később nyílt mód és lehetőség, s a könyv formájú összefoglaló híradásomra is egy évvel később, a Tito-rendszer (-mítosz) végleges összeomlása után.

Amikor 1942 tavaszán-nyarán Újvidéken jártam, még frissek voltak a városon ejtett sebek. Rövid összefoglalóban lejegyeztem magamnak néhány elem kerülő családi tragédiát a három januári nap pokolbugyrából. Ezek a feljegyzések kaphattak levegőt 18 év múlva, amikor úgy éreztem, a magyar nemzeti becsületen esett vérmocsok letörlésének ideje elérkezett.

Az 1944-es még véresebb, még kegyetlenebb megtorlásról a Bácskába telepített székelyek egy részének lemészárlása híréből értesültem előbb, majd később a falvakról falvakra ismétlődő délvidéki bosszúhadjáratnak is híre jött. S mert számomra a borzalmak akkor tényszerűen megfoghatatlannak látszottak, kezdettől fogva azt reméltem, hogy az énáltalam szégyenkezve megírandó, megírt három kegyetlen nap felmutatása után akad lelkiismeretes szerb író is, aki az 1944-es bácskai 45 nap véres bűneit műalkotásban megbánja népe nevében.

Erre a bűnvallomásra azonban évtizedeken át hiába vártam, vártunk.

Egy belgrádi találkozón szerb írók körében szóvá is tettem 1965-ben ezt a várakozásomat, amelynek teljesülése felmentene engemet a *Hideg napok* miatt hazámban körém fonódó anatómia alól.

A jelen lévő szerb írók rövid tanácskozás után ezt a választ adták: „A második világháború táján Jugoszláviában háborús, polgárháborús körülmények között közel kétmillió embert öltek meg, pusztítottak el, végeztek ki. Ehhez a hullatömeghez (hősi halotthoz) képest a bácskai áldozatok száma csekélység - csepp a tengerben.”

Hiába erősítgettem, hogy az ártatlanul lemészárolt bácskai tízezrek vére nem csepp a jugoszláviai emberirtás vértengerében, hanem vérfolyam, amely nem torkollik soha a közös délszláv tengerbe, hanem alvadt vérként a hátramaradott magyarok emlékezetében súlyosul emberöltőkre.

Tőlem hazám java értelmiségének egy része, írók is, azt kérte számon, miért nem róttam az újvidéki ezrek mellé a nyolcvan bácskai község kivérzett magyar tízezreit. Inkább egy mondatot sem az egészről! Nem vették tudomásul, hogy egyetlen bácskai község magyar veszteségeiről írott közleményem milyen jugoszláviai felhördülést támasztott, Tito éppen készülő látogatását is átmenetileg megakadályozva.

Meg kell mondanom végül, hogy értelmiségi társadalmunk józanabb része, különösen a történészek nem vettek részt a *Hideg napok* elleni tiltakozásban, tudván, hogy a véres múltat előbb-utóbb úgyis fel kell tární, s helyesebb, ha a mi nevünkben elkövetett galádságokat mi juttatjuk napfényre.

Emlékeztetőül hadd idézzem még Bajcsy-Zsilinszky Endre 1942. február negyedikén Horthy Miklóshoz írott szavait:

„Főméltóságú Uram! Az ilyen méretű embertelenségek az égre kiáltanak, és nem maradnak bosszulatlanul, jóvátétel nélkül. Kérdés csak az, Magyarország, Magyarország kormányzója és kormánya torolják-e meg a bűnöket a magyar törvény erejével, vagy esetleg mások, sokszorosan - akár *a vérbosszú szörnyű törvénye szerint*, akár valami békét diktáló nemzetközi fórum zöld asztalánál - de akkor már nem az igazi bűnösökkel, hanem a mi szerencsétlen, drága nemzetünkkel szemben.”

KÖZÖS MÚLT

BEVÁNDORLÁSOK

Teleki Pál életével fizetett azért a véleményéért, hogy a szerbektől ne vegyük vissza Bácskát, s barátságunk felajánlásával tegyük boldoggá a szerbek s németek között megrekedt délvidéki magyarjaink életét.

Láttuk, tudjuk, Bajcsy-Zsilinszky Endre is a délszláv állammal barátságban, szövetségben képzelte el a kisantant államok szorításából szabadulást, akár a hitleri birodalom ellenében is.

Pedig mindketten tudták, tudhatták, hogy a trianoni nagy osztozkodásnál az újonnan alakított SHS- királyság a Magyarországgal szemben támasztott egyes területi követelések megokolására Bácska vonatkozásában - a fegyverek által teremtett befejezett tényeken kívül - a békekonferencia elé terjesztett emlékiratban „történelmi jogokra” hivatkozik. Az első ilyen jogcímül a szerbség őslakos voltát emlegették. S hogy ez a hiedelem mennyire tartós maradt, azt mutatja a Slobodna Vojvodina 1944. október 28-i cikke, amely mint kiírtandó gyomokról beszél a Bácskába települt nem szerb népekről: „Az idegen elemek tíz- és százezrei, akiket azokra a területekre telepítettek, ahol elődeink irtották ki az erdőket, csapolták le a mocsarakat, megteremtve a civilizált élethez szükséges feltételeket - még mindig lövöldöznek a sötétből embereinkre, ...arra készülve, hogy ebben a számunkra nehéz helyzetben ismét hátunkba döfjék a kést.”

Nem, Teleki és Bajcsy-Zsilinszky ezt a második hazugsághalmazt már nem érthették meg, de ezek valótlanságát, azok lehetőségét előre jelezve is kinyújtva tartották békejobbjukat. Mert ismerték a hiteles történetírók és a szlavisztika legnevesebb művelői egyöntetű megállapítását, hogy a szerbek nem tartoznak hazánk őslakói közé. A nyelvtudomány és a néprajzkutatás megdönthetetlen eredménye szerint a honfoglalás kori időben a Duna-Tisza közén, a Maros-közön és Tiszántúl, továbbá Erdélyben bolgár-török és délszláv, de bolgár és nem szerb népek laktak.

A szerbek beözönlése - az Árpád-kori királyok alatti egészen jelentéktelen beszivárgástól eltekintve - csak jóval később kezdődött. Az első nagyobb arányú szerb beköltözés Zsigmond és Mátyás királyok idejére esik.

Az Árpád-házban dülő dinasztikus harcokban szerb urak is részt vettek. A Kálmán és Álmos között támadt éles viszályban a szerbek Álmos pártjára álltak egy készülő csatában (1113). Ez az elhibázott harci terv Álmosra nézve szerencsétlenül végződött, s így a szerbek is vereséget szenvedtek. A győztes Kálmán megvakíttatta Álmost és Béla fiát, de Uros, Vukasin és Pavle szerb főurakat is. A szerbek befolyása II. Béla uralkodása idején válik jelentőssé, az ő felesége Ilona, a rasciai Uros nagyzsupán leánya volt. Egyes szerb urak ekkortájt számos kiváltsághoz jutottak. II. Béla feleségének ajándékozta Csepel szigetét. Ilona idetelepítette a maga szolgáit, kíséretét. Az ide építtetett kápolna kolostorrá növekedett. II. Géza kiskorúsága idején az országot valójában nagybátyja, Belos kormányozta, Uros zsupán fia és Ilonának, Géza anyjának testvére. Belos először báni rangot viselt, később (1156) nádorrá választották. Nádorsága idején kolostort alapított, és különböző helyekre sok szerbet telepített. Érezhető volt a szerb befolyás IV. Béla uralkodása idején is. A szerb nagyurak nemcsak 1242-ben segítettek a tatárok ellen, hanem Ottokár ellen is támogatták 1260-ban a királyt.

A törökök egyre erősödő támadásai nyomán nehéz napok következtek a balkáni népekre. A szerbeket 1371-ben a Marica folyónál verték le először igazán, majd a Rigómezőn (Koszovopoljén 1389-ben. A magyar királyok és főurak csak jóval később fogták fel e vereségek rájuk vonatkozó veszedelmét. Zsigmond csak a nikápolyi (1396) vereség után látott hozzá az ország déli határainak megerősítéséhez. Szerződést kötött Stefan Lazarevics despotával, a kapcsolat hitelül számos várost adományozott neki, többek között Zimonyt, Mitrovicát, Szalánkeményt, Szatmárt, Nagybányát, Felsőbányát, sőt Bihar és Szabolcs egyéb településein kívül Debrecent és Böszörményt is.

Zsigmond és Lazarevics között 1426-ban megkötött államjogi szerződés szerint Szerbia Magyarország hűbéres tartományává lett. E szerződés szerint a Lazarevics István után következő szerb despoták is Magyarország hűbéresei maradtak (*Subditus vasallus regni Hungariae*), s még újabb birtokokat kaptak, így Brankovics György a Pilis megyei Torbágyot, majd Tokajt, Munkácsot, Világost. A despoták szerb hivatalnokokat és jobbágyokat költöztettek kapott birtokaikra.

E védekező szervezkedések ellenére a török 1459-ben elfoglalta Szmederovót, Szendrőt, a szerb fejedelemség fővárosát a magyar határ közvetlen közelében.

A veszedelem hírére a határszél magyar lakossága északabbra húzódott. Helyükre menekülő szerbek szivárogtak. A vajdák - Stefan és Dimitrie - vezetésével további 1200 szerb harcos érkezett, őket Mátyás király Nagylak környékén telepítette le. A Jaksics családnak s kíséretének a Maros mentén ajándékozott birtokot. Milos Belimuzavics vajda 1470-ben egy harcosokból álló nagyobb csapattal vonult át a megszállt Szerbiából, ő s övéi Temes megyében kaptak telephelyet.

Ahányszor a magyar csapatok s velük a szerb harcosok betörték a török által elfoglalt területre, mindig hoztak magukkal rokonokat, szomszédokat, hogy a lakatlanná vált déli részeken otthonra leljenek. E betörések alkalmával Kinizsi Pál vitézlett különösen, 1481-ben több szerb vajdával együtt egészen Krusevácig hatolt, s ez alkalommal állítólag 50 ezer szerbet hozott magával. Ezek Szeged és Temesvár között kaptak szállást.

Mátyásnak egy 1483. június 12-i levele szerint csupán négy év alatt, 1479-1483 között több mint 200 ezer szerbet telepítettek át Magyarországra. Az országgyűlés 1491-ben elrendelte, hogy az áttelepült szerbek mentesülnek a katolikus egyháznak fizetendő tized kötelezettsége alól.

A főurak előtt a következő évtizedben Tomori Pál járt betelepítő buzgóságával. Sikerült áthozni a legvagyonosabb törökországi szerb főurakat: Pavle Bakicsot és fivéreit, valamint Petar Ovcsarenicset és Radis Bozsicsot.

A mohácsi csatában vezéreik mögött ott voltak a szerbek is. Bakics és Bozsics azt tanácsolták a királynak, vonuljon vissza Buda irányában, s felkészültebben ott vegye fel a harcot. A csata-vesztés katasztrofális volt a szerbségre is: le kellett mondaniuk arról, hogy a magyarok segítségével visszafoglalhatják elhagyott ősi területeiket.

A szerb főurak egyrészt Zápolya mellé szegődtek, de a tekintélyesebb többség a Bakics fivérek vezetésével Ferdinánd király mellé pártolt. Érdemeik elismerésül Ferdinánd Pavle Bakicsnak, a Bakicsoknak adományozta Hédervár István jószágait, Lak, Győr, Szombathely, Pápa és Jánosháza városát, egyéb kisebb helységek mellett.

Az Ausztria és Törökország között 1592-ben kitört háborúban a Tisza és Maros menti szerbek fegyverre kaptak, 1594-ben már Versecet és környékét is elfoglalták, de hathatós segítség híján a belgrádi bég szétverte őket, a megtorlástól való féltőkben 15 ezernél több pravoszláv lélek Esztergomba és környékére költözött.

Az 1600-as évek elején, a tartós fegyverszünetek idején sok szerb harcost elbocsátott a király. Ezek egy része török zsoldba szegődött, de a többieket, akit még lehetett, az osztrák kincstár meggondolván elhamarkodott intézkedéseit, visszatartotta. Ekkor került 1200 szerb lovas katona a győri vár szolgálatába.

A háborúskodáson kívül a szerbek főként kereskedelemmel foglalkoztak, csaknem minden nyugat-magyarországi városnak volt külön rác negyede. A szerb kereskedők és katonák központja ezért Buda és Komárom volt. Budán a szerb martalócok adták a török helyőrség zömét. Komáromban a magyar sajkások magvát is ők alkották. Az országrészek közötti kereskedelmet lebonyolító szerbek nagyobb tekintélyre jutottak a zsidó és görög kereskedőknél is. Talán azért is, mert az útonálló rablók és a városkapitányok között, akik gazdag zsákmány reményében egyformán megállították és fosztogatták az áruval utazókat - ezek között is sok szerb volt.

Törökök is telepítettek szerbeket Magyarországra: 1640-ben Alej bég Csanádba és a Maros mentére telepített.

Buda visszafoglalása, 1686, s az ország fokozatos felszabadítása után a szerbek számára is új korszak kezdődött: a fegyverfogható szerbek sorban beléptek az osztrák hadseregbe.

Az 1687-es év a bunyevácok - katolikus szerbek - Bácskába jövetelének éve. Nevüket a Buna folyótól kapták, melynek partjai mellől indultak az iszonyatos 1686-os éhínség elől a Bácskában már járatos ferences szerzetesek biztatására a fakéregből őrölt „kenyér” válságos esztendeje honából. Az éhhalál elől menekült katolikus szerbek vezetői Dujo Markovics, Juros Vidakovics, 1687. június 9-én jelentkeztek a bajor választófejedelemnél Sizar melletti főhadiszállásán, felajánlották 1500-ad magukkal szolgálataikat a Haditanácsnak a fegyveres harcra, cserébe engedélyt kértek, hogy letelepedhessenek Szegeden, Baján, Kalocsán, Szabadkán és környékükön. Emánuel herceg ajánlására elfogadta kérésüket. Szeptember hónapban már több mint 5000 bunyevác kereste helyét Bácskában. A bevándorlók vezetői küldöttséget vezettek Bécsbe azzal a kérelemmel, hogy osztrák tiszteket nevezzenek ki parancsnokaikul, s bocsássák rendelkezésükre az engedélyezett helységeket, amelyeket melleleg már önkényűleg meg is szálltak, mire 1688 januárjában a dubrovniki származású Pietro Ricciardi átvette fölöttük a parancsnokságot, eddigi vezetőiket, Vidakovicsot és Markovicsot kapitányokként továbbra is csapataik fölött megtartva.

Látva a szerbek nagy lelkesedését és barátságát a felszabadító seregek iránt, Lipót császár 1690. április 6-án felhívást intézett Albánia, Szerbia, Macedónia, Rascia, Illyria és Bulgária népeihez, hogy használják ki a kedvező helyzetet, csatlakozzanak az osztrák seregekhez, és közösen rázzák le az évszázados török jármot. Ugyanakkor Lipót külön levelet is intézett Arsenije Csarnojevicshez, melyben felszólította, hogy „...azon tekintélyénél fogva, mellyel Ön az albánok és szerbek közt bír, működjek közre, hogy miután Isten olyan jó alkalmat nyújt hozzá, a török igát, mely alatt eddig nyomorúságosan nyögtek, kiüssék, és fegyvereikkel egyesülve, az ottománok vad zsarnokságának leküzdésére és elfojtására segítségül legyenek”.

Ezek a népek meg is hallgatták a császár buzdító kiáltványát, ám szabadságvágyuk túlságosan korán, elhamarkodottan lobban fel. Lipót számításai nem váltak be: a törökök visszaszorították a keresztény szövetséges csapatokat, visszafoglalták Belgrádot. Azok a szerbek, akik fellázadtak a török ellen, arra kényszerültek, hogy a bosszúállás elől menekülve elhagyják

otthonaikat, hátrahagyva minden ingatlan vagyonukat, s pátriárkájuk vezetésével új hazát keressenek.

A császárt elkoránlott kiáltványa miatt erkölcsi felelősség terhelte, ezért neki köszönhetjük, hogy 1690-ben a Délvidéken menedéket adott Csarnojevics III. Arzén (Arsenije) ipeki pátriárkának és mintegy 36 000 családból álló népének.

A szerb jövevényeket azonban nem állandó telepéseknek tekintették, hanem csupán ideiglenes vendégeknek, ezt I. Lipót 1690. április 6-án a pátriárkához írt levele bizonyítja, amely a szerb menekültek bizonyos kiváltságait, valamint a pátriárka jogkörét szabályozó „diploma” következő szavait tartalmazza: „Minden igyekezetünkkel és minden lehetőség szerint azon leszünk, hogy győzelmes fegyverünkkel és Isten segítségével az idehúzott rác nemzetséget minél előbb az azelőtt bírt földjére, illetve lakhelyére újra bevezethessük és az ellenséget onnan kiűzhessük.”

Ezt az első diplomát nyomon követte az ugyanaz év augusztus 21-én kiadott „Privilegium Diploma”, amelyben I. Lipót császár és király a pátriárka egyházi és egyes világi ügyekre vonatkozó fennhatóságát egész Magyar- és Horvátország, továbbá Szerbia, Görögország, Bulgária, Dalmácia, Bosznia és Hercegovina területén élő görögkeleti hívőkre is kiterjesztette. A menekült és ideiglenesen a magyar Délvidéken letelepített szerbeket pedig felmentette a hadiadó, kvártély és tized szolgáltatása alól. Ellenszolgáltatásul a szerbeknek viszont azt a kötelezettséget kellett vállalniuk, hogy szükség esetén mindenkor hadba szállnak a császár ellenségei ellen. A pátriárka szerbjeinek állandó telephely iránti kérelmét azonban csak 1694-ben teljesítették. Azt a kívánságukat viszont, hogy az általuk lakott területeket a pátriárkának egyházi és világi ügyekre egyaránt kiterjedő joghatósága alatt álló nagy közigazgatási egységgé (megyévé) vonják össze, kereken visszautasították, a szerb vajda közjogi állását pedig egyszerűen megszüntették.

A bécsi hadilevéltár többszázados adatai között hemzsegnek azok az értesítések, amelyek a betelepülő s egyébként felszivárgó szerb lakosság katonai vonatkozásait tárgyalják. Ezeket az adatokat Takács Sándor, jeles történészünk elemezte *Haramiák és martalócok* címszavak alatt. Mindkét elnevezés a szerb nyelvből hatolt be a magyar szókincsbe, éppenséggel nem kedvező jelentésárnyalatban, holott a maga idejében mindkét kifejezés harcos gyalogkatonát is jelentett.

„A XVI. század első felében azokat a szerbiai hegyi pásztorokat mondták haramiának, akik a török hódítás miatt abbahagyván eredeti mesterségüket, lopásból és rablásból tengették életüket. Olyan szegénylegényféle emberek voltak ezek, akik rendesen a máséból éltek. A beköltözött haramiák félig vad és zabolátlan emberek voltak. Az idők folyamán azonban ők is engedtek vadságukból. Mint a magyar hajdúk, a haramiák is kétfélék voltak, királyi zsoldon élő haramiák és szabad haramiák. Ez utóbbiak zsákmányból éltek. Olykor-olykor a török is tartott haramiákat” - olvassuk Takácsnál.

„A martalóc szón éppúgy, mint a hajdúk és a haramia szókon a Balkán-félszigeten kóborló latrokat, zsványokat és tolvajokat értettek. A martalócok igazi hazája Bosznia és részben Szerbia volt, legnagyobb részük az ottani hegyi pásztorokból került ki. A török hódítása előtt ők is észak felé vándoroltak. Mivel fosztogatásból és emberrablásból éltek, csakhamar veszett hírük kerekedett. Egyébként bátor, erős és edzett emberek voltak, s habár fékezhetetlen vadságuk és rablásra hajló ösztönük miatt mindig tartani kellett tőlük, mint katonák jól beváltak. A fegyelmezettebb martalócokat az egykorú iratok nemegyszer dicsérik, mert az ellenséggel szemben derekasan harcoltak.

Általában háromféle martalóc nevű gyalogot ismertek. A legveszedelmesebbek az uratlan, gazdátlan (szabad) martalócok voltak. Ezek éppúgy kóboroltak, mint a szabad hajdúk és fizetetlen haramiák. Az árokszállási bíró jelentéséből olvashatjuk, mit jelentett egy-egy kóborló martalóccsapat megjelenése. A bíró szerint 1562. október nyolcadikán 125 rác martalóc meglepte Árokszállás falvát, s a templommal együtt kirabolta. A lakosokat gerendákra akasztották s fejszékkel vagdosták. Néhányat fáklyákkal meggyújtottak, másokra pedig tüzes szenet hánytak. A bíró anyjának lábait elvagták, s lapáttal izzó szenet hánytak rá. A kántort is tűzzel kínozták, majd beleit kivették.

A kóborló martalócok kiirtása nem sikerülván, a bajon úgy segítettek, hogy a martalócok irtására martalócokat fogadtak zsoldba. Azazhogy a farkasokra reászabadították a farkasokat. Ez a mód nem került sokba, és mégis hathatós orvosságnak bizonyult. Aki ugyanis a bőrét szerette, a király zsoldjába állott. S akik a rabló élettől megválni nem tudtak, vagy nem akartak, azokat a fizetett martalóccokkal kardra hányatták. Ilyen módon aztán a szabadon kóborló martalócok száma folyton fogyott.

A királyi zsoldon élő martalócokat királyi vagy zsoldos martalócoknak hívták. Ezek is félvad emberek voltak ugyan, de a végbeli törvény és a katonai fegyelem le-lecsiszolgatta róluk a barbárság kinövéseit. Szép szál legények, jó gyalogosok voltak, s az ellenség előtt nem vallottak velük szégyent.”

A fizetetlen (szabad) és királyi zsoldos martalócokon kívül még voltak török martalócok is. Ezeken nem a kóborló martalócokat kell értenünk, akik rablásból éltek, hanem a török végházakban szolgáló és fizetett martalócokat.

A bécsi okiratok a ferences atyák által Bácskába vezetett bunyevácokat katolikus szerbeknek nevezik. A szegedi ferences rendház 1707. évi történetéből tudjuk, hogy a rácok és a dalmátok (bunyevácok), akik mindig hűek voltak királyukhoz, Rákóczi magyarjain Szeged és Kecskemét környékén szörnyű borzalmakat követtek el.

A nagy költözés után jelentősen megnőtt a magyarországi szerbség száma. Avégett, hogy a szerbek továbbra is mindig harcra készen maradjanak együtt, s hogy könnyebben lehessen őket mozgósítani, több katonai határőrvidéket hoztak létre a Maros, Tisza és Duna mentén. Ezeket ideiglenes jelleggel szervezték. Amikor megkezdődtek a békekötések s a törökök visszavonultak, a határőrvidékek fölöslegessé váltak s fokozatosan felszámolták őket, akkor tekintet nélkül addigi kiváltságaikra, a szerbeknek jobbágytelkeket kínáltak fel.

A béke kötése után nyilvánvaló lett, hogy régi hazájukba (Rigómezőre, Koszovó földjére) osztrák fegyverek segítségével visszatérni nincs reményük. A máris családott szerbek azon kezdtek töprengeni, vajon ne hagyják-e el új lakóhelyeiket is. Egyesek a török területre való visszatérésre gondoltak, mások Oroszország felé tekingettek. 1702-ben mintegy ezer szerb család tért vissza török területre. Pantelije Bizocsot, egyik vezetőjüket pedig azzal bízták meg, hogy Oroszországba menve készítse elő odaköltözésüket. Csarnojevics pátriárka 1705. október 23-án levelet intézett Golovin orosz kancellárhoz abban a reményben, hogy orosz fegyverekkel könnyebben visszatérhetnek régi otthonaikba. Egyidejűleg a szabad szerb harcosok elkezdtek átszivárogni orosz területre, ahol saját katonai egységeket hoztak létre számukra, szerb huszárezred elnevezés alatt. Oroszország szívesen fogadta a szerbeket, szüksége volt kemény katonákra.

A szerbség, de főként az elégedetlen határőrtisztek között lázadás tört ki. A megmozdulás vezére Szegedinác Pero (Péter) lett. Személyes jelentőségét növelte az a körülmény, hogy az ugyancsak fölkelt Békés megyei jobbágyok Rákóczi-fölkelésre emlékezvén, Pero Szegedinácot ezres kapitányi ranggal megtisztelve vezérüként ismerték el. Alig robbant ki a fegyveres

harc, az ezres kapitányt Aradon elfogta a császári katonaság. S a vezéroket vesztett rác határőröket a magyar jobbágyok ellen lehetett fordítani. A határőrök martalóc módon rontottak a békési s velők határos megyékből a fölkeléshez csatlakozott jobbágyok ellen, de nem kímélték, rabolva, fosztogatva, gyilkolva a nemesi kúriákat, portákat sem.

A felső-bánáti-bácskai határőrvidék megszüntetésének hírére az oroszok ügynököket küldtek a szerbek verbuválása végett. Ezek vezetője 1749-ben a cári udvar parancsa szerint Visnyevszky Tódor vezérezredes lett, aki hivatalosan a tokaji borfelvásárló bizottság vezetőjeként dolgozott.

A tisza-marosi határőrkerület 1750-es végleges feloszlása után a hivatásukat vesztett szerbeknek választaniuk kellett, vagy délebbre költöznek az oláh-illyr határőrkerületbe, vagy jobbágytelket vállálnak a kamarától. Ekkor 3592 család költözött le Nagykikinda környékére, hogy új katonai egységbe szerveződjék. A katonai jövedelemforrások megszűnése s a megyék fennhatósága alá kényszerítés erősen sújtotta a szerbek addig élvezett vallási és törzsi jogát, s ezért Jovan Horvat vezetésével 1751-ben mintegy 100 ezer szerb települt át Oroszország déli részére, megalapítván Új-Szerbiát (Novo Srbija) és Szláv Szerbiát (Slavenc Srbija).

A Magyarországon maradt szerbek lecsendesítése végett az osztrák udvar új kiváltságokat adott a szerbeknek, s ismételten megerősítették régi kiváltságaikat is. Mária Terézia a Duna-Tisza-Maros háromszögben ismét létrehozta a sajkás határőrvidéket, noha az előbbinél jóval kisebb területen. A további szerb kiváltságokat kielégítendő 1779-ben Mária Terézia kiadta a „Rescriptum declaratorium Illyricum”-ot, valamint a „Systema Consistiale” szabályrendeletét az egyházak, az iskolák és a kegyadományok kérdéseiről. Ám a szerbek ezekkel a „kedvezményekkel” sem voltak megelégedve, az 1790-ben Temesvárott megtartott ún. illyr kongresszusukon, melyet II. Lipót hívott össze, többek között teljesen külön politikai területet és igazgatást követeltek, s hogy Illyria elszakadjon Magyarországtól. Ezzel a nézettel Sava Thököly, a szerb nemesség képviselője nem értett egyet, azzal érvelt, hogy a szerbség soha nem menthető hálátlanságot követne el, ha nem venné figyelembe azokat, akiknek földje neki otthont nyújtott. Thököly szerint külön szerb terület kiszakítása megvalósíthatatlan, és nem szolgálná a szerbek érdekeit. Azt is hangsúlyozta, hogy a következtetéseket a magyar országgyűlés elé kell terjeszteni, nem pedig Béccsel tárgyalni ebben az ügyben. Az illyr kongresszus Thököly ellenében mégis úgy döntött, hogy követeléseit - a vajdaság létrehozását - a bécsi udvar elé terjeszti.

A király viszont megígérte, hogy császárrá koronáztatása után a hűséges szerbek kérését alaposan megvizsgálja, s addig is megígérte az illyr kancellária újbóli megszervezését.

Ezek a királyi ígéretek a magyar nemesi mozgalom letörése iránt szóltak, s a pozsonyi országgyűlés alkalmára voltak időzítve, s ezt tudva hangoztak el Thököly Sava megfontolt figyelmeztetései.

S valóban, a pozsonyi országgyűlés a legkeményebben tiltakozott a temesvári kongresszus követelése ellen.

SZABADSÁGHARC, EGYMÁS ELLEN IS

Az örökké nyugtalankodó szerb telepesek nem nyugodtak bele, hogy az 1790-es temesvári illyr kongresszusuk követeléseit a pozsonyi nemesi diéta elutasította.

A magyarországi szerbség követeléseit a kis szerb fejedelemség későbbi minisztere, Garasanin 1844-ben a nagyszerb mozgalomról írott tervezetében úgy foglalta, hogy Bácskát és mindazokat a magyar megyéket, ahol szerbek laknak, Horvát-Szlavónországgal együtt, kiragadva a Habsburg-monarchia keretéből, egy nagy délszláv állammá egyesítse.

Ám akkor ezt a tervet még legtöbben megvalósíthatatlannak tartották. Ezért történt, hogy az 1848-as márciusi magyar forradalmat a maguk részéről reménysugárként fogadták a bácskai szerbek. Március 27-én Újvidéken petíciót fogadtak el a diétához felterjesztendő, melyben egyszersmind biztosították a törvényhozást a polgári átalakulás szerb híveinek a magyar forradalom iránti lelkesedéséről és bizalmáról.

A küldöttség szónoka díszmagyarban adta át petíciójukat az alsótáblának. Együttérző beszédét így fejezte be: „Méltóztassanak bennünket testvéri karjaik közé, mint ugyanegy hon fiait fogadni, mi pedig szent ígéretet teszünk, hogy mi, szerbek ezentúl csak egyedül Magyarországért és csak a magyarokért élni és halni fogunk.”

Kossuth Lajos válaszolt a magukat elkötelező barátságos szavakra: „A magyar nemzet - mondta - a magyar szabadságot minden polgártársaira különbség nélkül kiterjeszti. Tiszteli a külön nyelveknek tökéletes, szabad kifejlődését és maga körében használatát. Az államegység semmi egyebet nem követel meg, mint hogy a haza közéletének diplomatikai nyelve a magyar legyen.” Megígéri a küldötteknek, hogy minden olyan szerb sérelmet, amely eddig nem talált meghallgatásra, a legújabb törvényeiben a kormány s az összeülő népképviselői országgyűlés által orvosoltatni fog.

Az újvidéki petíciónak a szerb nemzetnek önálló nemzetként való elismerését kérő pontját, amely az ő számára elfogadhatatlan volt, hallgatással mellőzte Kossuth Lajos.

A küldöttség tagjaként Stratimirovics a másnapi búcsúlátogatáson, nem engedvén sülyesztőbe jutni jövetelük számukra legfontosabb s már százados követelését, figyelmeztette Kossuthot, ne tegye hallatlanná a szerb önállóság ügyét.

A nyílt felszólításra adott nyílt elutasító válasz után a szépen induló barátkozás megszakadt. Kossuth a maga igazának bizonyításául hozzáfűzte, ha a szerbeket külön nemzetnek ismerné el, akkor ők külön kormányt is követelhetnének. A küldöttség egyik tagja példának hozta fel a német állapotokat, ahol több kormány létezik, azonképpen több azonos országban élő nemzet fölött is állhat egyetlen közös kormány. A házigazdát ez az érvelés éppenséggel nem győzte meg. Erre Stratimirovics fenyegetőleg kijelentette: ha Pozsonyban nem teljesítik követeléseiket, akkor a szerbek elismertetésüket máshol fogják keresni. Kossuth viszont ezt válaszolta: „Ez esetben dönt majd a kard!”

A küldöttség azzal a véleménnyel indult haza, hogy nemzeti törekvéseiknek csak a magyar forradalom ellenében szerezhetnek érvényt.

Ez a meggyőződés az ortodox egyház székhelyén, Karlócán április 4-én tartott gyűlésen jutott legközelebb felszínre, a lakosság már azt követelte, hogy Bácskából, Temesközből, Szerémségből és Baranyából alakuljon külön szerb vajdaság, amely Magyarországtól szeparáltassék el.

Kossuth Lajos óvatos tartózkodása tehát nem bizonyult rémlátásnak.

A szerb vezetők nyilván elégtelennek tartották azt az április 8-án Pozsonyban tett kossuthi ígéretet, hogy ha lesznek, akadnak a szerbek soraiban miniszteri munkakör betöltésére alkalmas személyek, akkor az illetők részesedni is fognak a miniszteri tárcákban.

Az 1848. május 13-15-én tartott karlócai „szerb nemzetgyűlés” nemcsak a lakosság április 8-i kívánságait ismerhette meg, hanem az 1790-es, II. Lipót sugallta temesvári illyr kongresszus követeléseit foglalta újra tíz pontba, tehát a külön politikai és területi igazgatást, azonfelül mindazon szerbek viszonyainak rendezését, akik a kongresszus követeléseinek teljesülése után „még kénytelenek továbbra is a magyar alkotmány uralma alatt megmaradni”. Ennek a bécsi biztatásra szerkesztett, bővített követelésnek magyarellenes jellegét mutatja egyebek közt az is, hogy a szerb nemzetgyűlésen nemcsak a magyarországi, hanem a török vazallus

szerb fejedelemség szerbjei is részt vettek, s Mayerhoffer vezérkari ezredes belgrádi osztrák császári konzul biztatására fegyveres önkéntesek is. De megjelent a bécsi vezérkari főnök bizalmi kiküldötte és a határőrvidéken szolgálatot teljesítő horvát és szerb nemzetiségű osztrák katonai főtisztek sokasága is, ami kétségtelen jele a bécsi körök és a felkelésre készülő magyarországi szerb nemzetiség közötti nyílt egyetértésnek.

Ez a „nemzetgyűlés” a tanácskozás harmadik napján, május 15-én, régi kiváltságokra hivatkozva Rajasics József érseket pátriárkává, Suplikac István osztrák ezredest pedig szerb vajdává választotta. A Szerémséget a határőrvidékkel és a sajkás zászlóaljjal, a Bánátot a határőrvidékkel és a kikindai kiváltságos területtel szerb vajdasággá nyilvánította.

A harcok, mint tudjuk, kevésbé később megkezdődtek a forradalmi magyar kormány csapatai, szerveződő hadserege ellen. Ám a harcok kölcsönös keserőségei annyira közismertek, hogy felidézésüktől, véres győzelmeiktől és véres vereségeiktől bízást eltekinthetünk.

A délvidéki állapotok, magatartások, elvek jellemzésére, ha nem is elég, de említést érdemel Josif Rajasics karlócai metropolita „pátriárka” viselkedése. Ő, ki az autonóm Vajdaság létrehozása mellett kardoskodott, bár a polgári átalakulás ügyének esküdt ellensége volt, amikor azt tapasztalta, hogy fölkelt szerb parasztok az ortodox egyházi földbirtok felosztására törekszenek, tévovázás nélkül a magyar kormánysszervek közbelépéséért és segítségéért folyamodott. S más, főként szerb földesurak birtokai ellen foglalni induló görögkeleti parasztokat visszakozásra, türelemre, alázatra intette. Arra a kérdésre azonban, vajon kitől várhatnak sérelmeikre orvoslást hívei, nemcsak azt nem válaszolta, hogy a bécsi kormánytól vagy a népképviselői magyar országgyűléstől-e, de azt sem, hogy magától a császártól, hanem mindig azt felelte: egyedül az összehívandó szerb nemzetgyűléstől.

Miközben kérte és igénybe vette a magyar hatóságok segítségét birtokai védelmében, mint pátriárka és „caput nationis”, tehát népe feje, megfenyegette Hrabovszky tábornokot, a magyar kormány péterváradai kormánybiztosát, hogy az oroszok és törökök karjaiba kénytelenek vetni magukat, ha a szerbek kiváltságait nem ismernék el, és a felséges udvarnál és az osztrák kormánynál sem találnak kellő védelemre. De megfenyegette Hrabovszkyt még azzal is, hogy „az olasz harctéren küzdő határőröket visszahívják, a szláv népeket a maguk segítségére szólítják, az olaszokkal szövetséget kötnek és Európához apellálnak”.

Jellasics dunántúli veresége után, 1848 októberében a belgrádi orosz főkonzulhoz intézett levelében ezt írja: „Ebben a helyzetben nem látok mentőutat a szerb nép számára. Mit gondol rólunk a nagy Oroszország. Az asztaláról lehulló morzsákkal jóllakatnánk magunkat. Egy szava elegendő, és meg vagyunk mentve. Miért ne vehetne bennünket védelmébe, ha már az osztrák császár ezt nekünk nem nyújthatja... Számunkra még mindig jobb - hasonlóan, mint a szerb fejedelemség - Oroszország védelme alatt a török igát elviselni, mint a magyart!”

Írta ezt a pátriárka akkor, amikor az 1848-as XX. törvénycikkben a Mária Terézia által adott regulátumokon messze túlmenően olyan egyházi és iskolai önkormányzatot biztosított a szerb nép számára, amelyhez foghatóval akkortájt egyetlen európai állam nemzetisége sem dicsekedhetett.

A bécsi kamarilla nem látta át, hogy a pátriárka mesterkedései mögött a szerb fejedelemséggel való egyesülés lappang.

Trónra lépése után az ifjú Ferenc József császár 1848. december 15-én kiáltványt intézett a magyarországi szerb nemzethez, melyben a császár „a dinasztia iránti hűséget a karlócai pátriárkai cím elismerésével, a vajdaválasztás jóváhagyásával megjutalmazta, és egyben kijelentette, hogy a szerb nemzetnek nemzeti fejlődését biztosító belső szervezeteket engedélyez, és a háború befejezése után a monarchia népeinek egyenjogúsága alapján a nemzeti belső közigazgatást fogja adni”.

A magyarországi szerbségnek külön tartomány alakítására irányuló törekvése csak az 1848-49-i magyar szabadságharc összeomlása után valósult meg, mikor a letiport magyarság féken tartására az összbirodalom egyik tartományaként felállították a Bácskát és a Bánátot magába foglaló, de Bécsből adminisztrált Vojvodinát, melyet azonban alig tízesztendei tengődés után már 1860-ban visszacsatoltak Magyarországhoz.

Mint az eddig elmondottakból is kitetszik, a magyarországi szerb település területe soha nem volt közjogi értelemben *Corpus Separatum* - külön test, hanem csupán olyan terület, mely a történelmi események alakulása szerint hol magyar, hol török fennhatóság alá tartozott, a török hódoltság megszűntével pedig sokáig a Bécsben székelő Hofkomission, Hofdeputation és az illyr kancellária, majd pedig a katonai határőrvidék parancsnoksága alatt állt, míg végül államjogilag és közigazgatásilag is megint visszakerült a magyar államhoz.

A szerbek és az összes délszlávok közös államban való egyesítésének politikai programját Ludovit Gaj és Stefanovics-Karadzics Vuk hangoztatták ama harcok előtt és után. Gaj a maga nemzetét illetően Kossuth nyomdokain haladt, egy időben hódolójaként is. Vuk pedig a szerb irodalmi nyelv megújítója, két fölkelésben részes hazafi, a nagy tervezésben kissé fellengzősen vett részt, haláláig. A nagyszerb mozgalom határozott célkitűzését és tervét a már imént említett Ilia Garasanin alkotta meg és vetette fel 1844-ben. Karagyorgyevics Sándor és Obrenovics Milán fejedelemsége alatt. Az akkoriban még kis és tehetetlen szerb fejedelemségnek ez a kiváló politikusa hosszú évtizedekre szabta meg a szerb külügyi politika irányát. Nem volt csupán álmodozó s egyben fanatikus nacionalista, mert - mint terjedelmes, emlékiratszerű kéziratában írja - nagyon is jól tudta, hogy a délszlávoknak a nemzetiségi elv és Szerbia úgynevezett történelmi jogai alapján a szerb fejedelemség vezetésével tervezett egyesítése a Habsburg-monarchia birtokállományát is veszélyezteti, s hogy Ausztria ezért kénytelen lesz az egyesítési terv megvalósítása ellen a rendelkezésre álló összes hatalmi eszközökkel küzdeni. Garasanin ebből a szempontból már eleve politikai lehetetlenségnek tartotta a Szerbia és Ausztria közötti megegyezésre irányuló kísérletezést, mert ezzel Szerbia maga tenné saját nyakára a kötelet. Ennek a vélekedésnek következménye lehetett az, hogy szabadságharcunk idején az osztrák monarchiával lepaktált magyarországi szerbeket csak fél szívvel támogatta.

Hogy a magyarokkal együtt kellett volna inkább? Azt csak Stratimirovics György, a bácskai szerb harcosok főparancsnoka gondolta és mondta a Turinban remetészkedő Kossuth Lajosnak, amikor 1860 után rögtön rájött, hogy a bécsi udvar 48-49-ben csak eszközként használta a délvidéki szerbek nemzeti felbuzdulását. Utólag némileg igazat adva Kossuth Lajos ama április 9-i hajthatatlan magatartásának, amellyel holmi taktikai megalkuvások helyett csupán annyi kedvezést ígért Délvidék népének, amennyit bizvást és nyomban teljesíteni tudott.

Garasanin tervezetét Obrenovics Milán fejedelem a múlt század hatvanas éveiben uralkodói és kormányzati programjává tette. Átvette ezt a programot a Pasics-féle óradikális párt és az orosz befolyás felülkerekedésével és Obrenovics Sándor király 1903-ban történt meggyilkolása után a trónra került Karagyorgyevics Péter király is, egyelőre azonban csak *pro foro interno*, mintegy házi használatra, mivel a délszláv egyesülés nyílt hirdetése akkor még súlyos, az állam és az új dinasztia létét veszélyeztető következményekkel járt volna.

A szerb területi követeléseket és a délszláv nemzeti integrálódás jelszavát első ízben és a szerb sajtó erőteljes, mondhatni féktelen izgatása mellett Bosznia és Hercegovinának 1908 őszén bekövetkezett annexiója robbantotta ki, mert ezt a két tartományt a szerbek faji és vallási elvi alapon mindig a magukénak tekintették. A magyarországi szerbségre még ennek a nagy nemzeti fellángolásnak sem volt különösebb hatása.

Gyökeresen megváltozott azonban a helyzet, amikor az 1912-13. évi balkán háborúból Szerbia győztesen, területben és tekintélyben jelentékenyen meggyarapodva került ki. Akkor a délvidéki szerbek már szélteben terjesztették a Belgrádból kapott jelszót, hogy Európa egyik beteg, öreg emberének, a töröknek eltakarítása után rövidesen sor kerül a másik betegnek, a kettős monarchiának elintézésére.

A világháború kitörése aztán végleg felszabadította az addig is nehezen visszafojtott szenvedélyeket, és amikor Pasics a belgrádi szkupstinának 1914. december 7-én Nišben felolvasta, a nemzetgyűlés tomboló lelkesedéssel fogadta el a kormány nyilatkozatát, mely szerint „a kormány fő - és e sorsdöntő órában egyedüli - céljának tekinti, hogy a nagy háború sikeres befejezését biztosítsa, mely abban a pillanatban, amikor megkezdődött, egyúttal a mi összes nem szabad szerb, horvát és szlovén testvéreink felszabadításának és egyesítésének háborúja lett!”

Ezzel a parancsoló kinyilatkoztatással megindult a kettős monarchia területéről emigrált délszlávok aknamunkája, propagandája világszerte.

Elsőnek, már 1914 decemberében a horvát bizottság alakult meg, ám ez már 1915 elején beolvadt a horvát Trumbics Ante, a későbbi első jugoszláv külügyminiszter elnöklete alatt megszervezett jugoszláv bizottságba. Ez a bizottság az antantállamokban a Masaryk és Beneš vezetése alatt működő cseh bizottsággal karöltve aztán oly féktelen agitálásba, de egyszersmind olyan lelkes, leleményes, céltudatos, szívós és - az eredmények mutatják - olyan sikeres propagandamunkába fogott, mely valóban párját ritkítja a legújabb kor világtörténetében, és dicséretére válhat művelőinek, mestereinek.

A jugoszláv bizottság által a francia kormánynak 1915. május 6-án s az angol kormánynak május 15-én átadott első emlékirat „*jugoszláv nemzeti területek*ül” minősíti-követeli a Drávától északra fekvő dél-magyarországi megyék: Vas, Zala, Somogy és Baranya déli részét, valamint a Vojvodinának elkeresztelt Bácskát és Bánátot. Azzal a valótlan állítással, hogy „ezen az egész területen a mi népünk kompakt tömegben és majdnem más fajok keveredése nélkül él. A szélső peremeken található keveredések a szomszédos népekkel való érintkezésből erednek, vagy mesterséges termékei az ellenséges politikának, ami azonban legkevésbé sem alterálja a terület nemzeti jellegét.” Majd így: „Ez a legnagyobbbrészt vagyonos és termékeny földek birtokában levő nép az erőszakos magyarosítás ellen csak a többi testvéreivel való egyesüléssel védekezik. Megvédve saját magát meg fogja tartani az összes többi jugoszláv területek számára a Bácska és a Bánát rónait, a részükre nélkülözhetetlen naptárt is.”

A tények értelmezéséül ide tartozik az 1911-es népszámlálás néhány bácskai adata. Bácska lakosságának azidőtt magyar volt 40,5%-a, a németajkúak aránya 29,7% volt, a délszlávok nem érték el a 20%-ot.

MONARCHIÁBÓL AZ SHS-KIRÁLYSÁGBA

A világháború végén a felbomlott és többszörösen felbomlasztott magyar haderő nem védhette már a Délvidéket, a franciák által az antant nevében kijelölt demarkációs vonalig a francia gyarmati hadsereg árnyékában nyomultak Bácskába is dél-balkáni előkészületi, várakozási helyükről a szerb csapatok - harc nélkül.

Az 1917. július 20-án létrejött ún. korfui egyezmény a jugoszláv területi igény érvényesítésében lényegileg az önrendelkezési elvre támaszkodik (l. Wilson doktrínái).

„A mi háromnevű nemzetünk - mondja a deklaráció -, mely a legtöbbet szenvedett a nyers erőszaktól és az igazságtalanságtól, s mely a szabad önrendelkezés jogáért a legnagyobb áldozatokat hozta, általános lelkesedéssel fogadta ezt a magasztos elvet, mint ennek a borzalmas háborúnak legfőbb célját... A mi nemzetünk nem követel semmi idegent, csak a magáét követeli, és azt akarja, hogy teljes egészében felszabaduljon és egyesüljön. Éppen ezért tudatosan és határozottan elveti felszabadításának és egyesítésének minden részleges megoldását. A mi nemzetünk mint megbonthatatlan egészet állítja fel az Ausztria-Magyarország uralma alóli felszabadításának és Szerbiával és Montenegróval való egyesülésének problémáját. A népek szabad önrendelkezésének elve alapján ennek az egésznek egyetlenegy részét sem lehet jogszerűen elkülöníteni és valamely más államhoz csatolni magának a népek hozzájárulása nélkül.”

A Londonban székelő jugoszláv bizottság a jugoszláv állam megszervezésének irányelveiről az 1918. november 9-én létrejött megállapodást tartalmazó deklarációban is ezt olvashatjuk:

„Az országhatárokat a szomszédos államokkal szemben az önrendelkezési jog alapján kell megvonni.”

E magasztos elvi nyilatkozatokkal ellentétben az Újvidékre 1918. november 25-ére összehívott, úgynevezett Nagy Nemzetgyűlésen a lakosság többségét kitevő magyar és német lakosság részvétele nélkül „önrendelkeztek”, amikor Bácska hovatartozásáról, sorsáról döntöttek.

Az ilyen és ehhez hasonló jogfosztással egyidejűleg a legkevésbé sem fenyegette a trianoni békediktátum felelős szerzőit, mikor a Millerand-féle kísérőlevélben a területi rendelkezések igazolására azt a morális és jogi alap nélküli indoklást kockáztatták meg, hogy: „a népszavazás elrendelése fölösleges volt, mert meggyőződésünk szerint ez a megkérdés, még ha az őszinte véleménynyilvánítás teljes biztosításával történne is, nem vezetne más eredményre, mint amilyenre Közép-Európa néprajzi viszonyainak és nemzeti törekvéseinek tüzetes vizsgálata vezette a Hatalmakat. A népek akarata megnyilatkozott 1918. október és november havában, a kettős monarchia összeomlásakor, midőn a sokáig elnyomott nemzetiségek egyesültek fajtestvéreikkel.”

E kenetes elveket azonban a trianoni békediktátum megvalósítása során Magyarország javára soha és sehol nem érvényesítették. (E tekintetben Sopronnak és környékének sorsa kivételesnek mondható.)

Volt rá eset azonban, s éppen Bácskában, hogy a magyarok hátrányára még a trianoni határvonalakat is megváltoztatták szerb tábornokok vezetésével.

Ezt a részleges határrevíziót a szabadkai határban 1921. augusztus 21-én, tehát 14 hónappal a trianoni békeszerződés aláírása után, Dobanovački Paja, Szabadka akkori főispánjának kezdeményezésére szerb csapatok hajtották végre Damjanović Milosav szerb tábornok parancsnoksága alatt. Történetét maga Damjanović tábornok írta meg Protić Marko volt szabadkai szerb pravoszláv plébánoshoz intézett, 1930. október 24-én kelt levelében, aki aztán ezt a valóságos történelmi okmánynak tekinthető levelet némi jegyzetekkel kiegészítve *Zlatni dani Subotice* (Szabadka aranynapjai) címmel 1930 végén megjelent könyvében közölte.

A határrevízió, vagyis a békekonferencia és a trianoni békeszerződés rendelkezéseitől eltérő új határvonalnak a kitűzése és katonai biztosítása a következőképp folyt le.

A Duna-Tisza közén Bajától, továbbá Csávoly és Mélykút községektől északra megvont és Tompán, a tompai legelőkön és a Dobó-pusztán át Röszkéig húzódó demarkációs vonalat megszállva tartó szerb csapatok 1921. augusztus 19-én parancsot kaptak, hogy a trianoni békeszerződésben megállapított határvonalra vonuljanak vissza. Ennek a határvonalnak az a

szakasza, amelynek Szabadkától északnyugatra, északra és Horgos irányában északkeletre fekvő részében a határmódosítást végrehajtották, a trianoni békeszerződés rendelkezése szerint (II. rész 27. cikkének 2. pontja) „a helyszínen megállapítandó vonal, mely Kunbajától délre halad, a szabadka-bácsalmási vasútvonalat Csikéria állomástól kb. 1500 méternyire keletre, a szabadka-kiskunhalasi vasútvonalat Kelebia állomástól kb. 3 km-re délre átvágja, Horgostól és a vasútállomástól északra, Röszkesszentmihálytelektől pedig délre halad”.

Az így megállapított határvonalnak a helyszínen való részletes kitűzéséről a trianoni szerződés II. részének 29. cikke emígy rendelkezik: „A megjelölt határokat a helyszínen határrendező bizottságok fogják kitűzni... A bizottságok hatásköre teljes mértékben kiterjed nemcsak a helyszínen megállapítandó vonal révén megjelölt határvonalrészletek megállapítására, hanem ha valamely érdekelt állam kéri s a bizottság azt helyénvalónak találja, a közigazgatási határok útján megjelölt határvonalrészletek felülvizsgálatára is. A bizottságok mindkét esetben arra fognak törekedni, hogy szigorúan kövessék a szerződésekben foglalt meghatározásokat; lehetőség szerint figyelembe véve a közigazgatási határozatokat és a helyi gazdasági érdekeket. A bizottságok határozataikat szótöbbséggel hozzák, és ezek az érdekelt felekre kötelezők.”

A trianoni szerződés fenti rendelkezése tehát módot és alkalmat nyújtott a SHS-államnak arra, hogy a szerződésben kijelölt határvonalnak kisebb mértékű kiigazítására irányuló esetleges kérelmét a határrendező bizottság elé terjessze. Ezt a siker reményében annál inkább megtehetette volna, mert a „győztes” helyzeti előnyén kívül kellően indokolt kívánságának a figyelembevételét már a határrendező bizottság összeállítása is biztosította volna, melynek 7 tagja közül a szerződés 43. cikke szerint egyet a szerb-horvát-szlovén állam, egyet Magyarország, ötöt pedig a szövetséges és társult főhatalmak neveztek ki.

A szerbek azonban nem ezt a megoldást választották, hanem gyors elhatározással az erőszak útjára léptek és megelőzve a határrendező bizottság döntését, mely egyébként is csak 1922. április 7-én érkezett Szabadkára, a szabadkai határban egyoldalúan végrehajtott részleges határrevízióval befejezett tényt teremtettek.

Amint Dobanovački, Szabadka szerb főispánja 1921. augusztus 19-én megkapta a hivatalos értesítést, hogy a szerb csapatoknak a jóval északabbra megvont demarkacionális vonaltól a trianoni szerződésben kijelölt határvonalra kell visszavonulniok, azonnal elrendelte, hogy a kiürítendő területről az élő jószágot Szabadkára kell hajtani, a többi ingóságokat pedig: a kitermelt fát, az iskolák felszerelését, az erdészházak és erdőőri lakások bútorzatát stb. a Szabadkán és a közeli tanyacsoportokon rekvirált 2000 kocsin a határvonalon belüli területre kell szállítani. (Ugyanezt a nemzetközi jogba ütköző eljárást követték a szerbek a bajai háromszög kiürítésénél is, ahonnan szintén elvittek minden helyéből kimozdíthatót, 2,5-3 millió aranykoronára becsült és soha meg nem térült kárt okozva az ottani lakosságnak.) Ezen első intézkedés után Dobanovački felkereste Damjanović tábornokot, akinek elmondta, hogy a kiürítendő terület szerb lakossága „a magyarok bosszújától” (!) való félelmében menekülni készül, és a szerb hatóságoktól vár védelmet és segítséget! Majd együtt kimentek a helyszínre, és ott elhatározták, hogy „magukra vállalva a békekonferencia szerepét, ők fogják kitűzni az új állam északi határát, s megmentik Szabadka hátvidékét és Kelebiát, ...melynek lakossága, mint népünk öntudatos része, századokon át megőrizte nevünket, és megóvta az északi területekhez való jogunkat”.

A Szabadkától nyugatra és északnyugatra fekvő Kelebia és Felső-Kelebia néven ismert hatalmas tanyacsoport kb. 10 000 főnyi lakosságából 8000 volt a magyar nemzetiségű, 2000 pedig a bunyevácok, németek és szerbek száma. Az utóbbiak egységben, kb. 150-200 főnyi lélekszámmal, csak a Felső-Kelebiához tartozó ún. szerb soron laktak, s ez volt az az

öntudatos népcsoport, melyet önkényes határmódosítással mindenáron meg kellett menteni „a magyar járomban való további raboskodástól”!

Ezen a területen a szerb lakosság segítségével még aznap kitűzték a Szabadka nyugodt álmát és zavartalan munkáját biztosító új határvonalat, mely egy 8 km hosszú és 1,7-3 km széles sávval, vagyis kb. 16-18 négyzetkilométerrel toldotta meg a trianoni szerződésben megállapított szabadkai határt, illetve az SHS-állam területállományát. Amikor dolguk végeztével este visszatértek a városba, Damjanović tábornok felkereste Pavlović Ivan altábornagyot, a szabadkai helyőrség parancsnokát, akinek a történekről jelentést téve azt ajánlotta, hogy a kitűzött előnyösebb új határvonal hatályos biztosítása érdekében az e vonalra másnap (VIII. 20.) visszavonuló szerb katonai osztagokat a szabadkai helyőrségből vett csapatokkal kellene megerősíteni. „Mert tétlenül maradni egyértelmű lenne az »igazságtalanság« elfogadásával, Kelebia átengedése pedig azt jelentené, hogy Szabadka már amúgy is megcsonkított területéből még egy jelentékeny részt elszakítsanak, a várost még jobban elszegényítsék, és ami a legfontosabb: az ellenséggel szemben országunkat egy kitűnő előőrsállástól megfosztják.”

Damjanović tábornok tehát maga is érezte a területi igény alátámasztására felhozott etnikai és gazdasági érvek elégtelenségét, s ezért azokat a katonai szempontok, a hadászati érdekek mindennél fontosabb érvével sietett kiegészíteni! Ennek a döntő érvnek a hatása alatt Pavlović altábornagy természetesen hozzájárult az előterjesztéshez, és azt az utasítást adta Damjanovićnak, hogy Okanović Dragutin tábornoktól, a lovashadosztály parancsnokától két lovasszázadot kérjen, egyszersmind azonban, személyes felelősség terhe mellett, azt is a lelkére kötötte, hogy a vérontást minden körülmények közt kerülni kell, mert az beláthatatlan diplomáciai bonyodalmakkal járna. De ez az óvatos kikötés egyúttal azt is mutatja, hogy az altábornagy úr teljesen tisztában volt azzal, hogy itt lényegileg egy merőben önkényes és a békeszerződés rendelkezésébe ütköző akcióról volt szó, melynek veszedelmes következményeit csak a szerződésben kijelölt határvonalat megszállni készülő magyar csapatokkal való összetűzés kikerülésére adott szigorú utasítással vélte elhárítani. De érezte ezt Okanović tábornok is, aki felelőssége tudatában a két lovasszázadot csak úgy volt hajlandó Damjanović rendelkezésére bocsátani, ha ezt szolgálati úton, írásban kéri tőle.

Ilyen előkészületek után fogtak hozzá másnap, augusztus 20-án az előző napon kitűzött új határvonalon belüli területnek katonai megszállásához és tényleges birtokbavételéhez.

A reggel 7 órakor Dobanovački főispánnal Kelebiára kocsizó Damjanović tábornokot a „Zorka” vegyigyárnál már várta a parancsnoksága alá helyezett két lovasszázad. Az egyiket az új határvonal mentén a szabadka-kelebiai vasúti vonaltól keletre irányította azzal az utasítással, hogy okvetlenül tartózkodjék az esetleg eléje kerülő magyar csapatokkal való fegyveres összeütközéstől, és igyekezzék a határvonalra visszahúzódó szerb osztagokkal felvenni az összeköttetést, a másikat pedig megparancsolta, hogy bizonyos távolságban az ő kocsiját kövesse. Amint a kelebiai szerb sor északi szélére értek, az országúton már ott állt a trianoni határvonal megszállására kirendelt magyar csapatok egy hadiállományú szakasza, melynek parancsnoka egy Damjanović által név nélkül említett százados volt (Ary százados). Ezt a századost Damjanović magához hívatta, és a magyar nyelvben teljesen jártas Dobanovački főispán tolmácsolása mellett értésére adta, hogy a további előnyomulást be kell szüntetnie, lévén ez a területsáv annak a vonalnak egy része, melyet a szerb csapatoknak kell megszállniok. A százados tiltakozott a szerb tábornok fellépése ellen, és a nála lévő térképen megmutatván azt a pontosan berajzolt vonalat, melynek a trianoni szerződés értelmében való megszállására parancsot kapott, kijelentette, hogy ezt a parancsot végre is fogja hajtani. Damjanović erre azt ajánlotta a századosnak; hogy intézzék el ezt a kérdést barátságos meg egyezéssel, mégpedig annál inkább, mert a határvonalat később úgyis a határrendező bizottság

fogja véglegesen megállapítani. A százados azonban nem hajlott a szép szóra, és rendületlenül kitartott parancsszabta elhatározása mellett. Közben a magyar osztag rajvonalba fejlődött, és megkezdte az előnyomulást, de alig néhány perc múlva vágóban megérkezett a szerb lovasszázad is, melynek láttára a magyar csapat azonnal beszüntette az előnyomulást. Ami aztán történt, azt Damjanović tábornok emlékezetes levelében kissé fennhéjázóan és a bátor ellenséggel szemben is kötelező lovagiasságot megtagadva a következőképpen írja meg: „A százados elhalványodott, és ezt mondta: »az erőszaknak kénytelen vagyok engedni, de majd tiltakozunk Párizsban!«... Erre mi kijelentettük, hogy ők csak tiltakozzanak Párizsban, de addig is, amíg onnan megjön a döntés, nekünk kell a határvonalat lojálisan [!] kitűzni; nehogy annak nem ismerése miatt a szemben álló csapatok között harcra kerüljön a sor. A százados végtére is belátta a lojális egyezkedés indokoltságát, főleg pedig azért, mert mi katonailag erősebbek voltunk, s ő nem tudhatta, mi van még a lovasszázad mögött. Mihelyt a százados engedékenysége folytán sikerült az összeütközés veszélyét kikerülnünk, mi feljogosítva éreztük magunkat érdekeinknek minél nagyobb mértékben való megvédelmezésére... Most azt javasoltuk a századosnak, hogy egyetértőleg végezzük el a határ pontos kitűzését, amihez ő hozzájárult.”

A szerb részről megtévesztési szándékkal csupán ideiglenesnek jelzett határvonal kitűzését a szabadka-kelebiai vasúti vonaltól nyugatra egészen a szabadka-bajai vasútvonal melletti Csikériaig terjedő szakaszon még aznap elvégezték, mégpedig olyformán, hogy az előző napon egyoldalúan megjelölt határvonalat Damjanović szerint „a szerbek előnyére még kijebb tolták”.

Másnap, augusztus 21-én a szabadka-kelebiai vasúti vonaltól keletre fekvő és Horgosig terjedő szakaszon folytatódott a határkiigazítás, melyhez Damjanović, tekintettel arra, hogy ez a rész jóval hosszabb, s hogy a magyaroknak már teljes 24 órai idejük volt a trianoni szerződésben kijelölt vonal megszállására, a két lovasszázad megerősítésére még egy zászlóalj gyalogságot is kivezényelt. Ezen a szakaszon először az ún. Körös-vonalat szállták meg a szerb csapatok, melyről az előző napon bevált „tárgyalási módszer” alkalmazásával két gyenge magyar osztagot kényszerített visszavonulásra a szerb katonai túlerő. „Ennek a vonalnak az elfoglalásával - írja Damjanović - Szabadka részére biztosítottuk mindazt, amit egyáltalán el lehetett venni a magyaroktól.” Aztán az ún. hajdújárasi dűlőkre került a sor. Itt az 1:75 000 léptékű osztrák-magyar katonai térképen 102- és 112-vel jelölt pontot megszállva tartó két magyar osztagot azzal kényszerítették a trianoni vonalon elfoglalt állásának kiürítésére, hogy a szerb gyalogzászlóalj Damjanović parancsára egyszerűen megkerülte a magyar osztagok állását, és ezek hátában hajtotta végre a tábornok által megjelölt új határvonal megszállását. A visszavonulást ezúttal is „tárgyalás” előzte meg, mely azonban nem járt eredménnyel, mert a magyar főhadnagy parancsnok a kapott parancsra hivatkozással kereken megtagadta az állások kiürítésére szerb részről támasztott követelés teljesítését. A főhadnagy ellenkezése folytán már válságosra fordult helyzetet megint a szerb lovasszázadnak hirtelen megjelenése mentette meg, mert - írja Damjanović az ellenfél lovagiasnak legkevésbé sem nevezhető gúnyos lekicsinylésével - „amikor a főhadnagy meglátta a lovasszázadot, elhalványodott, és azonnal engedékennyé vált... Egyedül ennek az alaposan átgondolt eljárásnak köszönhetjük a szabadkai határba jó mélyen benyomult utolsó magyar osztagnak összecsapás nélküli eltávolítását”.

Az önkényes határmódosításnak utolsó jelenete a Csongrád megye szegedi határában levő Pap- vagy Fekete-szálláson - Damjanović nem emlékszik pontosan, hogy a két szállás közül melyiken történt az eset - folyt le, melyet a volt demarkacionális vonalon fekvő Dobó-szállásról egy főhadnagy parancsnoksága alatt előnyomult kisebb magyar osztag tartott megszállva. Itt is megkerülő mozdulattal és a lovasságnak meglepetésszerű fellépésével

kényszerítették visszavonulásra a magyar osztag főhadnagy parancsnokát, akinek az olcsó fölényeskedésében tetszelgő Damjanović változatosság kedvéért azzal a csípős megjegyzéssel kedveskedik, hogy „a szerb lovasság láttára olyan lágy lett, mint a viasz”.

A fenti utolsó hőstettel véget ért a Dobanovački főispán által kezdeményezett és három szerb tábornok által katonai erővel támogatott jog- és szerződésellenes egyoldalú határmódosító akció, melyet Protić, a könyv szerzője a siker feletti örömeiben és nyilvánvaló célzással D’Annunzio fiume-i rajtaütésére „kelebiai Danunziadának” nevezett el.

A következő napon, augusztus 22-én Gosse angol ezredes tiltakozott Damjanovićék önkényes és a szerződés rendelkezéseibe ütköző eljárása ellen. A tiltakozást Pavlović altábornagy azzal intézte el, hogy az angol ezredes Vasić tábornok újvidéki hadtestparancsnokhoz utasította, ami valójában annyit jelentett, mintha őt a sóhivatalhoz küldte volna.

Gosse ezredes vétőjének egyébként éppen olyan kevés eredménye volt, mint a magyar kormány tiltakozásának. A mindvégig bünbakként kezelt Magyarországnak a legjogosultabb és legminimálisabb kívánságai is csak merev visszautasításban részesültek, amint azt a határrendező bizottságnak 1922. április 7-én Szabadkán és utána a helyszínen tartott tessék-lássék vizsgálata és tárgyalása, valamint későbbi döntése is megmutatta, mely ezt az erőszakosan végrehajtott egyoldalú határrevíziót az egész vonalon szentesítette, és ezzel Szabadkának, illetve az SHS-államnak több mint 10 000 katasztrális holdnyi, vagyis legalább 60 négyszögkilométernyi olyan területet ítélte meg, mely minden egyébtől eltekintve jog szerint és a trianoni szerződés területi rendelkezései értelmében Magyarországot illette meg.

A BÁCSKAI MAGYARSÁG FOGYASZTÁSA

Nincsen adatunk arra, hogy a francia védernyő alatt bevonuló szerb csapatok megszálló műveleteik alkalmával hány bácskai magyart lőttek vagy vertek agyon. Csak azoknak a családoknak emlékeztében élt, míg élt, az elszenvedett halálos sérelem, amelyekben az apa vagy fiúgyermek áldozatul esett.

Az elveszített területeken egyebüttl is, bár számszerűen sok magyar szenvedett a hatalomváltozásoktól - a maradék magyar állam még a béketárgyalásokra előkészített érvrendszerébe (amelyet egyébként sem vettek figyelembe a békecsináló hatalmak) sem iktatta be azokat az atrocitásokat, amelyek a történelem változásaiba beletörődő délvidéki magyarokat érték.

Talán abban a hiszemben, hogy a nemzetközi jogszokás egyébként is számol azzal, hogy a katonai megszállás háborús cselekménynek minősülvén, a hadmozgásnak szükségképpen vannak halálos áldozatai.

Ezért az első trianoni béke idején fel sem merült holmi magyarok szenvedte veszteséglista.

Bezzeg a második Trianonban az 1941-es bácskai magyar hadmozgás szerb halottait, kik többször fegyveres ellenállás során estek el, vastagon feljegyezték Magyarország bűnlistájára. (N. b. nem az ún. újvidéki razziáról szölok.)

Nincsen pontos adatunk arról sem, hogy az SHS, a Szerb-Horvát-Szlovén királyság berendezkedése első éveiben hány ezer magyar családot kényszerített, üldözött el szülőföldjéről. De a hatalom hivatalos gondolkodásmódjáról, s egyúttal arról, milyen magyarellenés indulatok működhettek mindennapos és hosszú távra tekintő döntéseikben, hogy milyen fizikai és erkölcsi nyomást fejthettek ki, azt az újvidéki Miletics Szvetozár ekkori lapjában, a gyűlöletet hirdető „Vidovdán”-ban, valamint a szabadkai „Princip” című félhivatalos újságban olvashatjuk.

Néhány mondat a „Princip” 1922. szeptember 22-i számából:

„A pánszlávizmusnak politikai és kulturális inváziójával - amely a kisantant szervezetében testesül meg - el kell érnie a magyar faj összeomlását. A magyar faj likvidálása a háború utáni és felébredt szlávsnak legelső feladata. Néhány évtized alatt szisztematikus és agresszív szláv imperialista politikával el kell foglalni a kicsiny magyar oázist, a szulejmán-árpádi kultúrának ezt az egyetlen és utolsó európai tatár maradványait. Magyarországnak el kell tűnnie Európa térképéről. A kisebbségek nem gondja Európának, mert Európa; csak a »nacionális majoritások« megerősítése által tud konszolidálódni. Ennek a folyamatnak viszont a konzekvenciája és kötelessége is asszimilálni a kisebbséget, és evolúció által egyáltalán eltüntetni őket az európai politika felszínéről.”

Súlyos csapás érte a Délvidék magyarságát az iskolaügy terén. A hiánytalanul államosított iskolákban bevezették a „névvegyelemzést”. Akinek nevében szlávcsengést találtak, azt kivonták a magyar jelentkezők közül, s mert elemi iskolában 60 tanulóra volt szükség magyar osztályonként, a középiskola alsó tagozatában pedig 30 gyermekre, a párhuzamos magyar tagozatok bármikor megszüntethetőkkel váltak.

A névvegyelemzési rendelet (OSN 14.449/1922. szept. 20.) gyakorlata abban állt, hogy a tanuló nemzeti hovatartozandóságát vagy az iskolahatóság állapította meg, vagy a közigazgatási hatóság bizonylata. Ez a megállapítás pedig a szülő vezetéknévének hangzása alapján történik: tehát minden német hangzású név hordozóját németnek, minden szláv hangzású vezetéknév viselőjét szlávnak deklarálták, ha a tanuló ősszülei századok óta egyedül csak a magyar anyanyelvet beszélték is. Ezen az alapon aztán a hatóság a gyermeket vagy német, vagy szerb iskolába kényszerítette. Ez a módszer természetesen a magyar gyermekeket sújtotta. Ez a rendelkezés elkobozta a szülőknek azt a jogát, hogy maguk válasszák meg gyermekük nemzeti hovatartozását.

A magyar nyelvű oktatók utánpótlása megfelelő tanintézetek híján megszűnt. Előszóval kényszerítették magyar tanítókat és tanárokat Dél-Szerbiába.

A demokratikusnak hirdetett agrárreformot úgy hajtották végre, hogy a kisebbségi földigénylők egyetlen parcellát sem kaptak. A magyar és német kisebbségi gazdasági cselédek és földmunkások kiszorultak az utolsó emberig a felosztott nagybirtokokról, viszont földet, ahol maguknak új életlehetőséget teremthettek volna, nem kaphattak. A kisantant másik két államában, Romániában és Csehszlovákiában nem merték megcselekedni azt a kiáltó igazságtalanságot, hogy rendeletileg, írott paragrafusok közzétételével zárják ki a kisebbségi föld nélkülieket az agrárreform előnyeiből. (Noha a gyakorlatban azokban az országokban is hasonló volt a magyar földigénylők kisemmizése.) Az eljárás következménye az lett, hogy a kidobott gazdasági cselédek és mezőgazdasági napszámosok fedél és kenyér nélkül maradtak. Az újjgazdálkodónál nem juthattak keresethez, hiszen ők is oly kevés földet kaptak, hogy annak megműveléséhez nem volt szükségük idegen munkaerőre. Ők is csak proletárjai maradtak birtokoscsájuknak.

E lehetetlen viszonyok között nem maradt más hátra a földönfutó magyar bácskai kisebbség számára, mint tengeren túlra indulni hajlékot és kenyeret keresve.

A hivatalos jugoszláv hatóságok nemcsak támogatták a magyarok kivándorlását, hanem - akárcsak Romániában - Dél-Amerikába irányító ügynökségeket tartottak fenn.

Az első két esztendőben mintegy 28 ezer magyar hagyta ott Bácskát, ha az átszököttek ezreit nem számítjuk. A következő évtizedben a kivándorlási agitáció következményeképp csaknem 27 ezren váltak meg szülőföldjüktől. Az államilag támogatott kivándoroltatási hadművelet csak akkor veszített hatékonyságából, amikor az első, Brazíliába, Argentínába került telepe-

sektől, telepesekről a nyomorról, a tehetetlen vergődésekről, az őserdők halálos veszedelméről s családok fizikai pusztulásáról érkeztek hírek.

Hogy a szerb kormánynak nem is volt más célja az általa végrehajtott agrárreformmal, mint a magyar földműves népet elűzni ősi földjéről, az a hivatalos politikai tényezőként ismert Demetrovics Juraj *Agrarna reforma* című könyvében leplezetlenül olvasható: „Jugoszlávia ugyan most a mienk, de a hatalom is benne csak akkor lesz a mienk, ha mienk lesz a föld is, mert akié a föld, azé a hatalom!”

Igen, ezért vette el a földet Belgrád a birtokos kisebbségektől, és ezért nem adott belőle a föld nélküli kisebbségi igénylőknek, főként magyaroknak.

Az eltávozott, a kiűzött, kivándorolt magyar népesség helyére az új délszláv állam több mint 15 ezer tisztviselőcsaládot és sok-sok ezer dobrovoljac telepest költöztetett a maradék magyarság mellé, közé. Több helyütt teljesen új dobrovoljac falvakat létesítve az eladdig színmagyar községek között, mint például Kanizsa és Oromhegyes között egy puszta a dobrovoljac Velebit községet.

Azt kérdezhetné az olvasó, miért történt mindezek mellett, sőt ellenére, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre testvéri barátság lehetőségében hitt a szerbekkel, s váltig, sőt halálig megőrizte ezt a hitét. S talán még súlyosabb magyarázatra szorul, miért ragaszkodott Teleki Pál miniszterelnök a Jugoszláviával kötött örök barátsági szerződés sérthetlenségéhez, noha tudta, hogy a délvidéki magyarság sorsa nem felhőtlen. Kevés politikus tette meg, hogy egy szentnek és öröknek jósolt, mondott szerződés megszegése okán életét odavetve tiltakozzék a néhány hónapra kurtított, barátinak ígért, hitvánnyá silányított örökkévalóság ellen.

Miért vélekedtek, viselkedtek úgy, ahogyan viselkedtek?

Mert úgy gondolták, hogy a két nép virtusa, hadierkölcse, szokásrendszere oly közel áll egymáshoz, mint Európának ezen a táján senki más népek szokásai között. Azért is, mert minden kezdeti magyarelles viselkedés után a megbékélés évtizede következett. A helyben maradt magyar lakosság lehetőséget kapott boldogulására. Parasztságunk termelési kultúráját méltányolta a jugoszláv kormányzat, s értelmiségi utánpótlás sem ütközött akadályokba, miután a szerbhorvát nyelvet elsajátították a magyar ifjak. Ha középiskolás szinten maradtak is sovíniszta megnyilatkozások a szerb tanári karban, az egyetemi képzésben nem érte hátrány a magyarokat.

Aztán az összehasonlításban, különösen a romániai állapotok tekintetében, a jugoszláviai viszonyok szinte humánusnak tetszettek a békülni szándékozó magyarországi államférfiak megítélésében.

A múlt minden sérelmét elfeledték, feledésre ítélték a végleges megbékélés érdekében. S e kölcsönös nagy lehetőség zálogát látták ők is mindketten az 1940. december 12-i szerződésben: „abban a meggyőződésben, hogy a politikai, gazdasági és kulturális téren fennálló kölcsönös kötelekeknek megszilárdítása és szorosabbá tétele a két szomszédos ország érdekeit, valamint a Duna vidékének békéjét és jólétét fogják szolgálni...”

Március 25-én erőteljes német nyomásra Jugoszlávia csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez (a Berlin-Róma-Tokió-tengelyhez).

Március 27-én elemi erejű felkelés robbant ki az egyezmény ellen, a hadsereg tisztikara segítségével új kormány alakult Belgrádban, amely nem volt hajlandó ratifikálni a tengelyhatalmakkal kötött megállapodást.

A hír vétele után néhány órával Hitler úgy döntött, hogy Jugoszláviát félre kell söpörni a Szovjetunió ellen tervezett hadjárat útjából.

„Arra kell törekednünk - adta ki utasítását -, hogy a szomszédos államoknak is lehetővé tegyük a legmegfelelőbb módon a közreműködést. Kérni kell, hogy Olaszország, Magyarország és bizonyos vonatkozásban Bulgária is tényleges katonai segítséget nyújtson Jugoszlávia ellen.”

Hogy e három ország részvételét biztosítsa, területi ígéreteket tett: Olaszországot Dalmáciával, Magyarországot a Vajdasággal, Bulgáriát Macedóniával biztatta.

A magyar követet még aznap, március 27-én a kiadott hadműveleti utasítás napján tájékoztatta Hitler, hogyan képzei el a magyar királyi hadsereg részvételét a Jugoszlávia elleni akcióban.

Teleki Pál azonban a megváltozott jugoszláv kormány iránt is fenn kívánta tartani a szerződést.

Horthy Miklós lelkesen fogadta berlini követe beszámolóját, és Teleki kétélyeire és ellenvetéseire azt válaszolta, hogy az a Jugoszlávia, amellyel örök barátsági szerződést kötöttünk, a bekövetkező események következtében úgyis szét fog hullani.

Teleki nem volt egyedül tartózkodó magatartásában. De a külügyminiszter (Bárdossy) hangoztatta, hogy mivel a magyar kormány alapvető külpolitikai célja a területi revízió megvalósítása, értelmetlennek tartaná, ha a Bácska, Bánát, a baranyai háromszög és a Muraköz magyar haderővel való birtokbavétele elől elzárkóznánk.

Teleki megpróbált bizonyos feltételeket elfogadtatni. Javasolta, hogy a magyar hadsereg csak akkor támadjon: 1. Ha Jugoszlávia mint állam felbomlik, vagyis, ha a horvát szeparatisták kikiáltanák Horvátország függetlenségét, de akkor is csak mérsékelt erővel, legfeljebb 3-4 hadtesttel. 2. Ha a jugoszláv politikai és katonai hatalom a Jugoszláviában élő magyar lakosság ellen fordul. 3. Ha a magyarok területen a német katonai akció következtében vákuum támadna.

Miután a minisztertanács elfogadta feltételeit, Teleki váratlanul lemondott, mondván, nem tartja magát alkalmasnak az új körülmények között a kormány irányítására. Bárdossy kérlette, maradjon a helyén, s végül a többi miniszter unszolására úgy döntött, marad.

Március 30-án Bárdossy a liberális ellenzék vezérének, Rassaynak azzal indokolta a Jugoszlávia elleni támadásban való részvételt, hogy ellenkező esetben a németek megszállnák az országot, és bábkormányt neveznének ki. Az akcióból Magyarország azért sem maradhatna ki, mert a katonai körök nagyon erős nyomást gyakorolnak a kormányra arra hivatkozva, hogy a hadsereg már három ízben volt mozgósítva „véres levezetés nélkül”, s ha ismét megtörténne, hogy a mozgósítás nem végződik katonai akcióval, az tönkretenné a hadsereg morálját.

Április elsején a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülésén Teleki hatására Bárdossy kijelentette, a németeknek hivatalosan meg kell mondani, hogy a magyar hadsereg a hadműveleteket csak több nappal a német hadműveletek után indíthatja meg. Hangsúlyozta: az elkövetkező béketárgyalásokon kétségtől felmerülő felelősség megállapításának szükségessége miatt is be kell tartani a morális indokokon túl az iménti feltételeket annak ellenére, hogy semmi illúziója sincs a tekintetben, hogy a felelősséget mindig a vesztes fél viseli.

Április 2-án, miután a német katonai alakulatok megkezdték a felvonulást, átlépve Magyarország határát, Teleki kézhez vette londoni követünk számjeltáviratát:

„Amennyiben a németek Jugoszláviát megtámadják és azok ellenállnak, ami várható, úgy természetesen azonnal Anglia szövetségesevé válnak. Ebben az esetben itteni reakció magyar-jugoszláv viszony lehető alakulásával szemben következő:

1. Amennyiben magyar kormány eltűri, sőt elősegíti, hogy német hadsereg Magyarországra bevonulva azt katonai bázisnak használja Jugoszlávia ellen, Anglia részéről diplomáciai viszonyunk megszakításával és ennek összes következményeivel okvetlenül számolni kell.
2. Ha azonban Magyarország a támadáshoz bármilyen indoklással (Jugoszlávia területén magyarok megvédeése) csatlakozik, úgy Nagy-Britannia és szövetségesei hadüzenetével is számolnia kell. Ezen esetben angolok végső győzelme esetén magatartásunk alapján mint Anglia és Amerika nyílt ellensége leszünk megítélve.”

A távirat befejező mondata: „A különleges magyar indítókknak nyomatékos hangsúlyozását itt alig fogják megérteni, és mindkét fenti eshetőségben egész angol és amerikai világ bennünket szerződésszegéssel és esetleg új barátaink hátbatámadásával fog megvádolni.”

Április harmadikán virradóra Teleki Pál az iszonyú felelősség súlya alatt föbe lőtte magát.

A politikai és katonai vezetés harcra és szerződésszegésre elszánt túlsúlya elsodorta a miniszterelnököt. Horthy Miklóshoz írott búcsúlevelében a tiszta lelkű ember büntudatával háritja el magától a háborúba lépés és a majdani békekötéskor való helytállás felelősségét: „Főméltóságú Úr! Szerződésszegők lettünk - gyávaságból - a mohácsi beszéden alapuló örökbéke szerződéssel szemben. A nemzet érzi, és mi odadoztuk becsületét. A gazemberek oldalán álltunk - mert a mondvacsinált atrocitásokból egy szó sem igaz! Sem a magyarok, de még a németek ellen sem! Hullarablók leszünk! a legpocsékabb nemzet! Nem tarthatlak vissza. Bűnös vagyok. Teleki Pál.”

A magyar nemzetet érdemtelenül illető súlyos minősítést a halálra szánt férfi megbillent lelkének túlzó megnyilatkozásának tekinthetjük.

Április hó 10-én a kormányzó a következő hadparanccsal tett pontot a németbarát, a nácikhoz húzó politikusok és vezérkari tisztek követeléseire:

„Honvédek! A kötelesség ismét arra szólít bennünket, hogy elszakított magyar véreink segítségére siessünk.

Mindig bevált katonai erényeitekre és fegyelmetekre építve bízom benne, hogy ezt az új feladatot is tökéletesen fogjátok megoldani.

A magyarok istene és a nemzet minden gondolata most is veletek van.

Előre az 1000 éves déli határookra!”

És másnap megindultak dél felé, a hitlerista csapatok által megbontott Jugoszlávia felé a magyar hadosztályok.

A német katonai vezetés közölte a magyar vezérkarral, hogy a Tiszától keletre (Bánátban) nem kívánják alkalmazni a magyar csapatokat, s ezért kérik a megfelelő intézkedések megtételét és a Tisza bal partján elhelyezett dandár visszavonását a Duna-Tisza közére. Mert Románia is igényt tart Bánát területére, és semmiképpen sem egyeznék bele abba, hogy ezt a területet magyar egységek szállják meg. A berlini román követ közölte április 4-én, amennyiben a magyar csapatokat a Tiszától keletre bevetik Jugoszlávia ellen, a román hadsereg támadást fog intézni a magyar alakulatokkal szemben. Egyben döntést kért arra, hogy Bánátot román csapatok szállhassák meg.

A Wehrmacht Bánát megszállását magának tartotta fenn.

AZ ÖRÖK BÉKE MEGTÖRIK

A HADJÁRAT ÁRA

A magyar alakulatok április 11-én lépték át a magyar jugoszláv határt. A hadvezetés arra számított, hogy az „ellenség” szívós védekezést fog kifejteni. Hamarosan kiderült azonban, hogy a német csapatok harccselekményei nyomán Bácskából a jugoszláv reguláris katonaság a magyar fegyveres erőkkel való érintkezés nélkül kivonult. Ezután a magyar vezérkar csak a dobrovoljácokkal megerősített csetnikszervezetek összehangolt gerillaakcióival számolt. Ez a feltételezés valószínűleg eltúlzott volt, de egészen nem indokolatlan. A pánikkal elegy tapasztalatlan harckészség példája az április 14-i zombori bevonulás rövid összefoglalása, amely Kádár Gyula ezredes emlékiratában olvasható: „A jugoszláv csetnikszervezet kb. 40-50 fiatalt hátrahagyott a városban. Ezek fegyverrel és lőszerezellátva padlásokon bújtak meg. A sötétség beálltával lövöldözni kezdtek a járó-kelő katonákra, de inkább a levegőbe. Ettől a mi alakulatainknál pánik keletkezett. A saját legénység - nyilván alkoholhoz is hozzájutva - ugyancsak vaktában lőtt. A szakasz- és századparancsnokok vagy nem voltak körleteikben, vagy éppen olyan hitványan meghúzódtak, mint a hadtestparancsnokság, és semmit sem tettek a lövöldözés beszüntetésére. A cél nélkül leadott lövések a város másik részén csapódtak be, az ott elhelyezett legénység »abból az irányból lönek a csetnikek« alapon ugyancsak lövöldözni kezdett. Fegyelmezett és jó parancsnokok kezében lévő csapatokkal szemben az egész csetniktámadás jelentéktelen semmiség lett volna.”

A hadsereg, a katonaság veszélyes üzem még békeidőben is. A fegyveres mozgását bal-esetek sokasága kísérheti, s a jogos, jogtalan vagy éppen véletlen fegyverhasználatok ismétlődése.

A hozzáférhető magyar adatok szerint a bevonulás néhány napja alatt statáriális úton mintegy 1435 embert végeztek ki Bácskában, nagyjából szerbeket, de vagy 80 magyart is, nyilván kommunistának minősülőket. Ez esetben a statáriális szó nem minden esetben jelent bírói eljárást.

A 3. magyar hadsereg parancsnoka, Gorondy-Novák Elemér altábornagy már április 14-én elrendelte a veszélyeztetett területek átfésülését. Különös figyelemre méltatta az 1918 óta Bácskába betelepített szerb lakosságot, a több tízezres lélekszámot kitevő dobrovoljácokat. Számolni kell ezek visszatelepítésével, emiatt való ellenállásukkal. S átmenetileg emiatt ők esetleg falvankint internálótáborokba terelendők.

A jugoszláv összesítő adatok szerint (Zlocini okupatora u Vojvodini Novi Sad, 1946) a honvédség bevonulásakor 2142 ember halt meg. Ezek egy része, tán nem is jelentéktelen hányada fegyveres harcban, de legalábbis fegyveres ellenállásban történt tettenérés közben vagy után esett el, vált az eszmei különbözőség áldozatává. A bácskai városokban állomásozó magyar katonák utcai közlekedése még hónapokkal később is, de olykor 1944-ig bizonytalan, sőt veszélyes maradt, mert számíthattak rá, hogy orvlövész célpontokká válnak.

Az 1918. október 31. óta Bácskába telepített szerbeket (dobrovoljácokat) előbb internálótáborokba különítve, visszatelepítésüket kezdeményezték. Eleinte 35 000 főt emlegettek. Jugoszláv számítások szerint 24 921 személyről volt szó.

Május elején a magyar kormány a német parancsnokságtól 150 ezer bácskai szerb átvételét kérte. Az elutasító válasz „Szerbiában sem az élelmezési, sem az elhelyezési viszonyok nem olyanok, hogy ez keresztülvihető lenne.” Válaszunk erre: „Az őslakos nép ezeket a szerbeket gyűlöli, mert 20 éven át nem tettek mást, mint kiszipolyozták a vidéket, vissza kell menniük oda, ahonnan jöttek.” A német fél egy későbbi visszatelepítés lehetőségét megvillantotta.

A magyar kormány végül csupán a 13 ezer, internálótáborban sínylődobrovoljác átvételéről alkudozott. Ez a művelet azért volt sürgős, mert a bukovinai székelyek számára kellett biztosítani a házakból kilakoltatott dobrovoljácok helyét.

A németekkel való tárgyalások csaknem mindvégig kudarcot vallottak a hol csökkenő, hol megemelt létszámú jövevény szerbek visszaajánlása körül. Közülük néhány ezret a németek bosszúságára toloncként azért sikerült dél felé szerb területre átcsempészni.

A német-szovjet háború kitörése után ezek a máshonnan is délre utasított szerb tömegek a népfelszabadító (partizán-) háború kifogyhatatlan embertartalékai lettek. Ezért is ódzkodott a Balkánt megszálló német vezetés az oda való befogadásuktól.

Viszont a bukovinai székelyek hazatelepítése a háborús események árnyékában kényszerű kötelességgé vált, amelyet az anyaország magától el nem háríthatott. A moldvai és bukovinai némettség pánikszerű nyugatra indulása láttán az öt bukovinai székely község: Józseffalva (Vorničeni), Istensegíts (Tibeni), Hadikfalva (Darnești), Andrásfalva (Manenți), Fogadjisten (Iakobești) olyannyira felbuzdult a román környezettől való elszakadásra, hogy utóbb már meggátolhatatlan lett volna hazaözlésük akár egy szál ruhában, ha szervezett vonulásukra nem nyílik mód. Még Teleki Pál vette pártfogásba ügyüket, megteremtven utazásuk pénzügyi alapjait. Még az ő idejében, életében két vidéket szemeltek ki a 12 083 lelket számláló 2698 családnak. Elsőbb az észak-erdélyi Szolnok-Doboka községeibe tervezték betelepítésüket, esetleg ott lakó románok Bukovinába való kitelepítése, szinte egy kisebb lakosságcsere által. A román hatóságok ezt hallván azonban halogatták a dolgot, hiszen az erdélyi jelenlétük húsz éve kezdett erősítése ellen szólt volna.

De az öt falu székelyei is azt kérték, kerülhessenek minél beljebb, fajtájuk közé. Így került kombinációba egy Szatmár-Bihar megyébe telepítés lehetősége. Hortobágy!

S végül, már Teleki Pál nélkül, a bácskai dobrovoljácok kiűritett falvait, utcáit ajánlotta fel nekik a „hazafias” katonai és polgári közigazgatás.

Ez a magyar döntés egyébként nem volt kevésbé átgondolt nemzetpolitikai elhatározás, mint a szerb kormánynak az etnikai állapotok megváltoztatására eszközölt, 1918 utáni, részrehajló földosztással egybekötött telepítései.

Végül is 1941. május-június havában a dobrovoljácok helyére moldvai csángókkal megszaporodott 3279 bukovinai székely családot 13 200 lélekkel telepítettek be 35 ezer katasztrális hold földre. A jugoszláv földreform által létrehozott 62 zárt dobrovoljác telep 53 ezer katasztrális holdjából.

Az öt bukovinai község népét 14 bácskai községbe, összesen 25 telephelyen, szálláson helyezték el. A hadikfalviak Stepanicevóra (Horthyvára-Bácskossuthvára) 211 család, 768 fő, Tankosicevóra (Hadikhalom) 40 család, 166 fő, Veternikre (Hadikliget) 40 család, 232 fő, Vojvoda-Misicre (Hadikszállás) 11 család, 42 fő, Staro Gyurgyevóra (Hadikföldre) 148 család, 590 fő és Szirigre (Hadikvára) 114 család, 493 fő jutott. A józseffalviak és fogadjistenbeliek Tomicevóra (Bácsjózseffalva) 66 család, 290 fő és Vajkára (Józsefháza) 46 család, 204 fő. Az andrásfalviak Feketicsre (Református Andrászállás) 35 család, 153 fő, Mali Beogradba (Andrásföldje) 60 család, 290 fő, Karadjordjevo-Pavlovóra (Bácsandrásfalva) 174 család, 800

fő és Kosicevóra (Andrásmegyer) 25 család, 143 fő jutott. Az istensegítsiek Sokolacon (Bácsistensegíts) 260 család, 1156 fő és Nova Cervenkán (Istenvelünk) 92 család, 445 fő települtek. További bukovinai emlékező szálláshelyek: Hadiklelke, Bácsbadikfalva, Istenhozott, Istenföldje, Istenárdás, Istenkeze, Istenszeme, Bácsandrászállás, Fogadjisten.

A bukovinai székelyek vezetői, szinte egyetlen értelmiségi együttélő a papok voltak, ez nagyon meglátszik új szálláshelyeik névadásában is.

A székely telepesek s a helyi bácskai lakosság, de különösen a jugoszláv földreformból kisemmizett magyar szegényparasztság között érthető feszültség keletkezett, ez nem tette nyugalmassá beilleszkedésüket új környezetükbe.

De biztonságérzetük sem szilárdulhatott igazán otthonossá. A dobrovoljácok elkülönítése, Szerbiába telepítése vagy internálótáborokba lakoltatása egyáltalán nem bizonyult teljesnek. Az immár üldözött szerb telepeseknek talán fele sem került a magyar hatóságok keze ügyébe. Egész családok kaptak menedéket a régebbi szerb szállások tanyavilágában. Közelebb vagy távolabb húsz éven át birtokolt földjüktől nem állhatták meg, hogy föl ne keressék, akár látás végett, még sajátjuknak tekintett házukat. Ha nappal történtek ezek a látogatások, pusztán megjelenésük is fenyegetésnek minősülhetett, ám ha asszonyok és gyermekek jelenlétében esett, szóbeli fenyegetések is elhangozhattak. Az óvatosabb „hazalátogató” dobrovoljácok éjszaka keresték meg elhagyott lakhelyüket, s az utcai falra szénnel vagy krétával rajzolták fel fenyegető s a közeli visszatérést ígérő soraikat.

Talán csak azok a szerb telepesek nem látogattak vissza szállásukra, akik a kényszerkilakoltatás hírére nemcsak állataikat szúrták le, hanem házukat is felgyújtották, hogy semmi használható ne kerülhessen az „ellenséges jövevények” kezére, birtokába.

Nem volt hát könnyű a Bukovinából érkezettek helyzete. S mindezek ellenére, a segítségükre kirendelt gazdaképzetséggű telepfelügyelők támogatásával rövid esztendő alatt virágzó kisgazdaságot teremtettek ősi szorgalmukkal, elsajátítva a korszerű mezőgazdaság alapismereteit.

KOMMUNISTÁK BŰNHŐDÉSE

A Kommunisták Magyarországi Pártja nem terjesztette ki szervezési szándékát a 41-ben visszafoglalt Bácskára.

A Jugoszláv Kommunista Párt az országfeldarabolás által gyakorlatilag megszűnt egysége ellenére az 1941. májusi zágrábi titkos tanácskozásán úgy határozott, hogy az előbbi, az addigi szervezetek keretein belül veszi fel a harcot az agresszornak minősülő megszállók és ügynökeik ellen.

A zágrábi tanácskozás külön megszabta a bácskai pártszervezetek feladatait:

„Vajdasági kommunistáinak feladata közé tartozik az is, hogy egybefogjanak minden nemzetiséget... hogy együttes harcot folytassanak az imperialista megszállók ellen... a nép szabad választása útján való tényleges megoldásáért.”

„...nem engedhetitek meg - figyelmezteti a Tartományi Bizottság a szerb nemzetiséggű elvtársait -, hogy az elkövetett gaztettek a sovinizmus útjára vigyenek benneteket, hogy meggyűlöljétek a magyar és német dolgozó tömegeket...”

A Tartományi Bizottság már július végén utasította a bácskai pártszervezeteket, hogy hozzák létre, alakítsák meg fegyveres harci csoportjaikat.

Ez a felszólítás abból indult ki, hogy a háború néhány héten belül a Szovjetunió javára dől el, s a közös győzelemhez hozzá kell járulnia minden hű kommunistának diverzáns- és szabotázs-cselekményekkel, tehát kártevással, utasítások, rendeletek megtagadásával, felforgató kezdeményezésekkel.

Az 1942. februári körlevél szavai szerint: „A helyzet a végsőig forradalmas, bármely órában bekövetkezhet a forradalmi válság - a fegyveres felkelés pillanata.”

Amint láttuk azonban, erre a pillanatra még jó két évig várni kellett, s a bácskai kommunisták tevékenységével a magyar nyomozó hatóságok s a honvéd vezérkari főnök statáriális különbírósága foglalkoztak.

Az ún. „Lenin-levél”, amely a szabotázs-cselekmények végrehajtására nézve adta meg a párttagoknak már 1942. július elején a szükséges utasításokat és útmutatásokat, több száz példányban forgott közkezen, azokat a taggyűléseken fölolvasták és terjesztették. A rendőrnagyok birtokába is került ilyen levél, amelyet felső hatóságaiknak is természetesen fölterjesztettek.

Szóbeli utasításként a szabotázsok végrehajtására az alábbi útmutatásokat továbbították a pártsejteknek:

A gabona felgyújtásához 8-10 szál kénes gyufát összekötve petróleumos kóccsomóba kell belehelyezni, az így keletkezett gyújtóeszközt a gabonakévébe kell dugni, s midőn a kéve a cséplőgépbe kerül, a gyufa a dörzsöléstől meggyullad, és szinte elolthatatlan tüzet idéz elő. A gyújtóanyagot legjobb kosárban elhelyezni, s rá élelmiszert rakni, mert akkor úgy néz ki, mintha élelem lenne a mezőn dolgozó munkások részére. Egy búzatáblán nemcsak egy kévébe helyezzenek el gyújtóanyagot, hanem minél többbe. A gyújtogatás terjedjen ki a már raktárban lévő gabonaneműekre is.

A sertéseket meg kell mérgezni, különösen a hízalás alatt levőket.

A távbeszélő és villamos vezetékeket szakítsák el. A villanyvezetékeket legjobban átdobott kenderkötéllel lehet leszakítani, mert az nem vezeti az áramot.

Mindenáron fegyvereket kell beszerezni, ha másképpen nem sikerül, fegyverezzék le a községben levő katonaságot, csendőrséget.

Be kell szerezni olyan eszközöket, melyekkel a vasúti sínek tartócsavarjait meg lehet lazítani. A csavarok meglazításával idézzenek elő szerencsétlenségeket, forgalmi akadályokat.

Minden olyan tárgyat, amelyet a honvédség saját céljára fel tud használni, rongáljanak meg. A községbe érkező takarmány- és élelmiszerkészletet felgyújtás útján is meg kell semmisíteni. Mindenki szerezzen be polgári ruhát, amit a leszálló szovjet ejtőernyősöknek kell átadni. Ha csak kis számmal érkeznek, el kell őket rejteni. Vételezzék szemre a honvédségi, rendőri és csendőrlaktanyákat, mert ha nagyobb létszámú ejtőernyős érkezik, a katonai körletek ellen kell vezetni őket.

A vezérkari főnök a rögtönbíráskodást a „Lenin-levél” terjesztésével egyidejűleg rendelte el - többek között - a következő büntettekre:

1. felségsértés, hűtlenség, lázadás elkövetésére létrejött szövetség, 2. lőfegyver, robbanóanyag használatával elkövetett gyilkosság és szándékos emberölés, továbbá ily gyilkosság elkövetésére irányzott szövetség, 3. közegészség elleni büntett, 4. gyújtogatás, 5. a közlekedési eszközök elleni cselekmények (vaspálya stb.), 6. hatósági közegek elleni erőszak, 7. az állami rend védelméről szóló hatályos törvény (1921. III.) által meghatározott büntettek.

A lefolytatott nyomozások eredményeképpen a honvéd vezérkar bírósága elé 1941. október 13-tól november hó 24-ig terjedő időben 116 egyén állíttatott hűtlenség büntettségével terhelt, a bíróság ügyüket rögtönítélő úton tárgyalta. Az eljárások során 93 egyént kötél általi halálra ítélték, 64 személyen az ítéletet végre is hajtották.

A Vkf. bírósága mint rendes bíróság elé ez időben 342 vádlott ügye került a közeli döntés végett, az előnyomozás során több mint ötven személy van letartóztatásban.

Mindezt ötvenhat esetben elkövetett szabotázs, gyújtogatás és hatósági személyek ellen elkövetett, többnyire halálos végű merényletek miatt.

A veszélyes pártmunka hétköznapijairól és következményeiről Brindza Károly, a topolyai pártszervezet vezetőségi tagja emlékezéseiből értesülhetünk:

A JKP topolyai szervezetének történetében 1941. június 10-e minden bizonnyal az egyik legfontosabb dátum. Ezen a napon érkezett Topolyára Mayer Ottmár, a HÍD főszerkesztője, a kerületi pártvezetőség titkára, hogy újjászervezze a helyi pártvezetőséget, és utasításokat adjon a további munkára. Halkan beszélt, szürkés-kék szemei megfontoltságot tükröztek. Eddig is mélységes bizalmat éreztünk iránta, de most, hogy annyi idő után újra elhozta a kapcsolatot és a pártmunka felújításának bizonyosságát, csak fokozta bennünk az iránta táplált elvtársi szeretetet és tiszteletet. Hangoztatta, hogy nehéz körülmények ellenére sikerült kapcsolatot teremtenie a tartományi, annak pedig a központi párt vezetőségével, így lehetőség nyílt összehangolt akciók végrehajtására. A megszállók elleni fegyveres harcra fel kell készülni. Fegyvereket kell gyűjteni, mert hamarosan szükség lesz rájuk. Az előttünk álló bonyolult feladatok végrehajtása érdekében új helyi bizottságot kell alakítani. Ez Mayer Ottmár javaslatára azonnal meg is történt. Ő a továbbiakban rámutatott a szigorú konspiráció fontosságára. Ezt a feladatok rendkívüli komolysága követelte meg, s az a körülmény, hogy a kommunista mozgalom rendkívül tapasztalt és kegyetlen ellenféllel, a Horthy katonai kémelhárító szervezettel áll szemben. Mert nem csupán sztrájkokról vagy vörössegély szervezéséről, röpiratterjesztésről van szó, hanem a forradalmi harc újabb szakaszáról, a fegyveres felkelés előkészítéséről. Utasította a megalakult helyi pártbizottság tagjait, újítsák fel a régi sejteket, és alakítsanak újakat. Az idő sürget, mert minden feladatot a leggyorsabban és legegyszerűsebben kell teljesíteni. A mozgalom kiterjesztése érdekében fel kell venni a kapcsolatot a szomszédos helységek kommunista szervezeteivel.

A következő vasárnap, június 22-én is közénk jött, közölte, hogy hajnalban a németek megtámadták a Szovjetuniót. Ez Hitler vesztét okozza, s könnyen általános forradalom törhet ki egész Európában. Az új helyzet minden bizonnyal meggyorsítja a felkelésre irányuló terv valóra váltását. Fel kell készülnünk a hatalom átvételére, mert a Vörös Hadsereg hat-nyolc hét alatt ideérhet, s nekünk segítenünk kell a fasiszta erők legyűrését. Ejtőernyősöket is bevethet a szovjet, civil ruhát és búvóhelyet kell biztosítanunk számukra.

A következő ülésünkön Mayer Ottmár felszólította a helyi bizottságot, dolgozza ki a felkelés tervét, készüljön fel a középületek megszállására forradalom esetén. Véleménye szerint a Vörös Hadsereg hamarosan megfordítja a hadihelyzetet, és csak idő kérdése, hogy hozzánk is elérjenek egységei. Ekkor rajtaütésszerűen meg kell szállni a középületeket, a községházát, a rendőr- és csendőrlaktanyát, a kaszárnyát, a postát, a vasútállomást, a szolgabírószékhelyet, a városba vezető fontosabb utakat. Gondoskodni kell a szovjet ejtőernyősök elhelyezéséről, ételmezéséről. Készen kell állni bizonyos szabotázsselekmények végrehajtására. Volt már néhány puskánk és kézigranátunk. A vasúti raktáros közölte, hogy náluk 15 puska van őrizetlenül. De mire érte mentünk, a katonák már elvitték.

Mayer Ottmár a lelkünkre kötötte, hogy nagy körültekintéssel járjunk el a terep felmérése és az emberek megválogatása során, mert a legkisebb hiba is végzetes következményekkel járhat. Hogy mikor kerül sor az általános felkelésre, nem tudni, de készen kell állni, ha itt a cselekvés órája. A felsőbb pártvezetőség országos viszonylatban összehangolja a tennivalókat, s időben értesíti az alsóbb szerveket a felkelés kitűzött időpontjáról.

Mayer Ottmár többször megfeddte a topolyaiakat, hogy késlekednek a tetteges forradalmi fellépéssel, s főleg elmulasztották a nyár végi terménybetakarítási időnyben a gyűjtogatás által kínálkozó szabotázscselekmények elkövetését.

A szófogadó előkészületek közben azonban - tapasztalatlanságuk miatt - konspirációs, a titkos szervezkedésre oly sokszor figyelmeztett szabályokról megfeledkezve, már nem nyílt alkalomuk, hogy teljesítsék a felső pártvezetés gyakorlati utasításait, augusztus végén és szeptember elején valamennyien, topolyai kommunisták, de még szimpatizánsaik is, a csendőrnymozók kezébe kerültek. S már szeptember 9-én, a szabadkai börtönben találkozhattak Mayer Ottmárral, aki szintén nem tudta titokban végezni mozgalmi tevékenységét. Ott a topolyaiak tanúi lehettek pártirányítójuk megkínzatos vallatásának, majd alig tíz nap múlva, amint ügyüket a vétkesség nyilvánvaló nagyságrendje miatt elkülönítették, hamarosan hírt kaptak halálos ítéletének, mellyel a vezérkari főnökség különbírósa sújtotta, egyéb ügyekben, „bűnök”-ben, vele vádlott-társ tizenöt halálraítéllettel együtt.

Az ítéletet akasztás által 1941. szeptember 18-án délután hajtották végre Mayer Ottmáron.

S akik utasításait halogatták végrehajtani, a topolyai kommunisták csak a következő év márciusában kerültek bíróság elé, s mert sem gyűjtogatás, sem sínrobbantás nem terhelte vádiratukat, csupán szervezkedés, fejenként hétévi börtönnel megúszták, de nyomban egy frontra induló munkásszázadba osztották be őket.

CSUROG, ZSABLYA, ÚJVIDÉK

A halálos ítéletekkel tetézett kommunistaellenes statáriális ítéletek elrettentő szándéka ellenére Bácska déli részein tovább folytatódott a szervezkedés. Ez a magyar hatóságokat erősen nyugtalanította. Besúgók mozgósításával igyekeztek az immár partizánnak minősülő szervezett csoportok rejtékhelyeit felkutatni. December 17-én (1941) a zsablyai 551. számú határvasút őrs rajtaütésszerű akciója során, tűzharcban a partizánok egy csendőrt és egy honvédet lelőttek. Az eset nyomán az újvidéki csendőrsztyál parancsnoka a következő átiratban értesíti a zsablyai főszolgabíró:

„Előfordult esetekből folyólag közlöm, egyes kommunista bandák lakatlan tanyákon rejtőznek el. Ezeket a környező tanyák lakossága nemhogy nem jelentette be, hanem még élelmiszerekkel stb. támogatta is. Ebből kifolyólag kérem utasítani jegyzői hivatalokat arra, hogy a községek lakosságának tegyék minél előbb közhírré az alábbiakat: Mindazok, akik kommunisták tartózkodásáról tudnak és azt a csendőrségen haladéktalanul nem jelentik, nemkülönben azok, akik a kommunistáknak bármilyen formában segítséget nyújtanak, a honvédtörvényszék által statáriális eljárás alá esnek, mely kötél általi halálbüntetéssel járhat. Különösen vonatkozik ez a tanyával rendelkező lakosságra, amellyel szemben a bejelentési kötelezettség elmulasztásának legkisebb gyanúja esetén is az internálást és a tanya elkobzását hozom javaslatba.”

Ez az utasítás előreveti a januári szigorúság árnyékát, a megtorlások sokasodását.

A Zsablya környékén bekövetkezett január eleji harcokról számol be a belügyminiszterhez intézett jelentés:

„Folyó hó 4-én a zsablyai csendőrőrs parancsnoka jelentést kapott, hogy a falutól 8 km-re lévő kis tanyán fegyveres kommunisták vannak. Kilenc csendőr és tizenegy határvasdász a tanya megközelítése közben tüzet kapott, azt viszonzta, majd határvasdász századtól érkezett húsz további honvéd segítségével Csurog község felé szorították a tanyából menekülni igyekvő fegyvereseket. Azonban az újvidéki csendőrparancsnok vezetésével újabb csendőr és határvasdász erők nyomására a kommunisták harcolva dél felé vonultak vissza. Eddigi veszteségek a csendőrség részéről 2 halott, 2 súlyos, 1 könnyebb sebesült, a határvasdászok részéről 4 halott, 6 sebesült. Nyolc kommunista halott került elő, három személyt élve fogtak el.”

A sajkás 1. Népfelszabadító Osztag, amely Bácskában a legtevékenyebb partizánalakulatként a szabotázsok és a politikai akciók egész sorát hajtotta végre, még december közepén alakult meg a Zsablyától északkeletre fekvő Gavra Pustajics-tanyán. Itt csaptak le a mintegy 60 fős osztagra a magyar alakulatok. Az egyenlőtlen harcban az osztag nagy része megsemmisült, elesett a vezetőjük, a zsablyai járási pártbizottság szervezőtitkára, Molnár Gyula is.

A vezérkar főnöke és az egész magyar katonai közvélemény saját tekintélyének megóvása, illetve visszaállítása végett a kommunista szervezkedés meg a partizánmozgalom teljes felszámolására törekedett, ezért a Bánátból átszivárgó fegyveresek meggátolására, megsemmisítésére jelentős katonai erőket csoportosított a bácskai Duna-Tisza háromszögbe.

A 15. gyalogdandárt Zomborból Újvidékre helyezték. A 20. gyalogezred kiskunhalasi első zászlóalját a Zsablya környéki falvakba irányították, s mozgékonyágát fokozandó gépkocsikkal látták el. Vitéz Deák László ezredes parancsnoksága alá rendelték karhatalmi alkalmazás céljaira a 2. lovasdandár páncélgépkocsi-századát is.

A vezérkari főnök így fogalmazta meg a partizánüldözés célját:

„A folyamatban lévő tisztogatási művelet kihatása következtében várható, hogy Bácskának ebben az eddig elhanyagolt sarkában és ezzel együtt az egész Bácskában hosszabb időre a teljes rend fog uralkodni, mert most módunkban van az összes nemkívánatos elemektől megszabadulni, és így a lakosságnak elrettentő példát mutatni.”

A foglyoktól kicsikart vallomások alapján egy Bánátból szervezett nagyarányú felkelés terve bontakozott ki, melyet állítólag a görögkeleti karácsony napján, január 6-án kellett volna kirobbantani.

A hallgatag és nem éppen barátságos lakosságot a partizánok cinkosaként kezelték. Bűnüket tetézte az, hogy a német és magyar lakosság feltételezett kiirtására irányuló terveket nem jelentették, s a magyar katonák, csendőrök és rendőrök megsemmisítését célzó csetnik-partizán tevékenységet támogatták.

Amikor Fekete-halmy-Czeydner Ferenc altábornagyot, az V. hadtest parancsnokát megbízzák a likvidáló karhatalmi erők irányításával, éppen a Mátrában üdült, nyomban Zsablyára sietett, s átvette a csapat irányítását.

A január 6-i jelentés szerint Csurogon zendülés támadt, melynek elfojtására egy golyószórós honvédszakszt rendeltek ki.

A január 8-i jelentés több száz csetnik halotról számol be.

A január 10-i MTI-helyzetjelentés szerint a saját veszteség 11 halott, a csetnik bandák közül mintegy 1100-at intéztek el eddig. Kétezer fogoly csetnik ügyét még ezután intézik. „A tisztogatási műveletekben részt vettek a temerini frontharcosok felfegyverzett csoportjai is. A

temerini csoport parancsnokával közölték, hogy az ellenállókat verjék agyon. Amikor este Újvidékről érdeklődtek Temerinben, hogy mi újság, a csoport parancsnoka kijelentette, senki sem adta meg magát. Zsablya és Csurog teljesen le van zárva, a vasútról nem szabad leszállni, és a környékben a tisztogatási munka még folyamatban van.”

Nem tudhatni, mennyire adat- és szöveghű az MTI-jelentés, mindenesetre alkalmas arra, hogy a temerini ártatlan lakosság ellen utólag a bosszúálló indulat alapja legyen.

Egy budapesti detektív január 17-én a következőket jelentette a belügyminiszterhez eljuttatott beszámolójában:

„...a törvényes intézkedésektől eltérően felelőtlen visszaélések következtek, amelyek még ma is tartanak. A községek magyar és német ajkú lakosságából ún. nemzetőrséget szerveztek, amelyekhez elsősorban büntetett előéletű, közönséges bűncselekményekre hajlamos egyének csatlakoztak, akik az anyagi haszonlesést tartották elsősorban szem előtt. Ezek a kétes értékűnek tekinthető ún. hazafiak beférkőztek a kirendelt hatósági személyek, illetve közegek bizalmába, és azóta minden úgy történik, ahogy azok jónak látják. ...az érdekelt községek, Zsablya, Csurog, Sajkásgyöngye, Boldogasszonyfalva szerb ajkú intelligenciáját, a tekintélyesebb gazdákat, kereskedőket és minden értelmesebb elemet állítólag... kivétel nélkül kiirtottak és a kb. 12 km-re levő Tisza jege alá süllyesztettek. Így Zsablya községben kb. 1000 lakost... Az úgynevezett fő utca, ma Horthy Miklós út, teljesen néptelen lett... Tény, hogy az elhurcolt személyekről senki sem tud semmit...”

A Zsablyán megkezdett takarítás áterjedt a járáshoz tartozó többi községre... Erre vezethető vissza, hogy az utolsó napokban a bácskai lakosság tömegesen menekül a főváros és egyéb anyaországi vidéki városok irányába. A községekben általános rémület lett úrrá, senki sem mer kimenni az utcára, és maga a magyar ajkú lakosság fél a további történetektől és esetleges következményektől.”

Január 12-én az egységes karhatalmi erők parancsnoka, Feketehalmy-Czeydner altábornagy közölte a belügyminiszterrel, hogy a partizánok Újvidékre húzódtak, és szükséges lenne a razziát kiterjeszteni oda is. A minisztertanács tudomásul vette az óhajt.

A razzia tervét maga az altábornagy dolgozta ki, s a karhatalmi egységek irányítását Grassy József vezérkari ezredesre, a zombori 15. dandár parancsnokára bízta.

Dungyerszki György szerb nagybirtokos, számos malom, nagyüzem tulajdonosa, magyar mágánok, politikusok barátja, január 20-án valami hivatalos parádén vett részt Szabadkán, talán Röck Andor főispáni beiktatásán. Ha egyebet nem, gazdagságát, összeköttetéseit, társadalmi helyzetét tisztelték, és minden hivatalos aktusra meghívták, amit ő vagy elfogadott, vagy nem, soha senki nem kérte számon tőle, miért cselekedett így vagy úgy. Ezen a szabadkai fogadáson egy elegáns, teljesen ismeretlen fiatalember pohárral a kezében, mintha csak koccintásra, odalépett hozzá, lehetett gróf vagy miniszteriális úr, minden bevezetés nélkül megkérdezte: - Felesége és gyerekei hol vannak? Újvidéken? Igen? Akkor még van rá lehetőség, telefonon azonnal intézkedjék, vonattal vagy autón azonnal induljanak Budapestre!! Többet nem mondhatok, de a család holnap ne legyen Újvidéken! - A felszólítás olyan imperatív volt, hogy azonnali intézkedést követelt. A tovább kérdezősködés elől az elegáns úr poharastul eltűnt. Dungyerszki többé nem látta s azonosítani sem tudta őt.

Nyomban még onnan, Szabadkáról telefonon utasította jogtanácsosát, Vladimir Gavrilovics ügyvédet, hogy a családot gépkocsin azonnal hozza fel Budapestre. Minthogy az utasítás nem vonatkozott az ügyvéd családjára, ő egymagában kísérte a fővárosba Dungyerszkinét és a gyerekeket.

Január 21-én hirdetményeket ragasztottak ki Újvidék utcáin, bejelentve az általános razziát, 19 pontos ultimátumszerű parancsba foglalva a lakosság magatartására vonatkozó utasításokat. Az utcán való mozgás tilalmán kívül az utazást is betiltotta. Az üzleteket az élelmiszerboltok kivételével bezáratta. A rádióhallgatást és a telefonszolgálatot szüneteltette. A templomokat, nyilvános szórakozóhelyeket bezáratta, az éttermek kivételével. Harangozni sem volt szabad. Minden összejövetel tilos. Az ablakokat zárva és lefüggönyözve kell tartani. Idegent nem szabad megtérni a házaknál.

A razzia megkezdése óráiban kiragasztott hirdetmények a város vezetőit, dr. Fernbach Péter főispánt és dr. Nagy Miklós polgármestert is meglepték. Hivatalukba indulva a fegyveresek igazoltatták és lakásukba visszakényszerítették őket.

Az első napon a leventeotthonban működő igazolóbizottság elé vezették a házakból előállított s „megbízhatatlan”, mert szerb vagy zsidó származású személyeket. A Grassy által rögtönzött vészbíróság mintegy 25-30 csetniket, partizánt ítelt halálra. Az ítéletet a dunai strandon hajtották végre, a hullákat a jeges Dunába lökve.

Az első nap eredményével az altábornagy és a városparancsnok Grassy nem voltak megelégedve. Beosztottaikat kegyetlenebb eljárásra sarkallták.

Már az első nap kegyetlenségeinek híre is felszivárgott Budapestre, a vezérkari főnök, Szombathelyi Ferenc megparancsolta az atrocitások beszüntetését. Mint láttuk, hiába, a kegyetlenség még két napig tartott.

Az újvidéki rendőrkapitány a m. kir. honvéd állomásparancsnokhoz intézett átiratában a maga s a rendőrség büntetlenségét hangoztatta:

„A katonai razziák a város kül- és belterületén a katonailag előzőleg kidolgozott tervek szerint történtek. A hatóság közigazgatási területe a razziák háromnapos tartamának figyelembevételével ún. razziazónákra volt beosztva. Úgy a razziák tartama, mint azok éjszakai szüneteltetése alkalmával több gyűrűben szigorú katonai kordon alkalmaztatott... a razzia alá vont területen házról házra, terepről terepre járva katonai, csendőri és rendőrségi közegekkel hol párhuzamosan, hol lépcsőzetesen végezték a célul kitűzött átfésülési és tisztogatósi feladatokat. A razziák során katonai részről a helyszínen vagy annak közelében halálos kimenetelű szolgálati fegyverhasználati igény jelentékeny esetben fordult elő. Azonban a razziazó kutató járőr kötelékébe vont rendőrközegek részéről szál- és lőfegyver vagy szolgálati ismétlőpisztoly használatára egyszer sem került sor. Hatósági jogcím a katonai razziák tartama alatt a személyi és vagyonbiztonság tekintetében szünetelt... Őrszem szolgálatban volt rendőrközegeimtől több jelentés érkezett arról, hogy a város különböző pontjain, nyílt terein, utcákon, lakóházak udvarán ismeretlen lött sérüléstől származó emberhullák hevernek. Magam is személyesen meggyőződtem arról, hogy a hullák eltávolításáról felsőbb katonai intézkedésre maga a katonaság gondoskodott. A razziák befejezése után feltalált hullák eltemetése Újvidék szabad királyi, törvényhatósági joggal felruházott város polgármesterére maradt... A razziák megkezdése előtt a város polgári foglalkozású lakossága látszat szerint békességes, zavartalan, külső megnyilvánulásaiban rendes életét élte.

A katonai razziák tartama alatt a város lakossága közül sok személy eltűnt. Egyes lakóházak, épületek elnéptelenedtek. Családok hollétéről szomszédok, lakótársak csak annyi tájékoztatást tudnak szolgálni, hogy a családokat katonai közegek otthonaikból elvitték, készpénz, drágaságokat képező ingóságok a katonai razziák során foganatosított házkutatások során eltűntek, elkallódtak. A felügyelet nélkül hagyott lakások felügyeletéről a katonai hatóság részéről nem történt meg a köteles gondoskodás... a város összlakosságát nyomasztó cselekményekből származó felocsudás után a rendőrség közbiztonsági feladatainak ugrásszerű növekedése várható.”

Az újvidéki „razzia” második napján délután került sor arra a háztömbre, ahol a Gavrilovicsok laktak. Vladimirnak, a Dungyerszkiék jogtanácsosának több testvére, kiterjedt rokonsága élt ott, az öreg családfő is, az ügyvéd édesapja.

Amikor a csendőrök, katonák minden szerbet, nem magyar nemzetiségű lakót a kapu elé parancsoltak irataikkal együtt, „igazoltatás” végett. A folyosókon örök álltak, hogy senki se bújhasson ki az igazoltatás felelőssége alól. A Gavrilovics-lakás elé is jutott egy ór, egy idős magyar póttartalékos, akit csupán az efféle vigyázkodásra tartottak alkalmasnak.

Az öreg Gavrilovics a januári hidegre nemigen ügyelve, a sürgető nőgatásokra kiskabátban lépett ki a lakás ajtaján, sietve, nehogy rossz néven vegyék késlekedését. Magyar házvezető-nője futott utána, várjon egy kicsit, vegye fel legalább a télikabátját, mit legénykedik, ne féljen, úgylis megvárják a katonák az igazoltatással.

Az öreg magyar puskás katona csak nézte az öreg szerb tüsténkedését, mögötte a perlekedő magyar cselédet, aggodalmaskodó gondoskodásával. Elébe állt a nagykabátjával bajlódó embernek, visszafordította: - A bácsi ne menjen sehová, a bácsinak nem kell igazolzkodnia odakint - azoknak.

Így maradt meg az öreg Gavrilovics és a kimenekített Dungyerszki család kíséretében egyetlenként a népes familiából Vladimir, a neves ügyvéd, aki azokban az években csak mint jogtanácsos élt képzettsége lehetőségeivel.

A razziák külpolitikai következményeit követségeink visszajelzései alapján súlyosan kellett éreznie, érzékelnie az államvezetésnek. De az ellenzék képviselői is - Bajcsy-Zsilinszky Endre, Peyer Károly, Rassay Károly - szigorú vizsgálatot követeltek. Bajcsy-Zsilinszky révén rávették Bethlen Istvánt is, hogy hasson oda a kormánynál a razzia bűnöseinek felelősségre vonására.

A vezérkari főnök 1942 áprilisában Babós József hadbíró ezredes vezetésével különleges bizottságot hozott létre az „események” tárgyilagos megvizsgálására.

Babós ezredes júniusban több száz oldalas vádiratszerű jelentésben összegezte a nyomozás eredményét, megállapítva, hogy Újvidéken tömeges gyilkosságok történtek.

Szombathelyi vezérezredes, vezérkari főnök elrendelte az ügyészi nyomozó eljárást. Ám Horthy Miklós a hadsereg vélt becsületének védelmében augusztus 13-án a törzstisztek és tábornokok (időközben Grassy vezérőrnagy lett) ügyében az eljárást beszüntette.

Csak a csendőrtisztek ellen folyt tovább a vizsgálat.

A magyar politikai ellenzék azonban az elkövetkezendő esztendő alatt nem hagyta annyiban a sajkáskerület és Újvidék bűnöseinek ügyét.

Nem sokkal az olasz fegyverszünet megkötése után, 1943. október 11-én Horthy Miklós megváltoztatta előbbi, múlt évi döntését, újra elrendelte Feketealmy-Czeydnerék vád alá helyezését:

„Minthogy vitéz Feketealmy-Czeydner Ferenc nyugállományú altábornagynak, vitéz Grassy József vezérőrnagynak és vitéz Deák László nyugállományú ezredesnek a Délvidéken lefolyt tisztogatási műveletek alatt tanúsított magatartása az időközben felmerült újabb adatok szerint lényegesen súlyosabb megítélés alá esik, mint amely a bűnvádi eljárás megindításának, illetve folytatása mellőzése tárgyában az 1942. augusztus hó 13. napján Gödöllőn kelt elhatározásom alapjául szolgált, elrendelem, hogy az illetékes parancsnok a nevezettek elleni bűnvádi eljárás megindítása, illetve folytatása iránt - további elhatározásomra tekintet nélkül - haladéktalanul intézkedjék. Kelt Gödöllőn 1943. évi október 11. napján. Horthy Miklós.”

Szombathelyi így kommentálta a kormányzó döntését: „Nem tartom nagyon szerencsés dolognak, mert ez csak föl fogja bátorítani a szerbeket, s azt a hitet fogja bennük kelteni, hogy

mi meg vagyunk ijedve... ez a megtorlás nem fogja a kívánt hatást elérni. De természetesen, ha a kormányzó úr így parancsolja, nekem nincs szavam ellene.”

A nyugati hatalmak már 1943 májusában üzentek a magyar kormánynak, hogy minden külpolitikai közeledés előfeltétele a megfelelő jóvátétel a bácskai vérengzések miatt.

A hadbíróság Babós József hadbíró ezredes vezetésével 1943. december 14-én kezdte meg a 15 vádlott tárgyalását, kik Szombathelyi kívánságára szabadlábon védekezhetnek. Egyedül Zöldy Márton csendőr százados volt letartóztatásban.

A kormányzó kabinetirodája számára a következő emlékeztetőt állították össze az 1942. év januárjában Zsabya-Újvidék területén elkövetett túlkapásokról:

„A Vkf. bírósága 1943. évi december hó 14-én 9^h-kor kezdte meg Budapesten II. ker. Margit körút 85/87. szám alatti főtárgyalási teremben Újvidék és környékén 1942. év januárjában honvéd és csendőr karhatalmak által elkövetett túlkapásokban - az előzetes Vkf. bírósági nyomozás és vizsgálat alapján - vétkesnek talált honvéd- és csendőrtisztek bűnügyét.

A vádlottak száma: 15. Ebből 3 honvédtiszt, 12 csendőrtiszt.

Honvédtisztek: Vitéz Feketealmy-Czeydner Ferenc ny. áll. altábornagy, vitéz Grassy József m. kir. vezérőrnagy, vitéz Deák László ny. áll. ezredes.

Csendőrtisztek: Horkay József és vitéz Gaál Lajos m. kir. csendőr ezredesek, vitéz Báthory Géza és Fóthy Ferenc ny. áll. csendőr alezredesek, Stepán László, dr. Kun Imre, dr. Csáky József, Bandur Károly, dr. Kacs Kovics Balázs, dr. Képiró Sándor és dr. Zöldy Márton m. kir. csendőr századosok és Gerencsér Mihály m. kir. csendőr főhadnagy.

A főtárgyalás elnöke: Náday István m. kir. altábornagy. Tagjai: vitéz Németh József és vitéz Kiss János m. kir. altábornagyok.

Tárgyalásvezető bíró: dr. Gazda Imre hadbíró százados, ügyész: Babós József hadbíró ezredes. Utóbbi kettő a Vkf. bíróságának is tagja.

Előzmények:

Bácskának 1941 áprilisában a honvédség által történt birtokbavétele után néhány erőszakos csetnik ellenállás erélyes letörésével sikerült viszonylagos nyugalmi állapotot teremteni.

Ez azonban alig tartott hat hétig. A lábon álló gabona beérésével nap mint nap búzaasztagok, majd később kenderkazlak gyulladtak ki. Telefonvezetékek elvágása, vasútvonalak elleni merényletek mind sűrűbben ismétlődtek. Honvédtisztek, tiszthelyettesek, csendőrök, rendőrök, detektívek elleni sikeres merényletek következtek be. Mindezek az események egységes irányításra, központi akarat érvényesülésére mutattak.

A honvédséggel bevonuló katonai közigazgatáshoz beosztott csendőrnyomozó csoportok az első naptól kezdve gyűjtötték a csetnik, kommunista, dobrovoljac elemekre az adatokat. Majd Szabadka határában 1941. június végén elkövetett nagyobb arányú tüzeset tetteseit szerb egyetemi hallgatók személyében sikerült felderíteni. Az első tetteseket a szegedi polgári kir. törvényszék halálra ítélte, és ki is végeztette.

A kapott nyomok alapján aztán igen nagy arányú, széles szövevényű kommunista szervezkedés képe bontakozott ki. Mivel a felderített szervek kifejezett törekvése elsősorban a honvédség és ezáltal a hadviselés érdekeit súlyosan sértette, a nyomozást a Vkf. 2. osztálya vette át. D. alcsoportjától kivezényelt tisztek, előbb Németh Ferenc cső. alezredes, utóbb Fóthy Ferenc cső. alezredes közvetlen irányítása alá kerültek a felderítést végző csendőrnyomozó csoportok. (Szabadka, Zombor, Topolya, Újvidék.)

1942. január 1-ig már több mint 100 főre mondott ki halálos ítéletet, s több ezer évi össz-büntetést szabott ki a haditörvényszék a kommunistákból partizánná átvedlett, súlyos cselekményeket elkövetett merénylőkre.

Események:

A nyomozó csoportok a Duna-Tisza közét 1942. január 1-ig a főbb kommunista szervektől nagyjából megtisztították. Csupán a Tisza-Duna szögletében (Óbecse-Zsablya-Csurog Sajkásvidék) voltak még felderítetlen területszögek. Az elfogott kommunisták azt vallották, hogy a Duna-Tisza közéről idehúzódtak még őrizetbe nem vett társaik. Továbbá, hogy Bánátról erre a részre szivárogtak át fegyveres partizánszázadok. Céljuk: e terület harcosszerbjeit is magukkal rántva január 6-án (szerb karácsony) Szent Bertalan-éjszakát rendezni. E terület magyarságát, németiségét kiirtják.

Az újvidéki nyomozó csoportok e hírek ellenőrzésére, a vallomásokban Zsablyától keletre megnevezett tanyákon állítólag tartózkodó partizánok felkutatására 6 csendőrnemzést vezényeltek ki. Ez a csoport a zsablyai rendőrség legénységével és határőrség járőrrel megerősítve, a kérdéses tanyán január 4-én reggel rajta akart ütni. A vállalkozás azonban balul ütött ki. Kellő előzetes felderítés nélkül közelítették meg a tanyát. A tanyában tartózkodó partizánok (kb. 1 század) egész közel engedték magukhoz a csoportot. Azt tűzzel szétg-rasztották. Közben több csendőr, köztük az őrsparancsnok és határőrség, elesettek vagy megsebesültek. Az esetről azonnal jelentést tett a zsablyai csendőrség az újvidéki nyomozó csoportnak, az újvidéki csendőrszöglőnek, a szegedi csendőrkörzetnek. Ez utóbbi pedig a szegedi V. hadtestnek, egységes karhatalmi vezetést javasolva.

A rögtönzött kivégzés karhatalmi csoportok tervszerűtlenül nyomban átfésülték a környező terepet. Több helyen kisebb osztagokra tagolt partizánokra bukkantak. Azokkal tűzharcot vívtak. A szerb lakosság a partizánokat tőle telhetően támogatta, a rémhíreket felerősítette. Önbizalma az események folytán a provokáció határáig megnövekedett.

Az események következtében a karhatalomban, de még inkább vezetőiben olyan sajátos pszichózis keletkezett, hogy a később beérkezett karhatalmi parancsnokok és felelős vezetők a helybeli lakosság ellenőrizhetetlen rémhíreinek és 20 éves elnyomása alatt elkeseredésének hitelt adva, a helyzetet rendkívül súlyosnak ítélték. Kellő ellenőrzés nélküli besúgásokra mint tényekre alapítva súlyos megtorlásokra adtak parancsokat. A vezetők kezéből kicsúsztak egységeik. Egyéni kilengéseket megtorlatlanul hagytak. Sőt előmozdítottak.

Az egymás után beérkező honvéd-csendőr karhatalmak összekeveredtek. A keletkezett zavarban kiadott ellentétes intézkedések növelték a fejetlenséget.

A felső vezetést valótlán, a helyzetnek meg nem felelő, felnagyolt, rémlátó, szóbeli, telefon- és írásbeli jelentésekkel félrevezették. Ezáltal elnyerték a többség jóváhagyását a megjelölt területek lerazzázáshoz. S miután ezek során ellenállásra nem találtak, mesterséges, valótlán helyzeteket teremtettek, miből indokolatlan vérengzések keletkeztek.

Betetőzték mindezt az Újvidéken 1942. január 21., 22., 23-án történtek. Itt 3 napon keresztül, ellenállás mímélésével, a szerb és zsidó lakosságot ötletszerűen és a karhatalmakat fosztogatásra is szabadjára engedve, irtották.

Számszerű adatok:

A hadbíró nyomozó eljárás szerint 1942. január 4-8. között Zsablyán 653, Csurogon 869, Óbecsén 168, Temerinben 47,

Január 9-14. között Mozsoron 195, Tündéresen 32, Dunagárdonyban 74,

Január 21., 22. és 23-án 879 ember vesztette életét.

Mindössze 3309 polgári egyént, közöttük 147 gyermeket és 299 elaggott férfit vagy nőt öltek meg.

Vád és összбүнösség:

E cselekmények miatt vádlottakat Vkf. bírósága az 1930. III. 59. 1. bekezdésének 1. pontjába ütközö hűtlenség büntette címén helyezte vád alá. A vádlottak a hűtlenséget azáltal követték el, hogy »az események« rovatában ismertetett módon a vezetésükre bízott karhatalmi erőket - a magyar honvédség és csendőrség hagyományos jó hírének csorbításával - törvényes rendeltetésüktől elvonták. Sőt az állam céljaival ellenkező módon használták fel. A keletkezett jogsérelmeket nem vizsgálták ki. A tettesek felelősségre vonását szándékosan elmulasztották. A Délvidéken foganatosított karhatalmi műveletek alatt szolgálati kötelességüket megszegték. Alárendeltjeiket bűncselekmények elkövetésére buzdították. Ezáltal okozói lettek annak, hogy a karhatalmi tisztogatás vérengzéssé, kegyetlenkedéssé és fosztogatássá fajult. Ezzel a magyar állam fegyveres erejének szándékosan súlyos hátrányt okoztak.

Egyéni бүнösség:

Vitéz Feketehalmy-Czeydner Ferenc ny. áll. altbgy. I. rendű terhelt, a kirendelt karhatalmi erők együttes parancsnoka, a karhatalomnak a m. kir. honv. Vkf-től kapott utasításától lényegében eltérő ellentétes rendelkezéseket adott ki. A neki alárendelt karhatalmakat és parancsnokokat ellenőrizni elmulasztotta. Az elkövetett súlyos visszaélésekről és kilengésekről felsőbb helyre a valóságnak meg nem felelő jelentést tett. A megtörtént eseményeket letagadta. Felsőbbségét megtevesztette. A való helyzetről huzamos időn keresztül felsőbbségét tévedésben tartotta.

Midőn egyik alparancsnoka, Zöldy cső. szds. feladatáról utasítást kért, azt válaszolta: »Célom a megtorlás.« Zöldy cső. szds. azon további kérdésére, hogy »mit csináljon, ha hullákat fog látni«, azt válaszolta: »Ezt akarom.«

Midőn 1942. I./22-én este a m. kir. honvéd Vkf-től azt a távmondati rendeletet vette, hogy minden vérengzést azonnal akadályozzon meg, eltúrte, hogy másnap (I/23) Újvidéken még 53 gyermeket, 650 felnőttet és 100-nál több aggastyánt lőttek agyon.

Vitéz Grassy József vezérőrnagy. II. r. terhelt, mint a külön területi hatállyal működő karhatalmi csoport parancsnoka, az általa kirendelt egységeket és járőröket nem ellenőrizte. Saját személyes vezetése alatt jogtalanul véstörvénytörvényt alakított, s annak keretében jogszerű bírói ítélet nélkül döntéseket hozott, kivégzendőket jelölve ki. Midőn 1942. I/22-én Korompay főhadnagytól azt a jelentést vette, hogy az újvidéki strandon a Duna jegére elhelyezett pallókon az újvidéki utcáról és házakból összeszedetteket válogatás nélkül kivégzik, ezt beszüntette, és csak a véstörvénytörvény által halálra ítélteteket engedte a véstőhelyre vinni.

Vitéz Deák László ny. áll. ezredes III. r. terhelt, mint a helyszínre elsőnek érkező magasabb honvéd karhatalmi parancsnok a beérkező hírek kötelességszerű ellenőrzésének elmulasztásával és helytelen magatartásával nagyban előmozdította a sajnálatos pszichózis kialakulását. Midőn Csurogról Stepán cső. szds. jelentette neki, hogy a hombárban őrzött foglyok kitörték, és azok ellen az örök fegyvert használtak, de a foglyok között sok a sebesült, azt parancsolta, hogy azokat is le kell lőni. Majd Stepán cső. szds. ama kérdésére, hogy az iskolában és az istállóban őrzött foglyokkal mitévő legyen, azok kiirtását is elrendelte. Előzetesen azonban elmulasztotta ellenőrizni, hogy a foglyok valóban megtámadták-e az öröket.

Vitéz Báthory Géza ny. áll. cső. alezr. IV. r. terhelt, mint Zsablyán és környékén, valamint Újvidéken közreműködő csendőralakulatok területi parancsnoka, vezetői és ellenőrző kötelmeit nem teljesítette. Felmerült nevezett ellen a gyávaság gyanúja is. Újvidéken január 22-én kihívatván, azt válaszolta, hogy amíg odakint tűzharc folyik, nem megy ki.

Vitéz Gaál Lajos cső. alezr. V. r. terhelt, mint az Újvidéken alkalmazott csendőrökből és honvédegyénekből alakított kutató-gyűjtő, valamint kísérő járőröket és ezen csoportokat irányító cső. tiszteket ellenőrizni hivatott parancsnok, e kötelmeit nem teljesítette. Sőt alárendeltjei előtt lázító és buzdító beszédeket tartott. 1942. I/23-án 3 csendőrt kötésekkel láttatott el, noha nem voltak sebesültek, bajtársai előtt rájuk mutatva, megtorlásra hívta fel alárendeltjeit.

Fóthy Ferenc ny. áll. cső. alezr. VI. r. terhelt, mint a Vkf. 2./d. alcsoporttól a délvidéki kommunista mozgalom elleni harc irányítására kivezényelt parancsnok valótlan jelentéseivel, a m. kir. honv. Vkf. nevében illetéktelenül nyilvánított kijelentéseivel a zavart növelte. A lelőtt polgári egyének kezébe pisztolyt tétetett. Zsebeikbe kézigránátot helyezettett. Ezáltal azok ellenállását mímelte. Horkay cső. alezredessel együtt még az a gyanú is terheli, hogy a kivégzettektől Budapestre szállíttatott 8 db női perzsabundát, hogy azokat piacra dobja.

Horkay József cső. alezr. VII. r. terhelt, mint a központi cső. nyom. pságtól Újvidékre, Zsablyára és ezek környékére kivezényelt cső. nyomozó parancsnoka,

Stepán László cső. szds.	VIII. r. terhelt,
dr. Kun Imre cső. szds.	IX. r. terhelt,
dr. Csáky József cső. szds.	X. r. terhelt,
Budur Károly cső. szds.	XI. r. terhelt,
dr. Kaskovics Balázs cső. szds.	XII. r. terhelt,
dr. Képiró Sándor cső. szds.	XIII. r. terhelt,
dr. Zöldy Márton cső. szds.	XIV. r. terhelt és

Gerencsér Mihály cső. fhdgy. XV. rendű terhelt, mint a már említett vegyes cső. és honvéd kutató járőröket csoportonként irányítani és ellenőrizni hivatott parancsnokok súlyos kötelességmulasztást követtek el azáltal, hogy előírt kötelességüket megszegték.

Ezenfelül *Stepán László cső. szds.* Csurogon 1942. I/7-én 500 főt végeztetett ki vitéz Deák szds. parancsára. Annak valótlan indokául azt jelentette, hogy mint foglyok megtámadták az őrséget, s emiatt voltak kényszerülve fegyverhasználatra.

Dr. Zöldy Márton cső. szds. beismerte, hogy 1942. I/21-23. napok között 659 újvidéki polgári egyén kivégzése történt az ő tudtával. Újvidéken I/22-én este színleges összeütközést mímelt 3 elfogott polg. egyén és cső. járőrök között. Az ellene irányuló hadbírói vizsgálat alatt tilalom ellenére elhagyta kijelölt tartózkodási helyét. Midőn főtárgyaláskor jelentkezett, előjáró csendőrfelügyelője letartóztatta.

A főtárgyalás befejezése 1943. évi XII. 23-ára várható.

Fenti tényállás és a vád a főtárgyaláson kialakuló vallomások alapján, még módosulhat.”

A hadbíróóság 1944. január 12-én befejezte a bizonyító eljárást, majd dr. Gazda Imre hadbíró főhadnagy közel egyórás vádbeszédet mondott. A vádbeszéd szerint a délvidéki partizánmozgalom 1944. január 4-én végleg meg lett semmisítve... az igazoltatás is törvénytelen volt, és ellentétes a magyar mentalitással. A tárgyilagos vádbeszéd, mely akarva, nem akarva Bajcsy-Zsilinszky szellemét tükrözte, olykor szó szerint is az ő beadványát idézte a vádlottak bűneinek felsorolásában. S valamennyi vádlottra a legsúlyosabb büntetés kiszabását kérve.

Az ítélethozatalra néhány nap múlva került volna sor, de a vádlott tisztek 1944. január 15-én Németországba szöktek Albrecht főherceg Ausztriába nyúló birtokán keresztül.

HIDEG NAPOK: REGÉNY ÉS FILM

Kérdező: Mi volt a szándéka a *Hideg napok*-kal, feltárva, előadva mindazt, ami 1942-ben, január három napján Újvidéken történt?

Író: El akartam mondani mindazt, amit a magyar nép nevében néhány véres képzeletű katonatiszt parancsára kegyetlenül elkövettek ártatlan szerb és zsidó emberek százai ellen.

Kérdező: Volt egyéb szándéka is azon kívül, hogy az ártatlan magyar nép helyett mintegy magára vállalva a felelősséget, megnevezze a bűnösöket?

Író: Határozott szándékom volt, sőt reményt tápláltam, hogy akad olyan szerb író, aki előadja, elmondja mindazt a kegyetlen gyilkosságsorozatot, amelyet 1944 őszén a bácskai magyar nép ártatlan tízezrei ellen beteg lelkű szadista szerbek elkövettek.

*

Ha van irodalmi alkotás, amely a tartalom elmondása által megközelíthetetlen, regényem feltétlenül ilyen.

Ha mégis mondanom kell róla valamit, azzal kezdeném, hogy történelmi regény a *Hideg napok*. De mindjárt vissza is vonom állításomat. Igaz ugyan, hogy történelmileg meghatározott eseményhez (mellesleg szólva: borzasztó eseményhez) kapcsolódik, de ebből sem fogantatására, fogadtatására nem lehet semmit következtetni. És arra sem, hogy a történelmi idő megválasztása és kiválasztása inkább hátrányos volt kezdetben, mint kecsegtető.

Sok levelet kaptam könyvem megjelenése után. Egyik ellentmond a másiknak, abban azonban, hogy érdekes olvasmány, általában megegyeznek levélíróim.

Miért érdekes olvasmány a *Hideg napok*? Még a történelemben járatlan, tájékozatlan olvasók leveleiből is az derül ki - ne hangozzék kérdésnek -, hogy egyetlen izgalom lendületével olvasták végig könyvemet, mint valami bűnügyi regényt. Feltevésben a válasz? A *Hideg napok* csakugyan bűnügyi regény, bár a legkevésbé sem szokványos.

Szinte látom komolyabb és komorabb levélíróimat, amint tiltakoznak: Nem, nem, a *Hideg napok* - mondják - a lelkiismeret regénye. Az író az egész nemzet helyett tart lelkiismeret-vizsgálatot - kegyetlenül felfedvén egy meghatározott időszakon belül saját népének más népek ellen elkövetett legnagyobb vétkét, és ezzel mintegy megváltja jogát ahhoz, hogy minden olyan bűnt is felfedhessen ezután, amelyeket az ő népe ellen követtek el a közeli vagy a távoli történelem folyamán.

Mármost mit felelhetnék én erre. Azt mondom, igaz mind a két állítás. S még hozzátenném, nem tudom, hogy a külföldi, a nem közép-európai olvasó mennyit érthet meg ilyenféle lelkiismeret-vizsgálatból, s felfoghatja-e jelentőségét egyáltalán a szókimondásnak, amellyel állítólag tartozik e műve után az író a világnak, olvasóinak és saját magának. Azt is tudom azonban - s bizonyosság rá megint a felszisszenő levelek sokasága -, a magyar olvasó, miközben egyre fokozódó izgalommal tör előre a könyvben, alig csökkenő belső ellenállással is olvassa a vádiratszámamenő másfél száz oldalt, és csakis úgy képes végül is elfogadni a kegyetlen igazságot, ha ezután a Közép-Európában együtt élő népek számára minden fájó igazság ilyen kegyetlenül kimondható lesz.

S ha az imént megkockáztattam a tetszetős állítást, hogy a *Hideg napok* bűnügyi történet, most megismétlem: igen, az első olvasásra s az izgalom szerint, amelyet kivált, feltétlenül az. Ám az okozott izgalomnak itt funkciója, szerepe, hogy heves érdeklődést támasszon egy

tökéletesen morális vagy immorális magatartás iránt, holott az effélék iránt még a maga erkölcsére egyébként igényes olvasó is egyszerű közlés formájában úgyszólván érzéketlen. Ha nem is közönyös tehát, roppant nehezen rendíthető meg.

De itt, e fölött a regény fölött meditálván, éppen az igényes olvasók felháborodásában, megbotrántkozásában bizonyos jogos neheztelés is bujkál az író iránt, amiért úgyszólván akaratuk ellenére, szinte észrevétlenül, az események, a bűnök részesévé tette őket. Nyomozni kezdenek, hogy a történet bonyolítása során mikor adták meg magukat a rejtett írói szándéknak. Ezt a művészi „elárultatást” azonban még a legértelmesebb, legfigyelmesebb olvasó is csak a könyv utolsó oldalán veszi észre - amint egyébként a bűnügyi regényekben kötelező és helyén is való. S ami még egyszer megkülönbözteti a *Hideg napok*-at az egyszerű bűnügyi regényektől, az, hogy az olvasó nyomban vagy (ha fogytán az éjszakája) másnap korán reggel - most már jóval lassúbb, figyelmesebb tempóban - még egyszer sort kerít rá, hogy végére járjon saját bűnbeesése élményének.

Mi hát a könyv titka - ha van titka? Az, hogy a borzalom természetes eleme atmoszférájának. Ahhoz a mesterséges eljáráshoz, művi fogáshoz ugyanis, hogy szereplőit végletes helyzetekbe sodorva mutassa be, az írónak itt nem kell folyamodnia - ebben a könyvben minden helyzet végletes. Az életveszélyes feltevések, feltételezések, amelyeket a feszültség megteremtésére el kell fogadtatnia egyébként az írónak - itt tökéletesen fölöslegesek. Nem azért fölöslegesek, mintha a történelem maradéktalanul elvégezte volna ezt a feladatot az író helyett, hanem azért, mert a négy választott (ha szabad ezt a szót használnom) „hős” lelkében minden borzalom jelen van - mint a levegőben a nitrogén.

*

Megkérdik az írótól, melyiket szereti jobban: a regényt-e, vagy a belőle készült filmet? De hát lehet-e, illik-e válaszolni erre a kérdésre, amelyben benne foglaltatik az a másik kérdés, tetszik-e nekem a regény-*Hideg napok*?

Erről természetesen nincs módom nyilatkozni. De még arról sem beszélhetek elfogulatlanul, a filmre lefordított *Hideg napok* szívem szerint való-e, bár a film, az elkészült film természetesen a rendező inkább, mint az íróé. A köteles tartózkodás azonban az íróra továbbra is vonatkozik.

Ha van mégis valami, amiről a regényből készült film nemzetközi elismertetése alkalmából szólhatok, leginkább az, mi különbség van a regény és a film között? Más szóval, megvalósítja-e a film azt, amit a regény kifejezni akart?

Mert a regény és a belőle táplálkozó film között természetesen mindig nagy távolság keletkezik. Szándékosan nem azt mondom, hogy különbség keletkezik, mert az egész cselekmény s valamennyi mondat, amely a vászonról elhangzik, szó szerint a regényből kerülhetett elő, s a szándék is egyezhet papíron és vásznon, a távolság mégis meglesz. És meg is kell legyen a leírt történet és a megelevenített történet között, ahogy más az álló mozdony s más a száguldó, robogó mozdony.

A film hatása nemcsak azért dinamikusabb, mert a látványra feledkező nézőt a robogás által kapja el, hanem azért is, mert a rendező parancsára, az operatőr mozgékony figyelme előtt tízhúsz kitűnő színész győz meg arról, amit az író egymaga igyekezett szuggerálni könyve átnyújtásakor.

A mi esetünkben ehhez még hozzátartozik az, hogy néhány egészen szuggesztív színészi alakítást is kapunk a *Hideg napok* filmváltozatában. S itt bátran és kérdés nélkül állapíthatja meg az író, éppen ő, hogy a halott szó néhol torokszorító drámaisággal elevenedik meg száju-

kon. Ilyenkor szinte elfeledem, hogyan és mint akartam ezt vagy azt kifejezni a regényben. A film láttán óhatatlan, hogy magam is ne váljak esetről esetre egy kicsit nézővé.

Könyvem kegyetlen mondanivalót hordoz, ezért szerencsájének tartom, hogy a közönség egy része, és nagy része, előbb film formájában ismeri meg. A mozi kényszerítő ereje bizonyára jó néhányuk kezébe adja a könyvet is.

Mert hiszen azok számát, akik a könyv elolvasása nyomán válnak kíváncsivá a filmre, kevesebbre teszem, lévén, hogy a sikeres könyv példányszáma is mindig messze alatta marad a filmlátogatók számának. Nagyon öreg és nagyon tárgyalt sikerű regénynek kell lennie annak a regénynek, amely a belőle készült filmnek elébe vághat a közönség tudatában.

Így van ez rendjén.

S hogy mégis feleljek arra az érdeklődésre, amely az író mellének szegezhető, amikor prózai művét a moziban viszontlátja: nem érzi-e azt, hogy mondanivalóját, történetét meghamisították?

Az a véleményem, hogy a *Hideg napok* rendezője hű maradt a regény szelleméhez, a regény tárgyához, sőt szövegéhez is. S mivel a regény - ha mégoly rövid terjedelmű is (mint a *Hideg napok*) - mindig jóval több történetet, cselekményt és gondolatot tartalmaz, mint amennyit a film másfél órája hordozhat, a rendezőnek fő gondja ez esetben is az volt, hogy mit hagyjon el, mit hántson le az anyatörténetből.

A film a regényhez képest olyan motívumokkal kevesebb, amelyek nem csorbitják sem a megértést, sem a jellemek tragikus kibontakozását.

*

Harmadik vagy negyedik leforgatott, azaz elkészített filmem a *Hideg napok* - vagy hogy is mondjam: ez a negyedik filmjáték, amelyhez munkám által közöm lehet. Ennek ellenére ma is kívülálló vagyok, nem filmes, a szakmához leginkább a forgatókönyv kapcsol, amelyet többé vagy kevésbé kezem munkájának tekinthetem, tekinthetek. Ezért amikor a gyártáshoz vagy a művészethez hozzászólok, a forgatókönyv a kapaszkodó számomra.

Leginkább... mondom, mert igazából, elejétől végig egyetlen forgatókönyvet sem írtam, holott alkalmam lett volna, s talán erőm is, hogy mindazt papírra vessem, amit egy-egy felvett s magam hozta témáról elképzeltem és megálmodtam. S szerencse, hogy nem éltem az alkalmakkal, vagyis hogy engedtem, hogy eltérítsenek attól, amit én magam közvetlenül filmvászonra gondoltam. Ezért ki is törölöm az álmodtam szót a fogalmazásból, s legszívesebben a képzeltem igét is kiiktatnám használatomból, amikor a filmgyártásban történt részvételem jellegét és minőségét próbálom megközelíteni.

Válhat-e az íróból jó aranyműves? Miért ne. És versenyúszó? Az is. És repülőgép-konstruktőr természetesen, és sok más egyéb is. Nagyon jó az, ha olyan emberből lesz író, aki nagyon komolyan, nagyon tehetségesen készül valami más pályára, mielőtt végzetesen be nem bizonyosodott, hogy mégis az irodalomban foroghatja ki legjobban képességeit. S ezért semmilyen becsült szakmának nem kell szégyenkeznie, ha olyan személy elegyedik művelői sorába, aki előbb írónak készült. Nem fordulhat elő, hogy valaki megbecsült aranyműves és jó író is ugyanakkor? Már hogyne fordulhatna elő! Csak nagyon ritka eset, persze.

Mint tudják, játékfilmek gyakran alapulnak irodalmi alkotásokon, többnyire novellákon vagy regényeken. Holt vagy eleven írók művein. A halottakkal nincsen baj, s az élők közül is csak inkább a pályájuk kezdetén járó fiatalabbak keverednek bonyodalomba, mert egyes filmgyárak merő udvariasságból vagy a művészi érzékenységet megillető túlzott tapintatból magát az író

kérlik fel a forgatókönyv megszerkesztésére, megfogalmazására. S a fiatal író, akit többszörös becsvágy sarkall, hogy rugalmasságát, sokoldalú képességeit, a művészi alkotás minden ágazatára való alkalmasságát bebizonyítsa - enged az udvarias felszólításnak.

A filmgyár pedig nem csupán udvariasságból környékezi meg az író, hanem titokban bizakodik, hogy alkalmas forgatókönyvmunkást nyerhet benne, s egy csapásra kettős jót cselekszik. Nem törődve azzal, hogy a második lehetőség az író számára nem üdv, hanem győtrelem.

Felnőtt emberek szabad elhatározásáról lévén szó, még hadd fűzzem hozzá, hogy az írókban sem csupán a hiúsággal határos becsvágy dolgozik, hanem az anyagi meggondolás is, amelyre a szokásos honoráriumígéret ilyen esetben lehetőséget ad. Ez utóbbi motívumot azonban nem túloznám el.

Kezdetben engemet is nagy belső örömmel töltött el, hogy filmet „írhatok”, s ha nem is állítom, hogy gyermekesen lelkesített a feladat, mindenképpen közel esik a valósághoz, ha úgy emlékszem vissza a kezdetre, a vállalkozásra, mint megoldandó, nekem való, tehát megoldható feladatra. Tudtam, hogy egy más műfajban, talán más művészetben lelkesít - de ettől nemhogy riadtam volna, inkább az ismeretlen birtokbavétele izgatott.

Igen, a feladat olyannak tetszett, karnyújtásnyira csábítóan eddigi (az addigi!) írói gyakorlatomtól, amelyben játszva helyt tudok állni - sőt kezdetben szinte könnyebb munkát és gyorsabb eredményt, hamarabb sikert ígért, mint bármilyen hasonló terjedelmű prózai munka. Ez a remény azonban csalóka, aminthogy a munka is egészen más jellegű, mint ahogyan a távolabb állók vagy akár azok kezelik, akik frissen vállalkoznak ilyenféle munkára.

Saját tapasztalatomból beszélek, de mások gyötrődéseinek tanulságából is. (Ámbár tudok olyan írókról is, akiket mulattat a forgatókönyvvel való foglalkozás; bíbelődés. Az ilyenféle jó mulatság azonban többnyire nem az irodalom udvarán szokott keletkezni.)

Észrevehették, hogy nem írói diadalról akarok számot adni, de nem is forgatókönyv-szerzői kudarcról persze, mikor arra a vélekedésre jutok, hogy a filmforgatókönyv nem írói műforma, nem írói fáradozás terméke s nem írói becsvágy célja, hanem főként s alighanem egyedül a rendező számára készített utasítás (általa az egész megjelenítő közösség számára), lerögzített tervrajz, magatartás-szabályzat azokra a napokra, amikor a felvevőgép működik majd.

Hogy az ígét pontosan alkalmazzam: a befejezett írói mű, mely filmre csábította a rendezőt s egy egész munkás művészközösséget, ha a maga polcán uralkodott is - mihelyt az elcsábított rendező kezére kerül, nyomban szolgálnia kell. Az új helyzetben a magvában mocorgó új alkotást kell szolgálnia akkor is, ha a születendő mű minden porcikája saját plazmájával ismert.

Vállalhatja-e az író, hogy művét felbontsák, darabokra szaggassák, oldalanként vagy akár mondatonként, s becsomagolják, megszámozzák, s elszállítsák egy más mesterség országába, hogy ott (a fölöslegesnek ítélt részleteket útközben elhullatva) felépítsék egy új szférában, meghökkentő fények és hangok között? Vagy vállalhatja-e akár csak azt is, hogy egy gondolata fölött valaki tovább meditáljon, s lefényképezze, ami eszébe jut?

Az író mindezt vállalhatja. Csak azt nem, hogy egy új mű szolgálatában (hiába, hogy társtulajdonos benne) kockára tegye szeme világát.

A rosszul sikerült film hamuként, a jól megcsinált film áldás formájában úgyszólván visszahull az íróra és művére. Hamu vagy áldás? Nem az író elhatározása és buzgalma teszi, hanem a rendezőé. S ezt a szolgálatot az író mindenkor elfogadhatja tőle. Bosszankodva és boldogan.

*

Elismerés illette a regényt, s még inkább dicséretet illetik a filmet.

Az író elégedett, gondolhatná. Az író azonban nincsen megnyugodva, nincsen belenyugodva a fogadtatásba.

S ez a nyugtalanság onnan ered, hogy nemcsak olvasni tud, az írást látván, hanem hallani is, íratlan, leíratlan, de kimondott mondatokat befogadván. Sőt, sejtelve is van még a kimondatlan, tán félbeszakított vagy éppen elhallgatott lelki tartalmak iránt is, amelyek az arcon szoktak jelentkezni, vagy csupán magatartások ruhájában.

A hírlapok és szaklapok bírálati, jobban mondva méltatásai (a filmről beszélek) nélkülöznek valami olyan elemet, amit a filmszínházból kitóduló, jó szándékú nézők ezrei éreztek és gondoltak. S bizonyosan tudom, hogy nagyon sokféle érzelmekkel és gondolatokkal reagált a kapott élményre a nézősereg. S ezekből a sokféle válaszolási lehetőségekből csak néhányat láttunk viszont a leírt sajtóreflexiókban. S ez nemcsak azért valóságos hiány, tehát égető, mert a látogatók, nézők sokféle mást is érezhettek azon túl, ami a műbírálok eszébe jutott, hanem azért is, mert a legfontosabb, éppen a legfontosabb kérdések körül az általános közgondolkozást és közvéleményt inkább a csupán elmondott értékelések jelzik a leírt és teljes felelősséggel vállalt szavak ellenében.

Töprenghetnénk rajta, miért van ez így, talán rá is találhatnánk az igazság néhány jellemző részletére, talán magára az igazság magvára is. Az okok: a *Hideg napok* táján kialakult közvélemény teljes megközelítéséhez azonban még az sem lenne elég; ha az írásban és szóban történt megnyilatkozásokat mind begyűjthetnők.

Annál inkább stílusosnak érzem ezt a követelményt, a teljesen ki nem mondott, visszatartott vélekedések megismerésére vonatkozóan, mivel maga a regény (s a film is) úgy bontja a szemlélő elé magát, hogy négy embernek gondolatait éri tetten, esztendőkkal a bűntény után, amelyben ők büntetőjogilag nem is vonhatók jóformán felelősségre. Hiszen az a vétük, ahogyan gondolkoznak a mások által elkövetett szörnyű bűnökről.

Nem azt hiányolom én, hogy a film és a regény mellett nem szálltak síkra a vélemények, nem is a nyers tiltakozás vagy az elutasítás hiányzik nekem, hanem a hiányzó vita, amely a nyilvánvalóan felköltött érzelmeket elhallgattatta.

Az elmaradt vita során megbeszélhattünk volna nagyon sok kérdést, vagy akár csak néhányat, de fontosat, köztük például azt, vajon hogyan vélekedjünk, akár a jövőt illetően is, az olyan történelmi gatzettekről, amelyeket nemzeti jelenlétünkben, de megkérdésünk nélkül követtek el.

A nyilvános vita elmaradt, de közvélemény-kutatások során, ankétokon, magánlevelekből zizzenő berzenkedés jelzi máig, hogy a regény és a film az olvasót, a nézőt érzékenyen tudatgócain találta, ha nem éppen szívében. S a reagálások zöme: vajon a mű két változata mindent elmond-e a felvetett ügyben? Helyesen mondják-e, amit elmondanak?

Ismerőseimtől és idősebb és fiatalabb író társaimtól tudom - anélkül, hogy a regényt vagy a filmet létében támadni akarnák -, volna bizony megjegyzésük, hozzáfűznivalójuk a teljesség, a sokoldalú igazság igényével. Közéletünk látja kárát, hogy mindez elmaradt.

Az elmaradt vitát nem pótolhatják a közönség egy-egy töredékével tartott megbeszélések, amikor a közérzet többé-kevésbé hangot kaphat, s amikor közvetlenül és gyakran sommásan történelmi és társadalmi magyarázattal tudunk szolgálni.

*

Többféle kritikus magatartás alakult ki a *Hideg napok* körül. Van, aki az általános emberit, az elvonatkoztatottat érzi benne fontosabbnak; van, aki a nemzeti önvizsgálat szigorúságát. Olyan is van, aki a dezilluzionizmus egyik tünetének tekinti... Mi a véleményem ezekről a nézetekről?

A kritika vélekedését még akkor sem illik visszautasítani, ha kioktató vagy becsmérően magyarázó. Miért berzenkedném hát a dicsérő és elismerő méltatások ellen? Az olvasón múlik ugyanis, milyen szándékot sejt az íróban, s mit lel megvalósítva a műben. A *Hideg napok* esetében: ha szándékomról beszélhetek, azt mondanám utólag, a sokféle hatás volt a célom. - Érdekeltsége szerint kit-kit más-más módon szíven, esetleg tudaton találni vagy megrendíteni. A kérdésfeltevésből s a nyomtatásban megjelent reflexiókból nem derül ki az a mindenoldalról felszökkenő vélemény, amely a regényt, de különösen a belőle készült filmet követte. Említettem már, sok levél által kapott és szóbeli megnyilatkozások sokasága bizonyítja számomra, hogy érdemes lett volna helyet adni lapjainkban az olvasók és filmnézők ellentmondásos vélekedésének. Hogy ez nem történt meg, azzal csak hátráltattuk irodalmi és olvasói közgondolkodásunk fejlődését. Irodalmi közgondolkodásunkat fejletlennek, egyoldalúnak érzem, az olvasók magatartását pedig éppen a soha-nem-volt számszerű emelkedés következtében kissé konzervatívnak. Hogy erősebb szót ne mondjak. De itt most - a *Hideg napok* esetében - nem csupán erről van szó, hanem arról, hogy az olvasók egy része riadtan túlértékeli az irodalom szerepét a politikai nemzet sorsának intézésében. Másrészt - vagy éppen ezért - legszívesebben eltíltaná minden olyan mondanivalótól és ábrázolásmódtól az író, amely nem az idillikum felé húz. Tehát megtiltaná népünk reális, esetleg fájdalmas helyzetfelismerését még a művészetben is. Sok megbeszélésen vettem részt ezekben a hónapokban, s vaskos tanulmányt tudnék írni - kellene is egyszer írnom -, mennyiféle kétely és téveszme kerül elő a legjobb szándékok bokrai mögül is.

Az elhangzott, többnyire rögtönzött felszólalásokból nem szívesen idéznék. De a hozzám intézett s nagyrészt teljes névvel és címmel aláírt, becsületes szándékúnak mondható levelek tömegéből nagyon kivonatosan és sűrített lényegük szerint bemutathatnék néhányat. Ezek az aggodalmakat s berzenkedő tiltakozásokat, a tiltakozások sémáit tízszer, tizenötször ennyi ismétléssel, bár nagyon jellemzően fejezik ki. Olykor csak a levél alapmondatát csendítem meg, máskor a nagyon jellemző részletekből szó szerinti idézettel jelzem az ellenkezést. Kaptam dicséreteket is, de azokból nem teszek ki most az ablakba.

I. Nem igaz, nem vagyok hajlandó elhinni, hogy magyar emberek ilyesmit követtek volna el. II. A csetnikek állandó rettegésben tartották a várost, bármilyen reguláris hadsereg kénytelen lett volna ezt cselekedni. És meg is cselekedték hasonló helyzetekben mindenütt a harcoló felek. III. A halottak számát messze eltúloztottnak tartom. IV. A szerbek beállítása teljesen hamis és sértő a szerb nemzetre. A szerbek nem ilyenek, igenis harcoltak, és nem adták meg magukat ilyen könnyen. V. Csak százegy oldalt olvastam el. Nem bírtam folytatni. Ilyet nem szabad megírni magyar embernek. Írják meg ők. Ez nem a mi dolgunk. VI. Alaposan téved az író a halottak számával. Nem három-, hanem hatezer volt. De a bevonulók tízszeresen megtorolták! VII. Miért védi a gyilkosokat? És a regényből nem tudjuk meg, de a filmből sem, hogy elnyerték-e a bűnösök büntetésüket? És hol van a többi gyilkos? VIII. Mint a regény egyik szereplője, magamra ismertem, s megállapítottam, hogy az író ottan, ahol én találkoztam Kovarczal, bizony farba rúgja a valóságot. Lehet, hogy a hatás kedvéért. Hiszen az volt a csoda, hogy nem volt nálam az igazolványom! Ha meglátja ez a fenevad, hogy ki vagyok, nyomban végez velem! Dehogymondtam neki, hogy Bajcsy-Zsilinszky embere vagyok. Igazoltatás nélkül vittek el az Erzsébet étteremből. De Gregorits alezredes a nyílt paranccsal előbb ért a leventeotthonba - így menekültem meg. IX. Aligha ébreszt igaz és helyes gondolatokat a politikailag tájékozatlan vagy egyoldalúan informált magyar ifjúságban,

mely nem ismerve a történelmi hátteret, egyáltalán el sem tudja képzelni, mi volt a világháború viharában a kis újvidéki epizód. X. Csakis a németek utasítására történhetett mindez. És ezt sokkal jobban ki kellett volna hangsúlyozni. XI. A szerb lakosság bűnrészesége, sajnos, kétségtelen volt. Rejtegette a komitácsikat. Ezek hajnalra többnyire kihúzódtak a városból. Személyesen láttam olyan házakat, ahol a padlásteretek össze voltak kötve egymással közlekedési szempontból. XII. Több menekülő székely csoportot a partizánok legéppuskáztak. Ha egy percig is kételkedik szavaimban, utazzon el Baranyába, Tolnába, Bácskába, a bukovinai székely telepések s a mohácsi hajósok közé, ott még szörnyűbb emlékeket is hall. XIII. Nagy tévedése az írónak a „...számolatlan reprezentációs keret...”-ról alkotott elképzelése, melyet Grassynak juttat. Ilyen nem létezett. Egyetlen belföldi reprezentációs alap az állomásparancsnoki pótdíj volt. Ha előveszi a G-19. jelzésű illetményszabályzatot, meg fog lepődni, milyen csekély összeg az. A régi honvédség, mint pénzügyi fejőstehén, hihetetlenül sovány, kicsontozni való volt. Ezt azért tudom, mert a későbbi állomásparancsnok, Trunkwalter Ödön, a magyar királyi folyami erők vezérőrnagya (nem folyamőr volt!) illetményeit mi számfejtettük. XIV. A németeknek semmilyen szerepük nem lehetett a dologban. Két hadiállományú század őrizte Péterváradon a beocsini cementgyárat, és a partizánok ellen gyakran kértek a mi tűzérsgünkől tűztámogatást. De akkor legfeljebb annyi lehetett, hogy egy járőr átjött a lövöldözésre, és nyomban vissza is tért, mondván, hogy ez magyar belügy. XV. És mi történt 44 novemberében? Bezdánban például 3-án minden embernek a futballpályára kellett mennie, kidobolták, hogy akit otthon találunk, föbe lövik. A futballpálya két oldalán géppuskák voltak fölállítva. Az összegyűlt tömegből kiválasztották a húsz és ötven év közötti férfiakat, és százhuszonegyet még aznap kivégeztek, gramofonszó mellett, a többit meg, ötszáznál többet, Zomborba kísérték, ahol heteken át egy falat ennivalót sem kaptak, s a barakkokból naponta dobálták ki a kerítésen az éhen haltak hulláit. A falut mindenkinek el kellett hagynia, s mikor a lakosság egy hónap múlva visszatérhetett, halottakat talált a kutakban, a trágyadombokon. XVI. Nem értek egyet az írónak azzal a megállapításával, hogy „ha egy férfi ötvenéves koráig nőtlen marad, minden intézkedése természetellenes lesz!” Grassy állomásparancsnok intézkedése, hogy a tisztai családok odaköltözését megtiltotta, teljesen indokolt volt. Egy gondos állomásparancsnok nem is tehetett mást. Bükyné is jobban járt volna, ha nem játssza ki a parancsot. XVII. Én ott voltam végig, és nem tudok róla, hogy bármilyen formában tilalom lett volna a tisztai családokra. XVIII. Semmilyen statisztika nincsen arra vonatkozóan, hogy a háború végén hány ezer magyar esett áldozatul ártatlanul. Nem arra gondolok, hogy a bosszút ébren kell tartani, mert nem lehet megbosszulni se az én öcsémet, aki tizenhat éves volt, és semmi bűne a múltban nem lehetett, a Dunába lőtték. Bár egy volt bosnyák főhadnagy védelmére kelt a fiúnak, aki még a királyi időkben hozzánk nősült. De őt is agyonlőtték, és már most jó volna hinni, hallani, hogy a világ tudja, hogy ártatlanok voltak, és ártatlanul pusztultak. XIX. Ilyen írásművel mérhetetlen kárt okozhat a magyar nép amúgy is megtépzott presztízsének. XX. Kíváncsi lennék, akad-e ország, ahol saját hazájáról ezeket meg lehet írni. Ettől függetlenül, mint tanár, mit feleljek a diákjaimnak, ha kérdik, mit tettem volna én, ha ott vagyok a regény szereplőinek a helyében, vagy mit cselekedjenek ők, ha hasonló helyzetbe kerülnek?

Nem ért váratlanul s nem lepott meg a reagálások sokfélesége. Inkább azon csodálkozom, hogy a sok levélíró felnőtt ember közül mennyien vélik: ők többet tudnak a tárgyban az írónál, s regényét rögtönzött riportnak tekintik, minden sarkánál kikezdhetőnek, tehát megalapozatlannak. Pedig körültekintésem az ügyben a szükségesnél is nagyobb volt, és húsz évnél is hosszabb ideig tartó. Három per anyagából meríthettem, s ami az adatok kölcsönzését illeti, leginkább Horthy Miklós hadbíróságának megállapításaira támaszkodtam. Vajon akik megálljt akarnak kiáltani nekem most, eszükbe jutott-e tiltakozni akkor, s gondolnak-e arra, hogy a párizsi béke megkötése pillanatában milyen súllyal esett latba az újvidéki epizód? S

mindezeken felül dehogy fogtam volna bele az írásba, ha nem veszem figyelembe azt a kedvező fejlődést, ami a jugoszláviai magyarok sorsában a háború után elkövetkezett. Elmondtam már, most végezetül ismét leírom: a *Hideg napok* csak három nap történetére vállalkozott, s mindössze annyi ravaszsággal toldja meg a tárgyat, a mezítelen, a minden oldalról körülbiztosított és elszigetelt, szégyenteljes valóságot, hogy négy olyan szereplő tudatán szűri át újra az időt, akik maguk nem követtek el semmi olyant, amiért a világi törvények szerint felelősségre vonhatók lennének - csak jelen voltak. Vétkük csupán az, ahogyan gondolkodnak arról a három napról, négy esztendő múlva.

A *Hideg napok* egy lehetséges ciklus kezdete, első darabja. Szeretném, ha nem nekem kellene folytatnom. A közös, szörnyű történet népről népre szálló balladájának - haláltáncuknak - első opusza; vagy ha úgy tetszik, egy elmondandó, hosszú és őszinte mondatnak kimondott első fele. A mondat második felét a szomszéd népek íróinak (esetleg filmeseinek) kell kimondaniuk, ki-ki saját szívébe eresztvén ütőerén át a kutató szondát (Hubay Miklós szép hasonlata szerint). Mert elsősorban a szomszéd népek érdekelnek bennünket, a szomszéd népek írói, az ő műveik a közös ügyben, közös dolgainkban. Az együvé tartozás és az egymást gyötetés közös édenében és megosztott poklában.

*

Kérdező: Mennyire váltak valóra reményei, hogy a szerb írók teljesítik a legyilkolt bácskai magyarok iránt azt a kollektív sajnálatot, ha nem is bűnvallást, amit ön a *Hideg napok*-ban az újvidéki gonosztevők helyett megtett?

Író: Reményeimből és várakozásomból úgyszólván semmi nem teljesült. A szerb írók egyike-másika úgy vélekedett, a második világháborúban az ő országukban közel kétmillió embert mészároltak le a katonai szükségletek szerint különböző világnézetű gonosztevők. Őket az a néhány tízezer magyar áldozat nemigen érdekli, főként nem írói minőségükben.

Kérdező: De az ön lelkét nem nyomta a negyvenezernyi magyar vértanú emléke?

Író: Dehogynem! A hozzám intézett sikoltások egyre több terhet raktak lelkiismeretemre, utólag arra ösztönözve, hogy a magyarok nevében elkövetett több ezer gyilkosságot egyszerre kellett volna közhírré tenni a jugoszlávok által ölt tízezres vérbosszúval.

Csak hogy erre nem nyílt lehetőség. Az én könyvem, amely a magyar kir. vezérkari főnök bíróságának adataira épült, már megjelent, de a tízszeres méretű folytatás megírására az adatgyűjtés lehetetlensége miatt sem kerülhetett sor (még Magyarországon sem), de remény sem volt rá, hogy részletes tényfeltárás készüljön a véres 1944-es történelekről.

Kérdező: Mit felelt ön a jugoszláv írók közönyös elzárkózására?

Író: Nem tehettem, nem mondhattam mást, megígértem amint lehetőség nyílik arra, hogy az 1944 őszének bácskai véres eseményei, magyar mészárlásai gonosz heteit világgá lehet kiáltani, erőmhöz képest megteszem.

SOKSZOROS MEGTORLÁS: VENDETTA

VOLT-E HALÁLOS PARANCS?

Amikor októberben a magyar hadsereg kivonult Bácskából s Malinovszkij marsall parancsnoksága alatt a Vörös Hadsereg átlépte a Tiszát, az oroszok árnyékában, mintegy védelme alatt bevonultak a védtelenül hagyott területekre Tito partizánjai, a Népfelszabadító Hadsereg.

Ezek a szerb csapatok azzal a szigorú elhatározással érkeztek Bácskába, hogy „a leghatározottabban kell fellépniök az ötödik hadoszlop, különösen a svábok és a magyarok ellen”.

Az ötödik hadoszlop alatt a kivonult „ellenség” hátrahagyott bomlasztó és harcos szervezeteit és tömegeit kell érteni.

A Népfelszabadító Nemzeti Bizottság és a Vörös Hadsereg a szükséges együttműködés végett idejében megállapodott egymással. A partizánok kezdettől fogva ismerték véres feladataikat.

A katonai közigazgatás bevezetéséről Joszip Broz Tito a következőket mondja: „A Bánát, Bácska és Baranya felszabadulása megköveteli e területeken a helyzet mind gyorsabb normalizálását és a népi demokratikus hatalom normális működésének megteremtését. Azok a rendkívüli körülmények, amelyek között e területek a megszállás idején éltek, valamint annak szükségessége, hogy *minél gyorsabban és teljesebben hárítsunk el minden olyan szerencsétlenséget, amelyet népeinknek okoztak a megszállók és az ide telepített idegen elemek*, s a gazdaság teljes mobilizálása a népfelszabadító háború minél sikeresebb folytatása érdekében megköveteli, hogy kezdetben minden hatalom a hadsereg kezében legyen.”

Ivan Rukovina vezérőrnagyot nevezték ki a katonai közigazgatás parancsnokául, ő állandó és közvetlen kapcsolatban volt magával Titóval, a főparancsnokkal.

Rukovina már első parancsszerű felhívásában, október 22-én felszólította csapatait „a nemzeti jövő és a területek délszláv jellegének megőrzésére”.

Ez a mondat a meglévő és kialakult etnikai viszonyok megváltoztatására ösztönöz.

Az újvidéki Slobodna Vojvodinában, a Vajdasági Népfelszabadító Egységfront lapjának 1944. október 28-i számában a JKP Tartományi Bizottságának egyik tagja összefoglalja mindazt a felülről sugallt szándékot, amit a harcos partizánok fejébe kellett táplálni: „A német és magyar hódító hordákat ugyan szétvertük, illetve nyugat felé vetettük, de az általuk széthintett mérges gyomot még nem irtottuk ki gyökeresen... *Az idegen elemek tíz- és százazrei, akiket azokra a területekre telepítettek, ahol elődeink irtották ki az erdőket, csapolták le a mocsarakat, megteremtve a civilizált élethez szükséges feltételeket - még mindig lövöldöznek a sötétből harcosainkra s az orosz katonákra, és mindent megtesznek, hogy megakadályozzák a helyzet normalizálódását, arra készülve, hogy ebben a számunkra nehéz helyzetben a kellő pillanatban ismét hátunkba döfjék a kést...* A nép érzi, hogy szükség van erre a határozott lépésre, s hogy szükség van olyan energikus lépésekre, amelyek biztosítják Bácska jugoszláv jellegét.”

A cikk címe: *Történelmi határozat*, mutatja, hogy nem egyéni elmeszüleményt tartalmaz, hanem a legfelső vezetés irányelveit, amely nem riad vissza kétszeres - múltbeli és jelen idejű - történelemhamisítástól.

A múltbeli, hogy a szerbséget őslakoságként említi, akitől a századok folyamán elvették földjét a betolakodó idegen elemek. A jelenbeli torzítás, hogy a betolakodott nép egyike, a magyarok sötétből lövöldöznek a partizán harcosokra - feltételezve azt az orvlövész harc-

modort, amit a Bácskában visszamaradt dobrovoljácok és csetnikiek a bevonuló magyar katonákkal szemben alkalmaztak.

A valóság persze az, hogy a bácskai magyarok, bár lett volna fegyverük, egyetlen puskalövést sem adtak le sem a hatalomba lépő szerb partizánok, sem az átvonuló orosz katonák ellen.

A magyarok elleni megtorlás, a vérbosszú eleve bele volt iktatva a partizánkomisszárokba, akik állandó függő kapcsolatban voltak irányítóikkal, Rukovina tábornokkal. Rukovinának viszont Tito generalisszimuszta kellett értesítenie minden elhatározásáról és beosztottjai minden „harci” eredményéről. Summa summarum: elképzelhetetlen, hogy a főparancsnok, Tito, legalább hétről hétre ne értesült volna arról, hogyan s hol tartanak a „fasiszta” bácskai magyarok likvidálásával, lemészárlásával.

A jugoszláv kormány, mielőtt az ideiglenes magyar demokratikus kormánnyal felvehette az érintkezést, lakosságcseréi igényét jelentette be, mégpedig úgy, hogy negyvenezer bácskai magyart ajánlott fel ugyanannyi magyarországi délszláv lakosság Bácskába költöztetése fejében.

Ez a kívánság nemcsak azért érvült el, mert a maradék Magyarország szerbjei, horvátjai nem kíváncsiak Tito Jugoszláviájába, hanem azért is, mert a jugoszláv illetékesek számot vetettek azzal, hogy a felajánlott negyvenezer magyart ők már helyben áttelepítették a másvilágba.

Jovan Veselinov Zsarko, a Tartományi Pártbizottság titkára 1945. április 5-én kijelentette: „Megváltoztattuk álláspontunkat a magyarokkal szemben, szükséges fejleszteni bennük azt az érzést, hogy ebben az országban élnek és érte harcolnak.”

Ez a törekvés azonban nem sikerülhetett egykönnyen: a feledés meg a mély hallgatás fátylát, sőt tilalmát kellett borítani a mértéktelen vérbosszú borzalmas heteire.

Veselinov Zsarko *Az autonóm vajdaság születése* című könyvében igyekszik elhatárolni magát azoktól a véres, vérengző cselekményektől, amelyek az ő titkos tevékenységének hatáskörén kívül történtek Bácskában 1944 késő őszen: „Kezdték felütni fejüket a sovinszta elemek, akik bosszút követeltek az egész magyar lakosság ellen. Emiatt a felszabadulás első napjaiban súlyos hibákra és kilengésekre került sor, s azok nem maradhattak következmények nélkül. Ahelyett, hogy a megszállók igazi cinkosait vonták volna felelősségre, azokat, akik részt vállaltak a megszálló hatalom által végrehajtott gonoszettekben, egyes helységeken olyan magyar nemzetiségű polgárokkal is leszámoltak, akiknek a fasiszták vadállati tetteihez semmi közük nem volt.

A jugoszláv központból érkező egyes emberek és a Bácskába szállingózó hívatlan személyek is bizonyos nehézségeket okoztak nekünk. Ez különösen a Népvédelmi Osztályra (OZNA = Odeljenje za zastitu naroda) vonatkozik, melynek tagjai egy időben olyan felhatalmazással rendelkeztek, hogy letartóztatásokat is foganatosíthattak anélkül, hogy értesítették volna a tartományi politikai vezetőséget...”

Az OZNA később UDB néven vált hírhedtté: (Uprava drzsavne bezdbednoszti = Államvédelmi igazgatóság), az ÁVO rokon testületévé.

Ezzel a vélekedéssel Jovan Veselinov Zsarko nem maradhatott sokáig a Tartományi Pártbizottság élén, Újvidéken.

A halálos parancsokat nem az ő részvételével adták ki és hajtották végre.

Későbbi szóbeli közlése: „Értsétek meg, ami akkoriban történt, azt nem lehet elválasztani a Párttól. Arról vitának helye nem volt.”

BEZDÁNI EMBEREK

1.

Akkor május délután, amikor a Vígyszínház előtt ajánló sorokat róttam frissen megjelent könyvembe az olvasni elszánt vásárlók neve alá, hosszas szemlélődés után odamerészkedett mellém egy falusi öltözetű ember, kezében a *Hideg napok* még látszólag olvasatlan példányával, kérdő pillantásomra így szólt szerényen:

- A bezdániak benne vannak?

Nem nyúltam a könyv után, az egyszerű öltözetű férfi láthatóan nem igényelte kézjegyemet, a bezdániak híre érdekelte, s én tudtam, könyvemig az ő hírek nem jutott el.

A Vígyszínház előtt ültem, néhány méternyire a közúti és körúti forgalomtól, tűző napon, bár sátor alatt. A könyvárus leányok már érkezésem után említették, hogy délelőtt keresett valaki Bezdánból, de bizony ők nem tudják, hol lenne az a Bezdán.

Így aztán nem ért meglepetésként a felém suttogott kérdés.

- Benne kellene lenniök?

- Benne bizony - mondta a bezdáni ember -, mert az hozzája tartozik, azt nem szabad elfelejteni.

- Mért gondolja, hogy Bezdánnak benne kellene lennie egy ilyen vékony könyvben?

- Amiatt, ami ott történt.

Azt kérdezhettem volna, ugyan mi történt ott emlékeznivaló, de csupán arra mutattam kíváncsiságot: mikor? Tudom, az időpontot, a napon, a pontos órán való emlékezés mindig gyöngéje az egyszerű embernek, de még az iskolázottak legtöbbszörének is, ha állításuk tévedésén tetten próbálják érni őket. Ám a bezdáni embert nem riasztotta meg a váratlan, mert másodlagosnak vélhető érdeklődés: nyelvén volt a dátum, mert nyilván húsz év óta ott volt gondolatai előterében:

- Ezerkilencszáznegyvennégy november harmadika, reggeltől késő délutánig.

Kezökben könyvemmel, várakozva már többen gyűltek körénk, s bár én a kimondott két évtized előtti esemény folytatását kétszer is megismételtem biztatásul, emberem csak annyival tudta folytatni:

- A futballpálya - és újra - a futballpálya...

Észre kellett vennem, idegenek, ismeretlen, beavatásra méltatlan hallgatódzók előtt nem mondhat többet.

Elhatároztam hát, hogy amint a „méltatlan” dedikációt kérőkkel valamelyest végeztem, elviszem a közeli vendéglőbe emberemet, hogy hallgatását négy szemközt feloldjam.

Már az étlapot böngészttem, ebédelni való fogásokat ajánlottam, de ő fejét ingatva tagadta, hogy éhes lenne, s csak annyira engedett kínálásomnak, a poharába töltött szekszárdi vöröset szájához emelte. Ekkor újra emlékezetébe idéztem, immár harmadszor, ama november harmadikát.

- Én szerencsémre még másodikán este lóháton elindultam Bajára - kezdte végre a bezdáni ember -, mert a sógorom izent, hogy Julisunk mindenórás és hát ő angyalbőrben, mert még nem vetkőzött ki a katonaságból, nem tudja még, maradhat-e mellette. Anyám nem mert

indulni, apám sem mehetett, mert otthon élte át az idő nagy részét, még az éccaka jófelét is, katonaszökevény, a padláson töltötte, a kémény mögött. Az öcsém még a tizenhatot sem rúgta el, gyerek még, hogy várandós nénénk mellett emberkedjen. Így aztán engem ért a kötelesség meg a szerencse.

- Akkoriban lóháton nem lehetett veszélytelen - vettem közbe együttérzőn.

- Egész úton engem senki meg nem állított, bár még az árokpártok is tele voltak menekülőkkel, különösen a torlódásos útkereszteződések táján.

- Hogyan őrizte meg emlékezetében azt a napot, ha Bajára kellett utaznia.

- Anyám őrizte meg nekem annak a napnak s az előtte való estének minden óráját.

Elhallgatott, de én most nem biztattam, csupán azzal, hogy teletöltöttem poharát.

- Édesanyám mondta, alighogy ellovagoltál, fiam, már alkonyattal kezdtek átszivárogni ladikokkal a Dunán a fegyveres partizánok, lövöldözés hallatszott, de jajgatás még nem, mert úgy tetszik, vaktából s a levegőbe lövöldöztek. Reggel aztán, kora reggel a kisbíróval kidoboltatták, hogy mindenki saját érdekében gyülekezzen a futballpályára, halálbüntetés terhe alatt, senkinek sem szabad otthon maradni, még a betegeknek sem. Apám is lekaszálódott a kémény mellől, ahonnan hajnalonta tisztálkodás végett mindennap le szokott amúgy is jönni, azt is gondolták, hogy a katonaszökevényesség már úgysem érvényes, s vissza sem megy a padlásra, mert a magyarok által meghirdetett szökevény-felkoncolási veszély véglegesen elmúlt - hát megtisztálkodva, kiborotválkozva, anyámmal s öcsémmel együtt elballagott a dobolási parancs szerint a futballpályára. Itt már szólt a gramofon. Szerb partizánindulókat játszott, de néha feltették, talán biztatásul, azt a lemezt is, hogy Szép vagy gyönyörű vagy Magyarország, s mingyárt utána, hogy Horthy Miklós katonája vagyok... A géppisztolyokkal övezett partizánok nem voltak többen húsnál, egy partizánnő volt a lehangosabb közöttük. Ott tolmácsok által kihirdették, hogy a tizenhat és ötven közötti férfiak maradjanak a futballpályán, a többieknek, öregeknek, nőknek, gyerekeknek pedig el kell hagyni a falut, a tanyák felé, senki nem mehet haza, majd csak akkor térhet vissza mindenki a házához, amikor erre engedélyt hirdetnek. A partizánok fegyverrel tuszkolva elkezdtek terelni a népet a tanyákhoz vezető úton, már akkor nagy sírás-rívás támadt az asszonyok között, hogy a falu népét így kétfelé osztották. Félelem fogta el a kifelé indulókat, de a pályán maradókat is. Öcsém, hogy még nem töltötte be a tizenhatot, s apám, mert jóval elmúlt már ötven s tudottan csak póttartalékos volt, indulni akartak a többsége néppel, de minél jobban emelgették tiltakozva a kezüket, annál inkább lökdösték őket a korabeli férfiak maradó csoportjai közé. Különösen az említett partizánnő marasztalta őket még géppisztolya tusájával is, durván. Száztizennyolcan voltak a halálra kiválasztottak, de a partizánok nem egyeztek abban, hogyan végezzenek velük. Elsőre lekísérték őket a Duna-partra, ott géppisztollyal a folyóba lőtték egy részüket, ezek között volt apám meg öcsém. Talán a víz sodrását nem találták elég gyorsnak, mert egyiket-másikat mingyárt megakasztotta holmi limányos áramlás. Ezért tanakodás, veszekedés után a maradékot elkezdtek terelni Zombor felé. Ezek aztán ott Zomborban hetekig nem kaptak enni, a barakkokból naponta tízével húzkodták ki az éhen holtakat. Az a nép, akinek nem volt szabad visszamenni a házakhoz, elszéledt a határban, a távolabbi tanyákon. Anyám is csak egy jó hét múlva került haza, teljes árvaságban, a megtépázott udvarba. Bujdosásában gondolt ő arra, hogy elgyalogolhatna, eljöhetne Bajára, Julisunkhoz, aki mondom mindenórás volt, s az ottlétem második hetén le is babázott egy négykilós kisfiúval. De anyám nem indult, féltette az istállóban, az ólakban hagyott jószágot, s hogy ő bármely pillanatban visszatérhet a határból, megégetni őket. De amikor napok múltán hazatért, már a tehén nem volt a helyén, valakik elkommunikálták. Még szerencse is tán, mert a jászol

mellett dögöltt volna meg étlen-szomjan. A malacoknak is hült helyüket találta, csak néhány riadt tyúk jött elő anyám hívására. Aki otthon megbúva nem ment ki a futballpályára, az a fenyegetés szerint nagyon megjárta. Többeket a kutakból mentettek ki holtan, mások testét meg a trágyadombokból kellett kivonszolni, kinek keze, kinek lába dermedt ki a mocsoksírból, mintha jelentkezni próbált volna, hogy no, segítsetek, itt vagyok.

- Mi történt aztán?

- Aztán semmi. Amikor édesanyám visszatért a tanyákról, attól fogva semmi bántódása nem volt, utóbb még ki is dobolták, hogy akinek valami bántódása volna, jelentse, s azt is, ha valamiben hiány támadt volna távollétében a háza körül. De hát mindenki tudta, kifosztva találták az udvarokat, kamrákat, s anyám nem volt kin keresse a tehenet, a sertéseket. Azok, akik másodikán érkeztek ladikkal, azok akkorra már kicserélődtek. Úgyiszlóván nem maradt gazdája a gyilkolásoknak. Egy Bosnyák nevű bezdáni ember, aki a jugó hadseregben főhadnagy volt, s aki egyiküket-másikukat mintha ismerte volna is, és mert ő tiltakozva próbált szót érteni velük, odalépett a géppisztolyosok vezetőjéhez, már a Duna-parton, s mondta, magyarázta szerbül, hogy ilyet nem lehet csinálni, ezért még megütik a bokájukat, hiszen ezek csupa ártatlan emberek, ezek a jugoszláv államnak hűséges állampolgárai lesznek. Azok meg üvöltözve verni kezdték az egykori főhadnagyot, hogy ne pofázzon itt senki hűségről, s hogy itten senki sem ártatlan és mindenki gyilkos, áruló, s akár az egész falut ki lehetne végezni, hogy írmagja se maradjon. S ott az elsők között, apámékkal együtt lőtték le ezt a Bosnyák nevű falunkbélit.

- És semmi egyéb ellenállás nem volt?

- Nem, semmi! Pedig a százakkal szemben nem lehettek olykor többen hűsnál, de piszokul fel voltak fegyverkezve, pisztolyok meg kézigránátok lógtak róluk mindenfelől. Bár - én máig sem értem - a házak zugából még évek múlva is össze lehetett volna szedni annyi puskát meg kézigránátot, amit a katonaszökevények hoztak haza, vagy hagytak nálunk futtokban, átöltözés után, szinte eldobálva fegyvert, löszert. De a bezdániak, akik hazahoztak s elrejtettek minden katonai felszerelést, dehogy gondoltak rá, hogy a partizánok ellen, az életük mentségére elő kellene venni a puskát meg a miegymást. Sokan azt tervezték, hogy a kézigránát milyen jó lesz majd, ha lecsendesül a világ, a robbantó halászházhoz. Vagy a puska vadászatra, ha majd előássák a kert végéből.

- Úgy gondolja, hogy vissza kellene bosszulni mindazt, ami akkor a bezdániakkal történt?

- Dehogy! Hiszen én nem is tudnám megmondani, hogy kin kell megbosszulni a dolgot. De nem is tudom, valaki megtalálhatná-e azokat, akik ezeket a gyilkolásokat elkövették. Én csak az öcsémre gondolok, aki kora miatt sem lehetett bűnös egy szemernyit sem, és az apám, akiről az anyám esküvéssel fogadta, hogy semmi vétke nem volt.

- Hát akkor mit akar, mire számít - kérdeztem halkán, s szerencsémre, mert ettől az ő hangja erősödött meg.

- Mit? Hát hogy tudják: ártatlanok voltak! Ártatlanok valamennyien! Hirdessék ki, hogy ezek és ezek, itt és itt, ekkor és ekkor, név szerint valamennyien ártatlanul haltak meg és lettek áldozatok.

- Semmi egyéb? S a bűnösöket ne keressék, ne üldözzék?

- Azokat úgysem lehet már megtalálni, azok elrejtőztek, meg azok, akik emlékezhetnének, tanúskodhatnának, mind meghaltak, éppen az ő fegyvereik által. De nem hallottam, nem olvastam róla, hogy tudná valaki, hol és hányan pusztultak el, mert félnek beszélni, rettegnek az életben maradottak de még csak emlékezni is azokra a napokra. Nagyon szigorúan tiltja

Bácskában a hatóság, hogy valaki is emlékezni próbáljon, s ha valaki beszélni próbál, azt elviszik. Emlékezni és beszélni csak azokról szabad, ami Újvidéken történt - itt könyvemre tette kezét -, és hát írni is csak arról lehet, úgy látom, pedég...

- Igen - ismertem el -, még ideát nálunk is csak arra szabad emlékezni, amit mi követtünk el, amit a mi nevünkben követtek el 1942 januárjában. A többit még a magyar kormány szerint is el kell felejteni, mert az megtorlás volt, amit még a béketárgyaláson is jogosnak tekintve hallgattak el:

- De hát nem volt jogos, mert csupa ártatlan embert mészároltak le!

Bezdáni emberem egy hajtásra kiitta poharát, s valósággal megtáltosodott:

- A ránk parancsolt feledés minket sújt legjobban! Magyarokat! Elképzelhető-e, hogy akad valaki, aki saját népéről csak a jót felejt el, s más népek tetteiből csak a rosszat, a gonosz-ságot. S hogy megátalkodottan csak saját gonosztetteikre emlékezik, és nem jut eszébe semmi mentség, semmi jó cselekedet, viszont az ellenséget tisztának, gáncstalannak látja és szinte dicsőíti, ártatlannak, ártalmatlannak állítja, és amikor valami ádáz-gonosz tett jut mégis eszébe, azt hősiességnek, elkerülhetetlen bátorságnak minősíti, ha az ellen követte el, bár tudnia kellene, hogy a vérengzési hajlam nagyon különbözik a bátor vitézségtől.

Meglepett, gyanakodni kezdtem, hová tart gondolata, teljesítményem iránti vádat sejtettem követelésében, s csak annyit jegyeztem meg, érzem a felejtésre adott parancsolatok veszélyét s visszasságát is, de én azt remélem, hogy akad majd bátor szerb író, aki utánam megírja majd azt, mit követtek el az ő népe nevében 1944 őszén a Bácskába behatoló szerb partizánok.

Rövid gondolkodás után azt mondta emberem:

- A szerbek közül senki sem fogja meggyónni, ami Bezdánban és Bácskában történt.

- Tehát mégis valami bosszúállást!

- Nem! Semmi bosszúállást. Nincsen kin és nincsen ki. Mert én már nem indítok pört és nem fogok fegyvert. Csak az öcsémet sajnálom, hogy úgy halt a vízbe, még csak meg sem ismerte a férfiéletet. Ha tudom előre, hogy mire jut, bizony isten, magam mentem volna apámmal, s ha úgy lehetne, őtet küldtem volna Bajára, nénénkhez, aki, már említettem, mindenórás volt.

- Ennyi?

- S még azt kell beleírni, hogy a többi száztizenhat is teljesen ártatlan volt.

Elhatároztam, teljesítem kívánságát, s - egyelőre - nyilvánosságra viszem, amit tőle megtudtam a partizánok bosszúállásáról s a bezdáni büntelen áldozatokról.

Megkérdeztem, hol találom meg, ha tudakolni akarnék még valamit arról az ősről.

- Nem szükséges megtalálni engemet, mert ha a fülökbe jut, hogy én adtam az értesítést, s megtudják, én szegtem meg a kiadott hallgatási parancsot, nem mehetnék többé haza, s ha megpróbálnám, véretem vennék.

Erős kézfogással búcsúztunk, s noha a színház előtti sátorban kitanulta, láthatta a dedikálás mikéntjét: hogy az író a „megajándékozott” neve alá megbecsülő ajánlással odarója a maga nevét, erre az ajánlásra beszélgetésünk s borozgatásunk után sem tartott igényt. Csak utólag bizonyosodtam meg felőle, azért, nehogy megkérdezzem s neki meg kellene mondania nevét. Szinte úgy érezte, azzal is veszélyezteti jövő biztonságát, elárulja bezdáni voltát.

Még aznap megírtam találkozásomat a *Bezdáni ember*-rel, s néhány nap múlva az Egyetemi Színpad közönsége előtt előadtam, amit a 118 meggyilkolt emberről tudtam.

Hallgatóságomat észrevehetően meglepte e nem ismert tragédiák híre.

Reméltem, hogy a könyvnapai tapasztalatom hírét közvetlenül a *Hideg napok* olvasatához mellékelhetem.

Sajnos beszámolómat, a *Bezdáni ember*-től kapott értesüléseimet csak hosszú esztendőök múlva merete közölni a Kortárs. Közös bátorságunkat akkor is diplomáciai bonyodalom követte: éppen egy Tito-látogatás szenvedett némi halasztást miattunk, a jugoszláv partizán-szövetség pedig persona non gratának, nem kívánatos személynek minősített. Alighanem károsnak is, köteles hallgatás megtörése miatt.

2.

Bácskából származott Heidelbergbe dr. Varga András mérnök, az ottani egyetem tanszék-vezetője, ő nem félti életét a bosszúálló megtorlástól, a maga módján, mert „külföldiként” mersze és lehetősége volt utánanézni a véres ősz eseményeinek, ezért újat tud nekünk mondani többek között Bezdánról is, ama napok Bezdánjáról, s meg tudja nevezni a vérszomjas szerb partizán gyilkos alakulatot. Ismeretei és kutatásai egy részét rábízta Zelei Miklósrá, aki a *Képes* 7 című hetilap 1990. szeptember 15-i számában adta közre az életveszélyes történeti adatokat.

A heidelbergi magyar egyetemi tanár úgy tudja, hogy a Horthy-Magyarország karhatalmi alakulatai, a magyar királyi rendőrség és csendőrség 1944. október 8-án vonult ki Bácska északi nagyvárosából, Szabadkából, a szovjet csapatok október 14-én érkeztek oda, Szeged felől törve előre. Zomborba október 20-án, Újvidékre csak két nappal később. A szerb csapatok, Tito partizánalakulatai csak ezután léptek, szivárogtak Bácska területére.

Kiemelt figyelmet szentel a tudósítás Bezdánnak, a Duna bal partján 50 kilométerre fekvő magyar községnek. Úgy tudja, Bezdánba 1944. november 3-án 9 órára dobolták össze a falu lakosságát a futballpályára, válogatás nélkül kicsit-nagyot, férfiakat, nőket, azon a címen, hogy fontos közmunkáról fognak intézkedni, s ezért halálbüntetés terhe mellett mindenkinek ott kell lenni. Az összegyűlt tömegből különválasztották a 18-19 éves korosztályok valamennyi férfitagját, súlyt vetettek rá, hogy a jó nevű futballcsapat, a BFC valamennyi játékosa is köztük legyen. Ezzel a követelésükkel a rendelkező partizánparancsnok némi cinizmussal, legalább átmenetileg a visszamaradó lakosságot akarta megtéveszteni, hogy a faluból való kihajtásukat riadalom és zavar nélkül teljesíteni lehessen.

Ásóval és kapával összesen 122 férfit tereltek a zombori országútra az isterbácsi erdő szélére. Nem több, mint 15 géppisztolyos partizán kísérte, ösztönözte az engedelmes, enyhén aggódó csapatot. Ott meglepetésszerűen két nagy vermet ásattak velük, két méter mély, széles gödröket. Némelyek akkor már sejtették a földmunka célját. Akkor erősödhetett fel ez a balsejtelem, amikor azt a 13 éves fiúcskát, aki apja kezét fogva együtt jött a faluból a férfiak számára összeállított csapattal, egyik lágyabb szívű partizán elszakítván a többiektől, haza akarta, próbálta küldeni a futballpályára. A gyermek azonban úgy látszik nagyon apásnak bizonyult, nem akart tágitani. S mert a dolog sürgősnek mutatkozott, nemigen törődtek tovább a fiúval. Hanem a terjedelmes gödrök elkészülvén, ásót, kapát, lapátot gúlába rakatva, az ásott partra arccal felsorakoztatva géppisztolysorozatokkal sírba lőtték legelsőbb a futballcsapatot, aztán válogatás nélkül, gyerekestül a többieket. Úgy látszik, senkinek sem jutott eszébe, hogy ásót ragadva harcba lehetne szállni a gyér számú géppisztolyosokkal. Amikor az utolsó test is belebukott a tömegsírba, lovas futárt menesztettek a focipályára azzal az üzenettel, hogy „kész

a munka”. Az ottan őrködő partizánok erre a hírre hazaengedték a mit sem sejtő tömeget, az új özvegyeket s a friss árvákat.

Gyanítom, hogy azért a távoli szapora géppisztolykattogásra felfigyelvén a jobb hallásúakban azért balsejtelem ébredhetett.

Néhány nap múlva egy bolgár csapategység érkezett Bezdánba. Nem közli a tudósítás, vajon a partizánok ekkor el- vagy továbbvonultak-e már, véres műveleteiket további falvakra kiterjesztendő. A bolgár parancsnoknak elbeszéltek a november harmadikán történeteket. Ez a bolgár tiszt engedélyt adott rá, hogy a tömegsírt kihantolják s a halottakat méltón és tisztességesen eltemessék. Ez a külön sírokba történő, egyházilag megszentelt temetés november 28-án esett meg. Ekkor derült ki, hogy az áldozatokat tizenötösével csuklójuknál fogva dróttal kötözték össze. Lám, e művelet láttán még kibontakozhatott volna a szabadkezüek fellázadása, amit az imént igényeltem. De nem, a legfelül sírba lőtt emberek is odanyújtották még végül is kezüket a rozsdás dróthuzalnak. A községháza pincéjében s némely udvarokon még negyven felismerhetetlenségig megcsonkított holttestet találtak, s a Ferenc-csatorna vizében további huszat. Ezeket is a két nagy tömegsír tetemeivel együtt temették el. Harminchét halottat az embertelen csonkítások miatt nem tudtak azonosítani a hátramaradtak. Ezeket közös sírba tették nevők felsorolása és kőbe vésése nélkül.

Dr. Varga kinyomozta a vérengző gyilkos csapat nevét: a rémtetteket az 51. partizándivízió 12. udarna brigádja követte el, a parancsnok és a politikai tiszt - komisszár - parancsai és felelőssége szerint.

3.

Egyetlen község véres őszéről kísérlek meg hiteles jelentést írni egyelőre, de a hallgatást parancsoló utókor különbözőre módosítja az emlékezéseket. Aki szóra meri nyitni a száját, még mindig tart, sőt retteg a megtorlástól, mert a szerbek, a partizánok visszatérésének őszéről Jugoszláviában magyaroknak nem szabad emlékezniök: sem gyermekeiknek, sem egyéb érdeklődőknek nem szabad elmondaniok, mit őriznek lelkükben azokról az embertelen napokról, az embermészárlás borzalmairól emlékezetükben. Vajon meg lehet-e érteni, vagy éppen nem szabad megérteni, hogy csaknem öt évtized múltán emberek százezreinek gondolkodását fagyos terror abroncsába szorítani miképpen lehetséges. Ha a véres titoktartás államilag, szinte törvényileg s büntetés, tán halálbüntetés terhe alatt elrendelt tilalmát teljesen feloldani nincs módunkban - több tétova emlékfoszlány egymás mellé illesztéséből talán összeáll, ami akkor és ott megtörtént. A Vígsház előtti könyvsátorhoz járuló harmincnyolc éves férfi, mert nem volt jelen az életveszélyes napokban, s nyilván csak anyja elejtett szavaiból merített névtelen bátorságot, hogy a húsz év előttiekre figyelmeztessen - mint látni fogjuk, elég pontatlanul, akaratlanul is kibővítve a gyilkosok bűnét. Ám nem akarnak névvel, nevökkel nyilvánosságra kerülni, akik átérték, megélték a rettenetes idejét, de a fenyegetettség acélhálója lelkük félelmén tapadt. Részletek jutottak kezembe a bezdáni L. Gy. 1944-ben írott feljegyzéseiből. De R. F., K. T. és M. Gy. sem akarnak 1974-ben elmondott emlékeikkel név szerint szerepelni.

1944. október 21-én, szombatn éjjel tizenegy órakor a katonaság után a csendőrség is elhagyta a községet. Többen mondják, hogy az oroszok már bevonultak Zomborba. Az ablak sarkából figyelem az utcát - írja L. Gy.

Október 22. Hajnalban a túlsó oldalon Dóka Marci háza előtt fegyveres férfiakat láttam. Húszan-huszonöten lehetnek. Királpárti csetnikek voltak. A korczeni erdőben bujkáltak, s a front ideértével előjöttek. Dél előtt a községházára vonultak, kitűzték a jugoszláv lobogót, s kinevezték a községi vezetőket.

Október 30. A kert végében gödröt ástunk, s az értékesebb edényeket, ágyneműt, ruhafélét elástuk. A rádiót és a kerékpárt mi is bevittük a községházára. A csetnikeken kívül egy-egy orosz katonát is látni az utcán. Az emberek járnak-kelnek, templomba, temetőbe mennek. Az első napok feszültsége lassan felenged.

November 2-án dél előtt Zombor felől hosszú sor parasztkocsi érkezett. Az eleje a községházánál, a vége a Stein-féle házban is túl volt. A kocsik mögött a katonák, a tizenkettedik brigád katonái. A parancsnokság a Drimóczi-féle vendéglőbe kvártélyozta be magát. Este lövöldözésre lettünk figyelmesek. Tíz-tizenöt perces tűzharc után a partizánok elfoglalták a községházát. Azt beszélnek, hogy a csetnikek mind meghaltak.

November 3. Az utcán rengeteg az orosz és a partizán katona. A kocsin fegyverrel és lőszerrel megrakott teherautók. Kiss fakereskedő házában az oroszok vágóhidat rendeztek be. A vendéglőket, iskolákat megszállták, a nagyobb házakba kórházakat telepítettek.

Kilenc óra felé Frank Paliék háza előtt láttam, hogy öt-hat fegyveres partizán bement a túlsó oldalon egy házba. Rosszat sejtve meggyorsítottam lépteimet, hogy mire kijönnek, messzire legyek tőlük. A fiatal férfiakat vitték munkára. Feltűnt, hogy senki sem vitt semmilyen származást sem magával.

A kisbíró járja a falut, az utcasarkon kidobolja, hogy délután egy órára mindenki legyen a futballpályán, mert a tizenkettedik brigád parancsnoka beszédet fog tartani.

Az idő szomorú, borús volt, az eső szemerkélt. A futballpályán nagy tócsák voltak. Kikerestünk egy szárazabb helyet jó messzire a tribüntől, de körül voltunk véve katonákkal, minden tizenöt-husz lépésre egy-egy partizán állt gépfegyverrel.

Pattanásig feszült volt a helyzet, félreérthetetlen volt, hogy a község lakosságát halomra akarják lőni. Hétezen lélegzetünket visszafojtva vártuk, hogy mikor szólalnak meg a géppisztolyok.

Nem láttam, hogy mi történt a tribünön, csak azt vettem észre, hogy három orosz tiszt érkezett lóháton. Akik a tribün közelében álltak, később elmondták, hogy valamennyiünket agyon akartak lőni. Juszt János, aki a községházán a népbizottság alelnöke volt, letérdelt, és összetett kézzel könyörgött a parancsnoknak, hogy kegyelmezzen meg a falunak. Többen hallották, hogy az orosz tisztek szitkozódva mondták a partizánoknak: „elég volt a vérengzésből, engedjék haza a népet”.

A tribün felől hallani lehetett a parancsot, hogy este hat óráig mindenkinek el kell hagyni a községet, legalább hat kilométer távolságra el kell menni a szállásokra. A nők és a gyerekek elmehetnek, de a tizenkilenc és negyven év közötti férfiak maradjanak ott.

Lett olyan roham, amilyent még életemben nem láttam. Mindenki futott, amerre látott, de a katonaság mindenkit visszakergetett. Csak egy út maradt a gépház felé. Arra egy mély árok húzódott, tele vízzel, s csak egy helyen volt rajta három-négy lépésnyi széles fahíd korláttal. Erre törtetett a tömeg egymást lökve, taposva, jajgatva, kiabálva, sikoltozva, mintha egy tébolyda örültjei szabadultak volna ki. A híd két oldalán egy-egy fegyveres partizán állt, minden férfit, aki át akart menni, visszakergettek. Amikor a tömeg engem is a fahídra sodort, úgyszólván guggolva mentem, talán még a kalapom se látszott ki. A tömeg sodort bennünket, s végre túlértünk a hídon. Futott mindenki a töltés felé s onnan haza.

Délután mi is elindultunk a sógorunk tanyájára. A sarokhoz közeledve láttuk, hogy a futballpályán félreállított férfiakat négyes sorokban kísérik Zombor felé. Az út tele volt menekülőkkal. Kocsik mentek magasan megrakva ágyneművel, mások - majd megszakadva a teher alatt - talicskát toltak. Nehezen lehetett előrejutni, mert az út teljes szélességében özönlött a sok hadi jármű. Lóvontatású ágyúk, harcokocsik, teherautók.

R. F. emlékezése:

Kidobolták, hogy mindenki legyen a futballpályán. Senkit ne találjanak otthon, csak olyan beteget vagy aggot, aki nem tud járni.

A futballpályán aztán körülvettek bennünket golyószórókkal. Az egész falu ott állt, s várta a sorsát. Közben az oroszok csinálták a telefont a Dunára, s a telefonparancsnok látta a sok népet, meg hogy golyószórók vannak lefektetve körül. Kérde a katonától, hogy:

- Mi történik itt?

Azt mondja:

- A parancsnok programbeszédet tart.

- Hol a parancsnokság?

Azt mondja:

- A harmadik épület, az az emeletes ház.

Mindjárt fel a ló hátára, aztán indíts! Nem telt bele tíz perc, jött a partizánparancsnokkal. Mi csak azt láttuk, hogy mikor leért oda, ahol a golyószórók voltak, durr, oda a bikacsíkkal, olyant, hogy csak úgy ropogott. Olyanokat odacsapott. Azt mondja:

- Menjen mindenki haza!

Akkor a partizánok, hogy ne maradjanak szégyenben, azt mondták, hogy a férfiak negyven-éves korig maradjanak ott munkára. Akkor ötszázvalahányat összeszedtek, négyes sorokba állították, irány Zombor. Egymás mellett mentünk az Andrással. Mikor odaértünk a Kozorához, elkiáltja magát a partizán:

- Három lépést jobbra s balra távolodjatok és csőre töltsetek!

Ugye, ott volt az erdő, négy kilométer hosszan. Azt mondja az András:

- Ne félj, ez csak egyet lő előttem.

A partizán éppen így az András előtt ment. Aztán amikor elhagytuk az erdőt, akkor jöttünk rá, hogy ők féltek.

- Vissza a puskát, lépjetek a csoport mellé!

Hát beértünk Zomborba. Számolják, hatan hiányoznak. Persze, hiányzott a Pázmány Miska, a Hordósi Joca meg akiknek a Kozoránál volt a tanyájuk, azok abba a sötétbe - esett, dörgött, villámlott -, azok megléptek. Hirtelen lefeküdtek, és amikor elment a csoport, ki a tanyákra.

Akkor bevitték bennünket a tüzlaktanyába, ami a vasút mellett van. Így feküdtünk a szalmán, így élivel egymás mellett. Csak bezdániak ötszáznál többen voltunk három teremben. Négy napig nem kaptunk egy falatot sem enni. Naponta bejött egy partizánnő, s puskatussal végigvert rajtunk. Azt akarták, hogy valaki visszaüssön, s legyen ürügyük a kivégzésünkre.

December első napjaiban aztán kezdtek hazaengedni bennünket. Hatodikán már ötvenen elmentek. Mi csak másnap kerültünk sorra. De a Tomasics Toncsit, Horváth Guszit, a Törőt, ezeket nem engedték haza, ezeket ott tartották túszként.

November 4. Alig virradt még, felkeltem, kimentem az udvarra. Húztam egy vödör vizet a kútból, s derékig levetkőzve jól megmosakodtam. Csípős hideg volt, de egy cseppet sem fáztam, sőt, a hideg víz kihajtotta belőlem az álmoságot.

Javában törülköztem, amikor nagy jajgatásra lettem figyelmes. Magamra kapva az ingemet, a bejáró ajtóhoz futottam, s kérdeztem, hogy mi a baj? Valaki mondta, hogy a Libis Pistát agyonlőtték.

- Hol és kik?

- Tegnap egy óra után a partizánok Isterbácon, ahová kikísérték.

Libis Pista tegnap a feleségével jött a futballpályára, de két partizán leállította, és magával vitte.

Úgy látszik, hogy amitől féltem, bekövetkezett: a partizánok Isterbácon vérfürdőt rendeztek. A férfiakat nem munkára vitték, hanem kivégzésre. A verejték is kivert rajtam, elgondolni is rettenetes, hogy százhuszonegy ártatlan embert kivégeztek.

R. F. emlékezése:

Az unokaöcsémnél, Kiss Lajosnál is volt két partizán:

- Öltözz föl, gyere velünk munkára!

Erre kiszaladt a két gyerek, az egyik az egyik lábát, a másik a másik lábát fogta Lajosnak. Az egyik partizán megszólal magyarul:

- Ezek a te gyerekeid?

- Az enyémeik.

- A jóistenit! - azt mondja -, akkor eredj be, nem kell sehová menned!

Egy óra múlva jött másik kettő, s azok elvitték. Szegény nem gondolt arra, hogy elbújt volna valahova. S elvitték, s ő volt a harmadik, akit agyonlőtték.

A Janit elengedték, mert ő a jugoszláv hadseregben főhadnagy volt, de ő követelte, hogy a többieket is engedjék el. Amikor aztán ez a Julka elkezdett lövöldözni, a Jani nekiugrott, és már majdnem a kezében volt a géppisztoly, kicsavarta a Julka kezéből. Akkor megijedtek a partizánok, aztán lőttek, mindegy, ha agyonlövik a Julkát is. A Jani húsz golyót kapott, a nő egyet sem. Ő volt az első halott Isterbácon.

A Limburger Tóninak az apósa meg az utolsó volt. Mikor bejöttek a partizánok, akkor a parancsnok azt mondta a Tóninak:

- Te vagy, akinek a házat a németek beszarozták, mert nem mentél el SS-nek?

- Én.

Adtak neki igazolványt.

- Járhatsz, kelhetsz szabadon. Nincs senkid Isterbácon?

- De, az apósom elvitték.

- Hát - azt mondja - ugorj biciklire, gyere utánam!

A partizánok lóháton, ő meg biciklivel. De mikor odaértek, olyan száz méterre, akkor gőzölgött, füstölt a rét, halomban feküdtek a hullák. A partizán csak annyit mondott:

- Antal, elkéstünk, forduljunk vissza.

A Tóni volt az első, aki tudta, hogy Isterbácon mindenkit agyonlőttek.

K. T. emlékezése:

Bosnyák Jani amikor meghallotta, hogy a partizánok Isterbáca vették ki az embereket, felhúzza szerb tartalékos egyenruháját, és utánuk eredt. Akkor ért oda, amikor az első tíz embert kivezették a pincéből. Tökéletesen tudott szerbül, és kérte a Julkát, hogy engedje el az embereket, mert ezek ártatlanok, nem vétettek soha a szerbeknek. A Julka felszólította, hogy menjen haza, de ő önként a többi közé állt, s ő volt az első, akit agyonlőttek.

M. Gy. emlékezése:

A partizánok mentek házról házra, azt mondták, hogy a Kígyósi hídja le van robbantva, meg kell csinálni. De nem oda vitték őket, hanem Isterbáca. A Majoréknak volt Isterbácon a legszebb házuk, annak a pincéjébe zárták be őket, s onnan hozták fel őket tízesével. Ilyen kézzel tekerős gramofonjuk volt, és partizánindulókat játszottak. Ott volt a sógorom, Magyar Miska is. Hát annak legénykorában kiverték a szemét, olyan ágrólszakadtnak nézett ki. Azt mondták, elmehet, de hátra ne nézzon.

- Hát - azt mondja -, nem szaladtam még száz lépést se, már hallottam: drrr, drrr, drrr! Az isterbáciak a padlásokról lesték: szólt a gramofon, itták az üvegből a pálinkát, és a Julka meg két férfi géppisztollyal kaszálta le őket.

R. F. emlékezése:

A Nyárai Rudi Pestről jött haza, ott dolgozott mint szövő. Az édesapja meg Bezdánban. Így egymást átkarolva lőtték keresztül őket. A Braun Jóska is Isterbácon halt meg. Ilyen nyomorék volt a keze-lába. Szűcs volt, zsidó lányt vett feleségül. Őt is kivítették, s ő mondta, hogy zsidó lány a felesége.

- Nem, te is sváb vagy!

Nem halt meg mindjárt, elmászott egy szalmarakásra, s ott kiabált, hogy jöjjenek, segítsenek rajta, mert elvérzik.

A partizánok már elmentek, de nem mert senki odamenni, s úgy vérzett el.

November 5. vasárnap. Az orosz sereg alig fél kilométerre vonul tőlünk az országúton Bezdán felé. Autó autó után, szekér szekér után. Ágyúk, harckocsik, teherautók, tele katonával. A vonulás tegnap óta tart. Úgy látszik, az orosz sereg Bezdánnál akar átkelni a Dunán.

Az öreg Libis visszajött Isterbácról. A fiát - a kivégzés helyén - ideiglenesen elföldelte. Temetetlen halottak, a hozzátartozók nem mernek odamenni, félnek, hogy őket is agyonlövik. Ő mondta el, hogy a kivégzettek közt van Csépe tanító, Amrein Pista, Láng Péter, Láng János, Balla Imre, Horváth János, Kiss János, Kiss Imre, Mari József, Sipos József, Pócz János, Turi Sándor, Midlinszky István a két fiával, Györfi János, Kisbéri György, Major Pali, Mazák János, Szántó Józsi, Varga Feri, Kedves Jani, Jankovits Feri.

Este a tanyán levő nagyobbik szobában mindnyájan összegyűltünk, gyertyát gyújtottunk, és késő éjszakáig imádkoztunk az elhunytak lelki üdvéért.

K. T. emlékezései:

Bosnyák Janinak az anyja volt az első, aki ki mert menni Isterbáczra. A halottak alól huzgálta ki a Janit, a vejét és az unokáját. Egymás mellé fektette őket, földet dobált rájuk, aztán az erdőből ágakat hozott, és azokból az ágakból csinált ideiglenesen keresztet a sírjukra. Zokogva, jajveszékelve jött ki a tanyákra. Kibírhatatlan lehetett a fájdalma, a Szűzmária szenvedése nem lehetett nagyobb, mint az övé.

November 24. Az orosz katonaság kéthetes ostrom után átkelt a Dunán. A katonaság hajnaltól késő estig vonul az országúton, de minél többen kelnek át, annál többen érkeznek Zombor felől - írja L. Gy.

December 6. Amíg a lakosság a szállásokon volt, a monostoriak kocsikkal jöttek fosztogatni. Ágyneműt, bútort, értékes holmit - mindent elvittek.

Voltak néhányan, akik az utasítás ellenére sem mentek ki a szállásokra, nem akarták egyedül hagyni a házat. A Kedves Pista bácsi is otthon maradt. Amikor a partizánok rátaláltak, puskatussal úgy összeverték, hogy többször az eszméletét is elvesztette. Aztán a Horváth Sándor pincéjébe zárták, de az a pince tele volt emberekkel. Minden reggel felhajtották őket, de őt mindig visszalökték:

- Te sztári vagy, mehetsz vissza!

A fiatalokat az udvaron kivégezték (ő csak a lövéseket hallotta), később a trágyadombba elásva találták meg őket.

December 8. A templomban már misét tartottak. Vajda Lajos káplán, akit a partizánok november 3-án Zomborba vittek, hazaérkezett. A Győrfiéknél kapott ellátást és szállást. Az asszonyok napokig takarították a templomot. Több kocsis szemetet és trágyát hordtak ki, mert a katonák a templomba bekvártélyozták magukat, és a lovaikat is ott tartották. A templom közepén még tüzet is raktak, meglátszott a helye.

December 10. Az élet lassan megindul, az emberek hozzák-viszik a híreket. Nincs olyan bácskai falu, ahol a partizánok ne szedtek volna áldozatokat. A katolikus papok közül huszonnyolcat végeztek ki, köztük volt a becsei apát, akit úgy vertek agyon, s Dupp Bálint csurogi plébános is, akit Becsén végeztek ki. Topolyán a városháza mögötti tóba dobálták a halottak százait, Temerinben, Péterrévén, Bajmokon a halálraítéltekkel ásatták meg sírjaikat. (Újvidéken a futballpályán lötték halomra a magyarok ezreit. A Tisza menti falvakban a folyóba lötték áldozataikat. A bácskai svábokat a gákovói, szögesdróttal körülvett, szabad ég alatti lágerbe vitték, s addig tartották ott őket, amíg éhen haltak. Élve eltemetésről, karóba húzásról, felnégyelésről is hallottam. Zomborban nyakig földbe ásták áldozataikat, s aztán tankkal eltaposták őket.

K. T. emlékezései:

A kivégzéseket a bácskai falvakban egy Julka nevű nő irányította. Amerre elvonult a tizenkettedik brigád, mindenhol vérfürdőt rendezett. Az a Julka azt mondta, hogy minden kivégzett szerbért tíz magyar halálával kell bosszút állni. Hétezer kivégzett szerbet emlegetett, s hetvenezer magyar halálát akarta. A batinai ütközetnél esett el, mikor keltek át a Dunán. Egy lövedék letépte a kezét, s aztán Bezdánba hozták elsősegélyre. Az Ilus, akinek az urát szintén

Isterbácon végezték ki, a segélyhelyen dolgozott, s látta, amikor meghalt. A batinai hegyen a harminc méter magas gránit emlékmű tetején az ő szobra áll, s az oszlop oldalán is látni, ahogy mennek át a Dunán.

R. F. emlékezései:

A Lacit, a sógoromat kerestem, mentem a faluban, s mindenhol kerestem. A nagy malomban kilenc halottat szedtünk fel, a főutcán, Stein Miklósnál hetet, a Knipp-féle iskolában ötöt, Flesz Miskánál is ötöt. A Puszta utcán Szécsényi Pistánál is felvettünk hetet. Aztán kettőt, egyet, hármat - az udvarokba, trágyadombokba voltak elásva, kutakba bedobva.

Az Új utcán hosszú árok volt. Azt mondták nekik: ha elszaladtok, akkor megmenekültök. Szegények, össze voltak drótozva egymáshoz. Aztán nemhogy szaladtak volna együtt, jobbra-balra rángatták egymást, ezek meg hátulról belelőtték őket a gödörbe. Ezek heten voltak.

A Tallósi Józsi bácsinál a kút a folyosón volt megásva. Így húzták, és bent a konyhában megengedték és folyt. Áprilisban rendbe akarták tenni a kocsrát, nyitni akart. Próbál vizet húzni, nem megy. Hát fölnyitják a kutat - olyan deszkákkal volt letakarva -, majdnem a tetejéig hullák voltak benne. Elment jelenteni, azt mondták:

- Nem szabad kiszedni őket, be kell tömni.

Akkor volt olyan, nem bírom megérteni, földbe volt ásva, és ilyen laposra széjjel volt nyomva a feje. Láttam olyat is, hogy végig volt hasítva, a nyakától leig, és a szíve kint volt. Mikor kiástuk, így találtuk meg.

December 16. Zomborban a topolyai erdőszel találkoztam. Topolyán a hegyoldalban sötétedéskor végezték ki az embereket. Megásatták a sírjaikat, egy gatyára vetköztették őket s aztán belelőtték a gödörbe. Kora reggel, amikor kiment, még mozgott a rájuk hányt föld. Zomborban ezerhatszáz kivégzett emberről beszélnek.

1945. március 12. A kivégzettek hozzátartozói többször kérték a szerb vezetőket, hogy eltemethessék halottaikat, de nem engedték meg. „A kutyák vigyék széjjel a csontjaikat”, mondta mindig a parancsnok. A halottakra csak egy kis földet dobhattak, kinek keze, kinek lába volt kint. Megjött a melegebb idő, az isterbácsi halottak napról napra elviselhetetlenebb bűzt árasztottak. A bolgár katonaság közbenjárására végre a szerb vezetők is beleegyeztek, hogy rendesen a temetőbe eltemessék őket.

Adjon Isten örök nyugalmat nekik, nekünk pedig békés szívet, hogy harag és gyűlölködés nélkül élhessünk ezen a földön, ahol apáink és nagyapáink éltek. Az isterbácsi föld már beitta az áldozatok véré.

4.

Szűcs Márton nyugalmazott bécsszőlősi esperesplébános és Kovács József nyugalmazott martonosi plébános a bácskai plébániák domusztörténeteit s a falvak papjainak lelkiismeretét megvizsgálva, összefoglaló emlékeztetőt írt *Halottak hallgatása* címen requiemként 40 000 ártatlanul kivégzett bácskai magyarért.

A bűnök számadását feljegyezni vakmerőségnek minősül, de nyilvánosságra hozni éltökben, Bácskában maradotként nem volt bátorságuk. Requiemjük merész kezek közvetítésével csak holtukban kerülhet nyilvánosságra.

Az 1944. év október-november havában - írják a kegyes-bátor plébánosok - vérfergeteg zúdult Bácska szelíd rónáira. Ennek a vérzivatarinak legkevesebb negyvenezer magyar esett áldozatul. Ezeknek legnagyobb része teljesen ártatlan volt, minden komolyabb ok nélkül esett áldozatul a vérszomjas bosszúnak. Ugyanis: aki bűnösnek érezte magát a szerbek bántalmazásában 1941 és 1944 között, az idejekorán elmenekült, és így a kegyetlen bosszú az itthon maradt tökéletesen ártatlan magyarokat sújtotta. Teljesen alaptalan, sőt hamis egyes politikusoknak (persze szerb politikusoknak) és jugoszláv áltörténészeknek az az állítása, hogy ezek a lemészárolt magyarok mind fasiszták, azaz háborús bűnösök lettek volna. Ennek az írásnak az a célja, hogy rámutasson a meggyilkolt magyarok 99 százalékának ártatlanságára. S hogy akit bűnösnek találtak, azt is törvényes eljárással kellett volna felelősségre vonni, ahogy az Magyarországon történt az Újvidéken s környékén esett atrocitások miatt. A szerzők eleve tiltakoznak az ellen, hogy ezt a beszámoló írást bárki is bosszúra sarkallásnak minősítse (hiszen ennek semmi értelme sem lenne), tehát az egyedüli és kizárólagos cél rámutatni arra, hogy a lemészároltak túlnyomó többsége teljességgel ártatlan volt, vétlen minden megtorlandó cselekedettől.

Bezdan kisebbségben élő szerb lakossága 1941-ben és 1942-ben nem szenvedett üldözést, és semmilyen hátrányos megkülönböztetésben nem volt része.

Október végén orosz csapatok vonultak be a faluba. Pár nap múlva - november 3-án - partizánok is jöttek az oroszok után. Reggel kilenc óra körül összedobolták a falut, férfiakat, nőket, gyermekeket egyaránt, mindenki jöjjön a futballpályára. Az összegyűjtöttekből kiválasztottak 122 férfit, akiknek ásót vagy kapát kellett hozniok. Ezt a 122 férfit megfelelő partizánőrség kíséretében kihajtották az isterbáci erdő szélén levő tanyára, és itt pajtákba zárták őket, néhányukat pedig elhajtották gödröt ásni. A tanyán az egyik jólelkű partizánőr megkérdezte a gazdaasszonytól: „Van-e rokona a pajtában lévők között?” Az asszony azt mondta nekik: „Az unokaöcsém ott van.” Az ő jólelkűen csóválta a fejét: „Kár, hogy ott nincsen hátsó kijárat, mert ott kiengedtem volna, de hát így nem lehet!”

Mikor a gödröket ásó részleg elkészült a munkájával, akkor az örök elküldték a tanya lakóit: „Most menjete el innen egy órára, mert nekünk itten most dolgunk van.”

Ezután átkísérték a pajtában lévőket is a gödrök szélére, majd sortüzet nyitottak a mit sem sejtő emberekre.

A lemészároltak közé került egy 13 éves fiúcska is, a gyepmester fia. El akarták választani apjától, de a gyermek ragaszkodott apjához, és nem akart tőle megválni.

A kivégzést irányító vadkegyetlenségű vérszomjas partizánnot Bojkának hívták. Ez azt mondta az apjához ragaszkodó gyermeknek: „Lőjétek agyon a kölyköt is! A gonosznak még az írmagját is ki kell irtani!” - És agyonlövötte a fiút is.

Ezután Bojka elővette harmonikáját, s az ártatlanul megölt, védtelen magyarok temetetlen tetemei fölött diadalmas harci indulókat énekelt. Amikor ezzel megvoltak, fehér lovas futárt küldtek a futballpályán maradott partizánokhoz a következő hírral: „Gotova je!”, azazhogy: „Kész!”

Ekkor az ott lévő partizánok az asszonyokkal, gyerekekkel a plébánost kiküldték a tanyákra, a maradék 500 férfit pedig a két káplánnal bekísérték Zomborba a Kronich-palotába. Ezek úgy délután két órakor történtek.

Jóval később a partizánokat a bolgár katonák váltották fel. Ezeknek a parancsnoka aztán megengedte, hogy a lemészároltakat exhumálják. A tömegsírt március 28-án nyitották fel. Akkor kiderült, a megölt áldozatok kezeit tizenötösével egymáshoz kötözték a gödrök felé menet, s úgy végeztek velük a megásott tömegsír szélén.

Már előbb, még november 18-án megtaláltak a községháza pincéjében s az utcákon további, részben felismerhetetlenségig megcsonkított, részben azonosíthatatlan holttesteket, valamint a Ferenc-csatorna vizében még 20 hullát.

Prolich György földmívest a határban szállították le kocsijáról, s ott helyben lőtték agyon.

Schmidt József apját akarta megmenteni, azért azt mondta, ha édesapját kiengedik, akkor elárulja egy az erdőben telepített ellenséges rádióleadó helyét. Ezt csak időnyerés végett találta ki, hogy apját menekítse. S mert az adóállomásnak nem bukkanhattak nyomára, rettenetesen megkínózták Schmidtet, s végül iszonyatosan megcsonkítva végezték ki.

Amíg a kivégzések folytak a kiürített faluban, a szomszéd község, Monostorszeg sokác lakói fosztogattak Bezdánban, s kirabolták az őrizetlen hagyott házakat. Az is lehet, hogy a dobolás parancsa ellenére otthon maradt öregeket ők, a monostorszegieket gyilkolták meg.

A kivégzetteket a bezdáni római katolikus plébánia halottkönyvébe az 1944-es év végén, illetve 1945 elején jegyezték be a könyv 242-254. lapjaira. Némi célzás történt arra, hogy a mészárlás nem a helybéli szerbek lelkén szárad, hanem a partizáncsapatok parancsnokai s elsősorban a Bojka nevű partizánnő felelős a 183 ártatlan ember pusztulásáért.

A kivégzett bezdániak a bejegyzés sorrendje és életkoruk szerint:

Csapó Ferenc 33	Nagy József 42	Hettyei József 20
Fejes Sándor 35	Balla János 44	Spolarits János 52
Kanizsay János 16	Kartalis István 45	Baron M. 52
Midlinszki István 40	Brettréger János 29	Elmer Antal 24
Kedves János 46	Mári Ferenc 39	Kőszeghy Gyula 27
Molnár Sándor 37	Stein István 51	Libis István 35
Macskál Károly 52	Stefin Ádám 45	Szántó József 40
Bosnyák János 35	Pócz János 17	Bodrogvári Ferenc 39
Kalmár Péter 29	Bálint István 32	Kidlinszki Ferenc 18
Szakács Kálmán 30	Sipos Imre 40	Szabó Izsóf 44
Hettyei Mihály 25	Hummel József 26	Kiss Lajos 31
Knoll Mihály 37	Fitza József 42	Kiss Imre 20
Limberger József 48	Szinger Ferenc 31	Varga László 25
Csapó József 23	Kubik Pál 45	Csépes Jenő 37
Kiss János 32	Balla Imre 37	Pampulik József 18
ifj. Csapó Ferenc 19	Lovász Sándor 30	ifj. Kiss János 17
Miovács Mihály 18	Plesz József 17	Kazák János 18
Zezula Sándor 20	Kiss János 43	ifj. Schmidt József 22
Midlinszki József 19	Szarka István 18	Flesz Mihály 53
Szkerlesz Imre 38	Hódosy Bálint 20	Amrein István 45
Varga Ferenc 33	Györffy János 43	Takács Szinon 24
Láng Péter 28	Kelsek Gyula 16	Fatay László 30
Kiss István 18	Horváth János 44	Magyar István 21
Oberreiter György 19	Braun József 38	Kisbéri György 20
Virág János 28	Nagy Antal 21	Németh János 17
Kiss János 30	Sziklika Mihály 20	Hummel Rudolf 48

Magyar József 43	Szekszindler Simon 18	Koller László 22
Zsámboki István 37	Leiffer János 53	Kleer Géza ?
Braun Jakab 53	Veiner Sándor 45	Zarubeszki Gyula 48
Nagy János 22	Sipos K. József 17	Szabó Imre 44
Kedves Sándor 43	Kovács György 51	Ismeretlen
ifj. Mári Ferenc 13	Lengyel György 49	Flesz Ferenc 54
Neveda János 19	Mafer Pál 33	

Az összesítésben kiderül, hogy a halottkönyvbe nem került bele minden megtalált, kiásott halott. A felismerhetetlenné foszlott vagy az azonosíthatatlanságig megcsonkított áldozatok holttestét a közös sírokba adataik számbavétele nélkül temették.

A 102 számon tartott katolikus áldozat közül 20 éven aluli: 25; 21-30 éves: 24; 31-40 éves: 22; 41-50 éves: 19; ismeretlen korú: 3.

Foglalkozás szerint meggyilkoltak 10 tanulót, 2 tisztviselőt, 1 tanítót, 7 kereskedőt, 11 iparost, 10 munkást, 17 földmívest, 12 napszámost, 5 vendéglőst, 2 hajóst, 1 kupecet, 1 gyepmestert, akit dögésznek is mondtak, 3 ismeretlent.

A felsorolásból megtudjuk, hogy a jugoszláv hadseregben viselt főhadnagyi egyenruháját magára öltő Bosnyákokat Jánosnak hívták, s mindössze 35 évesen érte a partizánok géppisztoly-sorozata. Gyanítható, hogy a Vígszínház előtti könyvsátornál hozzám közeledő bezdáni ember apját Flesz Ferencnek hívták, odahalt öccse nyilván a 17 évesnek bejegyzett Flesz József volt. A gyepmester, dögész, akihez fiacskája oly tragikusan ragaszkodott, Mári Ferencként került a halottak fekete könyvébe.

A mézárásokat a jugoszláv politikusok és államvédelmi szervek mindenáron igyekeztek eltitkolni, elhallgatni, s csírájában igyekeztek elfojtani minden emlékeztető vallomást és adatgyűjtést. Ha ilyesmit észleltek, a megtorlás nem maradt el.

Hála a két boldog emlékeztető plébánosnak, akik helységről helysére haladva, egyházi tevékenység leple alatt a legnagyobb titokban végezték adatgyűjtő munkájukat.

*

Különböző értesülések alapján a Bezdánban történt mézárás előzményei, az embergyűjtés, emberterelés körül bizonytalanságok keletkeztek az egyes emlékező leírásokban. Magam is bizonytalankodtam ama napok s annak a nevezetes november harmadikának részletezésében. Íme: a magyar katonaság október közepén vonult ki Bezdánból. Néhány napig, ugyancsak visszavonulóban, 30-40 csendőr tartózkodott Bezdánban, de mikor híre terjedt, hogy az oroszok már Zomborban vannak, szombaton, 21-én ők is felkerekedtek.

Másnap, vasárnap, csetnikek érkeztek szedett-vedett fegyverzettel hadonászva, többen monostorszegi sokácokat véltek felismerni közöttük. Riogató lövöldözésekkel félemlítették a lakosságot, derekasan rabolgattak, pénzt, ékszert kerestek, s vedlett gönceiket takarosabb ruhákra cserélték, sapkájuk által valami katonás külsőt azért mindnyájan megőriztek.

Amikor neszét vették a Vörös Hadsereg közeledésének, odébbálltak.

Az orosz csapatok rengeteg fogatolt és motoros járművel, harckocsikkal, vasárnap, 29-én foglalták el minden ünnepélyeskedés nélkül Bezdánt.

Mindszentek napján megérkeztek a 12. partizánbrigád katonái, s a Drinóczi- és a Hermann-féle vendéglők helyiségeiben szállásolták el magukat. Igazából csak 3-án, pénteken fogtak hozzá, hogy megvalósítsák érkezésük célját.

„Körülbelül két hete már, hogy a kivonuló német csapatok átkeltek a Duna nyugati partjára. Kisebb-nagyobb partizánegységek folyamatosan érkeztek községünkbe. Egy hete érkezett hozzánk három orosz lovas felderítő, akik az elmaradt magyar katonáknak írást adtak, hogy mehetnek haza. Örültünk, hogy milyen jó emberek az oroszok. A német visszavonuláshoz képest szinte béke volt és nyugalom. Nem bántottak senkit, 3-4 nappal előbb érkeztek kb. 2-3 száz orosz, lovas kocsikon. Felkérték a község előljárói a lakosságot, hogy tehetsége szerint élelmet juttasson a katonáknak, mert nincsenek megfelelően ellátva. A lakosság eleget tett a kérésnek. November 3-án reggel 7 órakor egy partizán jött be az udvarunkba, és közölte velem és a nővérem férjével, hogy robotba kell menni. Kérdeztük, hogy milyen szerszámot vigyünk. Azt mondta, hogy van ott minden, nem kell semmi. Kimentünk az utcára, akkor láttuk, hogy házról házra járva szedik össze az embereket. Csoportonként 20-30 fős kísérettel indítottak bennünket a községünkben 2-3 km távolságra levő Isterbác nevű tanyacsoport felé. Csoportunkat egy nagyobb tanya zárt udvarára kísérték, ott már több ember lézengett, várakozott. Nem éreztük, hogy különösebben őriznének bennünket. Tíz órakor megváltozott a kép. Géppisztolyos, golyószórós partizánok vették körül az állítólag munkára begyűjtött embereket. Az udvaron felsorakoztatták őket. Megkezdődött a válogatás. Felszólították az ott lévőket, hogy álljanak ki a sorból a kubikosok, napszámosok. Ezeknek rövid beszédet mondtak, és elvezették őket. Illetve ezt megelőzve kiszólitották a német anyanyelvűeket és a szállásiakat. Feltételezem, hogy a Szálasi-párt tagjait akarták kiszedni. Nálunk a tanyákat szállásnak nevezték, és onnét is begyűjtöttek kb. 15-20 embert. Ezek mind szegény bérlők és kisparasztok voltak. Utána felszólították, hogy álljanak ki a sorból az iparosok, kereskedők, értelmiségiek és az iskolázottak. A kiállítás után a még sorban állókat egyenként kikérdezték, hogy hozzátartozóik közül van-e olyan, aki a német vagy a magyar hadseregben katonai szolgálatot teljesít, aztán kinek mennyi földje, vagyona van. Akinek több háza vagy 20 holdnál több földje volt, vagy öltözkénél fogva intelligensnek tűnt, nem földművelőnek vagy kisiparosnak, azt a már kiállított csoportba küldték. Mi kevesen, akik a sorban maradtunk, kivezénylődtünk az udvaron kívüli kertbe, és nekünk is elmondták kb. ugyanazt, amit a kubikosoknak. Utána elengedtek bennünket. Akik ott maradtak, azokat a tanya zárható helyiségébe hajtották, majd kisebb, 10-es csoportonként a tanya mögött lévő árok partján halomra lötték. Amíg mi odavoltunk Isterbácon, nyolc óra tájban kihirdették a községben, hogy déli 12 órára mindenki, még az ágyban fekvő betegek is a futballpályán jelenjenek meg, mert házról házra járnak, és akit otthon találhatnak, azt a helyszínen agyonlövők. Az egyik tervük az volt, hogy a futballpályán fogják végrehajtani a mészárlást. Ez azonban nem következett be, mert megjelent egy fehér lovas partizán tiszt, aki beszélt valamit az ott lévő parancsnokkal. Mi ezt a lovas tisztet előzőleg, mielőtt minket elengedtek, ott láttuk Isterbácon. Így a futballpályán a továbbiakban az történt, hogy a férfiakat 16-60 évig összeszedték, és mintegy 5-600 embert Zomborba hajtottak, ott bezárták őket egy épületbe, és három napig géppuskákat kapura irányozva tartották őket. Sem enni, sem inni nem kaptak, sem a szükségleteiket nem volt módjuk elvégezni.

Az otthon maradt asszonyoknak, gyerekeknek, öregeknek két órán belül el kellett hagyni a községet.

Ebben az időben még több-kevesebb kivégzés történt. Én ekkoriban már 13 km-re egy tanyán a padláson, szénában rejtőzködtem többedmagammal.

Egy hónap eltelte után, miután némileg biztonságosabb lett a környezet, a helyi parancsnokság felszólította a lakosságot, hogy jelenjünk meg. Összegyűjtöttek bennünket, és közölték velünk, hogy jelentkezzünk önként a Petőfi brigádba. Aki nem jelentkezett, 99% azt munka-

szolgálatra vitték. Engem is Zomborba, Sztapárra, majd januártól Monostorszegre, ahonnan 1945. május 8-án megszöktünk.

A nevemet, miután még most is hazajárok időnkint, és talán vannak olyanok, akik keresztbe tennének nekem, a nevemet ne közölje, hiszen ezt, amit leírtam, a község idősebb lakosai igazolják.”

„Láng Péter bezdáni lakos ezen a pénteken reggel udvarán tevékenykedett, fát aprított vagy söprögetett, mikor a partizánok arra kísérték ismerőseit.

- Hová lesz a menetel? - kérdezte derűsen.

- Egy kis testedzésre - szólt a tréfás válasz.

- Rátok fér - legyintett Péter.

De a partizánok benyúltak érte az udvarra, s az Isterbácra induló menetbe sorolták őt is.

A halottak listáján 28 évesen ott van az ő neve is.”

A csatorna hídját magyar utászok őrizték, a híd alá volt aknázva. Az volt a parancs, hogy visszavonulásuk percében maguk mögött robbantsák fel a hidat. Csakhogy az utászok átöltözni és maradni akartak.

Amikor a csetnikek megérkeztek, a magyar utászok a végleges hatalomnak vélték őket, s megalkudtak velük, ha menedéket kapnak, megkímélik a hidat s átadják fegyvereiket. A csetnikek ráálltak az alkura, s mikor a fegyverletétel megtörtént, az egész utászrajt lemészárolták, ott, az épen hagyott híd mellett.

„November 3-án reggel 5-kor keltem, és a villából mentem előre az első házba, csapódott a kisajtó, és ezt meghallotta Édesapám, aki a lovakat tisztította, csutakolta, meg két tehén is volt. A visszafoglalás előtt kapta még Édesapám a magyaroktól a behívólevelét. Édesanyámmal úgy döntöttek, hogy kibujdosik a tanyánkra, a Szigetre, ott nem fogja senki keresni, és a két borjút is vitte magával. Nagy volt a boldogság, mert a magyar bevonulást is Édesanyámmal ott vészelte át a három gyerek.

1944. november 2-án este már sötétedett, mikor jött haza Édesapám a két borjúval. Este, amikor lefeküdtünk, azt mondta Édesapám, vége a háborúnak, most fogunk boldogan élni. És reggel az utolsó szava az volt hozzám: imádkozz értem is, gyermekem. Első péntek volt, kilencedet tartottam. A szent mise végén körülvettek bennünket, a gránátokkal az övükben és géppisztollyal felénk fordulva álltak a partizánok, és a férfiakat, akik szintén kilencedet tartottak, mindjárt külön terelték lökdösve, és onnét vitték őket Isterbácra. Az igaz, aki az első pénteket megtartja, nem hal meg szentség nélkül. Nem tudom, hányan voltak, de mind áldoztak. Mire hazaértem, már mondta Édesanyám, hogy Édesapát elvitték a partizánok, mert a tankokat kell kiásni, mert nem tudnak továbbmenni. Édesanyám kérdezte, nem kell-e lapát, azt mondták, ott minden van, nem kell semmi. Délelőtt folyamán ment a kisbíró dobbal, és felolvasta, aki csak mozogni tud 12-re a futballpályára kell menni, mert akit otthon megtalálnak, azt lelövik. Két óra körül kezdtek bennünket összeterelni ránk irányított gépfegyverekkel, három óra tájban félreverték a harangokat, és akkor kezdték őket lelövöldözni. Édesapám is az elsők között lehetett. Este el kellett hagyni otthonunkat, és Édesapám már nem jött haza. Édesanyám fogta be a lovakat, és ennivalót meg pár ruhát tettünk a szekérre. Készültünk, hogy kimegyünk a tanyára, erre bejött az udvarunkba két orosz, és kifogták a lovakat és

elvitték, már ahogy meg tudtuk értetni velük, hogy adjanak másik két lovat. Hoztak is másik két póniszzerű lovat, de minden szerszám nagy volt. Mikor Édesanyám kisebbre vette a szerszámokat, Édesanyámmal és Édesapám Édesanyjával elindultunk, jóformán úgy toltuk a kocsit meg a két kihajszolt lovat. Későn értünk ki. Másnap már hallatszott, hogy akiket összeszedtek, azokat háromkor lelőtték. Nekik megmondták, hogy az egész falu a futballpályán van, és ha ellenállnak, akkor az egész falut lelövik. Reggeltől délután 3-ig kínozták őket állítólag a pincében, aztán a pajtában. Egy partizánnő lóháton ült, az asztalon szólt a lemezjátszó, és tízesével hajtották be őket a vízbe, de előtte, aki jól fel volt öltözve, levetköztették. Volt, aki csak alsónadrágban maradt. Édesapámnak a bakancsait vetették le, meg a télikabátját és az óráját is elvették.

Édesanyám is elment keresni Édesapámat, de nem találta. A kivégzés közben német repülőgép fényképezett, és akkor hárman átszöktek a vízen és megmenekültek.

Mikor Édesanyám visszajött, hogy nem találta Édesapámat, egy kicsit bizakodtunk; mert a víz után az erdő volt, és az erdő másik oldalán az Édesanyám tanyája, azt hiszem, 3 hold földdel. Bujdosunk a tanyán, amikor láttuk, hogy katonák közelednek. Egy kis idő múltán jött lóháton egy nemzetőr. Édesanyámat kereste, és megmondta, hogy az Édesapám is ott van lelőve. A hozzátartozók is mentek, és egy ásónyomra beföldelték, mert fagyott volt a föld.

A nemzetőr megmondta, hogy volt még két Hangyás-üzletes fiú, ők hercegszántóiak voltak, meg akik alul voltak, eltakarta őket a víz és nem tudták eltemetni. Egy sírt ástak, ahová 24-et befektettek, és az egyik nemzetőr még azt mondta, nézzük még át a vizet, és kézenfogva mentek a vízbe, egyszer az egyik megbotlott, mindjárt mind odament és érezték, ez még egy ember. Próbálták kihúzni, de nem tudták, bementek a tanyára Isterbácra, nem tudom már két vagy négy lovat fogtak be, és láncon kampóval a nyakánál a kabátjába beakasztották, és a lovak tudták csak kihúzni, és 25-iknek befektették a sírba. Édesapám volt az.

Édesanyám nővére férjhez ment, és ott volt egy 20 éves fiú, a padláson bujdosott, Zezula Sanyinak hívták. Oda is bementek, férfit kerestek. Mondja nagynéném: itt van az uram! A válasz az volt: ez már öreg! Fiatalabb nincs? Mondja nagynéném: a fiam bujdosik a padláson. Ez kell nekünk! Hívja le!... Őt is ott lőtték le. A két nagymama, akik egy ajtót emeltek le és talicskára rátették és azon tolták haza, befektették az ágyba. De a két nagymamát kizavarták, az ágyban megtalálták a fiút, és azt hitték, hogy ez egy partizán, és ki akarták végezni a falut, és jött egy nemzetőr, aki megnyugtatta őket, hogy a fiút ott lőtték le Isterbácon, a két nagymama megmenekült és mi mindnyájan.

Az új megszálló csapat a bulgárok voltak, őket kértük, hogy segítsenek eltemetni őket a temetőbe, és 45. március 25-én megkezdődött az exhumálás. A falu bejáratánál meszes hordót és cipőfertőtlenítőt tettek. Senki se ki, se be nem jöhetett a faluba, és azt mondták, ha hullamérgezés áll fenn, akkor mindnyájan meghalunk. Három sort megástak a temetőben és kocsi kocsit ért, két koporsó volt egy kocsin, a kocsik után a hozzátartozók. Az eleje a temetőben volt, mi még akkor indultunk. Édesapám belső zsebében volt a húgom és az én fényképem, egy 10 pengős volt az arcreszen, ez világosabb maradt, de a többi a vérével van itatva. Ez a fénykép megvan nekem. Mikor bent voltunk a temetőben, két partizán Édesanyámat és engemet bevitték a Községházára, ledobtak minket a pincébe, a plébános úr keresett bennünket és nem talált, és azt mondta, hogy addig nem temet, míg mi ott nem vagyunk. Így kiengedtek bennünket. A plébános úr együtt járt a nagyapával iskolába.

Be merészkedtünk menni az otthonunkba, 60 db fehér angóryanúl volt egy szobában, 40 db birka, 2 tehén, 2 borjú, talán 100 vagy annál több tyúk, libák, kacsák. Anyadisznó, süldők, minden ki volt rabolva és az üzlet (Édesapámék kereskedők voltak) minden üres volt.

Édesanyám meg az öcsém a kendergyárba jártak dolgozni. A kendergyárból miénk volt egy rész. Engemet meg minden 24 órában fegyveres partizánok kísérték a Dr. úr házába a sérült partizánokat kiszolgálni. Rettenetes volt. A plébános úr jött esténként, megkopogtatta a botjával a kaput és könyörgött Édesanyámnak, Rózsikám menekülj a gyermekeiddel, mert életedre törnek. Egy bulgár teherautóval éjjel Hercegszántónál átmertünk a határon és ott egy árokba lepakolt minket. Mikor kivirradt, mentünk a rendőrségre jelentkezni. Rettenetes volt minden-hová elmenni, minden követ megmozgatni, hogy legyen egy kis pénzünk. Annyi pénzünk volt, hogy Bajáig felköltöztünk.

ÉN Amrein Márta Anna vagyok, a húgom Mária Barbara, az öcsém Róbert, az anyám Amrein Istvánné született Horn Rozika volt, Édesapám Amrein Istvánt 45 éves korában gyilkolták meg.”

„Bácskából származó Zarubszky Gyula 1941-ben mindenét pénzzé tette Budapesten és visszament szülővárosába, Zomborba. Az ottani Elefánt szállodát és vendéglőt bérelte és vezette, 1944 őszéig. Soha nem foglalkozott politikával, de magyar emberként élt a városban családjával. Gyermekeként több nyarat töltöttünk náluk, így 1944-ben augusztusig mi is ott éltünk Zomborban, budapesti rokonok.

Gyula bátyám Édesanyám hívására sajnos későn, csak október valamelyik napján indult volna vissza Magyarországra lovas kocsin feleségével és anyósával. A Duna-hídon azonban már nem engedték át őket a német katonai visszavonulás miatt. Így tértek be egy parasztházba Bezdánban, hogy ott megvárják, míg átjuthatnak a Dunán. Néhány nap múlva a közben megérkezett partizánok kidobolták, hogy minden férfi jelentkezzék. Őt egy szál ingben vitték el az udvarról. A gyülekezőhelyen, ahogy később nagynéném elmondta, különválasztották az iparosokat és az egyéb foglalkozásúakat. Egy közeli pincébe vitték őket. Itt maradt fenn nagybátyám utolsó üzenete a pince falába róva: »Zarubszky Gyula, Zombor, agyonlőnek!« 35 éves volt. Hogy mért, azt soha nem tudtuk meg, csak gondoljuk, hogy Tito partizánjai meg akartak szabadulni a magyar férfiaktól.

Nagynéném visszatért Zomborba, kerestette férjét. Majd hónapokkal később a kibontott tömegsírból, fogorvosa segítségével azonosította férje tetemét, így névvel ellátott kőtábla őrzi emlékét a bezdáni temetőben. Nagynéném pedig idős édesanyjával 1945 nyarán hivatalos engedéllyel visszajöhetett Magyarországra, mindenét otthagya.”

E néhány hét alatt a Vörös Hadsereg alakulatai, egészen december elejéig, amíg a német utóvédek által felrobbantott híd helyén megépített pontonhídon át nem vonultak Baranyába, megszállva tartották Bezdánt. Heteken át verették tüzéségükkel a batinai (Kiskőszegi) hegyet, s többször megkísérelték a pontonhíd összeállítását, de azt meg a túloldali magyar meg német tüzéség akadályozta célzott tűzcsapásokkal.

A szállásokra, tanyákra kiüldözött lakosságot néhány nap múlva visszaengedték. Addigra a bosszúálló partizánok is továbbálltak, más falvakban is eleget tenni vérszomjas parancsaiknak.

A papok, a plébánosok által készített összeírás 183 Bezdánban előkerült holttestet számolt össze. Ebben az összegzésben nincsenek benne a Zomborban elpusztultak. Némely makacs emlékezők szerint 1944 ősze 350 bezdáni áldozatot szedett.

ÚJVIDÉKBŐL ISMÉT NOVI SAD

„1944. október 23-án a kora reggeli órákban Todor Gavrilovics Rilc, az újvidéki partizánosztag politikai biztosa kitűzte az új Jugoszlávia csillagos zászlaját az újvidéki városháza tornyára.

A nap folyamán a 7. vajdasági brigád is bevonult a tartományi fővárosba. A város aprajánagyja ott tolongott az utcákon, hogy köszöntse felszabadítóit. Mindenfelé ötágú csillagos, vörös és nemzetiszínű zászlók lobogtak. Jelszavak harsogtak, a pártot és Josip Broz Tito elvtársat éltették.

A föllelkesült és ujjongó újvidékiek elvegyültek az egyenruhás harcosokkal, és együtt ünnepelték a nagy eseményt.”

Az újonnan kinevezett tartományi párttitkár, Jovan Veselinov Zsarko élte meg így Újvidék szerb népe körében a város Novi Saddá változtatásának történetét.

Az újvidéki magyar polgár Szigethy György élményei és érzelmei erősen különböztek a szerbek ünneplő hangulatától:

1944. október 20-án az utolsó rendfenntartó csendőralakulatok is sorsára hagyták Újvidéket.

Az első szovjet és partizáncsapatok október 22-én érkeztek meg.

A város nem hivatalos feje e három nap idején Olimpia nevű szerb pap volt.

Néhány partizántiszt kíséretében egy szovjet őrnagy is jött autón.

Nagy zsiveli ováció volt.

Az őrnagy kikászálódott az autóból, s ebben a percben megérkezett egy orosz katonai teherautó is, oroszokkal és partizánokkal. A tisztet felemelték a platóra a kezében szorongatott ötliteres demizsonnal. Az őrnagy szájához emelte a demizsont, jót húzott belőle, majd elmondta a hön várt üdvözlő, városfoglaló beszédet.

- No, zdrasztvujtye.

Óriási éljenzés.

Utána egy partizántiszt tolmácsolta Tito elvtárs és a népfelszabadító hadsereg üdvözlését. Aztán Olimpia köszöntötte a felszabadító testvéreket.

Azon az éjszakán megkezdődött a terror Újvidéken.

A szerb lakosság mint felszabadítókat ünnepelte a szedett-vedett öltözetű partizánokat azért is, mert egy üveg pálinkáért hajlandók voltak felkeresni a házigazda magyar ellenségét, és otthonában szó nélkül agyonlőni.

Az átvonuló bolgár csapatok, ha időben érkeztek segítségül, sok magyar életét mentették meg.

Október 23-án megkezdődött a várost kettészelő vasútvonaltól nyugatra lévő telepen a magyar férfilakosság összefogdosása. Géppisztolyos partizánok éjjel hurcolták el lakásukból a magyar férfiakat, rendszerint egy helybeli lakos útmutatása és vezérlése alapján. Fosztogató, bujkáló fasiszták után kutatva dúlták a magyar otthonokat.

Lányok és asszonyok sokat szenvedtek tőlük.

A városi csőcselék más módon is a fegyveresek kedvében járt: nappal szemügyre vették és kikémlelték a magyarlakta házakat, hol vannak fiatal lányok és asszonyok. Azokhoz aztán odakalauzolták a részeg partizánokat és a szovjet katonákat, ellenszolgálatásul aztán ők raboltak a fegyverek védelme alatt.

A németek gyűjtőhelye a Most Sumadijska utcában volt, a csavargyárban. Aki nem adta oda értékeit önként, agyonlőtték.

A magyarokat a volt dunai téli kikötőbe hurcolták. Az egykori magyar folyamórség laktanyájába. Az úgynevezett Hadi-szigetre. Ez volt a központja az öldökléseknek. A túlélők elbeszélése szerint itt napokig, hetekig tartották fogva a férfiakat. De volt az elfogottak között sok 14-15 éves fiú is, leventék, mint veszélyes fasiszták.

Október 25-én egy szakasz, láthatólag illuminált fegyveres kíséretében egy partizántiszt jelent meg a táborban. Zseblámpája fénye mellett egy papírról 300-nyi nevet olvasott fel. Mikor befejezte a névsort, zsebre vágta lámpáját, intett embereinek, azok közrefogták a kiválasztottakat, s eltűntek velük az éjszakában. Kis idő múlva géppisztolyok kattogása hallatszott, majd teherautók motorját kezdték bőgetni.

Egyik ott lévő ismerősöm szerencséjére még 1944 nyarán az amerikaiak széjjelbombázták a vasútállomás melletti villanytelepet. Világítás nem volt sehol. A sötét mentette őt meg. Amikor felolvasták a nevét, a félelemtől nem jött hang ki a száján. Amikor az ismételt szólításra sem jelentkezett, a tiszt tovább olvasott, mintha mi sem történt volna. A nevét többé nem olvasták fel. A lakásukból elhurcoltakat a lista alapján végezték ki. De egyébként október 24-én hurcolták el a Hadi-szigetre, s csak reggel látta, hogy ott szoronganak vagy négyezren. Akiket kiszólitottak úgy százasával, azokat negyedóra múlva géppisztolyok tüze terítette le. Dermedt félelemben várakozva érezték, tudták, itt *azért kell meghalniok, mert magyarok*.

Az elhurcolásokat eleinte név szerinti feljelentések alapján a *Népvédelmi Osztály*, az Odelenja za zastitu Naroda nevében foganatosították. Ez a szerv volt a későbbi rettegett UDBA elődje.

Valamennyi elhurcolt férfi azért maradt szülőföldjén, mert ártatlannak tudta magát minden előző időben történt atrocitásokban. De utóbb kiderült, nem holmi háborús tett a fő bűnük, hanem az, hogy magyarok.

Második este megismétlődött az előző napi jelenet. A partizántiszt mosolyogva közölte, ezek mind hazamehetnek. S hogy az újból kiválasztott százak elvonultak, csakugyan nem hallatszott lövöldözés - és később kiderült, senki sem ért haza közülük.

Ötödnapp kaptak némi vizet és kenyeret.

A hét végén orosz katonák elvittek vagy száz embert a repülőtér rendbe hozására. Ezek közül sokan életben maradtak.

Az első hét leforgása alatt ezen a szigeten mintegy 1500 személyt tüntettek el. Legnagyobb-részt a Dunába lőtték őket, egy részük a vágóhid mögött elterülő dunai árterületen, a Káty község felé vezető országút és a Duna között húzódó, „Sanghaj”-nak nevezett területen van elhantolva. Ez a terület 1941-től 44 őszéig határterület volt - árterület. Itt a magyar műszaki csapatok futóárkokból, földből és fából kezdetleges védelmi vonalat építettek. Ezek az árkok lettek a későbbi tömegsírok. Minden vasútállomáson, úton, vonaton partizánok cirkáltak, ha valakit engedély nélkül találtak, könyörtelenül lelőtték.

A partizánok az összeszedett férfiak nagy részét agyonlőtték, az elfogottak kisebb hányadát munkára hajtották, de útközben közülük is sokat megöltek, köztük a két ferences szerzetest is: páter Köröztös Krizosztom házfőnököt és páter Kovács Kristófot. Kifosztották a rendházat

is. A szovjet csapatok bevonulása előtt Svraka Ferenc belvárosi esperesplébános áttelefonált Krizosztom atyának, mintegy tanácsot kérve, a menekülést vagy a maradást meggondolandó. S ezzel csaknem egy időben Tallián, aki rokona is volt a rendház fejének, átszólt: - Testvérem, az utolsó vonat közelesen indul! Készüljetek.

Mindez reggeli mise előtt és után történt. Bár hétköznapi volt, a szentmisére olyan nagy tömegben érkeztek a hívek, hogy felerészt kint rekedtek. E látvány hatására azt telefonálta Krizosztom az esperesnek és főkapitány rokonának

- Nem hagyhatom itt híveim nyáját, nem szakadhatnak el tőlük, nagy szükségük lesz rám.

Ferences társainak azonban nem tiltotta meg, sőt ajánlotta a távozást. Ám két szerzetes, páter Mihály és az előbb említett páter Kristóf vele maradtak a rendházban.

Amikor szedték a férfiakat, talán véletlenül, a fegyveresek a templomos rendházat kihagyták a gyűjtésből. De egy szomszédban dolgozó magyar cipész figyelmeztette őket: ott is vannak férfiak. A partizánok a hajlott hátú, beteges mozgású Krizosztomot maradásra intették, de ő:

- Ha nem engeditek el szerzetes testvéreimet, engemet is vigyetek - kiáltással követte a két fiatalabb ferencest.

Krizosztomot és Kristófot kálváriájuk során agyonverték, agyonlőtték. Mihály atya túlélte a szenvedéseket, s naplószerűen beszámolt az átételekről, a történetekről.

„1944. október 24. Tegnap volt Kapisztrán Szent János ünnepe. A bácskai Újvidék fölött darabokra szagatott felhők húznak Budapest felé, űzött idegességgel. A felhők alatt vadludak vonulnak délnek, félelmetes gágogással, mintha csak azt mondanák: Hát kár, hát kár azokért, akik itt maradnak.

Behúzódnak rendházunkba. Valaki megjegyzi: - Már csak szerbek és becsületes magyarok maradtak Újvidéken.

Van ebben valami rettegő, titkos önigazolás, valami elkövetkező vád ellen.

- Tito partizánjai mért bántanak azokat, akik csak jót tettek - mondom.

De tudom, mindenki azt gondolja már: *itt mindenki bűnös, aki magyar*. Maga a magyarság a bűn.

1944. október 25. A kórházba ma is bemegyek beteglátogatáson. A mi zászlónk már eltűnt homlokzatáról, már az ő zászlóik csattognak fenn. Egy suhanc rohan el mellettem. Újságot szorongat markában: »Novi Sad, Novi Sad«, ez az új lap címe. Sapkájáról vörös szalag úszik utána.

Az örök már szerbek. Ragadozó karvalyként méregetik az embert.

Este didergő családi melegséggel bújunk össze. Egymás élettörténetével tesszük elviselhetőbbé a mellünkre szorult csendet. Visszapillantunk, mint a haldoklók.

Házfőnökünk, Köröstyös Krizosztom atya rendi nevének védszentjét emlegeti, Aranyszájú Szent Jánost, aki küzdelmes életét számkivetésben töltötte... Nomen est omen? Most úgy érzi, védőszentje tartogat számára valamit. Lángoló magyar hazafi, bácskai küldetésére önként vállalkozott, otthagya a békés szécsényi rendház vezetését. Az erdélyi bevonuláson katonalelkészként vett részt.

Kovács Kristóf jászberényi születésű atya, vállán a Kisjézust hordozó védszentjével. Remek nevelő, különösmód hívő tenyérjós. Saját tenyeréből sokszor kiolvasta: *rövid éltű leszek!* Ezt mutatja életvonalam, mégpedig erőszakos halállal végzem! - mondta.

Én, Mihály, a sátánverő arkangyal védenca, almáskamarási sváb szülők izzó magyar gyermeke. Mindnyájan fiatalok vagyunk még. Élhetnénk még soká. Noha Krizosztom atya mindig gyöngélkedő volt. Köszvényes hajlottsága miatt »öreg«-nek szólítják a hívek.

Egymásnak meggyónunk. Tanuljuk a pápai áldást, a Rodex felhatalmazásait rendkívüli esetekre.

1944. október 26. Hajnal óta katonacsapatok vonulnak át városunkon, mintha üldöznék azokat, akik hamarabb indultak szembe a Dunával. Délelőtt partizánok szállják meg az utcákat.

Ajtóverések, dörömbölések puskatussal. A késlekedőknél betörik az ajtót. Fegyverdörrenés, káromkodás. Egyre sűrűbb jajgatás. Minden férfit tizennyolctól ötvenig elhajtanak *igazolásra*.

Minden utcából megduzzadt folyóként dől a kihajtott tömeg, mint vágóhíd felé a barom.

Néma, hallgatag marsolás. Senki sem hiszi, hogy csak igazoltatás lesz.

Nem tudunk szerb öreinkkel beszélni. Magyarázzuk, hogy Krizosztom atyát engedjék el. Talán engednék, de ő nélkülünk nem megy, inkább marad.

Menet rohangált bennünk a félelem - tarkólövés lesz? Talán hideg már az októberi víz? Vagy ez már nem lesz lényeges.

Monaricába megyünk. Sokan vagyunk. Késő estig özönlenek az újak. Csupasz padlóra fekszünk. Köpenyemet főnököm fájós dereka alá csúsztatom.

Lövések egyesével, sorozatban.

Temerinből kilencszázan érkeznek, lapáttal, csákánnyal. Tömegsírunkat ássák meg? Mindenki erre gondol.

1944. október 27. Egész nap semmi. Izgatottan várunk. Örökké apróbb csoportok dőlnek be mellénk.

Éjjel tíz óra tájt hosszú listával lépnek be hozzánk, vagy 300 nevet olvasnak fel. Krizosztom atya is köztük: »Mehetnek haza. Folytathatják munkájukat. Mivel már késő van, most mindjárt nem indulhatnak haza, nem biztonságosak az utcák. A kettes pavilonban töltik az éjszakát.«

Reggel még a pavilonban nyüzsögnek.

Már dél felé járunk, a kettes pavilon még most sem üres.

Este szigorú parancs: lefeküdni! Az ablakhoz senki sem mehet!

Az ablakok alacsonyak, fekve is kilátni rajtuk. A kettes pavilon előtt két sor fegyveres. Katonazene zendít rá.

A közelebb ülők minden mozzanatot tolmácsolnak: »Most kinyílik a pavilon ajtaja.« »Hármasával összekötözve jönnek ki a rabok.« »A katonák puskatussal verik őket.« »Megtorpannak.« »Rogyadoznak.« »Aki nagyobb ütést kap, térdre rogyik, elterül.«

Elhajtották őket. A zeneszó elnyomta a puskalövés dőrejét.

1944. október 29. Hírek jönnek, hogy az öreg ferences papot nagyon megverték! Agyonverték.

Más hírek szerint megnyúzták, úgy ölték meg, mert székelve telepített dobrovoljac házába. Az utóbbi igaz, de a megnyúzást nem hihetjük. Ezekben a napokban ilyen hosszadalmas gyötrési módszerrel nem gyilkoltak errefelé: sem türelmük, sem idejük nem volt effélékhez. Az a valószínű, hogy Krizosztom atya jámborsága, mely még a hallgatag együttműködést is megtagadta, s beteges, gyenge külseje a hirtelen agyonverést vagy agyonlövést provokálta kísérőiből maga ellen.

Éjjel megint százakat szólítanak közülünk. Kevés idő múlva halljuk a sorozatfegyverek kattogását.

1944. október 30. Ismerkedünk a tábor embereivel. Mások baja feledtetni a miénket, mi is feledtetni próbáljuk a másokét. Kristóf könnyen barátkozik, van lényében valami bűbáj. Mágnes ő, és vasporként vonzza magához az embereket.

Nem tudunk beletörődni Krizosztom elvesztésébe. Pedig maga vállalta sorsát.

- Nekem egyszer van alkalmam, hogy életemet Egyházaért, Hazámért feláldozzam, nem futok el az alkalom elől - mondta, mikor ősz elején az újvidéki zárda értékesebb kelyheit, egyházi ruháit felvitte Budára, a Péter Provinciálshoz, aki marasztalta, mert a szerbek bosszúállók.

- Budára jövelelemmel nem a magam irháját, hanem a rend értékeit óhajtottam megmenteni - hártotta el a Budán maradás lehetőségét.

Este borzalmas hírek: az elhagyott lövészárkokba ötszáz mártír került.

1944. november 1. Kompon átvisznek a túlpartra, Péterváradra. Kristóf mellettem sántikál. Szemében a lenyugvó nap sugarai búcsúzkodnak. Harangszó.

- Kristóf! Vajon már nekünk harangoznak?

Hosszú várakozás, majd sürgető parancs:

- Futás! Futás! - Futnunk kell, mert az örök lovai eltipornának. Nyolcszáz fogoly vad lihegéssel torpan meg a várkapu előtt. A kapun nagy halálfej, alatta az írás: *Memento mori!* De hiszen másra sem gondolunk.

A mellettünk álló őr megkérdi Kristóftól:

- Hány óra van?

Kristóf megmondja, s mosolyogva veszi tudomásul, hogy az őr elveszi az órát: - Úgysem lesz rá többé szükségem...

Föld alatti kazamaták. A hangulat síri. Az emberek egymás után jönnek gyónni. A katonatiszteket elviszik.

1944. november 2. Jön a hír, csak kétszázan maradnak itt, a többit továbbhajtják. Igyekszünk a visszamaradók közé húzódni.

De hangzik az ádáz kiáltás

- Papovi napred! Papok előre!

Szidnak, bűnösök vagyunk.

Vasvesszők, dorongok, lapátok csapnak ránk. Csontok repednek, vérbe borul arcunk.

Addig vernek, amíg beleizzadnak. Nekem megparancsolják, töröljem le a többiek arcát.

Szegény Kristóf fején hosszú repedés. Vastag érben folyik a vére. A magam sebére megfeledkezem.

Megyünk tovább. A menet tempóját ütlegetéssel szabályozzák.

Olykor lopva Kristófra pillantok: hogy bírja ilyen sebbel a gépfegyvert.

Kúthoz érünk. Kristóf száján véres víz folyik vissza.

Délután már nem bírja a gyaloglást. Nagyon megrúgták a lábát, talán inszakadása van.

Néhányan cipelnénk, de az őr ránk kiált: - Tegyétek ide a kazal mellé!

Ez már a halálos ítélet.

- Sic debuit esse - mondja Kristóf. Így kell ennek történnie.

- Engem is lőj le - kérlelem az őrt.

- Menj a fenébe - s a többiek után lódít.

De jön egy orosz teherkocsi, halálfejes zászlóval. Arra emeljük Kristófot. Csuklyáját is ráteszem. Viszik a halálba.

Egy fiatal őr magyarul szólít meg:

- Atyám, miért maradtatok itt?

- Mert szeretünk benneteket.

Csodálkozik.

Mért fusson az ártatlan - mondom.

1944. november 3. A magyarul beszélő őr figyelmeztet, mert ájultan egy házba támoogatott:

- Vesse le a csuháját, mert a papokat mind agyonverik. Ne mozduljon ki a házból.

A helybéli paptól zakót szereznek a háziak. Társaim főként temeriniek. Megosztják velem szűkös élelmüket.

1944. november 12. Dolgozni járunk. Örvendetes hír terjed: betegek és öregek mehetnek haza.

Vasárnap reggel, amikor indulnak, én is loholok utánuk, de az én öröm visszatart: - Neked itt kell maradnod.

Uram, mégis halálra ítélt vagyok.

Néhány nap múlva tudjuk meg, nem hazafelé mentek, hanem a Dunába kergették őket:

Leroskadok az Isten érthetetlen intézkedései alatt. Akaratom ellenére is akarja, hogy éljek.

1945-ben minderről tájékoztattam Rómát. P. Michael.”

*

A Dunába lövésen kívül a vágóhíd melletti ún. Sanghajban elégették a hullák egy részét.

Egy német hadifogoly sofőr vallotta Passauban: - „Napokon át szállítottuk Újvidékről (Neusatz) az embereket. Vissza soha nem hoztunk senkit. Ott Szenttamás és Feketics mellett van egy kis erdő, oda fuvaroztunk, jártunk teherautókkal. Akiket vittünk, azokkal megásatták a tömegsír gödrét, abba belelőtték őket, a következő transzport betemette a hullákat s megásta a maga sírját s így ment ez tovább. Az utolsó szállítmányt mi hantoltuk el, de mivel velünk nem ásattak gödröt, remélhettük, hogy visszavihetjük a teherautókat.” A hetvenes években

autóutat terveztek a feketicsi erdő mellett, de figyelmeztetésre, hogy ott tömegsírok vannak, más nyomvonalra vezették az utat.

Azoknak az elfogott magyaroknak a sorsa, akiket ama második éjszakai kiszólításnál - a folyamőr laktanyából - azzal vittek el, hogy hazamehetnek, de közülük senki sem tért haza - rejtélyes maradt a visszahagyottak számára, mert lövöldözés, géppisztolysorozat hangját nem hatották. Nos, ezeket a Guszak szálláshoz vitték, és késsel átvágva nyakukat mészárolták le.

Negyvenhétben arra hajtották a kényszermunkásokat töltésépítésre, a mai Pinki utcába, ahol abbahagyták volt a töltésmagasítást a Guszak felé. A földmunkások ott a szálláson túl tömegsírra bukkantak, sok emberi csontmaradványra s lenyakazott koponyákra.

*

A kézre kerített magyar diákokat mind agyonlőtték.

A diákokat Rajc erdejében lőtték halomra, miután áthajtották őket meztelenül a vágóhíd közelében a csatornahídon, kezük fejük fölött összekötözve.

Az újvidéki kulturbund futballpályájáról senki sem tért haza.

Túlzott az adat, hogy csupán ott tízezer embert öltek volna meg. Ez a szám az egész városra vonatkoztatható.

*

Az Újvidékre helyezett magyar vasutasok 1941 nyarán hivatásszerűen részt vettek a vonaton érkezett bukovinai székelyek szállításában, kirakodásában és letelepítésében a dobrovoljácok helyére.

Ezért, ezen a címen szedték össze a kilenc gyanútlan magyar vasutast, állomásfőnököt és forgalmistákat. Nem érezték magukat bűnösnek, ezért nem is tartottak büntetéstől. Ám az emlékező dobrovoljácok által felbízott partizánok a pirosi állomáson egymás után a sínekre drótozták valamennyiüket, s egy ott veszteglő mozdonyt keresztülhajtottak rajtuk. Mind a kilencet egy sípolással lenyakazták, s kinek-kinek testhossza szerint vagy térdben, vagy szárközépen leszelték mindkét lábát.

SZENTTAMÁS - FÖLDVÁR

Szenttamásnak már az 1848-1849-es Szabadságharc hónapjaiból véres emlékei öröklődtek. A szerb határőr-alakulatok az erődsáncokkal megerősített községbe fészkeltek be magukat, nyíltan szembehelyezkedve a magyar kormánnyal. E lázadónak minősített szerb fegyveresek ellen a kormánycsapatok 1848 folyamán háromszor indítottak sikertelen támadást.

Az első ostromot július 14-én a kormánycsapatok akkori főparancsnoka, báró Berchtold Fülöp cs. kir. altábornagy kedvetlenül, lanyhán kezdeményezte, noha számszerű túlerővel; tapasztalva az elszánt szerb felkelők kemény ellenállását, hamarosan visszavonulót fúvatott.

Szenttamás ostroma után, még aznap éjjel, az elért sikerükön vérszemet kapva, a római sáncok szerb parancsnoka a közeli Földvárt támadta meg, de csak harmadnap vonulhatott be a községbe, mialatt a szerb és magyar lakosok egymás házait gyújtogatták fel.

A magyar-osztrák csapatok 18-án délig ismét visszafoglalták a falut. Ekkor a katolikus templomban 37 levágott gyermekfejet találtak. Ezek nyilván a szerbiai önkéntesek áldozatai voltak.

Az akkor még a magyar kormány oldalán harcoló császáriak - lengyelek, csehek, németek - ennek láttán a falu szerb részére rontottak, s akit értek, lekasaboltak, s a szerb templom berendezéseit is elpusztították, a szerbiai betyárokat, akik a török-balkáni borzalmakat elkövezték, már nem érhetvén utol. Erről az esetről s hogy mennyire hiteles, gróf Kolowrat Lipót osztrák ezredes emlékirataiból is értesültem. Mint írja, maga a szerb főparancsnok is megborzadt.

Augusztus 19-én a tetemesen megerősödött bácskai sereg Mészáros hadügyminiszter utasítására ismét ostrom alá vette Szenttamást. Az egyidejűleg három irányból, Kisbér, Verbász és Óbecse felől intézett támadás, bár a 2. gyalogezred rohamoszlopai Bakonyi ezredes és Aulich alezredes vezetésével már a sáncrendszerbe is betörték, a szerbek szívós ellenállása következtében ismét eredménytelenül végződött.

A szenttamásiak sikeres harcának egyik s fő oka, hogy a felkelők csapata hadviselt s tapasztalt határőrökből meg kiképzett szerbiai önkéntesekből állt, a honvédcsoportok pedig jórészt kiképzetlen újoncokból rekrutálódtak.

A harmadik, szeptember 21-én Mészáros Lázár vezetésével szervezett ostrom a fenti ok miatt ismét eredménytelen maradt. A honvédek újabb kudarca nagyon megnövelte a felkelők önbizalmát és harci büszkeségét.

Perczel Mór 7000 főnyi hadosztályával 1849. április elején vette ostrom alá Szenttamást, melyet négyezernyi határőr szerb védett.

Perczel Mór erői április 3-án hajnalban két oszlopban, kelet, illetve Kisbér irányából, dél felől közelítették meg a Ferenc-csatorna két partján elterülő helységet.

Az egyik oszlopot Gál Miklós ezredes vezette Verbászról, a másikat pedig Perczel Miklós Kisbérrel.

A csapatok körében fekete legendaként terjedt harcba indulásuk előtt a tavalyi földvári kegyetlenség, a katolikus oltár elé halmozott 37 levágott gyermekfej. Noha közülük Földvár visszavételében kevesen vehettek részt, képzeletüket felgyújtva vonultak Szenttamás felé.

A csata reggel hétkor tüzérségi előkészítéssel kezdődött. A határőrök a magyar gyalogság három rohamát visszaverték. A többórás ágyúzás és a sorozatos szuronyrohamok eredménytelenek maradtak. Perczel Miklósnak mindazonáltal sikerült elfoglalnia a hídfőt. Kihasználván ezt az előnyt, szegedi önkéntes nemzetőrök élén a zászlót lobogtató Földváry Sándor őrnagy betört a sáncokba.

Iszonyatos kézitusa következett. A szerbek a hídon át akartak menekülni, a magyarok azonban elszántan üldözték és nagyrészt lehajították a mellvédre őket.

Egy másik ponton Gál hadoszlopa hosszú ideig képtelen volt legyűrni a vele szemben megnyilvánuló roppant makacs ellenállást, de mikor Perczel Miklós betört a helységbe, ez Gálnak is sikerült.

A szegediek sikere után a sáncok jobb, majd bal parti részét is elfoglalták a honvédek. A községbe menekülő határőrök ellen újult erővel folytatott harc teljes győzelemmel végződött. A minden oldalról rohamozott szerbeket kíméletlenül lekasabolták, mert egyik fél sem ismert irgalmat. A magyar honvédek iszonyú dühvel harcoltak, amikor ismét lenyakazott fejeket találtak a főtéren.

A véres ütközet után kétezernyi határőr maradt a küzdelem helyén. A honvédek vesztesége 200 fő volt.

A szerb virtus azt követelte, hogy Srbobranból immár 1941-ben ismét Szenttamássá vedlő híres község lakói ne adják meg magukat ellenállás nélkül a bevonuló magyar honvédeknek.

Utcai és padlás-lövész harcok kezdődtek, a magyar katonák visszalóttek, hihetőleg nem is mindig talán oda találva, ahonnan az orvlövészek céloztak.

Az 1941-es magyar bevonulás napjaiban kilencvenkét szenttamási szerb férfi veszítette életét.

A következő hónapokban tizenkét személyt internáltak valamiféle szervezkedés gyanúja miatt, és huszonegy gyanúsítottat vittek a kémelhárítók fogságába a faluból.

Elképzelhető és vizsgálat nélkül is hihető, hogy a halottak, az internáltak s a kémkedéssel gyanúsítottak között teljesen ártatlanul is szenvedtek némelyek. (1946-os jugoszláv összeállítások.)

Nem tudni, vajon az 1849-es vagy az 1941-es vérveszteség emléke élt-e elevenebben a szenttamásiak emlékezetében. Nyilván az utóbbi, a közvetlenebb izzott főként az érintett családok, rokonok körében 1944 őszén.

A visszacsapás a „népfelszabadító” csapatok között kialakult hadierkölcök szerint nem maradhatott el.

A megtorlás tanúi közül Süge Pál ama ritka kevesek közé tartozik, aki vallomását nevével merte igazolni. Nyilván azért, mert Nyugatra távozván, nem tartott az utána nyúló bosszúálló kezektől, hogy ki merte beszélni a szerb nemzeti titkot. Süge Pál akkor, 1944-ben huszonegy évesen, a legveszélyeztetettebb korban tudott elrejtőzni a gyilkos fegyverek elől szülőfalujában.

„1944 októberében, amikor a magyar és német csapatok feladták Szenttamást, nyomban orosz csapatok és Tito partizánjai érkeztek a faluba. Akkor 18 ezer lakosú falu volt, ma már csak 15 ezres. Háromezer magyart részben megölték, részben elhurcoltak. Az elfogottakat a partizánok csoportonként kivitték a régi szerb temetőbe, ott saját sírjaikat kellett megásniuk. Amikor készen voltak, a sírjukba állítva lötték agyon őket. Ezek tömegsírok voltak, s a következő csoportok földelték el a holtakat, majd újabb sírgödörrel ástak maguknak. Ezek a kivégzések négy-öt napon át folytak. Éjjelente két-három csoporttal végeztek. Egy-egy csoportban 150-200 fő. A sírok hossza 15-20 méter, szélessége 7 méter lehetett. Ilyen tömegsír 4-5 van. Kisebb sírok is vannak 10-15 holttest számára. Hogy ezeket miért ölték meg, egy példával tudom illusztrálni. Unokatestvéremnek a feleségét, aki hét hónapos állapotos volt, szintén éjjel hurcolták el, megverték, majd a temetőben a többiekkel együtt agyonlőtték.

Az volt a bűne, hogy a férje magyar katona és a nyilas párt tagja volt, bár semmilyen tisztséget nem viselt. Egy 40-45 éves asszony kivégzésekor súlyos sebével kimászott a tömegsírból, de onnan vagy 100 méternyire elvérzett. Másnapra éhes kóbor kutyák szétmarcangolták a testét. Akinek szerb haragosa volt, azt mind megölték, családotul. S mindazok is bosszút álltak, akiknek csetnik fiát a magyar hatóságok elítélték.”

Nem lehet szomorú számításunk végeredménye, hiszen az elvándorlókat s a természetes halállal elhunytakat teljes joggal nem nevezhetjük áldozatoknak, bár valamennyien szenvedtek szenttamási magyarok a terror rémülete idején.

A legszűkösebb becslés szerint is jóval ezren felül van a kivégzettek száma, legvalószínűbb, ha kétezerre tesszük az áldozatokat.

A kivégzések zöme és a szabad gyilkolás két napig tartott. Ezután csak szórványosan öltek magyart Szenttamáson.

A temetőben három helyen ástak tömegsírokat, de voltak tömegsírok a fűrésztelepen is, meg a zárda mellett is.

Egy nyolcéves kislány véletlenül és észrevétlenül szemtanúja volt a mészárlásnak, odahaza elmesélte, mit látott. A szomszédok is meghallották a gyermek elbeszélését. Híre ment az ártatlan lányka „ártó” tapasztalatának. Másnap a partizánok elvitték a tanú kislányt, és kivégezték.

Bácsföldváron 1941-ben lövöldözés miatt hét szerb vesztette életét, a kémelhárítók kezére másik hét került a következő években.

Backo Gradistén 1944-ben hetven ártatlan magyar férfit hurcoltak a Tisza partjára, s Gyöngy-sziget táján lövöldözték őket a folyóba.

Gyermekek lenyakazására Földváron nem emlékezik senki a maradék magyarok közül.

SZIVÁC

A negyvenes évek elején hét sziváci szerb férfit vittek fogságba, kivizsgálásra a magyar kémelhárítók. A háromnemzetiségű községben egyébként évszázados békés együttélésben folyt az élet.

„... rászánom magamat és küldök Önnek egy névsort, akiket 1944. november 1-jén éjjel kivégeztek (eltüntettek) halottak napjának reggelén Szivácon, mert én is szenvedő alanya voltam (vagyok még ma is) az akkori atrocitásnak. Igaz a sorozatos megfenyegetések miatt eddig tabu volt az egész dolog számomra, mert az igazat megvallva a félelem még ma is bennem él, és ezt az egész ügyet még eddig senkinek sem tártam fel a szűk körű családomon kívül. Igaz, hogy most itt is kezdik (folyamatosan) közölni az újságok ezeket a dolgokat, de a túlélők, akik még élnek, nem mernek név szerint nyilatkozni és pontos adatokat közölni, mert még itt nálunk nincs »demokrácia«, emberjogi szabadság - csak névváltozás történt, a hatalom az maradt.

1923 februárjában születtem Ó-Szivácon (ma Sivac). Akkor Zomborhoz tartozott, ma Kulához tartozik ez a község. A második világháború előtt és alatt a lakosság összetétele körülbelül a következő volt: Ó- és Új-Szivác tulajdonképpen egyben volt, csak hogy Új-Szivácot 95%-ban németek lakták, Ó-Szivác az vegyes lakosú volt. Az összlakosság úgy 14 ezer körül mozgott, ebből 8-8500 német, 1200-1300 magyar és kb. 4800 szerb nemzetiségű volt.

Mikor a magyar katonaság elhagyta a falut 1944-ben, október 12-13-án mindjárt megalakult a »kommunista« kommandó, és már 15-én szedték a népeket (férfiakat). Minket, édesapámat és engemet 17-én vittek el, két fegyveres »partizán«, ahogy nevezték őket - engem Ó-Szivácre, egy emeletes magtárba, ahol úgy 40-50-en voltak már helybeli magyarok és egypár német ember, édesapámat meg Új-Szivácre vitték, ott 10-12-en voltak a községházán, többet oda már nem vittek. Közben ide, ahol én voltam, hoztak még embereket, 1-2-től kiengedtek és

akkor jött november elseje és akkor délelőtt úgy 9-kor berontott egy csapat idegen »partizán«, azt mondták, hogy csurogiak, és hogy agyonlőnek mindnyájunkat, de csak vertek bennünket. Legtöbben puskatussal, fejbe, vállba, alul, felül. Én az ütésektől eszméletemet vesztettem és csak délután tértem magamhoz, de mozdulni nem tudtam. A magtár (magazin) a szerb iskola kertje végén volt, és a szerb tanító néni elszaladt édesanyámhoz, mivel jól ismert, megmondani, hogy meghaltam. Édesanyám rohant fűhöz-fához, kért mindenkit, hogy adjanak ki, és hát nagy nehezen délután az orvost bevezették hozzám. A községi orvostól kaptam valamiféle injekciót - úgy mesélték -, és öt óra körül magamhoz tértem. De nem tudtam megmozdulni. Hatkor jött az egyik vezető személy és megint az orvos és megint injekció. Hordágyra tettek, és kint az utcán két legény átvett és vittek hazafelé, de édesanyámat nem engedték hozzám. Úgy kerültem haza bordatöréssel, nem láttam, nem hallottam, nem éreztem tagjaimat. És reggelre a magtárból és még Új-Szivácról is mind a 10-en eltűntek, és 2-án, halottak napján tudtuk meg, hogy éjjel mind ki lettek végezve. Köztük volt édesapám is.

Két hónapra rá tudtuk meg, hogy az unokatestvérem az árok széléről menekült meg a szerb temetőben, ahol agyonlőtték őket.

Engem 1944 december végén elvittek kocsival Hódságra, mai neve Odzaci, oda egy privát kis kórházklinikára és ott gyógyítottak. Kezeltek úgy, hogy két-három hónap alatt lábra álltam, ott is maradtam 1955-ig, mikor aztán ide Szabadkára költöztünk. Itt élek. Otthon Ó-Szivácon mindenemet elvették. Édesanyámat táborba (lágerbe) vitték, csak egy fél év után engedték vissza, és a házban lakhatott, még él - annyit engedtek meg neki, de ő is ide költözött hozzánk Szabadkára.

Így mi ketten menekültünk meg a 73-ból, akik be voltunk zárva abba a magtárba. Az unokatesvérem Moravicán lakik jelenleg is.

Kedves Cseres úr, ha ebből a levélből felhasznál valamit a nevemet mellőzze és a levelet égesse el. Szeretném, ha a mostan élő nemzedék megtudná, hogy milyen dolgok történtek ártatlan emberekkel, meghallgatás vagy ítélet nélkül - ami történt, az még ma is tabu a hatóságok részéről.

Itt mellékelem a névsort a kivégzettekről:

Alföldi Ferencz, Bacsó Lajos (kocsmáros), Baka János, Balogh János (gyapjúfonó), Bocskovics István, Bodis József, Bodis Lajos, Breznyák István, Breznyák József, Buza András, Czifra Péter, Czifra András (fakereskedő), Csurog (férfi), Dávid János, Daruhalmi János (tímár), Domján Mihály, Dragity István (kereskedő), Drobnyik István, Farkas János, Farkas János, Farkas Lajos, Farkas Pál, Farkas István (kőműves), Horváth József, Horváth András, Juhász Antal, Klebecsko István, Lavró András, Mándity Mihály, Mezei János (bognár), Merkel Mihály, Merkel Mihály, Merő Jenő, Molnár Ferencz, Mudri Antal, Nagy József, ifj. Nagy József, Nagy Ferencz, Nagy Imre, Papp József (gabonakereskedő), Pavlik Mihály, Rácz Sándor (Duci, zenész), Rácz István (zenész), Rigó Péter, Siflis Péter, Siflis István, Skorutyák Károly (szabó), Skorutyák Antal (tejgyáros), Strikovics Ádám (asztalos), Szalai Imre, Szalai János, Szabó István, Szobek Péter, Tóth István, Tokodi Mihály, ifj. Tokodi Mihály, Turi Péter, Uglik Péter, Városi János (aljegyző), Zseller István (ezek voltak a magyarok).

Burger Jakab, Cservenikai (férfi, neve ismeretlen, német), Gubola Johann, Hunsinger Anton, Modritsch Anton (kereskedő), Stieb Ferdinánd, Teehr Anton, Winterstein Henrich (ezek voltak a németek).

Czigány Pero, szerb nemzetiségű kupec.”

A sziváci hátramaradottak annyira meg voltak és meg vannak félemlítve, hogy halottaikról még misét sem mertek mondatni, még virágot sem mertek vinni a feltételezett, sőt biztosan tudott közös sírra.

Ezt a nagy sírgödröt, ki tudja, milyen szeszélyből, M alakúra ásatták a gyilkosok a katolikus temetőtől a szerb sírkert felé eső területen.

A községi nagy magazinban eleinte furcsa kettős emberkezelés folyt: súlyos emberkínzás, tönkrevetés mellett, mint láttuk, a halottnak vélt fiatal fiú mellé még orvost is beengedtek. Mondják, hogy az elfogott fogatos gazdákat 1-2 napig, reggel lovaik ellátására, bár szigorú ügyelet és visszatérési parancs mellett, hazaengedték.

Azokat, akik harcra vállalkoztak a „fasiszták” ellen s hajlandók voltak belépni a Petőfi brigádba, szabadon engedték, a szervezés helyére, Topolyára irányították. Viszont az állatorvos fiának, Mérő Jenőnek, aki nem akart partizánnak menni, fejszével mind a tíz ujját többől levágták.

A vadőr, Simó Sándor egyik lehetőségre sem volt hajlandó, s mert fegyvertelen volt, alkalmas pillanatban az őriző fegyveres partizán szemét kinyomva szökött meg.

Levélírónk unokatestvére így számol be vakmerő meneküléséről:

„Meztelenre vetkőztetve, párosával, engem apámmal, összedrótózottan kísértek ki a temetőbe, a megásott gödrök elé, háttal a sírnak, hogy ne legyen gondjuk hulláink betuszkolásával. Koromsötét volt, csak a géppisztolyok csövéből észlelhattuk, hogy minden fegyver mögött gyilkolásra kész partizán áll. Sűgom apámnak: kibontom a drótot és megyünk! Apám igenre mozdította kezét, de nyilván nem gondolta át, hogy már nem bizonyulhat olyan robbanékonnyűrgének, mint én. Amikor csuklóm kiszabadult, tudtam, hogy néhány pillanat múlva kiadja a partizánvezető a tűzparancsot. Hirtelen mozdulattal megadtam apámnak a menekülés jelét, s a rám szegezett géppisztolyt félrelökve, jobb ököllel a partizán pofájába vágtam (jó kondícióban voltam), megtántorodva annyira meglepődött, elmulasztotta, hogy jó reflexszel utánam fordítsa fegyverét. A többiek pillanatig nem is fogták fel, mi történt. Én a temetőben jól kiismertem magamat, a gyér üldözö lövöldözés csak sírköveket talált és talán az én késlekedö édesapámat. A tanya felé menekültem, arrafelé, ahol az apósom volt árendás egy sváb gazda birtokán. Ott a kutyák meztelen is megismertek s megkaptam apósom váltógöncét. A tanyáról, nehogy rám találjanak, Moravicára mentem át, ahonnan már biztonságot sejtve, újévkor haza Szivácra.

Csakhamar híre járt megmenekülésemnek és hazajöttömnek. Immár özvegy édesanyám nem tudott titokban tartani.

Két hét múlva, az akkori sziváci főkommunista Branko Bikicskics elfogatott és súlyosan megverték, amiért elszöktem a temetőből. Katonaszökevénynek minősítve bekísértetett Zomborba a katonai parancsnokságra. Ott beismertem, hogy csakugyan katonaszökevény vagyok, hiszen szeptemberben szöktem meg a magyar hadseregből. Erre besoroztak a Jugoszláv hadseregbe. Így lettem önkéntes szerb katona. De álomban még most is menekülök, és azt álmodom, hogy megragadom apám kezét és szétrűgva a két szomszédos partizán között, az apámra irányuló fegyvert is egyetlen rűgással félre lököm, és apám fűrgén velem menekül. Mire felébredek, mindig izzadt a homlokom.”

ADORJÁN: NADRIJÁN, A PÓRUL JÁRT

Adorjánnak szerbül az 1918-as események emlékére a pórul járt nevet adta az akkori névadó közigazgatás.

A hatalomváltás napjaiban két könnyelmű szerb katona egy szép reggelen átruccant Kanizsáról, hogy egy görbe napot szerezzen magának a jó hírű, jómódú Adorjában.

Eszegettek, iszogattak, nyilván hozomra, vagyis ingyen, alighanem pincérnő is akadt, hogy a nők iránti vonzalmukat erőszaktétel nélkül kielégíthessék. Fegyvert csak tekintélyük öregbítésére használtak, levegőbe s a korcsma mennyezetébe lövöldözve.

A két hős garázda híre faluszerte elterjedt, s a korcsmáros nagyon fellélegzett, mikor alkonyattal s kapatosan az alvég felé útnak eredtek, hogy fogatot szereizve Kanizsára hajtassanak. Találtak is hamarost egy lótarató embert, ráijesztettek, mert vonakodott egy kicsit, este lévén s a fizetségben sem bízván, meg félt is, valahol útközben lepuffantják s a lovakkal elhajtanak. Mindennek az ellenkezője fogant meg fejében. A két részeg unszolására befogott azért, az udvaron állt a szekér, az „utasok” fel is szálltak, térdük között tartva puskájukat. Katonaviselt ember, tudta, mi jelent ez, neki is megvolt a jászol alatt a hazamentett puskája. Bátran, de mégis inkább féltében, az istállóajtóból fejbe lötte erőszakoskodó vendégeit. Szomszédaival, volt bajtársaival még akkor az éjszaka sötétjében kivitték a két katonát a Tiszára, s leúszatták őket.

Napokon belül kerestette a szerb katonai parancsnok az ő embereit, s hogy-hogy nem, kiderült az adorzáni alvég cselekedete.

Katonaság jött, s több helyt felgyújtották a falurészt, de megtiltották az oltást. Öten mégis házuk védelmére keltek vizes vödörrel, őket udvarukon agyonlőtték. S ötven férfit elhurcoltak az alvégről.

„A falu alatt negyvenegyben a magyar katonák két dobrovoljácot fogtak el, akik a szerb hadseregből tartottak hazafelé - talán Velebitbe -, s harmadikul egy zsidó orvost. Ott a helyszínen agyon akarták löni őket. Apám figyelmeztette az őrmestert, hogy a dolgot törvényesen kellene elintézni, bíróság előtt. Odajött a magyar tiszt, azt mondta: - Maga mért védi ezeket? Talán maga is zsidó?

Azt a három embert ott kivégezték. Egyéb vér negyvenegyben nem folyt Adorjában.

Ennek a két dobrovoljácnak a rokonai valószínűleg ott voltak negyvennégy novemberre forduló napjaiban.

Úgy harmincadikán iszonyú szerb és magyar kiáltozás hallatszott a Tisza túlszartjáról, Bánátsból: - Csónakot! Át akarunk menni! - Partizánok voltak, de senki nem mozdult, mert lövöldöztek is, csak úgy sziszegtek, sisteregtek fejünk fölött a lövedékek. Még olyan bátor sem akadt, aki átkiáltsa, hogy a halászok minden ladik fenekét kiütötték, éppen az ilyen lehetőségre gondolva.

A mi házunk a főutczára nézett, de kétláncos, hosszú nagy kertünk a Tiszára rúgott. Felettünk süvített el a túlfelől követelődző tüzelés. Ha pedig egy kicsit hátramerészkedtem a kertbe, jól hallottam s szinte láttam a követelődző partizánokat, mert azok voltak. Egy jó óráig üvöltöttek, lövöldöztek, amikor legélénkebben lövöldöztek, érkezett oda két géppuskás kozák, akik nyilván lovaikat féltve valami tüzet szüntess-félét kiáltoztak át, meg valami ízes orosz káromkodást is. Hogy még ekkor sem hagyták abba a »bánátiak«, a kozákok géppuskájukat kertünk végében tüzelőállásba zökkentették, s elkezdték löni a partizánokat, akik erre elcsöndesedtek, aztán megindultak a túlszoldalon Kanizsa felé.

Másnap aztán, immár Kanizsa felől megérkezett a fegyveres partizánszakasz, és nyomban kidobolták, hogy nagyon fontos tudósítás meghallgatására mindenki gyülekezzen a piactéren.

Ott két-háromszázan gyűltünk össze a mondott időre, a tömeget körülzáró partizánokat meglepte, hogy sok asszony és gyermek is odakíváncsiskodott. Szavukból úgy vettem ki, azt tervezték, hogy ott a templom előtt elintézik a férfinépet. De láthatólag elálltak a szándékuktól, s fontoskodva azt hirdették ki, mindenki folytassa szokásos munkáját.

Nem sokkal később a temetőben agyonlőtték a falu bolondját, mert nem tudott szájuk íze szerint felelgetni.

Ezután a templom előtt lövöldözgettek, s többségük elszállingózott házról házra járva.

Hozzánk egy ismerős kanizsai ember, Jurisics Miso nevű jött be, s röviden azt mondta, szinte sügva: - A gazda rejtőzzék el -, erre apám nyomban eltűnt szem elől.

Jött aztán egy másik, ismeretlen partizán, kereste a gazdát. Mondtuk neki, dolgozik a határban, parancs szerint. Akkor leült, rumot kért. Anyám engem átugrasztott a kocsmába, hoztam fél liter rumot, úgy az üvegből húzta meg. Engem is kínált, hiába szabadkoztam, én nem, pláne rumot nem. Addig-addig, hogy egy ujjnyit, pohárkából nekem is innom kellett. Mondta ez a partizán, egyik vezetőjükre valaki rálőtt, megsebesítette bal kezét, ebből még bajunk lesz. A »sebesült« a mi Jurisicsunk volt, kezét fehér zsebkendővel úgy bonyálták, hogy előbb a bolond vérébe mártották.

Tőlünk zsákmány nélkül ment el az idegen partizán, de a góréból, ahová azért én is elbújtam, láttam, hogy a boltost, Laczkó Antalt üzletéből kipenderítik az utcára, a piac felé hajtják már többedmagával, mert más házakból más partizánok terelték a gazdákat a templomtérre.

Jó óra múlva megfigyelhettem, hogy az adorjáni embereket, vagy ötvenet-hatvanat, kettesével felsorakoztatva meneteltették a partizánok Kanizsa felé. Nagyrészt alvégieket, de köztük volt nagybátyám, szerb neve ellenére, Miluticsovics Gyula, s Bakota tanító úr is. Valaki, tán szökést próbálva, nyitni próbált egy kiskaput odatúl, de zárva volt.

A partizánok libasorban a mi oldalunkon haladtak, célra tartott puskával - tizenheten.

Mikor elhaladtak, én a kertünkből kíséreltem meg követni őket. Hamarosan észleltem, nem Kanizsa felé, csak a Tisza partjára jutnak el, és lövések dördültek. Félttem, hogy észrevesznek, a kukoricaszár közt lopakodtam, s végül belevettem magam abba az árokba, amit apám ásott a mezsgyén, hogy a szomszéd fáinak gyökerétől megóvjá a mi területünket.

Lehettem vagy kétszáz méterre a Tiszától, amíg az élénk lövöldözés tartott.

Nem telt bele fél óra, csoportosan jöttek vissza a partizánok, fellelkesülve jó hangosan dicsekedtek, s dicsérték egymást remek találataik miatt.

Éjjel még egyre halkuló segélykiáltások hallatszottak a folyó felől, még éjfél tájban is a folyótól 20 méternyire épült tanyában, de senki nem mert odamenni.

Hajnalban, alig aludtam az éjjel, bátorságot vettem magamnak, kertünk hosszán kimentem a Tiszára. Ruhadarabokat láttam, klumpákat, bekecseket, kucsmát, kalapot, sapkát a tíz méter magas parton. Ott lenéztem a pandalyba, s félíg vízben négy testet láttam. Ruhájáról csak nagybátyámat, Miluticsovics Gyulát ismertem, meg Bakota Antal tanító urat. Akkor ama bizonyos tanyából mezítlábasan odafutott Felhő Márta, és iszonyatos sírásra fakadt, mert megtalálta férje, Lukács kalapját. Apczi Lukácsét, akinek ragasztékneve volt a Felhő.

Gubec Pista bácsi (ez is ragasztéknév) a kukoricásból végignézte, hogyan történt a mészárlás: a parton kettős sorba állították őket, úgy célozták meg a fejüket, azért kellett földre lökniök kalapot, sapkát.

Déltájban nagy asszonycsapat indult elemózsiás garabolyokkal, hogy Kanizsán megkeressék éhező hozzátartozóikat, hiszen oda indult a csapat. Én mondtam meg nekik, oda hiába mennek.

Én még olyan szívszaggató jajveszékelést nem hallottam, mint amikor ezek az asszonyok a vízparton meglelték övéik ruhadarabjait.

Még aznap délután kiemeltük a pandaly (mások szerint padmaly) alól a fennakadt holttesteket. A harmadik Ladóczki Pista bácsi volt, ugyancsak rokon. A negyedik Tandari István jómódú gazdálkodó.

Nem mind a négyen kaptak halálos lövést, vagy hárman ott véreztek el a sekély vízszélen.

Koporsó híján még másnap is ott láttam a temetőben egymás mellé fektetve az öt tetemet, mert a hibás, a falu bolondja is ott volt temetetlen. Bakota Antalnak, aki után öt árva maradt, a koponyája teteje hiányzott. Úgy kellett elhessentenem a sírásó tyúkjait, csipegették a véres agyvelőt.

A partizán alvezér, a mi ismerősünk a templom elől azzal zavarta el Firányi plébánost: - Ha kedves az élete, azonnal tűnjön el! - Firányi tisztelendő úr el is rohant a plébániára, s nagyon elbújt, talán a padláson.

Bicskei János tanítót, aki akkor 32 éves volt, viszont beállították a sorba, mert túlságosan fehérnek találták a kezét. Pedig ő Belgrádban végzett, jól beszélt szerbül, de hiába. Tüdőbeteg volt, megúszta a katonáskodást, bár sokáig úgysem élt volna már.

A legszerencsétlenebb Sándor Lukács volt, aki a magyar katonaságtól lemaradva orosz fogságba esett, de onnan sikerülve megszöknie éppen hazaért, háromesztendei frontszolgálat után - tisztálkodáshoz készült, amikor borotválkozás közben utcára terelték a partizánok.

Sorscsapás, bombázások elől költözött le Apcziékhoz Radák Mihály 65 éves szegedi tanár, de a végzet itt a Tisza partján talált rá.

A közelben csak egy adorjáni akadt fenn valami víz alatti gyökéren: Bácskai István, öt fél év múlva dobta fel a Tisza. Derékszíjáról azonosították.

Az ötvenhat adorjáni áldozat közül egyedül Csanádi Imrét találhatta volna bűnösnek egy valamiféle törvényes felelősségre vonás: ő részt vett a dobrovoljácok s a zsidó orvos agyonlövésében.

Ez a nevezett Jurisics Miso, az alvezér intette Gyula bátyámat is, hogy bújjon el. Miluticsovics Gyula el is bútt, de amikor egy avatatlan partizán a gazdát keresvén szembetalálta magát az udvaron az acsargó házörző kuvasszal s ijedtében le akarta löni, Gyula bátyám ebét védve előbújt.

Később ezt a mi ismerősünket kérdeztük, mi vitte rá, hogy részt vegyen a gyilkos vállalkozásban, azt felelte: - »Ha nem vállalom, velem is végeztek volna.«

Az adorjáni vérengzés partizánparancsnokát, a kanizsai Radakovicsot - ritka eset - a következő évben 56 ártatlan férfi lemészárlása miatt vád alá helyezték, s egyévi, tizenkét havi kényszermunkára ítélték. Egyik véres kezű embere, Knjezevics pedig hat hónapos kényszermunkával úszta meg.

December elején a 18 éven felüli fiataloknak jelentkezni kellett Kanizsán katonai sorozáson a zárda épületében. Onnan, majd Kishegyesen keresztül meneteltünk négyes sorban partizánok fegyveres kíséretében Topolya felé, hogy a Petőfi brigádba iktassuk magunkat a szocialista Jugoszláviáért harcolni.

Kishegyesen egy frissen nősült társunkat utolérte kismenyecske felesége egy kis hazai ennivalóval. Bugyrával odalépett a sorban menetelő férjhez, hogy átadja az elemózsiát, de az éber partizán lelőtte az asszonyt.

Én Topolyáról megszöktem, nem akartam a Petőfi brigádban meghalni. Már december végén átléptem magyar területre.”

Egy másik adorjáni emlékező elmondja, hogy a magas Tisza-part, a „pandaly” már egészen más, mint „akkor” volt, mert a vízmosás ellen követ hordtak a part alá.

Úgy tudja, hogy nem mindenki kapott a kivégzésre sorba állítottak közül halálos sebet. Sőt, lehetett olyan, aki menekülésképp sértetlenül a vízbe vetette magát. A partizánok leugráltak a kikötött és félig vízbe fült ladikokra, és onnan lövöldözték az úszni próbálókat.

Hogy hány adorjánit lőttek a Tiszába, azt hirtelenében senki nem számolta össze.

Adatokkal csak az akkori oromhegyesi (Tresnjeváci) postás szolgált: hallotta, amint egy ottani partizán telefonon az adorjáni postán beszélő partizánnak azt mondta: - A madarakat a Tiszára küldtük. - Az oromhegyesi megkérdezte: - Hány madár volt? - Voltak vagy ötvenen - felelt az adorjáni telefonáló.

No de volt ennek 1941-ben egy kis előzménye. Március végén vagy április elején egy szerb monitor kötött ki a Tiszán Adorján mellett. Egy szerb folyamőr tiszt bejárt a faluba iszogatni, barátkozni. Az emberek tudták, nemsokára jön a magyar bevonulás. Ezt a barátságos folyamórt elhívták vendégségbe, leittatták, és órákig, talán napokig fogva tartották. A monitor azonban parancsot kapott a visszahajózásra. A vendéglátók a hajó távozása után szabadon engedték a kijózanodó szerb tiszte, aki kétségbeesetten gyalog indult a parton a távozó monitor után. A szerb partizánok ezt a büntényt is emlegették állítólag.

Úgy tudják, hogy az adorjáni tanító, mikor látta, hogy agyon akarják löni őt is, térdre esve könyörgött, hogy hat gyermeket kell felnevelnie, kíméljék meg az életét. De nem szánták meg, mintha azt is mondták volna neki: - Legalább nem szaporítod a magyarokat!

Adorjában a következő 56 embert végezték ki a Tisza-parton:

1. Apczi Lukács, 33	14. Horváth Gyula, 40	27. Pásztor János, 32
2. Bakota Antal, 44	15. Kis Orbán, 25	28. Pásztor József, 34
3. Bánszki Miklós, 38	16. Kocsis János, 63	29. Pörzsölt József, 33
4. Bicskei János, 32	17. Kovács Ferenc, 27	30. Radák Mihály, 69
5. Bicskei József, 41	18. Körmöczy Gyula, 23	31. Hemete József, 38
6. Bicskei József, 19	19. Körmöczy Simon, 40	32. Rózsa Ferenc, 24
7. Bicskei István, 38	20. Laczkó Antal, 24	33. Sarnyai István, 44
8. Bognár Sándor, 36	21. Ladóczki István, 62	34. Sándor István, 42
9. Borsós István, 22	22. Lengyel Pál, 37	35. Sándor Géza, 35
10. Borsos József, 22	23. Magda Péter, 37	36. Sándor Lukács, 24
11. Dukai Lajos, 38	24. Miluticsovics Gyula	37. Sétai János, 61
12. Dukai Lukács, 45	25. Nagy János, 37	38. Sindeles István, 30
13. Gandis Vilmos, 30	26. Németh János, 18	39. Szabó Ferenc, 44

40. Szabados Pál, 34	46. Vajda István, 66	52. Filiszter Kelemen, 39
41. Szecsei Jakab, 39	47. Vajda Jakab, 42	53. Kocsis Zoltán, 38
42. Szecsei Lukács, 56	48. Varga Károly, 31	54. Balassa István, 27
43. Sziveri Ferenc, 19	49. Vajda Miklós, 23	55. Csanádi Imre, 32
44. Takács Pál, 36	50. Vörös Ferenc, 36	56. Gazdag Albert, 50
45. Tandari István, 46	51. Zöldi Ferenc, 29	

KANIZSA

„Amikor a magyarok bevonultak, a Bagi gyerekek meg Barta Lajos a városházán vagy tizenkét szerb foglyot agyusztált. Knázsávity Bátót úgy összeverték, olyan nagyra dagadt a feje, hogy alig ismertem rá.

De nem halt meg a kezük közt, így aztán módja lett a bosszúra 44-ben, hogy Kanizsán 300 magyart a másvilágra küldjenek.

Hogy végeztek ki a harcokban s agyonlőttek szerbeket 41-ben, lehet, én egyről tudok, akit a városházán elintéztek, a sánta szerb szabórol, aki eszelősen azt kiabálta, a magyarok húsból akarok paprikást enni. Ám lehet, hogy ezt nem kivégezni kellett volna, hanem a bolondokházába vinni. Igaz, hogy az 1944-es partizánok némelyikével is így kellett volna tenni.

Kanizsán 44. október 7-én vonultak be az orosz csapatok, átkelve a Tiszán. Harc nem volt, nem volt öldöklés, de minden nőt megerőszakoltak, pedig szerbül legtöbbször tudtak velük beszélni. Velük jöttek Bánátból a partizán hóhérok, vezetőik Niklo Radovics, Szvetozár Knezevics Bacsá. Kidobolták, ha oroszoknak, szerbnek halálos bántódása esik, egyért száz magyar fog halállal lakolni. S mit ad isten, pár nap múlva a Mányi Pál kocsmájában egy szerbet lelőttek. Szerencsére, mielőtt meghalt volna, bevallotta, hogy őt Tatics Dusan lőtte le.

Október végén, novemberben fogdosták össze, valamilyen névsorok alapján az embereket, aki tehette, átszökött Szegedre. Mi hetekig nem aludtunk. Én a konyhában az ablakhoz tettem az ágyat, az ablakon egy kis rést hagyva, ha jönnek, kiugorhassak és uzsgyi Martonosra, vagy még tovább. Akit begyűjtöttek, a városháza börtönébe csuktak s különböző ürügyekkel összeverték, megkínóztak. Például: voltál-e levante? Voltam, persze. Bokszerütés, állra. Hiszen te is voltál levante szerb létedre! Erre még erősebb ütések, rugdosások.

Az elfogottak zömét a városháza pincéjében agyonverték. A hullákat éjjelente szekéren szállították a Szigetre. Ahol napokig temetetlenül heverték, mésszel leöntve. Majd a partizánok néhány embert, persze magyart, kitereltek árkot, gödröt ásni, hullákat becipelni, majd úgyahogy, elhantolni. Végül őket is néhányukat lelőtték.”

Hogy milyen munkát végezhetek ezek a szerencsétlenek, arra jellemző, hogy még 75-ben is oszló emberi testrészeket kapartak ki ott a park mellett a kóbor kutyák.

Akit nem vertek agyon a pincében, a városházából az elfogottak egy részét a Tiszára vezető ösvény mellett, más részüket pedig a Tiszába lőtték, illetve a Tisza és a töltés közötti szakaszon lőtték agyon és földelték el. Ezen a területen két tömegsír van, a földdel egyenlővé téve. A hozzátartozók később mindkettőre egy-egy keresztet is helyeztek, de ezeket hamarosan eltávolították az illetékesek. Az egyik tömegsír az út mellett, a másik pedig a Tisza-parton a strand közelében, délre, talán 150-200 méternyire, a töltés és a Tisza között. A magyarok még ma sem merik kezdeményezni a gazzal, bokrokkal benőtt sírok feltárását és a tisztességes újratemetést.

A gyilkosok többsége olyan szerb volt, aki 41 előtt Kanizsán lakott.

Az említetteken kívül ott öldökölt Oluski Alexander, becenevén Sácó, Ugranov Dusán, beceneve Duskó. Emennek a felesége volt Kardevan Dragice, aki az OZNA főnökének titkárnője volt.

Ők, a helybeliek voltak azok, akik a fiatalabb évjáratú foglyoktól is, mint másutt is, megkérdezték, ki akar a Petőfi brigádba belépni. Amikor mentendő életük valamennyien igent mondtak, ezek, a mi ismerőseink, a kanizsaiak nagyobb kedvvel verték agyon őket.

Nem mond ellent a Duskótól származó gesztus és megjegyzés, mellyel a háromszázadik hulla láttán tiltakozott volna „Eltársak, hagyjuk abba, ha megölünk minden magyart, ki fog nekünk dolgozni!”

A kivégzésre szántaknál nem sokat számított az osztályharcos, pártos szempont, inkább az volt a mérték, ki számított jó magyarnak.

Az első napokban még némi megtévesztő emberiességi szempontok is érvényesültek. A foglyokhoz tartozó asszonyok, nők (anyák, feleségek, testvérek) hordták övéiknek az élelmet. Ezt a pribékek közvetítették a raboknak. Tehát közvetlen találkozás nem eshetett. Méltánylásra számot nem tartó betyárbecsületként megemlíthetjük, hogy a kivégzettek, agyonverték számára hozott étket utóbb visszautasították azzal a megjegyzéssel, hogy az illetőt távolabbra szállították.

A harmadik kivégzési hullám, amely az eddigieknél kevesebb áldozatot, „mindössze” 22 halottat jelentett, november 22-ére esett, amikor valamiféle jugoszláv ünnepnapot ülték. Duskóék jó és vicces ötletnek tartották, hogy a „szép” dátumhoz igazodva kerek annyi magyart végezzenek ki, ahány napot a hónap ünnepi 22-e kíván.

Egyedül Dobó Antal (Toni), akkor már pártember, mert tiltakozni a jó tréfa hallatán. Majd amikor nem tudta megakadályozni a tervezett „ünneplést”, egy markos legényt magához véve maga temette el ellenségnek minősült magyar társait. Nehogy az erdőőr disznai kikezdjék ártatlan tetemüket, amint azt az előbbi hullaszállítmányokkal megtették.

Az adorjáni partizán vádlottakkal egyidejűleg elítélték Sácó Oluskit is, mintegy sokallva a háromszáznyi magyar apasztást. Őt állítólag halálra ítélték, de az ítélet végrehajtásáról senki sem tud.

Említést érdemel Ugranov Dusán sorsa: ő 44 óta állandó lelki-furdalásban élt, idegileg össze-roppant, ágyban fekvő beteg lett, rettegésben fetrengve azt kiáltozta: „Segítség! Mentsetek meg! Jönnék a magyarok, és végeznek velem!”

Üldözéses delíriumban 1970-ben, teljesen elborult elmével halt meg.

Az az OZNA-tiszt, aki 1946-ban egy hatvan tetemet tartalmazó tömegsírt exhumált, föbe lőtte magát megrendülésében s a reá háruló utólagos felelősség súlyától.

A főbb gyilkosok már az első, formális perek idején más vidékre költöztek.

A napjainkban napfényre kerülő sajtóközlemények hatására a kisebbrendű gyilkosok mostanában húzódnak dél felé, miközben a kanizsai állami pozíciókat Szerbiából érkező „megbízható” nem magyar személyek foglalják el, szállják meg a megbékélés jegyében.

A meggyilkolt, százakra menő magyarok névsorát Kanizsán még nem sikerült összeállítani.

ÓBECSE - VERONIKA-KENDŐVEL

Ha az óbecsei magyarok maradványait arról faggatjuk, mi történt náluk 1944 októberében, novemberében, majd mindenki az apátplébános szörnyű megkínzására és elpusztítására emlékezik leginkább, s csak azután a többi magyarok meghurcolásáról és saját hozzátartozóik eltűnéséről és nyilvánvaló agyonveretéséről.

Az összegyűjtött és megsemmisített magyarok számát 600-ra becsülik az emlékezők, névsorukat éppen sokaságuk miatt máig sem tudták összeállítani.

A gyilkosságok kegyetlensége közvetlen, személyes bosszúállásra mutat, noha a tetteseknek áldozatukkal legtöbbször közvetlen kapcsolatuk, ismeretségük nem is volt.

A magyar honvédség 1941-es bevonulásakor hét becsei szerb lakos esett áldozatul. Ezek egyike-másika akkor lelte halálát, amikor Ragacs fakereskedő padlásán a felhatoló vizsgálódó csendőrt egy bujkáló, tán lövöldöző vagy tüzelni készülő szerb fegyveres homlokra lőtte. Lakolnia kellett, a ház többi felelőseivel együtt.

A kémelhárítók negyven személyt vettek őrizetbe, köztük azt a három mérnököt, akiknél rádió adó-vevőt találtak. A 42-es „razzia” idején ma már nehezen visszaidézhető módon 206 becsei szerb fizetett az életével. (1946-os jugoszláv adat.) Ezek egy része elképzelhető módon szerb nemzeti érzései miatt. Csurog és Zsablya mellett Becsét kevésszer emlegették - akkor.

A bosszúállás a szembeszegülést nem tanúsító magyar lakosság körében „egy szerb halottért két magyart ölünk” jelszóval folyt 1944-ben.

Az emberpusztítás helye a Centrál kávéház, illetve nagyszálló emeletes épülete volt. Aki ide bekerült, azt többé nem látták. Még decemberben is folyt az öldöklés. Akit addig nem irtottak ki a Centrálban, azt átvitték a zeneiskola pincéjébe, azoktól sem jött többé életjel.

A tanyákról is gyűjtötték a magyarokat, sok férfit a helyszínen, a tanyák körül lőttek agyon.

Nagyon eltérő vélemények maradtak a halottak számát illetően. A legkevesebbet az mondja, aki száznál több eltűntről beszél. Mások háromszáz fölötti számot emlegetnek, de öt-, sőt hatszáz pusztulást is valószínűnek tartanak.

Magyarnak lenni magában is bűnnek számított, de aki valaha is kommunistaellenes kijelentést tett vagy a szerbekről rossz szót ejtett, az már háborús bűnösnek minősült. S az ilyesmiért halál járt.

Petrányi Ferenc apátplébánost október 9-én vitték el a plébániáról, mégpedig fiatal partizánlányok, akik a Centrál felé menet is már ütlegelték a hatvanöt éves, reverendás embert. Odabent szerbellenes vallomást akartak kicsikarni belőle, de őbenne a gyűlöletnek szikrája sem volt. Arcát és teste minden részét verték, állkapcsát összezúzták. Leginkább egy Zombor környéki, Zorka nevű partizánnő kegyetlenkedett vele. Lemeztelenítve deszkára kötözték, és hasára, mellére, nemi szervére az asztalról ugrálva, szöges bakancsos lábbal valósággal kitaposták belső szerveit. Amikor belehalt sérüléseibe, október 14-én kidobták az emeleti ablakból a keramitos udvarra, hogy öngyilkoságnak nevezhessék a halál okát. (De hát ugyan mi szükségük lehetett akkor maguk ilyenféle igazolására? Ez már az utókor logikái túlzása.)

Mondják, az egyik partizánnőt holtáig kínozták tettük emléke, idegbeteg lett, s lázálmaiban végig a papot emlegette.

Akik hisznek az isteni erkölcsi igazságszolgáltatásban, azok úgy tudják, hogy a másik négy partizánlány, de különösen az a Zorka nevű, mind igen szerencsétlenül végezte.

Az apátplébános unokahúga, kinek mérnök férje a magyar hadseregben katonáskodott, kétéves kislányával és édesanyjával, az apátplébános húgával az ötszobás plébánián laktak azidőt. Ő, az unokahúg, aki akkor 38 éves volt, így emlékezik vissza az eseményekre:

„Nagybátyám, Petrányi Ferenc, mintha érezte volna a közeli veszélyt, akkor éjjel papi öltözetben íróasztalánál dolgozott. Már este közeli halálát érezte. Hajnali fél négykor jöttek érte. A kisfiú, akit rajongásig szeretett, még aludt, nem engedték a partizánok, hogy homlokcsókkal elbúcsúzzék tőle.

Többé nem láttuk. Híre jött, hogy vagy a városházán, vagy a Centrálban tartják fogva. Megérdeklődtünk, lehet-e neki élelmet küldeni. Másnap egy kosárkában ebédet küldtünk neki a cselédlánnyal. Én egy fehér zsebkendőt tettem a tányér alá. A lány a Centrál előtt megvárta a kiürült ételes kosarat. Benne volt a zsebkendő, de csupa vér volt. Még azt gondoltuk, amint megesett vele, eleredt az orra vére.

A következő nap is küldtünk ebédet. Akkor a tányérok alá egy nagy fehér asztalkendőt tettem. Amikor visszaérkezett a kosár, a fehér kendőn egy meggyötört, véres emberi arc lenyomata volt. Valóságos Veronika-kendő.

Aztán már nem is igen vihettünk, küldhettünk ebédet a nagybátyámnak. Hozták a hírt, kiugrott az emeleti ablakból és szörnyethalt, küldjünk koporsót a temetkezési vállalat emberével. Megtettük, de minket nem engedtek oda. Azt megengedték, hogy a temetőbe kikísérjük a halottaskocsit, rajta a lezárt koporsóval, mert halottunkat nem láthattuk.

A templom előtt a kocsit megállítottuk egy rövid fohászra.

Anyám nem jött, csak én és a cselédlány, meg egy géppisztolyos partizán, a kocsison kívül.

A becsei hívek segítségével anyám, aki jugoszláv állampolgár lévén ott maradhatott, egy szép márvány síremléket állított nagybátyám sírjára, megható verset is vésetett a márványba. A vers szövegére anyám emlékeznék, ha még élne. De már nem olvasható, mert vagy egy évtizede az egész feliratot leverték a sírkőről.

Engem a temetés után fiacskámmal együtt elhurcoltak a selyemgyárba, ott napokat éhezünk a gubós kosarakon. Aztán Kelebián keresztül nyitott szenesvagonban kizsuppoltak egy szál ruhában.

A közeli telep faluból származó székely gyermekekkel utaztunk. Nem tudták, mi történt szüleikkel.”

SZEPTEMBERI FEHÉR KEZŰ KORAI PARTIZÁNOK

„Édesapámat 1944. szeptember 16-án, vasárnap behívták magyar katonának Becséről, édesanyám a 17 éves Károly és a 8 éves Gyula fiával egyedül maradt egy bérelt tanyán, amely a Határjárásnak nevezett részben, nem messze a Bogdán-tanyához volt. Azon a tanyán már hosszabb ideje bérlőként laktak, nagyon jó viszonyban voltak a tulajdonossal, bizonyos Cseszákcal. Cseszák tisztviselőként dolgozott, és állását a magyarok bejövetelekor kapta. Háza a Zöldfás utcán volt, közel a piac bejáratához. Feleségétől elvált és a fiával élt. Nagyon jó embernek tartotta mindenki Becsén.

Édesapám, Kovács József (1900) bevonulásakor fogadott egy házaspárt azzal a céllal, hogy segítsenek anyámnak a szénát összeszedni. Ezek az istállóban aludtak. Szeptember 18-án este

nyolc óra volt, éppen elaludtak, amikor anyámék azt észlelték, hogy valaki nagyon veri az ajtót. Nagyon megijedtek, azt hitték, hogy az istállóban levő házaspár akar betörni a lakásba. Anyám a kisebb fiút, aki alva maradt, felvette az ágyból, és a karjában vitte. A nagyobb fiú ment elől, keresztülmentek a másik szobán is, és ott kiugrott az ablakon, de azonnal visszafordult és azt mondta: - anya, erre nagyon sokan vannak. Ebben a pillanatban egy golyó szíven találta, és azonnal meghalt, Anyámra ötöt lőttek, hármat a karján lévő fiú felfogott, egy golyó a füle, egy meg a szeme előtt ment el. Ekkor abbahagyták a lövöldözéseket, és odajöttek anyámhoz és azt kérdezték, hol van a Cseszák. Anyám azt felelte, hogy az bent van a városban. - Mi azt keressük - volt a válasz. Anyám azt mondta, itt mi lakunk. Különben az udvaron kint állt a kocs, és azon - az akkori szokásoknak megfelelően - kocsitábla lógott, amelyen apám neve egyértelműen leolvasható volt.

A jelenlevők voltak vagy százan, valamennyien felfegyverezve, és anyám elmondása szerint valamennyiüknek finom úri keze volt, ami azt jelenti, hogy nem parasztok vagy munkások, hanem irodai dolgozók, értelmiségiek voltak, fiatal- és középkorúak. Nemzetiségüket illetően szerbek voltak, de volt köztük egy magyar nő is, aki megkérdezte anyámtól, hogy

- Tudja-e, mi kik vagyunk? - Anyám azt válaszolta, hogy - Nem.

- Mi vagyunk a felszabadítók, majd két hét múlva bejönnek az oroszok, és akkor felszabadítjuk Becsét.

- Nem bánom én, csak a fiaimat vigyék be - és a földön fekvő halott fiait nézte.

- Oda nem lehet - mutattak a házra, ahonnan kijöttek.

- Akkor vigyék be oda - és anyám a nyári konyhára mutatott.

A nyári konyhába bevitték a holttesteket. Közben valahányan bementek a lakásba és mindenkiket elvittek, a függönyöket letépték, a ruhákat, ágyneműket bekötötték az ágylepedőbe és ágyterítőbe (pár napra rá egy ilyen batyut megtalálták a közeli kukoricásban, abban főleg ágynemű volt). Anyámnak nem maradt ruhája, amiben elmehetett volna a temetésre, az anyjától kapott egyet. A fiúknak otthon Becsén, az apai nagyszüleimnél állt az ünneplőruhájuk, és így abban temették el őket. Egy darabig még ott voltak és anyámnak megmondták, hogy a lakásba reggelig nem szabad bemenni (ő nem is vette észre, hogy közben kirabolták), majd elindultak be a kukoricásba egy másik tanya felé. Különben hozzánk úgy kerültek, hogy egy másik tanyán megkérdeztek egy nőt, hogy hol lakik a Cseszák, mert valóban ott három Cseszák-tanya is volt. Mi voltunk az elsők, ahová bementek, ez este még egy Cseszák-tanyára bementek, és ott annak a Cseszáknak levágták a nemi szervét, aki ott meg is halt. Egy személyt túszul vittek magukkal (a nevét nem tudom), és ő mesélte el a következőket: (Később a kukoricásban egy nagy tök levele alá bújt és így megmenekült.) Aki lőtt a bátyáimra, nagyon bánta tettét, ezt mondta: »Miért öltem én meg őket, hiszen az apjukat és nagyapjukat nagyon jól ismerem.« Egy másik partizántársa a következőképpen vigasztalta: »Ne sajnáld, két magyarral kevesebb van.« A gyilkos - már elfelejtettem a nevét - valóban egy jó sarok távolságra lakott a nagyszüleim házától, később mi is ott laktunk. A Tito marsall utcában, az artézi kúttól haladva a központ felé, a saroktól számított (jobbaldalt) valamelyik ház. A kis vásárossal szemben valahol. Később magyar nőt vett feleségül, egyik alkalommal, amikor berúgott a kocsmában, szintén megbánó kijelentést tett, valami ilyesmit mondott: »mindenki, akit megöltünk, megérdemelte, csak azt a két fiút nem kellett volna«. A kocsmárosnő mesélte ezt apámnak. Magam is tudtam, hogy ott lakik a közelünkben, de őt nem ismertem, mert Újvidéken dolgozott a bíróságon és keveset volt Becsén, de a feleségét igen, az mindig nézett ki az ablakon. Egyszer, úgy az 1960-as évek közepén, mikor egyik este a nővéremmel az artézi kútra mentünk vízért, odajött hozzánk egy ember. Szerbül beszélt, és

nagyon meg volt hatódva. Azt kérdezte, kinek a gyerekei vagyunk és hány évesek vagyunk. A nővérem akkor egyetemista volt már (ő beszélt vele), én meg középiskolás. A korunkon is nagyon meglepődött, és végig nagyon halkán és meghatódottan beszélt. Azt mondta, hogy »nagyon nagyok vagytok«, és még azt, hogy a nővérem keresse fel őt Újvidéken a munkahelyén, majd ő szerez neki ösztöndíjat. Persze nem kerestük.

Visszatérve a gyilkosság napjára - 1944. szeptember 18-ára -, anya ott egyedül maradt a tanyán, később átjött egy szomszédember hozzá, és ott maradt vele reggelig. A tragikus hír gyorsan terjedt, már korán reggel kijött a Cseszák, nagyon sírt, azt mondogatta, hogy »nagyon jó gyerekek voltak«, még aznap, talán még onnan a tanyáról elindult Magyarországra. Ott is halt meg, a fia Becsén halt meg 7-8 éve.

Apámat csak Vertászig vitték. Ott 18-án neki és még egy embernek azt mondták, hogy ők ketten menjenek haza, nekik nem kell a harctérre vonulniuk. Mindjárt nagyon rossz érzése támadt, vajon miért nem kell neki bevonulnia? A másik társának felrobbantották a házát, és mindenkije odaveszett. Vertászról apám vonattal jött Becsére. A vonaton hallotta, hogy a mellette ülők arról beszélgetnek sugdolózva, hogy Becsén az este ismét lelőttek két fiút. Gyerekek voltak. Ahogy tovább beszélgettek, ismerős lett neki a környezet és minden. Megkérdezte, kiről van szó (talán név szerint), és mondták, kiről, meg azt is, hogy az apósa és az anyósa ott van a vonaton a szomszédos kocsiban, menjen át hozzájuk. Anyai nagyszüleim szenttamási lakosok voltak és ott szálltak fel a vonatra. Valóban átment apám hozzájuk, és azok is megerősítették a hírt. Apám, amikor megérkeztek Becsére, mindjárt elment koporsókért, és koporsókkal ment ki a tanyára. A temetés alkalmával szirénáztak, és gyorsan el kellett bújni a gyászolóknak. Mindenki futott, amerre tudott. Anyám nem tudott sehova menni, elájult, és ott maradt a sírnál.

Kovács Károly és Gyula Becsén a belvárosi temetőben vannak eltemetve, nem messze a kápolnától. Ha a kápolnával szemben állunk, akkor attól jobbra és egy irányban a kápolna épületével.

A történetet lejegyezte Kovács Teréz, aki 1986-tól Magyarországon él. Születtem 1949-ben.

Bármilyen akcióra, amely az ártatlanul kivégzett magyaroknak emléket állít, kérem, keressenek meg, szívesen segítek.”

SZENTFÜLÖPRŐL A GÁKOVAI TÁBORBA

Nem lehetne teljes gyűjteményünk, ha nem kerülne bele a bácskai ártatlan svábok jajszava, ha csupán egy-két községre leszűkítve is. Különösen nem tekinthetünk el a következő megrendítő vallomástól.

„Ha ír a jugoszláviai vérengzésekről, az egyiknek én is majdnem áldozata lettem. Ez a vérengzés ugyan nem magyarokat érintett, hanem svábokat, de úgy gondolom, az ő sorsuk is hozzátartozik Bácska »felszabadításának« reális képéhez. Lehet, hogy Ön tud is már erről, de én még az azóta eltelt negyvenhat év alatt nem találkoztam olyan emberrel, aki hallott volna ezekről a szörnyűségekről, sőt, volt rá eset, hogy akinek elmondtam, az vagy túlzásnak tartotta, vagy nem hitte el. Férjemet még az ötvenes években többször behívták katonai szolgálatra. Ilyenkor az akkori szokás szerint szokták faggatni a rokonsága felől, így az én rokonságomról, szüleimről is. Az uram egyszer elmonda a történetünket, és annak ellenére, hogy a Tito-rendszerrel »pártunk és kormányunk« nem volt már éppen szívélyes viszonyban,

gorombán leszidták, hogy ilyeneket ne mondjon, ez hazugság, rágalom, ilyeneket a jugoszláv elvtársak soha nem csináltak. Ezért írom meg Önnek falunk és családunk történetét 1944 őszétől 1946 tavaszáig.

A mi családunk Bácskában a Hódsági járásban, egy 5000 lélekszámú faluban lakott, Szentfülöpön. A szerb uralom alatt Filipovónak hívták, jelenleg pedig Grasacnak. Szentfülöp régi Árpád-kori magyar település volt valaha, de a törökök a környékével együtt teljesen kiirtották. Mária Terézia németekkel, főleg bajorokkal telepítette be a környékét. Gyermekkoromban tudomásom szerint csak németajkúak laktak.

1944 őszére a faluból már elmenekültek azok a családok, akik jobban féltek, vagy valamivel kompromittáltak magukat, netán volksbundisták voltak.

Én úgy emlékszem, hogy az újbóli szerb uralom (vagyis a felszabadulás) 1944. november 25-én kezdődött. Kihírdették, hogy minden 18-60 éves korú férfi köteles a templomtéren megjelenni. A házakat fegyveres emberek át is vizsgálták, és akik el próbáltak bújni, azokat elvonszolták. Délután nagy lövöldözés és kiabálás közepette az utcáról az embereket a házakba zavarták, és megtiltották, hogy az ablakon át nézelődjenek. Mi azért a házból a zsáruk mögül annyit azért láttunk, hogy sok fegyveres kíséretében a felnőtt férfinép megy kifelé a faluból. Közöttük még édesapámat is és több rokonomat. Utoljára láttuk őket. De ezt akkor még nem tudtuk. Aztán hetekig nem kaptunk róluk hírt, de mindenki valami igen rosszat sejtett. Elterjedt az a hír is, hogy valami munkára vitték őket. Egy parasztszekér vitt is utánuk egy rakás ást, csákányt meg lapátot. Beszélték azt is, hogy bevagonírozták őket, és elvitték az egész csoportot a Szovjetunióba. Közben kiderült, hogy a templomnál némi osztályozás is történt. Ismertem egy fiatalembert, aki az elhurcoltak közt volt, de őt közben, valamikor elengedték, mert szerb neve volt. Úgy emlékszem, hogy Jurisicsnak hívták. Beszéltem is vele, de arról nem tudott semmit sem mondani, hogy mi lett a többiek sorsa. Az volt az érzésem, hogy tud ő többet is, csak nem mer beszélni. Nem hajtották el a falu plébánosát sem.

Aztán mindig többet beszéltek arról, hogy a réten a férfiakkal egy nagy gödröt ásattak, és halomra gyilkolták őket. A színhelytől nem túlságosan messze volt egy tanya, és az ottlakók egész éjjel fegyverropogást és jajgatást hallottak. Azt csak évekkel később tudtam meg, hogy akadt egy ember, akinek a sötétben sikerült megszöknie, aki közről látta az öldöklést. Elmondta, hogy főleg géppisztollyal, kisebb részben szuronnyal és dorongokkal végeztek a szerencsétlenekkel. Hogy mennyi embert gyilkoltak akkor meg, azt sokáig nem is tudtuk. Nyugat-Németországban bizonyos társadalmi szervek foglalkoztak aztán az ügyel, főleg egy csoport, amelynek a hivatalos nevét nem tudom, de a Szentfülöpi Túlélők Baráti Körének lehetne nevezni. Ők találkozókat is szerveznek, nyomtatványokat is adnak ki. Az ő megállapításuk szerint akkor éjjel ott 212 férfit öltek meg.

A mészárlás helyszínét szigorúan őrizték fegyveresekkel. A falu népe még csak a közelébe sem mehetett. De ezzel még nem volt vége a szentfülöpiek kálváriájának. A következő hetekben gyakorlatilag minden házhoz szerb családokat telepítettek be, akiket az őslakóknak élelmezniük is kellett. Valahonnan messziről, a hegyekből hozták őket.

A következő év (1945) tavaszán, pontosan nagyszombat napján, amikor már tehát csak öregemberek, asszonyok és gyermekek maradtak a lakosságból, kihírdették, hogy minden sváb csomagoljon, majd összeterezték a lakosságot, és elindult a menet az állomás felé. Az állomás mellett éjszakáztak. Másnap a sorakozó után az volt az első, hogy a csomagokat letették, és mindenkitől mindent, de mindent elszedtek. Különösen arra ügyeltek, hogy nyaklánc, gyűrű vagy bármi ékszer ne maradjon náluk. Azt mondták, hogy ha valaki nem tudja lehúzni a gyűrűjét, annak levágják az ujját. Aztán igen embertelen körülmények között bevagonírozták

és vonaton elvitték őket Gákovára. Ott már sok ezer sváb volt pajtákban, csűrökben, részben kiürített lakásokban hihetetlen zsúfoltságban és erős fegyveres őrizet alatt. Én akkor éppen még nem kerültem oda (csak édesanyám és 11 éves húgom), mert engemet már előbb többedmagammal elvittek mezőgazdasági munkára, bár én is csak 14 éves voltam, természetesen itt is fegyveresek vigyáztak ránk. Társaimmal mi eleinte kukoricát törtünk. Igen hideg volt. Ezt a munkát az ősszel nem végezték el. Csak több hét után kerültem én is a gákovai táborba.

Úgy tudtuk, hogy Gákován kb. 15-20 ezren voltunk. Szalmán feküdtünk, de csak oldalfekvésben lehetett eleinte feküdni. Később a sűrűség csökkent, mert mindig többen haltak meg. Az ételmezés is igen gyenge volt, és volt időszak, amikor egyáltalán nem volt ételmezés. Sokan éhen haltak, sokan megfagytak, mert fűtés nemigen volt, és a ruházat sem volt megfelelő. De úgy emlékszem, hogy legtöbben betegségben haltak meg. Mondták, hogy ez tifusz. Utólagos ismeretem szerint kiütéses tifusz lehetett. Majdnem mindenki megbetegedett.

A bánásmód is igen kegyetlen volt. Hogy hatalmukat állandóan éreztessék, és hogy állandóan rettegésben éljünk, időnként elrettentő példát mutattak. Egy család meg akart szökni, de elfogták őket. Egy táblát vitettek velük körbe a táborban ezen felírással: Mindenki így jár, aki szökni próbál! Megásatták velük a saját sírjukat, aztán belődözték őket a gödörbe a tábor szeme láttára és tanulságára. Gyakoriak voltak a verések is. Engem és a húgomat ugyan nem vertek meg, de édesanyámat egyszer nagyon megverték, mikor őt a felnőttek egy csoportjával kivitték almaszedésre, és ő pár almát el akart dugni nekünk, a gyermekei részére, de ezt észrevették.

Közben mindig több lett a halott. A halottakat eleinte külön temették, sőt a legelsőknél még koporsókat is csináltak, de később már közös gödörbe dobálták be a halottakat.

Édesanyám 1946. január 4-én meghalt. Húgom akkor magas lázzal többnyire eszméletlenül feküdt, de én sem tudtam kimenni a temetésére, mert én is igen beteg voltam, nem tudtam lábra állni. De az ablakból láttam, amint vitték ki a temetőbe. Azon a napon is több halottat temettek a közös sírba.

1946 tavaszán aztán a tábor őrzése nem volt már olyan szigorú, mint annakelőtte. Sikeres szökésekről is hallottunk már. Az emberek természetesen Magyarország felé szöktek. Gákovától a magyar határ csak 8-10 kilométerre van. Az egyik fiatalember, akinek sikerült a táborból és a magyar határon átmennie, találkozott Kalocsán az egyik ott élő nagybátyámmal. Nagybátyám így megtudta, hogy húgom és én még élünk. Rábeszélte ezt a fiatalembert, hogy szökjön vissza a táborba, és segítse ki valahogyan az ő két unokahúgát. Ez a derék fiú ezt meg is tette. Egy kora tavaszi éjjelen sikerült is vele a táborból kijutnunk és a szántóföldeken át Magyarországra érnünk. Hideg volt, de erős köd is. A közvetlen veszélyt az okozta, hogy én nagyon köhögtem, és féltő volt, hogy észrevesznek, azonkívül hogy a járáshoz alig volt erőnk. Nagybátyám a határnál lovas kocsival várt, így Kalocsáig az út már simán ment.

Magyarországon csodálkozva láttuk, hogy majdnem rendesen megy az élet. Az iskolások iskolába járnak, a parasztok elkezdték a tavaszi munkákat, sőt az egyik rokonunknál éppen lakodalomra készülődtek, és nem is tudják, hogy pár kilométerre délre tízesével dobálják a hullákat a gödörbe.

Az 1944. XI. 25-i méészárlásban meghalt édesapám és négy nagybátyám. A gákovai táborban meghalt édesanyám, két nagyszülőm, egy nagynéném, egy unokatestvérem és ennek három kisgyereke. És ezek csak a szűkebb rokonságomból. Úgy gondolom, hogy Gákován összesen 10-15 ezer ember halhatott meg.

Azok a szerb hazafiak (vagy hősök), mert gondolom, hogy így titulálják őket, akik elrendelték vagy közvetlenül csinálták is ezeket a borzalmakat, ha még élnek, akkor kiemelt nyugdíjat élveznek és csörömpöl a sok kitüntetés a mellükön.

Hallottam, hogy megjelent egy könyv Németországban, Wendelin Gruber: In den Fängen des roten Drachen (Miriam Verlag, München). Én még nem olvastam, de tudom, hogy a szerző sokkal többet és precízebben ír ezekről a dolgokról. Ő sokat nyomozott, sok embert meghallgatott, és sok időt szentelt a könyv megírásának. Én csak a saját emlékeimből írtam, amit írtam.

Hogy szökésünk után még meddig működött a gákovai megsemmisítő tábor, azt nem tudom. Mert nyilvánvaló, hogy az emberek tömeges megsemmisítése volt a cél, nem pedig bizonyos közmunkák elvégzése. Különböztetett időnként hangsúlyozták is. A táborban egyszer láttam egy fehér köpenyes embert, lehet, hogy éppen orvos volt, de velünk egyáltalán nem foglalkozott, gyógyszert sem kaptunk soha.

A nemzetiségi kérdést Szentfűlöp és környékén másfél év alatt tökéletesen és véglegesen megoldották a szerb elvtársak. Az egyik turistautunk alkalmával 1968-ban útba ejtettük Szentfűlöpöt is. Még az akkori tanácselnököt is láttuk véletlenül. Neki is tele volt kitüntetéssel a melle. Hanem az a falu nagyon letoprongyosodott. Régebben ebből a faluból sugárzott a jólét, a rend, a tisztaság, az emberek szorgalma. A régi lakosságból természetesen senki sincs. Gazos, kert nélküli udvarokat láttunk, festetlen, rozoga kerítéseket, meszeletlen házakat, javítatlan, sok betört ablakot. Az új lakosság nem érezte még akkor sajátjának a készen kapott virágzó falut. A temetőben minden kriptá fel volt dűlva. A mi családi kriptánk fedelét is félig elhúzva találtuk, le lehetett látni, és a kriptá aljában összevissza szórt csontok és koporsó-maradványok látszottak. Minden sír mellől elvitték a felírtos márványtömböt. A miénket nem vitték el, azt összetörték, darabokban ott volt a földön. A felírtot a márványdarabokon is el tudtuk olvasni. Az új lakosság a másik oldalon temetkezett, minden sírt szép márványtömb díszített.

Férjem egyik katonai szolgálata alkalmával olyan oktatásban vett részt, ahol az előadó őrnagy arról beszélt, hogy a háborús bűnösök soha nem évülnek el, a háborús bűnösöknek bűnhődniük kell, és mindenkinek állampolgári, sőt a katonáknak katonai kötelességük az, hogy ha bármikor, bármilyen háborús bűntettről tudomást szereznek, ezt haladékok nélkül jelenteniük kell. A katonáknak a parancsnokságon kell jelenteni. Az uram akkor felállt, mondván, hogy most itt mindjárt eleget kíván tenni állampolgári és katonai kötelezettségének, és el akarta mondani a velünk történt háborús bűntett-sorozatát. De csak akarta, mert éppen olyan rendutasítást kapott, mint egyszer régebben már szintén a katonaságnál. Szintén itt, Magyarországon.

Igen tisztelt Író Úr!

Kissé hosszabbra sikeredett ez a levél, mint eredetileg elképzeltem, ezért elnézést is kérek. De még az unokáimnak sem beszéltem el így egyfolytában az egész történetet, és másnak is csak egy-két részletet.

Tisztelettel: egy magyarszívű bajor-sváb »leány«.

TEMERIN

„Katonaszökevény voltam. A magyar hadseregtől szöktem meg.

Házunk előtt még október közepén egy német Tigris tank állt. A németek nemsokára elmentek. Akkor alakult valamilyen intézőbizottság. A vendéglőben gyülekeztünk Kalmár András bácsinál. Egy-két napra rá érkezett meg a faluba a büntetőszázad. A partizánok. Büntetőszázad? Még azt hittük, azért akarnak megbüntetni bennünket, amiért a nyáron nem akadályoztuk meg a zsidók elhurcolását, deportálását.

Kiadtak egy rendeletet, hogy minden férfi menjen a templomudvarra. Kidoboltatták: minden férfi tizenhattól hatvanig, lapáttal és egy napi hideg élelemmel.

A parancsnok magyarul is tudott, mintha azt mondta volna, hogy zentai. Volt köztük egy kis termetű adai meg egy zsidó, rendőri egyenruhában.

Az emberek jelentkeztek a templomudvaron. Megparancsolták nekik, hogy sorakozzanak. Azután elébük állt egy partizántiszt, kezében listával. Golyószóró volt a vállán, fején partizánsapka, csillaggal.

Olyan négy-öt igáskocsival érkeztek Újvidék felől, mind felfegyverkezve. Nem mert ott senki ellenkezni. Nő nem volt köztük. Mindenki engedelmeskedett a dobolásnak, mert benne volt, akit háznál találunk, azt lelövik. Akinek kocsija-lova volt, kocsival-lóval kellett jelentkezni. De aki így ment lovastul, azt a kocsiról leszállították és a többiek közé állították. Kivéve néhányat, azoknak fát kellett szállítani a község házára. Tüzelőfát. Még korán reggel sem volt igen hideg.

Még azt is hittük, katonának kell menni. Akit a partizántiszt felolvasott, annak ki kellett lépni, s be kellett mennie a zárdába. Ott álltunk sorakozva a templom és a zárdá között.

Mikor az egyik őr azt mondta az egyik ilyen kiszólitottnak: dobd ide a lapátot, neked ez többet nem kell, nekem már gyanús volt.

Én a partizánok közül senkit nem ismertem. A parancsnok kereken megmondta, azért jöttünk, hogy a bűnösöket összeszedjük, a többiek mennek munkára.

Nem mondták ki, de az olyan nevűeket keresték, akik közül egyik vagy másik részt vett a csurogi meg a zsablyai razzián. Nem törődtek vele, hogy az illető már odébbállt - névrokonait begyűjtötték a zárdába.

Keresték a nagyadai rendőrtisztet is, de az féltében elbújt a falu szélén egy szárkúpban, s ott borotvával elvágta a saját torkát. Helyette rokonai lakoltak.

A mi kis intézőbizottságunk vezetője, Józsi még reggel korán megbeszélte egy közös vacsorát a parancsnokkal, de amikor benézett a zárdába, ahová őt külön beengedték, sírógörcsben jött ki, hogy ő ezeket a véreskezüket hogyan vigye vacsorára. Ott már véres hullákat és vergődő falubelieket látott.

Többeket kivittek a temetőbe gödröket ásni. A zárdában, mielőtt végeztek volna a gyanúsítottakkal, cigarettával sütogették őket: vallják be, ott voltak Csurogon meg Zsablyán. Ha nem is vallottak, sorra agyonverték őket. Volt, akit a község házában vertek agyon, mert nem akarta leködni a magyar zászlót. Aki a zárdában élve maradt, azokat kettesével hajtották ki a temetőbe.

Akiket a faluban vertek agyon, azokat Komenda András rakta szekérre. Később ebbe megzavarodott. Horváth kisbíró elmondta Illés Sándornak, aki ezt megírta. Horváth ezért nagyon megharagudott.

Amikor a menet kiért a temetőbe, a gödör mellett a gépfegyverek már fel voltak állítva, az áldozatokkal szemben.

Mindenkit levetkőztettek, csak aztán nyitottak tüzet. A kisbíró idejében és sértetlenül bukott a gödörbe, később a hullák alól felküzdötte magát és hazament. Ott hosszú ideig a padlason rejtegette a felesége.

Jó sok idő múlva, mikor előjött, behívták a »feltámadottat« a községházára, s még szolgálatot is vállalt.”

Ez a kisbíró, Horváth István azért neheztel Illés Sándorra, mert bár megkérte őt, hogy nevét ne említse írásában, miután a *Sirató* című könyvében név szerint említette az ő megmenekülését, ellenei vagy bosszús irigyei három falát bélsárral kenték be.

Temerinről szóló tudósítása - szülőfaluja lévén - Illés Sándor könyvében forrásértékű dokumentumnak tekinthető.

De most már, hogy Horváth kisbíró meghalt, emlegetni lehet nevét és esetét.

A Temerinben öldöklő partizánok között civil ruhás, bajuszos férfiak is voltak számosan, ők Csurogról és Zsablyáról érkeztek. A zárda épületében és a mázsaháznál ők végezték a legvéresebb „munkát”. Ők hajtották a temeriniék százait az újvidéki Duna-partra, hogy ott végezzenek velük, mert a Temerinben kiásott közös sírgödröt keveselték.

„Késő éjszaka volt már, amikor Újvidékre érnek. Csendesek az utcák, mintha kihalt volna a város. A Limán felé kanyarodnak. A Limán a Duna-part. Megismétlődik az újvidéki mészárlás? Visszaadják a kölcsönt? Ez rettenetes. Ezek jámbor, egyszerű parasztemberek, akiknek semmi közük nem volt Újvidékhez. »Mindenki forduljon a Duna felé« - adták szájról szájra a parancsot. Az emberek a Duna felé fordultak. Hallották, hogy mögöttük leállítanak egy géppuskát. Néhány százan lehettek ott, akik a halált várták. Előbb kirakatták az emberekkel a holmijaikat. Mindenki mindent dobjon maga elé a földre. Öngyújtók, bicskák, bukszák koppantak.

Azután ismét csend. Előttük a félelmetesen hömpölygő folyam. Szemben csak sejlik Pétervárad magas tornya a bástyafalakkal. Az emberek szíve olyan hangosan dobogott, szinte hallatszott, tenyerek izzadtak. Valakiből feltört a sírás. Mikor hangzik fel a gépfegyver ugatása. Iszonyatos így várakozni.

Ekkor motorzúgás törte meg a várakozás rémületes csendjét. Autó ajtaja csapódott, valaki futni kezdett feléjük, hallották a hangját is, oroszul kiáltott, azt kérdezte, ki a parancsnok.

A fegyveres civil jelentkezett. Milyen alakulat, milyen század, kérdezte az őrnagy. Nem alakulat és nem század. Ő zsablyai, ezeket a magyarokat hozta Temerinből. »Miért hozta ide? Mit akar velük?« »Kivégzésre sorakoztattam fel őket, fasiszták, magyarok.« »Mutassa az ítéletet. Halálos ítéletüket mutassa!« - rikoltotta az orosz. Aztán egyetlen mozdulattal kitépte a civil kezéből a fegyvert, majd elküldött a partizánok parancsnokáért. Az megjött, és éktelen dühbe gurult: »Magánakció! Gyalázatos banda! Kik a társaid?« A szerb azt mondta, hogy azok Temerinben maradtak. »A többiekkel ott végeznek.« »Letartóztatni mindegyiküket!« - adta ki az utasítást a partizánkapitány. - Ezeket az embereket átveszitek - fordult katonáihoz -, listát készítetek róluk. A hajuk szála sem görbülhet meg. Most pedig menjünk Temerinbe a többiekért!”

Az író, Illés Sándor apjától örökölte ezeket az emlékeket. Ami a zsablyaiak letartóztatását illeti, s a magyarok haja szála meggörbülésének tilalmát, ott az öreg Illés András megbékítő emlékezete működött. Mert hiszen az otthon maradt temerinieknek azokat a további százait, akiket addig a zsablyai, csurogi különítmény nem irtott ki, minden kegyelmes hajlandósága ellenére elhurcoltatta a partizánvezető. A több száz csoportot aztán a Duna jobb partján, az ingyijai vasútépítésnél munkára fogták, s csak apránként végeztek ki közülük, különösen az idősebbeket.

Máig nem számolták meg, hány embert végeztek ki ott helyben, s hány pusztult az elhajtott százak közül.

A kiásott kisebb-nagyobb tömegsírok helye, mérete és emberi tartalma bizonytalan. A hátramaradtak a biztosan megállapítható s legnagyobb tömegsír fölé betonkeretet rakattak, de a hiteles szemtanúk szerint ez a betonkoszorú csak kisebb részét foglalja magába a valószínű nagy halottas gödörnek. A mégis síremléket állítani törekvőket a temerini hatóságok a legutóbbi hetekig meggátolták kegyeletes szándékukban.

A mázsaházból a vásártérre hajtott férfiak testéről annyi vér folyt ki, hogy hordószámra fogták fel az emésztőgödör felé csörgedező patakokat a kirendelt hullaszállítók.

Azt a csatornát, amelyben a temerini haldoklók vére a térre kifolyt, a mérlegre hajtott állatok vizelete számára vájták a gondos elődök. A kirendelt szekerekre 8-10 holttestet dobtak fel, némelyeknek térdben megtörve lógott a lába. Akadt olyan test is, amelyet bokáig letolt nadrággal cipeltek kocsiderékba, az ilyenek rendszerint levágták a hímvesszőjét gyilkosai. A kivételezett kegyetlenségnek a hullaszállítók nem tudták okát adni.

Sokan emlékeznek Temerinben arra a három magyar repülősrre, akik korábbi leányismerősükhöz vonzódva, ahelyett hogy elvonultak volna alakulatukkal szeptemberben Újvidékről, Temerinbe húzódtak, hogy alkalmas időben választottjaikkal egybekelhessenek.

Haragos partizánnők voltak, akik a temetőben kivégezték a három szép szál fiatalembert.

Az egyik Temerinben meggyilkolt pilóta testvérbátyja a következő jelentést juttatta el öccse haláláról:

„A gyilkosság helye: Temerin - temetőkert. A három meggyilkolt közül egy fő: Fogarasi József m. kir. rep. szakaszvezető.

A gyilkosság módja: először mezítelenre vetkőztetve, majd saját sírjuknak megásatása, utána kezeiket társaikéval együtt összedrótózva és géppuskával halomra löve közös sírba elföldelve.

A gyilkos neve: szerencséjére ismeretlen, mert darabokra szedné a nép.

A gyilkosok nemzetisége: ismeretlen, valamiféle partizánnak nevezett, minden emberi vonást nélkülöző szadisták.”

A fivér információját attól a tanítónőjelölt leánytól kapta, akit esküvő előtti gyöngéd érzések fűztek Józsefhez. A leány, most már hatvanon felüli nő, nyilván asszony, nevének említésére nem kaptunk felhatalmazást.

Temerin katolikus község. Máig fontossága van a vallás megtartásának, s különös jelentőségük van a szentségeknek, a keresztelestől az utolsó kenetig, a halottak szentségéig.

Koppány plébános és két káplánja 44 őszén elhagyta Temerint, de a végzetes napokon a község mégsem maradt pap nélkül. Az utolsó Újvidékről induló vonattal Temerinben rekedt Tóth József lelkész, s míg a plébános visszatért, ellátta a hívek papi szolgálatát. Ő neki nem esett bántódása, sőt megengedték neki, hogy a zárdába osztott s kivégzésre szánt embereknek végső, gyónás jellegű lelki feloldozást adjon. Utolsó kenetek feladására, ami szándéka lett volna, nem kapott lehetőséget.

Máig sem derítették fel pontosan, hány tömegsír van Temerinben s hány emberi tetem szenved a rejtett hantok alatt.

Arról sincs pontos adat, hányan pusztultak el az elhajtottak közül. Mikor hónapok múlva egy férfi előkerült s végigment az utcán, a temerini gyermekek, akik már régen láttak felnőtt férfit, ujjal mutogattak rá: - Ni! Ember!

Egyházi összeállításunk, hitelesnek tekinthető forrásunk szerint Temerin 1944-es őszi embervesztesége 480 fő.

HORGOS

A magyarok bevonulását a dobrovoljácok nem helyeselték, fegyverrel a kézben huszonketten estek el 1941 áprilisában.

Három év múlva, október 10-én vonultak be a partizánok, akik mindjárt az első napokban kifosztották többek között a templomot, az apácazárdát s a parókiát. A plébánost, Virágh Istvánt akkor még nem fogták el. De hamarosan emlékezni kezdtek rá egyesek a visszatért montenegrói szerb telepesek közül, hogy az akkor 81 éves plébános a Horgoson állomásozó magyar katonáknak 41-ben tábori misét celebrált, s a prédikációban nagy hálát mondott az Úristennek, a „magyarok Istenének”, amiért vége szakadt a bocskorosok uralmának. Ezért el kellett fogniok a 84 éves embert, de sokáig tanakodtak róla, mit csináljanak vele a fogvatartás szokásos napi gyötrésein túl. Mintegy hatvan személyt gyűjtöttek be a bosszúállás martalékául, nőket is. Virágh István még november 10-én misézett. A kollektív büntetés vérnapija november 20-án virradt Horgoson. Az elfogottakat párosával összekötözve hajtották a nemzetközi úton a 7-es kilométerköig. A beteg plébánost állítólag egy nővel drótozták össze. Ott az út mellett megásatták a kivégzendőkkel a saját sírjukat. A plébánosnak annyi kedvezményt adtak, hogy szégyenteljes kötözött állapotban nézhette a sírásók munkáját. Ott aztán őrizőik halomra lőtték őket.

A legenda szerint amikor Virágh István elhanyatlott, égi látomásként fényes kereszt jelent meg alakja fölött, s abban az izzó ragyogásban tűnt el.

Azok terjesztették ezt a látomást, akik a sekélyre sikerült sírgödörbe a közeli tanyákról oda-terelve behúzgálták és elhantolták azt a hatvan holttestet, akiknek egyikét-másikát jól ismerték.

Vékony földréteg került a tetemekre. Néhány nap múlva kezek, lábak emelkedtek fel a föld alól. Aztán kóbor kutyák ki is kaparták az oszlásnak induló testeket.

Másik sírba kellett áttelepíteni a gödör hallgatag lakóit.

Hová? Néhány év múlva derült ki, amikor 1964-ben az egykori birkaistállóból a mostan is működő Horgosi csárdát építették; a lefolyócsatorna építésekor földmozgatás közben tömegsírba bukkantak, amit az is igazolni látszott, hogy a felszínre került ruhafoszlányok között

fekete reverendaszövet is akadt, csatok, övek és egyéb zsebbeli tárgyak és csontok között, mellett.

Mondják, hogy a kivégzőosztag tagjait megverte az Isten. Rút halállal pusztultak. A gyilkolások után a kivégzőcsapat vezetője fölakasztotta magát a szellevényi erdőben. A többi hóhérok közül egyik-másik rákos, fekélyes betegségekben halt, vagy önkezeléssel vetett véget életének legtöbbje.

MARTONOS

A Vörös Hadsereg október 8-án foglalta el Martonost. Október 11-ére a helyi szerbek megszervezkedve annyira felbátorodtak, hogy felfegyverkezve feldúlták a katolikus plébániát, elvitték és nagyrészt tönkretették az irattárat és a könyvtárat, noha vallási ellenszenvén kívül semmi okuk nem volt haragudni a római katolikus egyházra. A bútorok nagy részét is összetörték, feltörték a pénztárat, és elvittek 17 840 pengő készpénzt (az épülő kispiaci templom értékének a kétharmad részét). Werner Mihály plébánost is magukkal hurcolták. Rövidesen összefogdostak még 23 polgárt.

1944. november 21-én több mint egy hónapi állandó kínzás és gyötrés után éjjel teherautóra rakják a plébánost és társait, majd elhajtanak velük a Tisza mellett kiásott lövészárkok mellé, habár nem csináltak semmi olyasmit, ami halálos büntetést érdemelt volna. A faluban 1941-ben a szerbek ellen semmi atrocitás nem történt. Az elfogottak legtöbbje teljesen ártatlan volt, más részük 1941-ben sértett meg szerbeket, de semmi esetre sem olyan mértékben, hogy az halálbüntetést érdemelt volna. Pl. Holló Ferenc esete: Mikor az utolsó német katona is elment a faluból, Holló az udvaron volt, és megjegyezte a feleségének: „Csak nem jönnek tán vissza?!”. Meghallotta ezt szerb szomszédja, és feljelentette, hogy visszavárja a németeket. Ezért tartóztatták le és végezték ki. Dózsa Károlynak, aki szabómester volt, Congradas Dusko konkurens szabó szorgalmazására azt rótták fel bűnül, hogy ruhát varrt Fehér Mátyás községi főjegyzőnek, és ezért mészárolták le. Varkulya Jánost azért végezték ki, mert rendőr volt, és figyelmeztetett egy szerbet, hogy a járdán nem szabad talicskát tolni. Hasonlóan Fejes Ferencet, Horváth Gergelyt, Kéri Jánost és Szabó Antalt. Ezek mind szelíd emberek voltak, és nem bántottak senkit, csak a családjuk fenntartása végett mentek el rendőrnek.

Némely foglyokat nem bántalmaztak, míg másokat rettenetesen megkínóztak, főleg Werner Mihály plébánost, akinek nemi szervét éretlen suhancok naponta harapófogóval marcangolták. Sörös Sándor rendőrnek a puskacső célgömbjével felszaggatták a bőrét. „Szíjat hasítottak belőle”, úgy-hogy nem is bírt járni, és a kivégzésre is hordágyon vitték. A foglyoknak valamelyik jobb érzésű szerb megsúgta, hogy éjszaka kivégzik őket (ugyanis partizánkülönítmény érkezett a faluba a kivégzések fedezésére). Ezért Werner Mihály apátplébános társait a végveszélyben feloldozta bűneiktől. Lendvai Antal azonban megrögzött istentelen ember volt, és nem fogadta el a feloldozást, hanem szidalmazta a feloldozást adó papot.

Sáfrány Péter gazdálkodó, bírónak ismert ember, bár büntetlennek tudta magát, október 5-én búcsút vett feleségétől, Csonka Klárától, befogta a két lovat, s a menekülők közé sorolt, miután néhány heti hideg élelmet bepakolt a kocsiderékba. Martonosi szerb ismerőseitől barátságos fenyegetéstől felokosítva kelt útra. Dunántúlról április végén tért vissza falujába. A vérbosszú habja addig elpárolgott. Az egykori bírónak egy-két beidézésen kívül nem esett bántódása.

A martonosi magyarok mészárlásának értelmi szerzői Putnik Zivojin, Grubanov Mita, Beljin Durics, Congradac Ljubomir, Milo nevű mészáros stb. voltak, végrehajtói pedig Petric Dusko,

Bajic Svetozár és fia Milos, Kretin Vlajko, Kojic Dragomir és még sokan mások a fiatalok közül. Közülük az egyik fiatalember szívbajt kapott a kivégzés rémes látványának a hatására. Ugyanis a lemészároltak között voltak olyanok is, akiket nem ölt meg mindjárt a golyó, és sírva könyörögtek hóhéraiknak, lőjék őket agyon, ne temessék el őket élve. Ez a mészárlás is nyilvánvalóan háborús bűn volt az adórjani, a temerini, a moholi és bezdánihoz hasonlóan, habár sem értelmi szerzőit, sem végrehajtóit nem vonták felelősségre a gyilkosságokért.

Egyes felelőtlen szerb elemek Martonoson is nagyarányú tömegmészárlást terveztek, kevesellették a 24 halottat. A Tisza-parti komphoz hajtották munkára a férfilakosságot, hogy ott egy bizonyos munka elvégzése után a Tiszába lövöldözzék őket. A kompnál orosz katonák is voltak.

Az egyik kirendelt martonosi polgár, Laskovicz nevezetű, aki az első világháború alatt orosz hadifogságba esett s a Szovjetunióból jó orosz nyelvtudással tért haza, most beszédbe elegyedett az oroszok parancsnokával. Ez a tiszt megkérdezte Laskoviczt, miért olyan csüggedt szomorúak a szeme előtt tevékenykedő magyar munkások. Az oroszul tudó martonosi ember elmondta, elárulta, az ő társai nem alaptalanul hiszik azt, hogy kísérik, őrzöik ma a munka végeztével valamennyiüket a Tiszába tervezik géppisztolyozni.

Ez az emberséges orosz tiszt előbb nem akarta elhinni a szomorúságnak ezt az okát, de aztán a szerb fegyveresekkel beszélgetve megértette, hogy a magyarok félelme nem alaptalan. Akkor aztán a legszigorúbb paranccsal - holnap ellenőrizni fogom! - meghagyta a szerbek vezetőjének, hogy ne merjenek ártani a martonosi magyaroknak. Jelentéstételre kötelezte a szerb nacsalnyikot, hogy minden magyar sértetlenül hazatért - különben őt löveti agyon.

A kis öldöklés után így maradt el a tömegmészárlás Martonoson. A vértanú martonosi huszonnégyek névsora:

1. Bárány Ferenc, földműves	13. Ozsvár Péter, munkás
2. Fejős Ferenc, rendőr	14. Püspök János, földműves
3. Forró Lajos, hentes	15. Sáfrány Kálmán, rendőr
4. Gruik János, rendőr őrző	16. Sörös János, községi bíró
5. Holló Ferenc, asztalos	17. Sörös Sándor, rendőr
6. Horváth Gergely, rendőr	18. Szabó Antal, rendőr
7. Horváth Miklós, napszámos	19. Szarapka Pétér, földműves
8. Józsa Károly, szabó	20. Takács László, kosaras
9. Kéri János, rendőr	21. Török István, földműves
10. Koncz István, napszámos	22. Török János, halász
11. Lendvai Antal, munkás	23. Varkulya János, rendőr
12. Nagy Gábor, közs. pénztáros	24. Werner Mihály, apátplébános

ZENTA

1919 után a Gyepszálon túl a szélső ház sor és a temető mellé néhány újabb ház sor építettek. Szerbiai telepesek jöttek ide lakni, pár ezer ember, dobrovoljacok. Negyvenegyig sokan megtanultak közülük magyarul.

Amikor a magyarok bevonulnak a városba, a dobrovoljacok közül néhányan úgy gondolják, itt, ebben a városrészben kell megvédeniük Jugoszláviát. Ötvenketten életükkel fizetnek a helyzet időszerűtlen megítélése miatt. (1946-os szerb adat.)

Burány Nándor zentai származású író így számol be *Összeroppanás* című könyvében azokról a napokról, hetekről, amikor a Vörös Hadsereg nyomán partizánalakulatok szállják meg a várost:

„Kellett ez nekünk” - mondogatják az emberek - a negyvenegyes fordulatra gondolva. - Jobb lett volna, ha nem is jönnek, olyan jól megvoltunk egymással. A bosszútól félnek az ártatlanok is, a bosszú nem válogatja áldozatait...

...Alig múlhat két óra (44. X. 8.), amikor meglátják a folyó felől jövő és a város másik szélé felé tartó szovjet katonákat. Az emberekben megreked a szó, talán a lélegzet is... Gyalog jönnek, kis csoportokban, kettesével, vállukon a golyószóró, szelídnek látszanak, megnyugtató a látvány, mintha otthon lennének... Egy csoport kiment a komphoz, virágcsokorral várták őket... Végtelenül kellemes az első benyomás. Semmi sem igaz abból, amit a vöröskatonákról a propaganda terjesztett... A fojtott hangulatba beszűrődik a reménység levegője.

Reggel mesélik, kinek a lakásába törtek be az éjjel, kinek a feleségét erőszakolták meg, az emberre ráfogva a puskát, az asszonyt leteperték a földre, sáros bakancssal befeküdtek a tiszta ágyakba. Újabb és újabb részletek: elviszik az ágyneműt, az órát, a kocsiból kifogják a jobb lovat... Apád a nagykapu bejáratánál gondosan elsimítja a keréknyomokat...

A városháza alatt pince. Megtelik a börtön. Háborús bűnösökkel... Egy tompai nagybátyád a börtönben ül. Te hordod neki az ebédet... Egy elmenekült gyilkos feleségét és tizenöt éves gyönyörű kislányát a hatóságok beidéztek, és néhányszor ki is hallgatták őket, utána mind a ketten felakasztották magukat... Egy nap aztán visszaküldik az ebédet. Kiürült a börtön. Eltűntek a rabok.

A tanyasi rokontól mégis megtudjátok, hogy megvan, él... hogy vigyétek tovább az ebédet. Véletlenül maradt életben ő, meg két társa. Borzalmas éjszaka. A pincéből felvezetik őket az irodába, felveszik személyi adataikat, levetköztetik és szakadatlan verik őket, dróttal összekötik hátul a kezeiket, majd összefűzik egyiket a másikkal. Állítólag a dobos meg a jegyző volt a legvadabb. ...Három tompai rab egymás mellett. Egyik megérzi, hogy harapófogó vágja el kezén a drótot, az örök nem veszik észre, részegek, kihajtják őket, vaksötét az utca, havas eső esik, eloldják egymást, s a három meztelen ember fut, amerre lát a vak éjszakában. Egyik ismerősehez menekül, rongyokat szed magára, kerítéseken mászik keresztül, egy tyúkólban várja meg a reggelt, majd agyonfagyva beszél a házba, azok rendőrért mennek...

Néhány hónap múlva... A város északi részén vasúti töltés, fölvezet a hídra. Most katonák, hadifoglyok meg polgárok dolgoznak itt, pontonhíd épül, s hozzá alacsonyabb töltés. A hídtól északra a folyó mentén hosszú lövészárók húzódik, a leventék ásták, mikor még a város védelmére számítottak. A hídépítők el-elköszálnak, odább mennek vizelni, ez-az, s így döbbennek rá a szörnyű sejtelemre, itt agyonlőtt halottak fekszenek, „egyiknek a keze feje, másiknak a lába maradt ki a betemetett lövészárókból”. (Burány Nándor: *Összeroppanás*, Novi Sad, Forum 1968. 135 p.)

Burány szövege mindössze két helyen szorul kiegészítésre. Az első a kompnál történt virágcsokros fogadtatáskor, a virágot átvevő tiszt szinte ugyanazzal a könnyed mozdulattal lecsatolta a bájos, szerbül beszélő leány csuklójáról a karórát.

A második pontosítás: az elfogott és megkínzott foglyokat, szám szerint 64-et november kilencedikéről tizedikére virradó hajnalban kísérték a híd lábához, s egy részüket a Tiszába lőtték, s talán fele akadt el a híd alatt, akiket az úgynevezett lövészárkokba földeltek el.

*

A vajdasági 8. rohambrigád még a katonai közigazgatás előtt érkezett Zentára. Kimondták, hogy a németeket el kell kergetni. Büntetteik után a németekkel nem lehet egyazon országban élni. A magyarok ügye még nem volt eldöntve. Valószínűleg ugyanaz lesz az álláspont, mint a németekkel. Ezért a magyar nem lehet tagja a népfelszabadító bizottságnak. Kimondták, hogy a magyar nyelv nyilvános használata tilos. Szóba került a magyarok kitelepítése is.

Háborús bűnösként vagy száz embert lefogtak. Ha akadt bátor, szabadon mozgó s befolyásos ember, aki egyik-másik fogolyért jót állt, azt ki tudták szabadítani.

Egy leginkább önjelölt s rögtönzött rögtönítelő bíróság november 9-én este 64 zentai polgárt halálra ítelt.

Az OZNA parancsára, melynek vajdasági vezetője akkor Petar Relics volt, egy osztag katona érkezett aznap Becséről, hogy végrehajtsák a rögtönzött ítéletek alapján a kivégzéseket. Valószínűleg csatlakozott a kivégzőosztaghoz a zentai népőrség néhány tagja is, akik ismerhették áldozataikat.

K. S. szemtanú Zentáról: „A zentai híd alá és a fürdőházhoz hajtották őket, térdig érő vízbe, s golyószórókkal kaszálták áldozataikat. Amíg csak valaki mozgott, lőttek.”

A véletlennek köszönhető, hogy a háborús bűnösök fölött ítélkező szabálytalan bizottság okmányt szerkesztett vérszomjas döntéséről: a rendezetlen levéltári hulladék hatvanöt ártatlan zentai polgár halálos menetlevelét tartalmazta:

1. Für Mátyás, Zenta, 59 éves	28. Berkes Pál, Zenta, 1898
2. Szabó Imre, Zenta, 1913	29. Kuklis István, Zenta, 1908
3. Dudás Péter, Zenta, 1889	30. Kovács Péter, Zenta, 1891
4. Kovács István, Zenta, 1900	31. dr. Felsőhegyi András, Zenta, 1886
5. Ilovszki Ernő, Zenta, 1911	32. dr. Balogh Károly, Zenta, 1880
6. dr. Sas Lajos, Csóka, 1910	33. Hesz József, Csantavér, 1890
7. Czeles András, Zenta, 1892	34. Mihalesz György, Zenta, 1906
8. Döme Albert, Zenta, 1910	35. Tóth Miklós, Zenta, 1881
9. Hagymás Gábor, Zenta, 1880	36. Tóth Mihály, Zenta, 1872
10. Janek Aladár, Óbecse, 1911	37. ifj. Tóth Mihály, Zenta, 1910
11. Guelmino Sándor, Zenta, 1890	38. Nagy Pörge Illés, Zenta, 1886
12. dr. Ferenci Antal, Zenta, 1882	39. Toldi János, Zenta, 1898
13. Johanis Kálmán, Zenta, 1905	40. Huszár Bálint, Zenta, 1886
14. Kesérling Sándor, Módos, 1897	41. Vass Nándor, Zenta, 1892
15. Polyákovics Iván, Zenta, 1886	42. Tóth Katona Illés, Zenta, 1884
16. Lukács Károly, Zenta, 1915	43. Marton Franja, Zenta, 1905
17. Halász Sándor, Zenta, 1892	44. Sándor Jenő, Zenta, 1886
18. Puskás Mária, Zenta, 1900	45. Halász Jenő, Zenta, 1912
19. Hangya Kálmán, Zenta, 1872	46. Lakatos Gusztáv, Zenta, 1910
20. Boka Pál, Zenta, 1897	47. Motynek Elek, Zenta, 1910
21. Vecseri Lajos, Zenta, 1902	48. Tóth Szegedi Péter, Zenta, 1914
22. Baráti István, Zenta, 1900	49. Sic Lénárd, Románia, 1902
23. Döme Tamás, Zenta, 1904	50. Hadvány D. Károly, Zenta, 1883
24. Nagy János, Zenta, 1901	51. Imre Ferenc, Szeged, 1909
25. Piszár István, Zenta, 1915	52. Boros Géza, Zenta, 1915
26. Varga Illés, Zenta, 1899	53. Nagybonyi István, Zenta, 1906
27. Boros János, Zenta, 1903	54. Molnár Gábor Béla, Zenta, 1900

55. Meszkanov Vaszilije, Harkov, 1898
56. Zsiga Pál, Zenta, 1896
57. Magyar János, Hódmezővásárhely, 1912
58. Bencsik Lajos, Zenta, 1904
59. Kalámár István, Zenta, 1890
60. Vass Pál, Zenta, 1896

61. Lálics Imre, Zenta, 1890
62. Lakatos Vince, Zenta, 1908
63. Piszár Péter, Zenta, 1903
64. Szollár János, Zenta, 1899
65. Dukai Lukács, Zenta, 1883

A háborús bűnök és bűnösök bizottságának tagjai: Stojkov Aleksander s. k. és Milicev Dusan s. k.

Az okmány hitelül: Petar S. Senic s. k. P. H. Zenta, NFSZB

ADA - AZ ÉLET HÍDJA

A magyar katonák és csendőrök elvonulása után, de a Vörös Hadsereg megérkezése előtt az adai szerbek megszervezték a bosszúállást a 41-ben életét veszített 17 szerb orvlövész emlékére. Latolgatták, hogy legalább tízszeresen kellene venni kárpótlásul a magyar életet. Még az oroszok megérkezése előtt a csaknem kétszázra menő elfogottak közül mintegy tizedelésként tizenhat személyt kivégeztek, s a többinél is egyszerű éheztetés és válogatott kínzások által megalapozták a túlvilág áhítását.

Gere Vince plébánosnak fülébe jutott, újabb névsorokat szerkesztenek az adai szerb fanatikusok. Az orosz katonák érkezése megóvta őket a hamari és újabb véres cselekedetektől. Ám hogy minden további vérontásnak elejét vegyék, annak módját a plébános találta ki: észrevette, hogy a Bánáttal való összeköttetés szilárdítása végett az oroszok állandó hidat akarnak létesíteni a Tiszán a régi híd tájékán, amelyet a szerb hidászok 1941-ben egy vélt háborús visszavonulás keretében felrobbantottak.

Ennek a robbantásnak nem volt sok háborús értelme, mert a magyar hatóságoknak - nem rendelkezhetvén Bánát fölött - nem okozhattak érzékeny kárt vagy hátrányt. Ezekben a napokban, hetekben Gere Vince ötlete révén életmentő előnyt és hasznot jelentett a hídroncs.

Gere plébános felajánlotta a munkaerőnek és az építőanyagoknak szűkében lévő illetékes orosz parancsnoknak, tábornoknak, akivel francia nyelven szót értett, hogy kétezer adai magyarral heteken belül megépít egy, a pontonhídnál szilárdabb, még egy esetleges jégzajlást is elviselő hidat, ha az orosz parancsnokság jóáll az adai magyarok élet- és vagyonbiztonságáért. Szerencsére három alkalmas, Adára húzódott magyar mérnök tanácsai birtokában tárgyalt az orosz hadtestparancsnokkal, aki örömmel fogadta a gyakorlati és igen olcsó ajánlatot. Hiszen az ellenszolgáltatás részéről „mindössze” az volt, hogy a szerb lakosság újdonsült proletár vezetői lelkében útját szegte minden vérgőzös gondolatnak.

Mire az oroszok továbbvonultak s a híd elkészült - sok környéken letarolt fasorból -, már az öldöklés szokásában szelídebb idők következtek el.

És a plébános tekintélye, népszerűsége is megszilárdult, helyreállt újra. Minthogy a rövid, negyedfél éves magyar uralom idején is bizonyos tekintélyt alapított magának a szegényebb néprétegek körében azzal, hogy népkonyhát szervezett a Szent Teréz egyházközség keretében, védelme alatt. S ebből a rendszeres étkeztetésből nem zárta ki a rászoruló szerb családokat sem.

Az adai magyarok ily módon mentesültek az életveszélytől s az egyébként érvényesülhető zaklatásoktól.

Szinte sorsszerű a különbség, amint az ortodox gyűlölködés, gyűlölet a szomszédos falvak katolikus papjaival bánt.

MOHOL - A FÖLDIGÉNYLŐK HALÁLA

A magyar többségű nagyközség többezres föld nélküli népességét az 1920-as birtokreform alaposan megapasztotta: a szerb nincstelenek földet kaptak, ám a magyarok közül csak az a néhány család, aki hajlandó volt áttérni a pravoszláv vallásra.

Pedig föld még maradt volna az agrárproletár magyarok nagy részének is, hiszen három új tanyafalut szerveztek, építettek a hatóságok Mohol közelében a betelepített montenegróiak, crnagorácok számára.

Amikor 1941 áprilisában a magyar honvédség bevonult Moholra, ennek a három crnagorác-dobrovoljác telepnek - Nyegosevónak, Milcsevónak, Szveticsevónak - lakosai nem hogy nem lövöldöztek a magyar katonákra, hanem jó vagy alkalmasnak vélt okkal tenyérnyi piros-fehérezöld kokárdákat tűztek a mellükre. A bevonuló katonák illő barátkozással viszonyozták ezt a barátságos-békés fogadtatást.

Néhány nap múlva azonban a helyét elfoglaló és munkához látó magyar csendőrség utasítást kapott, hogy a szerb telepeseket ki kell lakoltatni házaikból, s vonatra ültetni őket csekély csomagjukkal. Topolyán keresztül vissza kell őket toloncolni ősi hazájukba.

A moholi agrárszegénység, Újfalú népe úgy érezte, elérkezett régi földhétségének kielégítése, elfoglalta, rövid úton megszálta az elhagyott három telepes falut, már csak azon a címen is, hogy a sebtében le nem öldösött, hátramaradott lábasjőszágokat megétessék, megítassák.

A moholi magyarokat azonban néhány nap múlva nagy, csapásszerű csalódás érte. A csendőrök újabb parancsot kapván, a megszokott szigorral, keménységgel elűzték őket alig belakott hajlékukról, visszaköltöztetve őket mohol-újtelepi szegényparaszti viskóikba.

Ez a ki- és visszatelepítés sokkal több erőszaktétellel járt, mint a magyar kokárdás dobrovoljácok eltávolítása.

Miért kellett megtagadni a moholi magyarok földfoglalását? Mert a hatóság helyet kívánt csinálni a Bukovinából érkező székelyeknek. Nyegosevóra istensegítsi székelyek települtek négyszázan, kis falujukat Istenáldásának keresztelték. Régi községük s a jó föld miatt.

A moholi szegény magyarok az elkövetkező negyedfél esztendőben is tettelegesen hadilábon álltak a magyar csendőrséggel s egyáltalán a kormányzó államhatalommal. Következésképp amikor Szálasi nyilaskeresztes agitátorai, szervezői eljutottak Moholra s megismerték az ott való szegényparasztok fájalmát és többszörös megcsalattatását, földet ígértek nekik, ha belépnek a nyilaskeresztes pártba, az úgynevezett Hungarista mozgalomba. A beiratkozáson túl semmi egyebet nem tettek, úgy vélték, ez a lépésük egyenértékű lesz néptársaik hajdani görögkeletisége vállalásával.

Vesztükre: 1944-ben föld helyett halált kaptak. A helybéli szerbek játszi könnyedén megszerezték a nyilaspártiak névsorát, s megtámogatva a visszatérő dobrovoljácok dühétől, családostul a földbosszú áldozataivá váltak.

1944 októberében, novemberében szervezeten folyt a magyarirtás. Alakult egy iratokat s bosszúókokat kereső észcsoport. Ezek üléseztek és határoztak. Velük érintkezésben a szervezők mozgékonyabb és fiatalabb értelmiségi iparos intézkedő csapata tevékenykedett, vér az ő kezükhöz sem tapadt. A begyűjtési, verési, kínzási és kivégző alja munkát a bosszúszomjas meg haszonleső, fosztogató, kegyetlen hajlamú aljaszerbekre bízta. Az efféle gyarló hajlandóságot idő és alkalom szerint minden idő, hely, nép kitermel, előhív.

Több mint nyolcszáz embert szedtek össze.

A vészbíróság a tűzoltólaktanyában hozta ítéleteit. (Itt régebben csendőrlaktanya is volt.) Sorra maguk elé citálták, vonszoltatták a megölendőket, kiknek fejére olvasták a vádat, vélt vagy való bűneit. Akinek feje fölött a hajdani pálcatorés helyett egy gyufaszálat roppantottak ketté, azt halálra ítélték és a Hármaskolába vitték, ez olyan siralomházféle átmenőhely volt a kivégzés előtt.

A tűzoltólaktanyában hétszázhatvan gyufaszálat törtek ketté.

Természetesen - (természetesen?) - nemcsak a nyilas párttagokat ítélték halálra, hanem mindenkit, akinek haragosa, ellensége volt a magyarok közt, vagy akinek javaira fájt a foga a „bírák” közt valakinek.

A szerb közösség haragját vonta magára például Varga Lajos plébános. Az volt az elv, hogy kivégzés előtt hosszan gyötörni kell a foglyokat. Heteken át tartó kínzások között még arra is jutott idejük a foglároknak, hogy egyik-másik ellenségük hátából szíjat hasítsanak. Ennek a véres módszernek szenvedő tanúja Hambalgó Jóska.

De nemcsak férfiakat, 16-20 éves lányokat is halálra ítélték, mert rajta volt nevük ama pártlistán. Csak a legelkeseredettebb ember- és férfifantázia a megmondhatója, ezekkel a leányokkal mit művelhettek utolsó óráikban gyilkosaik.

A tömeges kivégzésre kiszemelt napok egyikén különös, szinte érthetetlen határozat született meg az ítélkezők fejében: meg kell borotválni a halálba indulókat. Mi volt ez? Hiú reménykeltés a halálraítéltekben, vagy a túlvilágra szánt higiénikus gesztus?

Összegyűjtötték mind a hat helybéli borbélyt, segédestül, akinek még maradt efféle, szerszámotul. Ezek álló nap pacsmagolták, beretválták a hetes szakállakat. Olykor sietőkben bizony fájdalmat okozva az ingyenkuncsaftoknak ott a Hármaskolában, képletes siralomházukban.

A moholi borbélyok aznap hatszáznál több férfit számoltak össze szakálltalanítás közben.

Csoportokban alkonyattal hajtották aztán ezeket a frissen borotvált embereket a Tiszára, ott levetkőztetve a vízbe golyószórózták őket.

A kivégzőosztag egy része biztonságosabbnak érezte a szárazföldi megsemmisítést. Erre kínálkoztak az osztovai homokbánya gödrei.

Az elhantolási munka is könnyebbnek ígérkezett a fövényes talajon. Azzal nem sokat törődtek akkor, hogy a Tisza magas vízjáráskor gyakran előnti a homokbánya mélyebb részeit.

Akiket a halálmenetekben levetkőztettek, azoknak nemigen nyílt alkalmuk a menekülésre. Mégis akadt vagy három legény, akik az összedrótozott helyzetből magukat megszabadítva meztelenül el tudtak futamodni az éj sötét derengésében félig részeg őrizőik, kísérőik elől. Ezek között a bátor és szerencsés megmenekülők között volt az a bizonyos Hambalgó József, akinek hátáról három szíjat metszettek kínzóik. Megmenekült, s fényképet is készítettett szíjhiányos hátáról.

A hátramaradott magyarok körében az a hit él, hogy a halálos ítéletek erőszakolásában és kimondásában Zamunovics Konstantin igazgatót terheli a legnagyobb felelősség. A halálos ítéletek meghozatalában két moholi ügyvéd buzgólkodott önkéntes vérbíróként: Premiszláv Radovics és egy Karakas nevű. Ők döntöttek újra és újra úgy, hogy a magyarokat kivégzés előtt minél hosszabban kell kínozni.

Különös emlékezetre méltó Varga Lajos plébános tragédiája. Gyufatöréskor azt olvasták fejére bűneként, hogy virágcsokorral üdvözölte a bevonuló magyar honvédeket, meg hogy a felállított honvéd hősi emlékmű előtt magyar állami ünnepeken hazafias beszédekert mondott, s ott részt kellett venniök azoknak a szerb értelmiségieknek, akik egzisztenciális kényszerítés nélkül nem mentek volna a honvédszobor tövébe. Varga Lajos egyébként politikával nem foglalkozott, a faj-, tehát szerbgyűlölet távol állt tőle. Magyarsága miatt fogták hát el és kínozták meg. Egyéb kínvallatásokon kívül mind a húsz körmét izzó harapófogóval letépték.

A plébános édesanyja egy befolyásos szerb ismerőse révén kieszközölte, hogy fiával a plébánián találkozassék a kivégzés előtt. A Hármás iskolától tízpercenyi járásra lévő plébánia rövid útját csak órányi vánszorgással s támogatással tudta megtenni. Vérző lábujjai miatt mezítláb. Arca és feje kékre-zöldre volt verve.

E „kirándulás” után a fegyveres örök megtaposták Varga Lajost, hasát felfakasztva ölték meg. Holttestét targoncán tolták ki még aznap éjjel halálra ítélt társai a homokbányába.

Istenáldása székelei a későn kapott menekülési felszólításra elindultak, kit az úton ért a végzet, kit Jarek internálótáborában.

Szenvedéseiket, halottaik nevét még nincs, aki összegyűjtse.

PÉTERRÉVE

„Péterrévén 1944. október hónapban, amint a magyar csapatok harcolva visszavonultak és kiűritették a falut, úgy délelőtt 10 órakor, már egy óra múlva bejöttek a partizánok. Ez egy vasárnap volt, és másnap, hétfőn, kezdték összeszedni a magyarokat, nőket és férfiakat egyaránt. Először a magyar uralom alatti rendőröket, kb. ötöt-hatot. Ezután kezdték összeszedni a civil lakosságot. Vermes János sógoromat, 30 éves volt, a plébánost, Takács Ferencet, Koncsik János juhászt. Szám szerint úgy ötszázan lehetnek. Ezek egy részét ismeretlen helyre hurcolták, soha nem jött hír róluk. Úgy 60-70 embert a Tisza partján lőttek agyon, mindig éjjel. A hullákat a Tisza-parton volt elhagyott katonai lövészárkokba temették. Ezt a lakosok hozzátartozóikat keresve kiásták, de elszállítani és eltemetni nem tudták övéiket, mert a partizánok észrevették a kihantolást, és a holttesteket a Tiszába dobálták.

Jelen voltam katolikus papunk kivégzésénél, mert kihirdették, hogy a főtéren fontos rendeleteket fognak felolvasni és kötelező ott lenni. Papunk országgyűlési képviselő is volt. A kivégzés vasárnap délelőtt tizenegy órakor történt, nagymise után. Esperesplébánosunkat, Takács Ferencet papi reverendában, hátrakötött kézzel kísérte 15 partizán. A templommal szemben álló akácfához vezették, még a szemét sem kötötték be, ott a falu szeme láttára őt partizán agyonlőtte. Egyik kivégző partizán, név szerint Vlasztan máig ott lakik a faluban, az állatorvossal jár, az oltásoknál segít. Ismerem azt a partizánt, aki az esperes úr kivégzése után még odament és saját pisztolyával a fejébe lőtt kettőt. Ezt Vitamírnak hívják, az óbecsei városházán tisztviselő. Koncsik Jánost is a főtéren végezték ki, nyilvánosan. (Molnár Lajos, 1928)”

„Én is Péterrévén laktam, amikor a magyarok feladták. Ez október 8-án vagy 10-én volt.

A partizánok előbb a rendőröket meg a papot fogták el. Teleki István volt katonajegyzőt, Fürtös Jánost és feleségét, Kristóf Kálmán vezető rendőrtisztet, Kelemen Dezső volt tanító-leventeoktatót, Helényi Dezső mészáros és hetedhónapos állapotos feleségét, Buzogány gazdálkodót, Becsei Pétert fiával együtt fogták el. Egy Tüske nevűt az utcán lőtték agyon. Körülbelül 500 magyart gyűjtöttek össze a csendőrlaktanya pincéjébe, onnan aztán nyomtalanul eltűntek.

Engem mint 15 éves leventét 1944. július-augusztusban kirendeltek a Tisza partjára az erdő mellé védőállásokat, lövészárkot ásni. A partizánok ezekbe a sáncokba lőtték az oda kihurcolt magyarokat. Tiszai halászok egy hullát találtak a vízparton, Kelemen Dezsőt ismerték fel benne. Deli Andrásról hallottam, ő a parton lakik, ő látta, amikor a partizánok Kristóf Kálmánt élve akarták belefojtani a vízbe. Térden állva könyörgött, ne így végezzék ki. Ekkor kegyelemből egy csónak végére állították, úgy lőtték a Tiszába. (Nagy István, 1929, Kevevára)”

Egy szerb csendőrt tűzharcban lőtték agyon a bevonuló magyar katonák.

A magyar kémelhárítók kezébe került kommunista- és kémgyanús 35 személy közül 21 volt magyar, 9 szerb, 3 zsidó és 2 szlovák.

Takács Ferenc apátplébánossal egy időben mintegy száz péterrévei magyart gyűjtöttek be a partizánok. Ezeket az iskolaépületben 3-4 napig étlen-szomjan tartva gyötörték, kínozták, majd a Tiszára hajtották őket, s ott agyonlőtték, kit a vízbe, kit a part menti, leventék által tavaly kiásott lövészárkokba. Ezután kitakarították az iskola termeit, a véres szalmát összeszedték, elégették, s valami gonosz pedantériával új szalmát szórattak fekvőhelyül az újonnan begyűjtött ártatlan magyar férfiaknak, akiket ugyanúgy véresre kínoztak, mint az előttek szenvedőket és halálba küldötteket.

A helyi szerb lakosság gyűlölete az erősen magyar érzelmű katolikus pap, dr. Takács Ferenc apátplébános ellen hangolta a bosszúálló partizánokat. Elsők között került kezükbe a pap, s beteges hajlamú partizán nők a reverendát lehúzva róla már az első naptól kezdve az egyházi ember nőtlenséget fogadott nemi szervét célozták meg gyöttrésük eszközével. Elsőbb harapófogóval próbálkoztak, de mivel hosszas kínzásra szánták magukat, a közeli kovácsműhelyben izzított vasdarabbal naponta kétszeri nekifogással égették makkjától kezdve Takács himvesszőjét gyötrelmes részletekben.

Amikor november 19-én, Szent Erzsébet napján a templomtérre parancsolták a falu katolikus népét, az ismét reverendába bújtatott plébános alig vánszorgott az átszenvedett testi csonkítás miatt. Támogatni kellett.

A templom falához kísérték, ott lőtték agyon, hívei szeme láttára.

Volt ebben a testi kínzásban az idegen vallás gyűlöletének, a katolikus vallás különbözőségének (hogy ugyanis miért nem tűri a római egyház a papi házasságot) megbüntetése, megbosszulása. Halálra ítélese, halálba küldése annak a személynek, aki nézetük szerint a nőtlen minőségben esetleg magasabb rendűnek tarthatja magát, nemcsak mint magyar, hanem mint lelkész is. Mára már kideríthetetlen, hogy a helyi ortodox papnak mekkora gyűlöletrésze lehetett katolikus paptársa kínhalálában. Bizonyosan mondhatni, tudván tudott a huzamos gyöttréséről, s nyoma sem keletkezett lelkében a krisztusi szolidaritásnak.

A titokban végzett évtizedes papi adatgyűjtés - Bacsko Petrovo Szelon - Péterrévén 1941-ből négy, magyar katonaság által okozott szerb veszteséget jegyzett fel, szerintük a magyar kémelhárítók hat péterrévei személyt vettek őrizetbe, viszont megközelítő pontossággal mintegy 600 péterrévei magyar férfi vált a szerb megtorlás áldozatává.

CSUROG: AZ UTOLSÓ MAGYARIG

„1941 őszén a kukoricásban megbúvó partizánok meglepték, lefegyverezték s levetkőztették a csurogi csendőrrjáőr, és a közeli tanyában felnyársalták (karóba húzták) a két megkötözött férfit.”

A m. kir. vezérkari főnök bírósága 1943. december 14-én 869 csurogi szerb lakos kivégzésével vádolta Feketehalmy-Czeydner altábornagyot és bűnöstársait. Különös módon az 1946-ban Újvidéken közzétett, hivatalosnak mondható jugoszláv összegzés „mindössze” 756 személy elveszejtését tartja számon. Lehetséges, hogy a szerb halottszámlálók a zsidó származású áldozatokat nem tartják említésre méltónak.

Azt mondják, a csurogi szerbek voltak lehangosabbak abban a küldöttségben, amely Titótól hozzájárulást kért arra, hogy falujuk magyar lakosságát az 1942-ben elszenvedett szerb veszteség megtorlásaként eltüntessék az élők sorából. Erre a szándékukra megkapták a legfelső engedélyt.

Október 23-án ünnepelték a faluban az oroszok és a szerb partizánok bevonulását, és nyomban megkezdték a magyarok összefogdosását és irtását.

A felnőtt férfiakat válogatás nélkül, legtöbbször már otthonukban lőtték agyon. Gyakran még a löszert is sajnálták tőlük, a konyhákban talált réz mozsártörőkkel tarkóütéssel ölték meg a házigazdát, s ezeket a háznál gyilkoltakat később kivégzendő magyarokkal rakatták kocsira, a dögtemetőben történő elföldelés végett.

De mégis tettek különbséget a bosszúállók magyar és magyar között: akinek rovasán valami büntetnivalót találtak, azt különleges módon pusztították el.

Kegyetlen példaként említhető az a házaspár, aki 43-ban nem engedte férjhez szerb fiúhoz leányát.

Az összekötözött házaspárt lovak hámistrangjára akasztották, és vágatva addig vonszolták őket a falu hosszában fel s alá, amíg valósággal térdig koptatva lábukat ki nem szenvedtek.

Akikkel nem végeztek elfogatásuk helyszínén, azokat a községháza raktárhelyiségébe, az előjárósággal szembeni iskolába s a Hangya közeli gabonarakarába gyűjtötték, s három-négy héten át éjjelente egyenkint szólították ki a soron következőket, ők aztán többé nem tértek vissza. Sírjuk leginkább a Tisza lett, vagy valamelyik tömegsír a dögkút környékén. Ezeket a feltételezhető csurogi tömegsírokat máig sem engedték felfedni, hiszen a községnek nem maradt emlékezni és gyászolni kész magyar lakossága.

Talán kétezer bűnösnek minősített magyart végeztek ki a helyszínén, a maradék, többnyire asszony- és gyermeknépet Jarekre hurcolták táborba (lágérba) vagy a távolabbi Gajdobrára, magyar néven Szépliget, a táborra alakított sváb faluba, Schönauba.

Szerencsésnek mondhatták magukat azok a fiatalok, akik a környéken meghirdetett felhívásnak eleget téve jelentkeztek a Petőfi brigádba. Utóbb azonban rájöttek a szervezők, hogy a 65 csurogi regrutajelölt nem méltó arra, hogy a németek ellen harcoljon. Az ő gyötörtetésük is utóbb Gajdobra nélkülözéseibe torkolt.

Egy csurogi család sorsán keresztül tekintsünk be a magyar történelem, magyar néptörténet fekete napjaiba, egy 53 éves orvosnő levele által.

„Csurogon születtem 1937-ben, ott éltem 1944-ig, ha jól tudom. Évszámokat nem tudok pontosan, de sajnos már nincs kitől megkérdezni, édesapám 10 évvel ezelőtt meghalt.

Végre szólhatok ezekről a dolgokról, eddig ezt nem tehettem, soha, senkinek nem beszéltem róla. Sem a férjemnek, de még a fiamnak sem, pedig ezek a tragédiák még mindig kihatnak az egész családra.

Apám szüleit kivégezték 1944-ben a saját házukban, Csurogon. Nevük: Balogh István és Péter Julianna. Kivégzésük történetét az unokabátyáim el tudják mondani.

Kivégezték apám bátyját, Balogh Pált brutális körülmények között. Erre emlékszem, hogy mesélték anyámék, hogy előző nap kidobolták a községben: holnap lesz a község ház előtt a kivégzés, azok a hozzátartozók, akik végig akarják nézni, odamehetnek.

Ennek a nagybátyámnak a fiai Telecskán élnek, bőven tudnak mesélni. A felesége tavaly halt meg. Kivégezték anyám öccsét, Szerda Istvánt, szintén brutális körülmények között.

A mi sorsunk úgy alakult, hogy 1944-ben egy hideg, téli napon berontott a házukba négy vagy öt fegyveres alak, ráordítottak anyámra (apám nem volt otthon, katona volt), három perc alatt hagyjuk el a lakást és menjünk az utcára. Ekkor négyen voltunk testvérek, az öcsém karonülő csecsemő volt, én voltam a legidősebb, 6 éves.

Még ez éjjel marhavagonokba raktak minket, erre is emlékszem, nagyon hosszú sor volt az utcán, az összes magyar.

Ezután lágerba vittek Járekre. Ott voltunk, ha jól emlékszem, 9 hónapig. Na, itt aztán hulltak az emberek, mint a legyek. Anyámék úgy mondták, több mint a fele meghalt. Lovas kocsival hordták ki a halottakat egy dögkútba. Teljesen só nélküli kukoricakását adtak enni. Sem szappan, sem víz nem volt, a tetvek ettek minket. Mi úgy éltük túl, hogy volt ott egy nagynénénk, ő éjjelenként kiszökött a határba krumplit, sárgarépát lopni.

Amikor kiszabadultunk a lágerból, úgy néztünk ki, hogy az auschwitziek kövérek voltak hozzánk képest. Rongyokban, soványan ott álltunk, és azt mondták, mindenhová mehetünk, csak haza nem. A házainkba akkor már lakókat telepítettek a hegyekből.”

Szólnunk kell a derék római katolikus plébános tragédiájáról,

A partizánmozgalmat a sok esetben célját tévesztett kezdeti magyar katonai fellépés sem tudta megszüntetni, mint tudjuk.

A kémelhárítás továbbra is kereste a maradék vagy éppen újból beszivárgó partizánokat és támogatóikat. Egy alkalommal, hosszas nyomozás után, mintegy húsz személyt szedtek össze a csendőrök, közöttük a görögkeleti pópát, akinek fia partizánság gyanújába keveredve elmenekült. A gyanúsított szerbeket a rögtönbíráskodás halálra ítélte a szerb pópával együtt.

Dupp Bálint római katolikus plébános azzal állt a bírák, illetve a kivégzéshez készülő osztag elé, hogy ha a fiú magatartását halállal sújtandó bűnnek tekintjük is, a fiú helyett az apát büntetni nagy és végzetes emberi, politikai hiba lenne. „Ha őt kivégzik, engem is végezzenek ki, mert közöttünk barátság volt eddig, s a magyar katolikusok megmaradása forog kockán...”

A plébános fellépése többórás zavart okozott a katonai igazságszolgáltatásban. Telefonálások kezdődtek, a katolikus hívek papjuk köré sereglettek, érezték az ortodox lakosság támogató rokonszenvét, de hiába, mert amíg Duppot további alkudozás végett elhívták a zsablyai főszolgabíróságra, és Hazai Gyula főszolgabíróval megállapodott, a csurogi húsz

elíteltet a pópával együtt kivégezték. A pópa tragédiájának előjátéka és a későbbi vérbosszúnak egyik oka - mondják - az lehetett, hogy a magyarok bevonulásakor a parancsnokló tisztre a virágcsokorral közelítő s magyarul beszélő pópalány közvetlen közlő a virágok közé rejtett pisztollyal rálőtt. A közel álló katonák nyomban agyonlőtték a bátor és fanatikus szerb leányt.

Október közepén 1944-ben, amikor a csurogi magyarok mészárlásához a partizánok és a hozzájuk csatlakozott bosszúszomjas helybeliek hozzáfogtak, a görögkeleti szerbek, emlékezve a katolikus pap két év előtti viselkedésére, megvédték őt az elfogatástól s a haláltól.

A magyarirtás második hetében azonban megjelent az elpusztított ortodox pap csakugyan partizán fia, partizán őrnagyként.

Azonnal követelte a katolikus pap elfogatását. Sőt összehívta a községi népfelszabadító népbizottságot, és követelte, hogy a „szemet szemért, fogat fogért” alapon végezzék ki. Az emberségesebb csurogi szerbek két napig úgyszólván éjjel-nappal védték Duppot, ahogy két esztendeje ő küzdött pópájukért. A pópafi őrnagy végül ráunt az alkudozásra s a legyőzhetetlennek látszó helyi ellenállásra, katonai segítséget szerzett Újvidékről: elfogta és beszállíttatta a tartományi székhelyre a plébánost. Ott összekötetései révén háborús bűnösnek nyilvánította, majd halálos ítélettel visszazállíttatta Csurogra, s ott partizánjaival a templom falánál föbe lövette Dupp Bálintot anélkül, hogy legalább szemét beköttette volna. Katolikus híveket akkor már nem tudott a látványhoz odatoborozni, akit még életben hagytak, asszony, gyerek, már akkor Jarek felé gyalogolt egy szál ruhában a táborba, éhezni a tetves, véres szalmán, a halálos tifusz martalékául.

A 3300 csurogi magyar katolikusból végül néhány százan maradtak földönfutó házatlanok. Soha többé nem lehet összeszedni őket.

Dupp Bálint szomorú végét sem hívei őrizték meg emlékezetükben, hanem a falu cselekedetei miatt szégyenkező kevés, jobb érzésű csurogi pravoszláv szerb öregemberek.

ZSABLYA

Nem tekinthető jótékony tévedésnek, hogy az 1946-ban összesített veszteséglistán a hivatalos (félhivatalos) szerb emlékezet hetvenkettővel kevesebb 1942-es „mártírról” tud, mint amennyiért a magyar vezérkari főnök vád alá helyezte a vérengzés magyar tábornok és ezredes felelőseit. (A túlzott magyar megtorlás oka: a Bánátból vezérelt partizán-tevékenység, melynek tizenegy magyar áldozata volt: két rendőr, hét határvasárda katona és két csendőr.)

A magyar bíróság 653 szerb áldozat miatt vádolt, a három évvel később publikált szerb vádirat csupán 581 áldozat miatt pöröl.

A megtorlás mértékén és kegyetlenségén ez a számszerű különbség semmit nem kisebbített.

Az orosz csapatok és a partizánok bevonulásakor azonnal megindították a magyarok elleni megtorlást. Azonnal megkezdték a magyarok összeszedését, s nagy részüket azonnal a helyszínen kivégezték, akár Csurogon, mégpedig a legvadabb, legkegyetlenebb módon. A szerbeknek nem tetsző s tehetősebb magyarok közül sokat az árnyékszék mocskába fojtottak. Másokat agyonvertek, halálra botoztak, sok haragosukkal a körömlaszaggatással kezdték a halálos gyötrést. A kovácsműhelyek közelébe hurcolt áldozatok testét tüzes vassal égették. A lemeztelenített nemi szervek sütése-perzselése szenvedélyét egymásnak adták a kovácsfűjtató mellett kinszomjra sorakozó partizánok, addig is ütve-verve foglyaikat.

A lemeztelenített magyar férfiak hátából Zsablyán is szíjat hasogattak maguknak, akik türelmüket veszítve lemondtak az égetéses gyötrés öröméről.

A kezük között kiszenvedett magyarokat eleinte a dögtemetőben földelték el. Egy apának nyolc fia volt. Elsőnek az apát végezték ki, és a fiainak díszlépésben kellett kíséni apjukat a kivégzőhelyre. A legkisebb fia 13 éves volt, és megtagadta a díszlépést. A hóhérok kegyetlenül ütötték, verték, de a serdülő gyerek hősiesen kitartott, és a kegyetlen ütlegetések dacára sem verte a díszlépést. Ezután koruk szerinti sorrendben kivégezték a gyerekeit, és a megmaradtaknak szintén „díszlépésben” kellett kíséni a kivégzőhelyre sorra kerülő testvérüket. A legkisebb mindvégig megtagadta dacosan a díszlépést, és ezért minden alkalommal külön megkínózták. Mikor őt magát kísérték, hősiesen leköpködté hóhérait, azért azok kegyetlenül kiverték a fogait.

A csodával határos módon megmenekült Máté István (1911) így emlékezik azokra a hetekre:

„1944 októberében Zsablyán laktam. 25-én délután négykor szállták meg a partizánok a falut. Fekete Pétert nyomban elfogták, a községháza előtt egy eperfára felakasztották, két napig lógni hagyták köziszonyatra. Fekete hétgyermekes földműves volt. A partizánok ráfogták, hogy a csendőrséggel együttműködött. Kereskedésem volt, engem még aznap a hatóságok letartóztattak. A községi fogdába zártak. Ezután mindennap 20-30 embert löktek mellém, akiket mindig éjjel hallgattak ki és kínoztak meg. Fekete Péter öccsét kegyetlen kínzásnak vetették alá. Elmondta, hogy öccsének heréjét dróthurokkal hátrahúzták, s kalapáccsal úgy verték szét. Ott halt meg. A hullákat szekéren vittük ki a temetőbe. Nekem is kellett sírokat ásni, 8 méter hosszú, 4 méter széles, 2 méternél mélyebb gödröket ástunk. Egy-egy ilyen sírba 14 szekér hullát, tehát 150 embert temettünk. Kifelé menet a hullákra rá kellett feküdnöm, különben lelőttek volna. A hullák között 13-14 éves diákok is voltak. A meztelenre vetkőztetett áldozatokat géppisztollyal végezték ki. A megöltek közül ráismertem Magyar András csendőrré, Börösök Vida vendéglősré, Csipák András hadirokkantra, Bukovány Béla főszolgabíróra, Kutri Péterre, Börösök Józsefre, Börösök Jánosra, ezek mint bíró és esküdtek szerepeltek. Zsablyán négy tömegsírról tudok.”

Gregus Mihályné Csipák Teréz vallomásából elég néhány mondatot idéznünk:

„Öcsémet, Bandit vasárnap vitték el, s a községháza udvarán végezték ki. Vele együtt végezték ki a Fekete családot, az apát és a fiúkat, együtt, életkoruk szerinti sorban Jánost, Sándort, Ferit s a kisebbeket is mind. A Bűn családból és a Gosztonyi családból is mind a férfinemen lévőket. De akkor Hagymás Teca nénit is. Ő szabadszájú volt világéletében, szájaskodott velük:

- Lújetek a seggembe - fordította feléjük farát.

Főbe lötték.

Akkor végeztek ki még ott másik két asszonyt is. Az egyik Kelemen Terus volt.

Mihálynak sikerült a tanyán elrejtőznie. Egy éjszaka értem jött: Szökjünk el Újvidékre. Ott rejtőztünk el tavaszig. Az sem volt veszélytelen.

Anyámékat január végén lágerozták be Jarekon.”

A kevés számú életben hagyottat Backi Jarekra szállították, hajtották 1945. január 23-án. Minden ingóságukat és ingatlanukat elkobozták, csak a ruhájukat vihették magukkal: Akinek kocsija vagy lova volt, annak megengedték, hogy Jarekig kocsin mehessen, de ott elvették a kocsiját és lovát. A gyűjtőtáborban is kegyetlenkedtek, éhezették őket. Sokan éhen haltak, másokat járványbetegségek vittek el. Egy öreg német internált volt megbízva, hogy egy talyigával reggelenként szedje össze a halottakat. Naponta 20-30 holttestet szedett össze és temetett el. Az örök is igen vadak és kegyetlenek voltak. Tél közepén az internáltakat a legnagyobb hidegben gyalogoltatták Jarekról Gajdobrára. Köztük volt egy asszony is, aki martonosi származású volt, és jóval a razzia után - 1943-ban - telepítették Zsablyára. A férjét azonnal kivégezték, őt pedig 10 hónapos kislányával internálták. A legnagyobb hidegben gyalogoltatták át Jarekról Gajdobrára. Gyengén voltak öltözve, és fáztak a nagy hidegben. Egy alkalommal gyaloglás közben a kislány fejéről leesett a kendő. A kegyetlen és vérszomjas kísérő partizán nem engedte meg az anyának, hogy felvegye a kislánya kendőjét, mondván: „Fölösleges neki, legalább hamarabb megdöglik!”

Alapos becslések szerint a zsablyai magyarokból legkevesebb 2000-en pusztultak el, legnagyobb részüket még Zsablyán kivégezték, de nagyon sokan pusztultak éhen vagy járványban a táborokban is.

SAJKÁSOK PUSZTULÁSA

A sajkas kerületekhez tartozik a már emlegetett Csurogon és Zsablyán kívül Sajkásgyörgye (Gyurgyevo). Sajkáslak (Lok), Dunagárdony (Gardinovce), Sajkásszentiván (Sajkas), Tiszakálmánfalva (Budisava), Tündéres (Vilovo), Mozsor (Mosorin) és a „főváros” a „főfalu”, Titel. Ezek a falvak már a török Dunáig hatolása ideje óta kiváltságos községek voltak. A naszádos (sajkas) szervezet egyidejű a törököknek határainkon való megjelenésével. A hódoltság megszűnése után a sajkas katonák Pozsony és Komárom környékéről ismét leúsztatták hivatásukat, a határ vízi védelmét a tizennyolcadik század végéig működő Titel környéki sajkas kerületre. De, bár a magyar naszádosok közé a török kiűzése után a szerbek jutottak többségbe, a kiváltság, a fürge naszádosok büszkesége nem enyészett el teljesen.

A naszádosság a szorosan vett gyalogságnál jóval régiebb, az ősi magyar hadi szervezetnek sokkal több emlékét őrizte meg. A naszádos intézmény, akármilyen népből is toborozták legénységét, végig megőrizte magyar jellegét.

A sajkas vezetése különleges ismereteket követelt, csak tanult katonákat és képzett hajósokat igényelt, túrt meg. A vajdákat mindig a legénységből választották. A közlegény, ha kitüntette magát, tizedessé s rendszeren nemessé lett. A legjobb tizedesekből váltak aztán a vajdák.

Ezeket a kincstár nem hópénzes, hanem évi pénzes (jargaló) katonáknak fogadta fel. Ezek számos kiváltságban részesültek.

Nos, ez az öröklött belső öntudat a legutóbbi időkig megőrződött Titel környékén. Ezzel számolnia kellett volna a magyar katonai hatóságnak, de magának Titónak is, amikor a bosszúállásban teljesen szabadjára engedte a sajkas indulatokat.

Gyurgyevo - a ruszinokat is

A magyar katonai hatóságok utólagos figyelme elsikkadt a Sajkásgyörgyre is átcsapó razzia eredményei fölött. Akadtak-e itt partizánok 1942-ben, ma már nehéz lenne megállapítanunk; hogy pártfogóik lehettek volna, azt biztosra vehetjük. Ezért is büntetés járt? Meglehet. Az 1946-os újvidéki látlelet 244 szerb és ruszin áldozatot tart nyilván. Minthogy a négy és fél ezernyi lakosságnak csaknem fele kisorosz, vagyis ukrán.

A háromszázat alig meghaladó magyarság nagy része a néphangulatban füstölgő bosszúvágyat érzékelve az elvonuló magyar hatóságokat követve elhagyta Gyurgyevót.

Megbosszulni való magyarok híján a szerbek a ruszin lakosság ellen élték ki megtorló indulataikat. Mert a ruszinok a razzia idején, kapcsolatuk nem lévén a partizánokkal, alig szenvedtek emberveszteséget.

A magyar hatalom képviselőivel szemben kezdettől lojálisan viselkedtek, amit a hatalom kedvező magatartással viszonzott. A kevés maradék magyarok irtásán kívül a ruszinok minden rétegével oly kegyetlenül jártak el, mintha magyarok lennének. Kivégezték Marvojlovics iskolaigazgatót, mert tudott magyarul s támogatta osztályaiban, hogy a ruszin gyerekek az utcai nyelvismereten túl az iskolában is tanuljanak magyar nyelvet. Kegyetlenül megkínózták a görög katolikus papot, Böszörményi Michaelt: elevenen megpatkolták, s úgy, patkolt mezítláb hajtották Újvidékre, hogy további kegyetlen kínzások után kivégezzék.

Több száz ruszin esett áldozatul így módon 1944-ben a partizánok fegyvereitől az 1942-es razzia következtében.

De a felbőszült bosszúállás azokra is kiterjedt, akik a magyarokkal a legkisebb rokonszenvet is tanúsították, vagy a Londonban székelő szerb királyi kormányt várták vissza.

Meg kellett halnia annak a kosztadással foglalkozó idős asszonynak, Babe Katának, Kati néninek, akinek egy szerb siheder 1943-ban olyan parancsot adott „felsőbb utasításra”, hogy a nála koszt-kvártélyon lakó két fiatal tanítót mérgezze meg. Hagyott is nála bizonyos por alakú mérgeket. Ez a két tanító a szerb tagozaton emberséges oktatási módszerrel jelentős népszerűsége telt szert, még a szerb szülők körében is.

Babe Kata elfogadta a mérget, de nem tette kosztosai ételébe. Talán mert kedvelte őket, talán mert félt a felelősségre vonástól. Vagy egyszerűen nem akart gyilkos lenni.

Ez a suhanc, immár tevékeny partizán, saját kezűleg lőtte agyon az engedetlen szerb öreg-asszonyt.

Sajkáslak

A razzia elkerülhette volna Lokot, de akkor 41 végén átjöttek a Dunán néhányan partizánok, s lelőttek három határőrt. Szerb húsvét napján végezték ki a magyar katonák a partizánokkal állítólag rokonszenvező szerbeket. A plébános könyörögve magyarázta a parókián megszállt főhadnagynak, hogy a további halálra szánt foglyok bizonyosan ártatlanok. A községházán a kivégzésre előkészített újabb csoportot éppen felsorakoztatták a géppuska elé, amikor megérkezett Gertner János plébános, és leállította az „ítélet” végrehajtását. A főhadnagyot megnyugtatta, hogy a fehér karszalagos magyar nemzetőrök örömmel fogadták az öldöklés végét.

Így is 53 szerbnek kellett jórészt ártatlanul lakolnia az átruccanó partizánok „hőstettéért”.

Ez a község az, ahol a bevonuló partizáncsapatok megtorlása nem érte el a „razzia” áldozatainak számát. „Mindössze” huszonnyolc bizonyosan ártatlan magyart végeztek ki, minthogy azok, akik a honvédek eligazításával részt vettek a 42-es öldöklésben, mind elmenekültek.

Az aránylag kevés számú elfogottal itt sem bántak kesztyűs kézzel. Aki dühítően nem akarta bevallani a legkisebb bűnét sem, vagy valamelyest megtagadni magyarságát, azt szájba lötték, vagy zsineggel megfojtva ablakilincsre akasztották, mielőtt kiszállították volna őket a dögtemetőbe.

A kivégzésre szánt sajkáslakiak nagy részét - mintegy viszonyozva a katolikus plébános emberségét - az orosz pravoszláv pópa mentette meg. De külön hálával az ikonosztáért. Történt ugyanis, hogy 1941-ben a honvédek „képszakértői” a pravoszláv templom ikonjait megirigylve leszerelték, s a katolikus templom szépítése, gazdagítása végett átvitték a plébániára, s átadták Quintus Fábián káplánnak. Ő leltár szerint átvette az egyházgazdagító katonáktól, majd amikor az ajándékozó zászlóalj továbbvonult, az egész ikonosztázt visszavitte az ortodox templomba.

A magyarok többségének s a katolikus templomnak aztán már nem esett bántódása.

A meggyilkolt „kevesekről” azonban mégsem feledkezhetünk meg. Ezek:

1. Pásztor Péter, erdész	16. Paska János
2. Csorba Antal, cséplőgép-tulajdonos	17. Kasza István
3. Komát István, rendőr	18. Hegedűs Ferenc, gazdálkodó
4. Milánovics Sándor, kocsmáros	19. Halász József
5. Milánovics Károly, Sándor fia	20. Bagi János, rendőr
6. Krizsán János, földműves	21. Tóth Antal, öt elsőként lötték le az utcán
7. Krizsán András, János apja, földműves	22. Sava Radosavljevics és
8. Varga Ferenc, földműves	23. Kalapáti János, leventeoktatók, az első
9. Tokos István, boltos	közt agyonlőve
10. Tokos István, a boltos fia	24. Dujmovics Antal, rendőr
11. Zórád György, cséplőgép-tulajdonos	25. Dujmovics Pál, 12 éves kisfiú
12. Kiss Sándor, rendőr	26. Ternovác Mihály
13. Kormos Mihály, halász	27. Bozsó János
14. Varga II. Ferenc, földműves	28. Csuka Antal
15. Nagy István	

Dunagárdonyból (Gardinovce) és Sajkásszentivánból (Sajkas) nincsenek adataink a magyarok 1944-es pusztulásáról, amelyet nyilván el kellett szenvednie a százat alig meghaladó gárdonyi és a hasonlóan csekély lélekszámú szentiváni magyarságnak. A maguk védtelenségében az előbbi helyen hét, az utóbbiban tizennyolc magyart talált az 1981-es népszámlálás: A véres megtorlás már csak azért sem maradhatott el, mert az újvidéki 1946-os nyilvántartókönyv a magyar razzia áldozataiként 38, illetve 17 szerb halottat tart számon.

Tiszakálmánfalván (Budiszaván) a partizánok rendszeresen robbantgatták a vonatot. Emiatt a vasúti sínek környéki szerb tanyákból összeszedték a razziázó magyar alakulatok a parasztokat, s már a községházán falhoz állítva az első csoportot, vagy húsz ember kivégzéséhez készülődtek. A tanyasi magyarok, akik szomszédaikkal eddig békességben éltek, összesereglettek a vészhirre, s körbefogva a kivégzendőket, mintegy jótállva azok ártatlanságáért, megakadályozták a rossz felé irányuló megtorlást. A karhatalom elállt a kivégzésektől.

A 44 őszén bevonuló partizánokat nem értesítették a magyar parasztok két és fél év előtti becsületéről. Október 26-án összefogdostak közülük vagy harmincat, ezek többé, nem tértek haza, állítólag Zsablyára vitték őket, a kíméletlen vesztőhelyre.

Tündéresen (Vilován) nem akadt, ki megvédje a razziába szorult szerbeket. A jugoszláv nyilvántartás szerint hatvanhárman estek áldozatul.

A visszatérő partizánok bosszúja nem maradhatott el, s nagyrészt a Szerémségből nemrég átjött magyar telepeseket érte. Maradékaikat 45 januárjában a jareki táborba akarták hajtani. Alig elkészült házaikat védeni próbálták, sokan ott haltak házuk küszöbén. Összesen vagy nyolcvanhatan.

Titel kétezernyi magyarsága harmadára fogyatkozott pusztán anyanyelve miatt. A razzia által kivégzett ötvenkét partizángyanús, partizántámogató helyébe ötvenkét titeli magyar férfi fizetett életével tiszta ártatlanul.

Mosor - a rossz pap Káin-áldozata

Mosorint zegzúgos földrajzi fekvése alkalmassá tette az élénk partizántevékenység kibontakozására. A magyar határőrség 1941 nyara után naponta szembekerült és számolt jelenlétükkel, olykor veszteségeket okozó tűzharc formájában is. A több hétre terjedő katonai-csendőri razzia a tiszai árterület tanyavilágát többször átfésülte gyanúsítottak és partizántámogatók után vadászva. Forrásként használt újvidéki jugoszláv kiadványunk szerint százhetvenkilenc mosorini személyt találtak bűnösnek.

A partizánok a félezres lélekszámú magyarságon vettek elégtételt az elszenvedett szerb veszteségekért. 1944. november másodikán válogatott kínzások után (körömlétpés, hereszétverés, hasfelmetszés) hatvankilenc magyar férfit lőttek, vertek agyon.

Egy részüket a döglutakba suvasztották, nagy részük tetemét a Tiszára bízták. A hasfelmetszéseket még a holttesteken is folytatták, hogy a vízben felpuffadva ne kerüljenek felszínre időnap előtt.

Az életben maradottakat két család kivételével a jareki táborba hajtották azzal a fenyegetéssel: ha bármikor visszatérnek házukba, halál fiai lesznek. Csupán Jakubeczék s a Szekeres juhász család maradhatott otthon, őket huszonegyüket írták össze magyarként a faluban, 81-ben.

Külön említést érdemel a katolikus plébános nagyon szomorú története.

Köves István plébános alapos okát tudhatta, az elvonuló honvédséggel együtt elmenekült.

A hivatását megbecstelenítő pap a közeli évek során nem tudott ellenállni a nagyon evilági kísértéseknek. Rovásán a vagyoni kapzsiságot tartották számon a népek. Saját hívei is.

Gazdag szerb és zsidó családokat jelentett fel a csendőröknek, államellenes tevékenységgel vádolva őket. A bevádolt családok egyes tagjait kivégezték, másokat elhurcoltak. Értékeiket - ékszereiket, pénzüket - Köves kaparintotta meg.

A szerbek nagyon számon tartották a pap bűncselekedeteit, s testi megtorlásán túl a kincsekre is fentek fogukat. Hetek alatt kinyomozták, ismervén ottani kapcsolatait, hogy Köves István Jánoshalmára menekült. A háború, a szovjet hadsereg mozgása akkor még spiritualizálta a határokat. Nem volt nehéz egy fegyveres mosorini partizánküldöttséget meneszteni a trianoni határon túli menedékhelyre. Nem sokat törődtek küldetésük jogszerűségével, a plébánost vele rejtőzködő bábaasszony házvezetőnőjével s annak édesanyjával együtt visszahurcolták

Mozsorba. Mindhármukat kínvallatásnak vetették alá, az elorzott ékszerek helyét firtatva. Előbb a bábaasszony, majd a plébános is bevallotta, hogy az összegyűjtött, összeharácsolt ékszereket az oltár alatt helyezték biztonságba.

Az immár megszenteltetett templomot a szerbek földig rombolták, s ráadásul az ártatlan, de fölöslegesnek minősített katolikus temetőt is felszántották.

Köves plébánost - Szent Lőrinchez hasonlóan - rostélyon elevenen megsütötték, de minden szentté válás igénye és lehetősége nélkül.

Vele egy időben férfimód meggyötörve megfojtották a bábaasszonyt, s valamivel kevesebb kínzásra érdemesítve, édesanyját is.

A mozsori áldozatok száma így hetvenkettőre nőtt.

ZOMBOR

Amikor 1941-ben „visszafoglalták” a pécsi hadtest csapatai Zombort, mindjárt az első este nagy utcai harcot, lövöldözést idéztek elő a padlásokon megbújt csetnikek. Lehetek vagy negyvenen a többezres, fejetlenül vissza, sőt összevissza tüzelő „megszálló” helyőrséggel szemben. A gyakorlatlan és rosszul vezetett magyar csapatok ezen a napon s a következő délelőttbe átterjedő fejetlen „hadviseléseikkel” nevetségessé tették magukat, mert harcoló csetniket sem élve, sem halva nem sikerült kézre keríteniök. Ezzel szemben hat honvéd halt „hősi halált” az utcai harcokban, nemegyszer saját lövedéktől találva.

A szerb többségű városban a következő hónapokban tizenegy olyan személyt talált a magyar kémelhárítás, akiket államellenes tevékenység gyanújával vádolhatott.

Mindezekhez képest a visszatérő szerb katonai hatóságok által kezdeményezett megtorlás gigantikus volt.

A magyar éra utolsó napjaiban, pontosan október huszadikán a kémelhárítás Patacsics szerb vezető embernél véletlenül megtalálta a zombori magyarok feketelistáját, akiket elsőként kell kivégezniök a bevonuló fegyvereseknek. A kémelhárítók hivatalból értesítették a listán szereplőket, hogy menekülésre szólítsák fel őket. Ezek legtöbbje természetesen eltávozott az utolsó magyar csapatokkal. A kivégzendők listáján első helyen szerepelt furcsamód két karmelita atya, Sztancsics Gellért és Hollós Illés. Nyilván hazafias igeküldetésük volt főbenjáró vétkük.

Sokan, kikhez nem jutott el idejében saját haláluk jövődjének vészhiere, vagy büntelennek érezték magukat, a maradást választották, már a bevonuló orosz és partizáncsapatok első napjaiban hurokra kerültek. Némelyikük szó szerint is hurokra, felakasztatván.

A halálra szánt magyarok összegyűjtése nem pusztán a városra szorítkozott. Ide hurcolták a Kronich-palotába a szomszéd községek magyar férfiai. Bezdánból - a példa okáért - vagy ötszáz embert. Itt napközben ütötték-verték az elfogottakat, különösen némely vérszagra szomjas partizán nők voltak ilyen tevékenyek, míg a termék vigyázópontjain lövésre kész társaik figyelték kegyetlen működésüket, nyilvánvalóan arra számítva, hogy a meggyötört férfiak egyik-másika visszaüt vagy visszarúg a puskatussal záporozó ütlegelésekre, s akkor lesz ok ott a helyszínen mérsárláshoz.

Bezadáni túlélők elbeszéléseiből maradt fenn a Kronich-palota étlen-szomjan, tetves-véres szalmán átszenvedett heteinek gyötrelmes emléke. Ahol mindenki halálra ítéltnek tudta magát, mert nem sejtette, nem őt tuszkolják-e fel a következő éjjel a Duna-partra vagy a Ferenc-szatornához induló halálos teherautók valamelyikére.

De hurcoltak összekötözött foglyokat a lóversenyterre is, ott tömegsírok mélye várta a magyarokat. A kivégzések éjszaka gyakran hevenyészve történtek, nem mindenkit sikerült halálosan eltalálni, ezeket sebesülésükkel elevenen görgették a gödörbe, s a félig-meddig elföldelt hullatömeg mélyéből még hajnalonta is hallatszottak hörgések és segélykiáltások.

Csupán itt a lóversenyteren 2500 magyart végeztek ki.

A megkínzottakat nemegyszer izzó, tüzes parázson futtatták csapatosan, libasorban mezítláb, mielőtt a golyózápór elé hajtották volna őket.

Beszélik, hogy az újonnan épített autóbusz-pályaudvar betonja egy terjedelmes tömegsír szemfedője.

A másik gyűjtőhelyet, a gyalogsági laktanyát csak átmeneti szállásként használták akkor novemberben. Ott a helyszínen legfeljebb kétszáz embert lőttek agyon.

Egy monostorszegi fiatal sokác henteslegény, akit jövet közben feltételezhető állatölő, hús-vágó szaktudása miatt fogadtak soraikba a partizánok, jóval később hitelesen hangzóan elhencegte, hogy csupán ő, ki nem lehetett mindenütt ott, legalább háromezer fogoly kivégzésében vett részt.

Bátor, adatgyűjtő plébánosaink szerint Zombor területén 5650 ártatlan magyar vált a vérbosszú áldozatává november közepéig.

Névsorok összeállítása, akár a közös gyász érdekében is, lehetetlennek látszik mindörökre.

Ha egy névre lehet mégis emlékezni, legyen dr. Sugár István törvényszéki bíró, aki lement a boltba kenyeret vásárolni, s többet nem látták viszont hozzátartozói.

VERBÁSZ

Bácska leggazdagabb községeinek maradék magyarjai úgy emlékeznek, hogy a partizánok háromszázötven embert tüntettek el utcáikból. A temetőben ásatták meg velük a tömegsírt a gyilkosok.

Temettek az óverbászi kendergyár területén is, s könnyebbségük kedvéért kutakba is hajigáltak a kivégzők hullákat, de eleveneket is.

Az elűzött és kivégzett németek sorsát külön gondolja a verbászi magyar emlékezet.

„Önt hallva - szólít meg egy levél - a sírok, amelyek 14 évtől hatvanig terjedő korú halottainkat takarják, élém álltak. A verbászi (ma Titov Vrbas) temetőben is van egy tömegsír, ahol százegy halott fekszik. (A névsor egy NSZK-ban megjelent könyvben található.) A hírhedt novemberi vallatások áldozatai. Háromszor vitték el őket rendszerint: először csak úgy hazaengedték legtöbbjüket, másodszor meztelenre vetkőztetve kergették haza őket, harmadjára már a temető volt a végcél.

Amikor 1967-ben lemerészkedtem családommal a szülőhelyre, nagynéném a gyászosan ominózus hely felé csak háttal állva merte megmutatni, hogy ott van a nagy sír. Benne hadirokkant nagybátyám, a magyar gimnázium igazgatója, vele a tanárok és a magyar érzelmű svábok, akik jóhiszeműen otthon maradtak.

1945 tavaszán aztán a gajdobrai tábor, munkatábor hónapjai következtek.

Négy kisgyermekével vitték oda nagynénémet, valamint szüleit (Moher Károly erdélyi író testvérét, unokahúgát). A hiányos táplálkozás, tányérnyi sötét kása, egy-egy cső nyers kukorica - szedte áldozatait. Egy hétéves és egy másfél éves gyermek élte túl a tábort, mert őket még időben, jókor kiadták, nagy könyörgésére másik nagynénémnek, akinek a férjét megölték.

Emlékszem, a helyi szerbek egy október eleji estén petíciót küldtek édesapámnak (orvos volt), hogy maradjunk, mert az életnek tovább kell folytatódnia, és ők garantálják biztonságunkat. De szüleim nem akarván vállalni újra a kisebbségi sorsot, a menekülés mellett döntöttek.

A borzalmakat nem is a helybéliek, hanem Tito partizánjai követték el, egy-két alja helyi közreműködésével. Ezek: Gyakula Pero, Szijadcski Vlado, egy Marko nevű, a helyi viszonyokkal ismerős személyek s néhány hozzájuk csapódó helyi cigánylegény.

Talán túl személyes hangvételű soraimat, kérem, anonimitással kezelje, mert az ördög nem alszik, és lenn még élnek unokák is, én is szeretnék még néha »haza« menni.”

Adatközlő papjaink csak tíz verbászi magyar halottról tudnak.

PACSÉR

Tizenhat szerb ellenálló esett el a tűzharcokban 1941-ben. Ezekért a tizenhatokért kétszáz magyarnak kellett pusztulnia. Ivo Jovkovics hentes szervezte az ítélkezést s halálos szertartást a Bajmok felé vezető úton, ahol három nagy tömegsírt készítettek elő a nyolcadik vajdasági brigád harmadik batalionja támogató segítségével.

Kijelöltek egy magyarok lakta határrészt, akit ott találtak, azokat mind a tömegsírok felé terelték.

Előbb és külön fogták el Kovács József plébánost. Egy fogolyszemle alkalmával a brigád egy tisztje valamikori gimnáziumi osztálytársára ismert Kovács tisztelendőben. Nem volt könnyű őt kimentenie a halálba indulók közül, mert vádlója, egy templomjáró katolikus bunyevác férfi váltig erősködött, hogy a plébános nagy ellensége a szerb népnek, mert a szószékről többször hallották szájából a boldogságos Szűzmária, a magyarok segítő Nagyasszonyának dicséretét.

A Mária-tisztelő plébános, szabadulván a halálos veszélytől, az összefogdosott tanyasiak megmentésével próbálkozott, de a harmadik batalion partizánjai inkább Ivo Jovkovics hentesre hallgattak.

Még az egykori gimnáziumi osztálytárs is neki adott igazat. A kétszáz magyarnak pusztulnia kellett.

Sírkukra akácerdőt telepített a leplező, gondos szerb utókor.

BAJMOK

A magyar kémelhárítók harmincöt szerbet vittek internálótáborba, pedig a községi bíró váltig védte ártatlanságukat a maga jóhiszemű paraszti feltételezésével.

Amikor 1944. október közepén az orosz csapatok elfoglalták Bajmokat, nyomukban a partizánok is megjelentek, köztük olyanok is, akik a magyar kémelhárítók fogságából szabadultak, s hozták magukkal az elkészített tettvágyat, amely bosszúvágy volt. Érkezésük első éjszakáján összeszedtek hetvennyolc magyart és két svábot. Napokig gyötörték őket a községházán. Úgy tettek, mintha válogatnának közülük, egy-egy jó ismerőst valamelyik szerb kimentett valamelyik oldalajtón a moziateremből, ahová a kivégzendőket sorolták. Oda került Jeszenszky Ernő gyógyszerész is, az Őrangyalhoz címzett patika tulajdonosa, akit mindenki csak segítő-készségéről ismert. Magyarságán kívül csupán egy bűne volt: Horthy Miklós 1941-ben első világháborús érdemei miatt vitézzé avatta. S ez akkor személyes magatartásától függetlenül egyenlő volt a titóista, sőt sztálinista megítélés szerint is azzal, hogy aki vitéz, az fasiszta.

Hosszas kínzások után, éjszakánként huszával-harmincával a kövesút és a Zombor felé vivő vasúti átjáró táján lévő vályoggödörkhöz hurcolták el foglyaikat a partizánok, s ott lőtték halomra őket, azzal könnyítvén véres munkájukon, hogy eleinte még ásniok, ásatniok sem kellett, csak elhantolniok. Az Őrangyal gyógyszertár vezetője az első tömegsírba került.

A falu férfi lakosai előbb a határba menekültek, s hogy meg ne lephessék őket, kukoricaszárkúpokban éjszakáztak. Akik napközben a kukoricatörő munkásokhoz csatlakoztak, könnyen póruul járhattak, mert a partizánok nappali kényelemben a tanyasiakat napszámosaikkal együtt terelték a moziaterembe, a halál előcsarnokába. Apránként másfél százra is felment a bosszú áldozatainak száma. Utóbb már ásatni is kellett ott a vasúti átjárónál, a kubikgödörök betelvéen, azzal a váltógazdasággal, hogy az újonnan jöttek, látva a vermekbe lőtték állapotán saját jövőjüket, előbb betakarták földdel ismerőseiket, majd maguknak csináltak helyet, mielőtt levetve ruhadarabjaikat, félig meztelenül, olykor jajveszékelve megadták volna magukat a fegyvereknek.

A szomszédos tanyákban fültanúi maradtak a naponta megismétlődő géppisztolyropogásnak s a „magyarok! segítsetek!” kiáltásoknak.

Sírdombot nem hagytak maguk után a gyilkosok. A vályoggödörök tetézéséhez a következő ásott tömegsír földjéből tellett. S ahol végül mégis domb keletkezett, azt énekelve, diadalmas halotti tánccal tapodták földszintre.

És mégis a következő tavaszon a lovak tudták, az a szántóföldtábla tilalmas hely az életnek. Szántás ideje elkövetkezvén horkanva hátráltak, amikor az ekével közelébe hajtottak annak a szántani való táblának.

Az a magyar halottakkal megszentelt, meggyalázott föld évekig szántatlan maradt az emberbarát lovak tiszteletadása miatt.

Az ide merészkedő hátramaradtak még hetek múlva is zarándokoltak a tömegsírok partján egy-egy hátrahagyott ruhafoszlányra, sapkára, félpapucsra lelni, ami a hóhérok számára hasznavehetetlen volt.

Elmondást, külön rögzítést kíván Czibell Károly bíró sorsa, akiről neve említése nélkül már szoltunk, mint aki az emberi tisztesség határáig elment a szerb falutársai érdekében.

Az elvonuló csendőrök figyelmeztették, meneküljön, mert a partizánok első számú ellensége lesz mint bíróviselt felelős ember.

Hallgatott is a fenyegetően jövődölő szóra, bár magát büntelennek, ártatlannak tudta, érezte. Egész úton Bajáig gyötrődve haladt a csendőrökkel, de onnan egy Bajmok felé induló szekérre kapva, néhány nap távollét után visszatért házához, családjához Bajmokra. Még tisztálkodni sem maradt ideje, érkezése órájában érte jöttek a partizánok, kik nagyon számon tartották távollétét.

S rövid veréses gyötrés után, mert most már, dolguk nagy részét teljesítvén, jutott idejük az efféle kétkezi apró munkára: elevenen megnyúzták Czibell Károly bírót, mielőtt pótlólag kivítették egy targoncán s a tömegsír sarkába vetették bőre nélkül, tökéletesen mezítelen, még lélegezve.

SZABADKA

A szabad királyi várost, amely 1942. január 19-én iktatta be új főispánját, Röck Andort, elkerülte a razzia, a partizánoktól való „tisztogatás”. Igaz, a magyar csapatok bevonulása napjaiban állítólag 147 szerb hazafi esett áldozatul a rendszerváltásnak 1941 áprilisában. (1946-os szerb adat.)

Ezekért kellett sokszorosán megfizetnie a szabadkai magyarságnak az 1944 októberétől kezdődő hónapokban.

A várost október 10-én foglalták el az oroszok és a partizánok. Rövid néhány napi tájékozódás, fészkelődés után megkezdték a magyarok összefogdosását. Hajnalban szálltak ki dzsippel a kiszemelt emberekért, több géppisztolyos partizán kíséretében mindig egy orosz katona is. A könnyebb kezelhetőség miatt azt mondogatták, hogy a szokatlan időben „megidézett” személyt csak tanúként szállítják el bizonyos vallomás megtételére. Ezeket a tanúkat, kiket soha nem hallgattak ki, vagy a paticsi úti kaszárnnyába, vagy az Ágnes-sikátorbeli Sárga Házba, a magyar belügyi hatóságok rettegett kémelhárító központjába hurcolták. Szorgos megkínzásuk után már csak a vesztőhely következett, a zentai úti temető. Itt minden tárgyalás vagy ítélet vagy éppen magyarázkodás nélkül gödörbe lőtték őket. Az egykori járványkórház (ma gyár) épületegyüttesének gyommal benőtt sarkán túl, jól megkülönböztethető süppedékes területen három sorban hússzor húsz méteres tömegsírok vannak.

Ezeket valószínűleg a kivégzendőkkel ásatták ki, s a saját sorsukkal bizonyos következő csoporttal hantoltatták el, ha megtelt a hatalmas gödör. A környékeliek, noha olyankor légi-riadót szirénáztak, minden alkalommal géppisztolysorozatokat és jajkiáltásokat hallottak. De a segítségnyújtás, fegyverek híján, lehetetlen volt. Öt nagy tömegsírt tart számon a környék.

Egyesek szerint kétezer szabadkai magyar csontját őrzi a járványkórház mellé telepített kivégzőhely. Mások szerint, papi informátoraink állításával kereken hétezer magyar nyugszik ott.

A szabadkai közhit, a magyar emlékezet úgy tudja, hogy a kivégzéseket Strazsakovics Blasko szervezte, s ő felelős az ártatlanul elpusztított ezrek haláláért.

Dudás Károly író és Siflis Zoltán szabadkai filmes videokamerájuk elé kérték Blasko Strazsakovicsot, aki a maga múltjának mentésére hajlamos volt arccal és szóval nyilatkozni.

Sokan máig azt hiszik, hogy ő Szabadka akkori katonai parancsnoka volt, élet és halál ura. Pedig ő csak az újonnan alakult rendőrség politikai biztosa volt. Komisszárféle, aki a hivatali hierarchia szerint alá volt rendelve a mindenkori rendőrpáncsnoknak s a helyettesének. Az igaz, hogy szava döntő volt mindig.

A rendőrpáncsnok Nyárádi Eugén volt, magyar neve ellenére ruszintudatú férfi, helyettese pedig Tomilica.

Mint a szabadkai népfelszabadító bizottság tagját, személyesen Ivan Rukovina tábornok és Pavle Gerencsevics őrnagy bízták meg a feladattal.

Működésük helye a már említett s gyűlött, rettegett Sárga Ház volt.

A OZNA-t teszi felelőssé a törvénytelen kilengésekért. Neki mint a helyi rendőrség politikai biztosának még csak annyi betekintése sem volt az OZNA tevékenységébe, hogy azokat az embereket név szerint ismerhette volna.

„- Egy reggel megyek be a hivatalomba - vallja Strazsakovics -, és hallom, hogy az épületben valami nagy morajlás van. Az őrs tiszteleg, kérdelem tőle, mi ez a zajgás? Azt mondja, ezek a letartóztatottak nyugtalankodnak. Kinyitattam vele a nagyterem ajtaját, amelyik az utcáról belépve a lépcsőházban balról volt. Alighogy kinyílt a terem ajtaja, a zsúfolt helyiségből tolongani kezdtek felém az emberek nagy segélykiáltásokkal: Blasko, Blasko, Balázs! Segíts! Mintha mindegyik egyszerre akarna szólni hozzám. Sokukat ismertem, sokan ismertek engem. Akkor onnan a páncsnokok beleegyezése, megkérdezése nélkül azokat valamennyiőket szabadon engedtem. Jött aztán később Nyárádi Eugén, Blasko, miért engedted szabadon azokat az embereket? Mondom neki, nincsen ezeknek semmiféle politikai vétük. Még olyan is volt köztük, mint az Ódor Anti, aki a magyar Kommün idején zászlóaljparancsnok volt. Te nem vagy idevalósi, nem ismerheted ezeket. Fiatalabb volt, mint én, alig huszonkét éves. Én már akkor harminc voltam. Mondom, ezek mind olyan emberek, akik negyvenegyben leg-feljebb olyanokat mondtak, hogy »bűdös rác«, meg hogy »ne ugass, te bűkkfanyelvű«, mint ahogy azt nekem is mondták egyesek. Nem az a mi dolgunk, hogy ilyenekkel foglalkozunk. Nem sokkal később hívat a várospáncsnok, Milos Tadijin, ott volt mellette egy Jovanovics nevű ezredes. Támadtak, miért engedtem szabadon az ellenséget, olyan is volt köztük, aki az első háborúból magyar kitüntetések szerzett. Mit akartok, mondtam nekik, ilyen kitüntetések egy fityók pálinkáért is lehetett kapni. Az én apámnak egész sásszakajtóra való volt a padláson.

Akiket elengedtem, lehettek úgy hetvenen. Ki hozta be ezeket az embereket? Egy Mile nevezetű egyetemi hallgató, aki önkényesen kinevezte magát az egyik körzet rendőrpáncsnokává. Járt a házakat, vallatta az embereket, letartóztatásokat végzett. No hát, ezt a diákot én megfenyítettem.

Mondjak valamit a kivégzésekről.

Ez már éppen a katonai közigazgatás bevezetése előtt történt. Egy éjjel jövök haza, ide a szüleim házához. Sötét van, mint a zsákban. Mikor ideérek a második negyedbe, a templom elé, elbogar melletttem egy teherautó. Csak annyit tudtam kivenni, hogy emberek vannak rajta, a kanyarban még annyit láttam, puskások is vannak velük. Haladtak a temető felé. Ide a zentai úti felé, oda hátra. Ahogy hazaérek és benyitok az udvarunkba, hallom ám, hogy tratratratra... és hallom a jajveszékelt. Elborzadtam, és mondtam magamban - már bocsánat a szóért -, mondom magamban: baszom az anyátokat, hát tik gyilkoltok!

Másnap találkoztam a katonai parancsnok helyettesével Matija Poljakoviccsal, mondom neki, mit tapasztaltam. Ő meg közli, hogy hát ez így megy, nagyon sok a letartóztatott, és még mindig hozzák őket.

Na most még arról, hogyan szedték őket. Volt itt egy Franje Pujindzsics nevű bunyevác, Farsának neveztük. Nagyon rendes, haladó gondolkodású ember. Őszintén örvendezett a fasizmus bukásának és a felszabadulásnak. Akkor én már a katonai parancsnokság komisszára voltam. Mondja nekem Poljakovics, hogy Farsa felesége kétségbeesetten keresi a férjét, kérdezi, talán mi küldtük el valahova. Én kérdezősködtem, elküldtem Lajco Jaramazovicshoz, a városi népfelszabadító bizottság elnökéhez is. Jaramazovics meg jön vele hozzám, hogy hát én mégis katonai személy vagyok, de nem tudtunk meg semmit. Kérdezősködtem az oznás tisztelnél is, akiket azonban csak így ismertem: Milos, Uros, Vanja, Csapo. Poljakovics végre megtudott annyit, hogy ez a Farsa tudta az egyik horvátról, hogy nagyon bratyizott az usztasákkal, és hogy ne legyen erre tanú, bevádolta Farsát, és ennek alapján eltüntették.

Nem tudom, hogy milyen méretű volt a bosszú, de sajnálom, hogy megtörtént. Sajnálom, hogy mi ugyanazt tettük, mint amit Horthy fasisztái. Hogy ez bosszú volt, pedig akkor már létrejött a katonai bíróság, és mégiscsak úgy kellett volna, hogy bíróság ítélkezzen. Sokan áldozatul estek, biztos, hogy közöttük sokan voltak vétkesek is, de nem annyira, hogy azért meg kellett volna halniuk. Aki átvészelte ezeket az első hónapokat, az később megúsza néhány hónap börtönnel.

Az OZNA tartott itt mintegy 25 telepi dolgozót, ezek voltak a közembereik, akik vidékiek voltak. A szabadkaiak engem ismertek, és azért hitték, hogy az én kezem könyékig véres. Pedig én csak egyetlenegy embert küldtem a halálba, mert megölt és kirabolt egy magányos asszonyt. A sértett történetesen magyar volt, a bűnös meg szerb. Az asszony befogadta ezt a szerbet, aki magyar katonaszökevényként érkezett haza.

Az nem titok, hogy itt a temető mögött, ahol valamikor a Macskovics téglagyára volt, itt tömegsír van. Korábban itt sportrendezvényeket rendeztünk, azután le lett zárva. S ha már erről van szó, elmondom azt is, hogy mikor a háború után első ízben Szabadkán járt Tito, akkor mondott itt egy nagy beszédet, aminek bevezetőjében közölt valamit, amit a hallgatóságból alig valaki értett. Én értettem. Ilyen valamit mondott

- Itt most kicsit kitakarítottatok. Most folytatni kell munkával.

Hát én megértettem, hogy neki az OZNA vonalán pontos értesülései voltak a takarítás méreteiről. Ha itt csak néhány háborús bűnről lett volna szó, akkor ő erről nem is értesül. Hogy a gyilkosság milyen méretű volt, azt én csak a saját becslésem alapján mondhatom, meglehetősen felelőtlenül, ha már ezt kérdezi tőlem. Szabadka egész területén, beleszámítva azokat a németeket is, akiket itt végeztek ki, amikor a partizánbrigád elment, kivégeztek mintegy háromszáz-háromszázötven személyt. Számomra ez. éppen úgy elítélendő, méreteit és végrehajtását tekintve, mint ami a magyarok idejében ezt megelőzően történt.”

Tegyük hozzá a felelősségét kisebbitő vagy éppen letagadó politikai tiszt vallomásához két megmenekült fiatalember emlékeit.

„A szabadkai gimnáziumban érettségiztem 1942-ben. Osztályunkban a magyarok mellett 3-4 szerb, 3-4 bunyevác, 1-2 zsidó fiú járt (pl. François Bondy, a Svájcban élő irodalmár is). Kapcsolatunkat igazi barátság, »vajdasági tolerancia« jellemezte. A gimnázium magyar nyelv és irodalom tanárai voltak Bogner József és Erdélyi László. Nagy műveltségű, kiváló előadó tanárok, rajongtunk értük. Mindkettőjüket a partizánok végezték ki.

Bogner József igazgatója volt a diákotthonnak, a város visszacsatolása után tevékenykedett tanárként, majd a város főpolgármestere lett. (Nővére Bogner Margit szerzetesnő, boldoggá avatási pere napjainkban folyik.)

A harcok befejeztével a bevonuló partizánok között három volt gimnáziumi diák is vezető beosztásban volt: Radák Milos, Jélics Dusan és Pintér Dezső (apja magyar, anyja bunyevác, de magát bunyevácnak tartotta). Úgy tudjuk, a kivégzések előtti héten a partizánok Bogner Józseffel minden órát kijavíttattak, mert műszerészi képesítése is volt. Majd a kora hajnali órákban Erdélyi Lászlóval együtt végezték ki. Állítólag Pintér Dezső volt a bírójuk s az ítélet végrehajtója.”

„Több nappal a bevonulásuk után kezdtek olyan hírek terjengeni, hogy ezt is, azt is elvitték és megölték. Egy november eleji éjjelen nagy dörömbölésre ébredtünk. A spaletta résén kilesve hallottuk, hogy a szomszédasszony a fegyvereket a sarki házba irányítja. Ekkor láttam meg, hogy egy parasztszekéren állva férfiak és asszonyok szoronganak. A szekér a házunk előtt állt meg. Anyám mellett lélegzet-visszafojtva figyeltük, mi fog történni, mert apám a Turáni Vadászok szabadkai vezetője volt, s magyarságáért már két évet ült szerb időkben, amiért a Nemzetvédelmi Keresztet is megkapta. Ezenél sokkal kisebb vétkekért is elvittek embereket. Ezen az éjjelen vitték el a szomszédból Dévavárit, az utca másik végéről Elizák cipésmestert, de ekkor tűntek el a Kiss testvérek, Csiszár János is. Soha többé nem kerültek elő. Ezekben a napokban ölték meg Nojcsek Géza nagykereskedőt, a Magyar Olvasókör elnökét. Magyar-tanárunkat, dr. Erdélyi Lászlót, aki karpaszományos szakaszvezetőként éppen akkor tért haza. Egy lövöldözésben az állomáson karján megsebesült. Volt szerb diákjai vitték a kötözőhelyre és kísérték haza. Biztosították felőle, hogy nem eshet bántódása. Sajnos őt is megölték, s ahogy akkor a városban elterjedt, az egyik diák, akit a tanár úr elbuktatott, egy 13 éves suhancnak 100 dinárt fizetett, hogy a tanár urat fegyveresen bekísérje. Többé nem látták élve.

Vajon mi lehetett a bűne Kuden Istvánnak, aki cseh ember volt, nem is beszélt tökéletesen magyarul, a Magyar Olvasókör színházi zenekarának nagybőgőseként szolgált a művészetet. Az lehetett a bűne, hogy háza a Párhuzamos úton, a gettó területén lévén, mint kertészkedő ember talán nem adott valakinek egy fej káposztát.

Az első választásokkor a törvényszéken meg lehetett nézni azok névsorát, akiket a pogrom idején eltűntettek. Én nem mertem a listákat megnézni, de Édesanyám attól rettegve, hogy apám és bátyám, akikről semmit nem tudtunk, a névsorban lesznek, elment megnézni. Állítólag valami ezer név volt ott felsorolva. De a névsor nagyon hiányos volt, a mieink sem szerepeltek benne. A listákat három helyiségben akasztották ki, olyan jelzőkkel, hogy: a nép ellenségei, hazaárulók, fasiszták. Hogy ezek a listák hol lehetnek, fennmaradtak-e, ki tudja már.”

Pár év múlva, '48-ban lehetett érdeklődni az eltűntek után. Dr. Vukovics István - később a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság elnöke - hirdette meg az 1944-ben „eltűntek” holtá nyilvánítását. Akiket csakugyan igazolhatóan „ártatlanul” végeztek ki, azok ártatlanságáról a hatóság hajlandó volt igazolást adni. Az igazolványosztás első napjaiban olyan tömeges ostrommal támadtak az ártatlanok hozzátartozói a törvényszékre, hogy az elnök lázadástól tartva beszüntette a rehabilitálás jellegű igazolásokat. Aki nem jutott papírhoz, bánhatta utóbb. Sok hozzátartozó a gyilkosok iránti gyűlöletből nem kért igazolást meggyilkolt családtagjai ártatlanságáról, ám erre sokan ráfizettek, mert aki utóbb nem tudta igazolni a kivégzettek ártatlanságát, azoknak elkobozták minden vagyonát.

A kivégzettek között nagyon sok volt az átutazó. Ezeket a vasútállomáson fogták el. Aki nem tudta igazolni magát, azt tétovázás nélkül kivégezték. Főleg a magyar nemzetiségű, bácskai származású leszerelő honvédek vagy honvéd katonaszökevények váltak így szabadságvágyuk áldozatává.

A szabadkai ferences rendháznak is volt egy áldozata, Fleisz Ferenc szerzetes, aki partizánok kezén tűnt el.

APATIN - KULA

A bosszú helyileg oktan lett volna, senki nem pusztult a magyarok bevonulásakor, mégis legalább háromszáz apatinit öltek meg a partizánok, egy részüket ott helyben, de a többséget Zomborba vitték a hírhedt Kronich-palotába, ahol a kínzás egyik kedvelt módja a mezítlábas foglyok élő parázson futtatása volt. A főkínzó nevét nem feledték el, Zika Laszicsnak hívták. Akit így parázson megégettek, tudhatta, hogy másnap agyonlövik valahol - a Dunába vagy a lóversenypályán. Akik nem kerültek Zomborba, több százukat fogolytáborba hurcolták, ott az éhségtől és a járványoktól hullottak rakásra. Túléltek néhányan ezt a megpróbáltatást, ám a hazaérkező csapat harmadát a rokoni szeretet ölte meg: aznap nagy és gazdagon zsíros lakomát csaptak számukra, elgyengült gyomruk nem bírta elviselni a túlradó ünneplést. A háromszázas halottlétszám így alakult ki.

1941-ben nagy ünnepséget tartottak Kula főterén. Ott jelen volt a plébános is, káplánjával együtt. Amikor a vezérszónok gyalázní kezdte a szerb népet, a plébános tüntetően és feltűnést keltő helytelenítéssel otthagya az ünnepséget, káplánostul. Ezt a jelen levő szerb személyiségek, akik egyébként nem mertek távozni, nem felejtették el, 1944. december 11-én, 13-án, a nagy kulai mészárlás napjaiban védelmére keltek a papnak. Több mint ötszáz magyart végeztek ki akkor, főleg értelmiségieket, s a jómódúakat mind, iparosokat, kereskedőket s gazdálkodókat is.

A tanyagazdaságokat is alaposan megfésülték. Tömegsírok őrzik a három véres nap titkait.

AHOL KIEGYEZTEK

Bajsaan nagy vita folyt a becsületes, jó érzésű szerbek és az alja nép között. A csöcselék nagy magyarmészárlásra készült. Elsőnek Németh Béla plébánost akarták kivégezni, nagy előkészülettel. A falu végén már megásatták vele a sírját. Mire a sír elkészült, a plébános egyetlen ilyen munkája addig, nem valami jeles alkotás, a puskások még vitatkoztak fölötte, elég mély lesz-e, elég széles-e. Amikor odagyűltek a józanabb szerb elemek, kicsavarták a gyilkos szándékúak kezéből a fegyvereket. És végleg, mert hazaengedvén a plébánost, emlékeztették a bosszúra készülőket az 1941-es időkre, amikor a magyarok álltak jót a szerb bajtársaikért.

Kispiac tanúja lehetett egy gyűlölködő jellem nyilvános karakterváltozásának. A kispiaci szerbek is összegyűltek megbeszélni a magyarok kiirtását. Milosev Zivo közismert magyargyűlölő vezette a tervkészítést, mindenki tudta, hogy már a királyi Jugoszláviában sok keserűséget okozott a magyaroknak. Amiért is 1941-ben Martonosra vitték vizsgálati fogságba. Itt az általa bántalmazott magyarok egyike, bizonyos idősebb Galgóczi Pál, bicskával támadt rá, s

nyakon szúrta. De idejében szétválasztották őket. Galgóczi bocsánatot kért a véres mozdulatért. Milosevet ez nagyon megatarta, hiszen ő is tetteleg bántalmazta egykori hatalma tudatában Galgóczit, aki kérte a magyar mozgó bíróságot, engedjék szabadon régi ellenfelét. Ez a kölcsönös megbocsátás, kiengesztelődés 41-től 44-ig tovább élt, s a magyarmészárlásra összegyűlt kispiai szerbek megváltozott vezérük hatására senkit sem végeztek ki, még csak meg sem kínoztak senkit a sebtében összefogdosott magyarok közül.

Nemes Miletics, azaz Szvetozár Miletics híres volt arról, hogy az együtt élő magyarok és szerbek szeretik a közös békét. 1941-ben a magyarok hátrították el a csendőrség erősebb szándékait, 44-ben viszont a szerbek győzték meg a partizánokat, hogy nincs szükség Mileticsben a magyarok vércsapolására.

SZÉKELYEK HALÁLOS VESSZŐFUTÁSA

A huszonöt bácskai községbe szétszórt bukovinai székelység élete 1944 októberében válságosra fordult. A többség nem tájékoztatta idejében a telepeseit a közeli veszedelemtől, bár a tanyákon fel-fellobbanó partizántüzek, a három év előtt még itt lakó dobrovoljacok merényletei, fenyegető üzenetei figyelmeztették a székelyeket, hogy a békés, gazdálkodó élet nem tart már itt sokáig.

Sebestyén Ádám írja az *Andrásfalviak menekülése Bácskából* című emlékezésében:

„Szeptember vége felé zűrzavarossá vált a helyzet. A partizánok nyugtalanították a vidéket, különösen az éjszakai lövöldözések miatt terjedt a félelem. A vezetők elkendőzték a való helyzetet.

Andrásmezőn még október 8-án is búcsúra készülődött a nép. Sütöttek-főztek, vendégeket vártak. A vendégségbe indulókat szekereiken érte a borzalmas hír: menekülni kell!

A jegyzők elkésve, parancsként adták ki a menekülési utasítást, csomagolásra is alig maradt idő.

Hirtelenében azt sem tudták, mit pakoljanak fel a nagy család részére, iszonyatos kapkodás keletkezett. Mit pakoljanak fel egy-egy kis szekérre, élelmet, ruházatot vagy a sok gyermeket. Töprengésre nem jutott több idő két-három óránál. Sokan csak másnap reggel tudtak elindulni. Akkor kellett otthagyni mindenüket ismét, amikor már éppen talpra álltak kissé, amikor a görék tele voltak kukoricával, a padlások búzával és más gabonával. Az ólak 150-200 kiló körüli hízókkal tele. Olyan gazda is volt, akinek óljában 15-20 disznó is ott maradt.

S nem tudták, indulván, hogy másnap hol hajtják le a fejüket.

Az utakon a német hadsereg visszavonulóban, szekér szekér hátán, autók és tankok egymást gátolva menekültek a szovjet hadsereg elől, hátra- és az útról leszorítva a szegény lófogatú székely családokat. Gyakori volt a légítámadás.

Sok asszony az útban, szekéren szülte meg gyermekét, sokan pedig kukoricaszár-rakáson vajúdtak. Rosszakaratú emberek még meg is lopták őket.

Koromsötét éjszaka még a nagyapa koporsóját is ellopták. Csak villámadatkor (hajnalban) vette észre a fia s találta meg az árokszélre lökött koporsót apástul.

Az andrásfalvi menekülteket, akik Baján a kompon zsúfoltság miatt nem kelhettek át a Dunán, a honvédség Paks és Dunaföldvár felé irányította. Az átkeléskor történt légitámadások idején sok gyermek elszakadt a menekülő szülőktől, csak hetek múlva találkozhattak. Dombóvár felé menekültek, de Szálasi parancsát, hogy menjenek Németországba, nem fogadták meg.”

„Sokan sebtében leszúrtak és feldaraboltak egy-egy sertést, hogy menet közben legyen ennivalója a családnak. Csakhogy útközben nem tudták a húst elkészíteni, rájuk bűdösödött a szekérdérékban, elébb-utóbb, de legkésőbb a Dunához érve vízbe dobták a félbevágott disznókat.

Ettől a pazarlástól több szekérkaravánt megszabadítottak a partizánok, akiknek első gondjuk az volt - találkozáskor a vonuló, felpakolt székelyekkel -, hogy holmijuktól megfosszák őket, s fogatuk, csomagjaik nélkül vagy táborba, vagy fogságba terelték, vagy - ritkábban - útjukra engedték őket egy szál ruhában.”

A huszonöt telepés község székelyeinek veszteségei máig nincsenek megszámlálva. Egyedül a késve északra vergődő Hadikliget (Veternik) népének halottait tudtuk megszámlálni és megnevezni - Sára Sándor filmet készített *Keresztúton* címmel az özvegyekkel, és ír róluk Albert Gábor is könyvében, az *Emelt fővel*-ben.

Egy hadikligeti férfi, Várda Titusz ritka kettős szerencséjével túlélte társai balsorsát:

„- 1944. október 8-án indultunk Hadikligetről - mondja -, csalfa, félszerb telepvezetőnk Zombor helyett Szabadka felé vitt bennünket. A szabadkai temetőnél megállították menetünket a partizánok. Azt mondták, teheneket, lovakat, kocsit, mindent vigyünk a palicsi laktanyába. Ott kellett hagyni minden értéket. Őrizetbe vettek bennünket. Pár nap múlva egy kocsmában összegyűjtöttek vagy ötszázunkat. A kocsmárost összeverték, kizavarták, megittak mindent, miközben a székelyekkel foglalkoztak. Onnét a nőket, gyermekeket a malomba vitték, ahol puszta betonon töltötték a következő időt. Minket férfiakat a szabadkai börtönbe vittek. Két hétig ott gyötörtek minket. Amikor kihallgattak bennünket, azt kérdezik tőlem, miből élek, mutatom a kezem, egyáltalán nem szép: napszámból. Merthogy csakugyan nem volt földem akkor. Hála istennek. A kettes számot kaptam, a többiek negyvenhárman az egyest. Hogy ez mit jelent, csak akkor tudtuk meg, amikor az egyeseket teherautóra rakták. Azokat mind kivégezték, úgy tudjuk, a szabadkai dögtemetőben ásták el őket. Előző napon láttuk, hogy ottan egy nagy gödör van kiásva. Másnap már be volt temetve a gödör. A teherautó jó félóra múlva üresen jött vissza. A partizánok vitték el őket, akkor orosz nem volt köztük.

Még egyszer annak előtte felraktak egy géppuskát e teherautóra, minket meg sorba állítottak, és a fejünk fölött lövöldöztek a falra.

Volt, aki bepisált félszében.

Amikor főztek az asszonyok, ott álltak a gyerekek éhesen. Odajött egy partizán, behugyozott a rottyogó kondérba.

Egy nagyhasút közülünk, Fazekast felállították, egymás között lökdösték, amíg össze nem esett. Azzal szidták, a szerbek vérén hízott meg.

Egyszer egy partizánnő hallgatott ki. Hanyatt feküdt az ágyon, úgy kérdezgetett. Kérdezte, rokona vagyok-e Titónak, merthogy Titusz a nevem. Ráhagytam. Elkezdett tapodolna, aztán meg nevetett. Adtak egy papírt, hogy Szabadka területén szabadon járhatok, mivel kettes vagyok és Titusz. Nemsokára bevagonírozta, és indultunk, a maradék, Bajára.”

A Szabadkán tömegsírba gyilkolt hadikligeti székelyek névsora:

1. Antal Fábián	23. Jakab Lajos
2. Antal Lajos	24. Kiss István
3. Barabás Ferenc	25. Kökény Piusz
4. Bece Gáspár	26. Lovas István
5. Bíró István	27. Lovas Rudolf
6. Cseke Ambrus	28. Lovász Orbán
7. Csíki Márton	29. Mátyás Pál
8. Erős Antal	30. Mátyás Piusz
9. Erős Géza	31. Miklós János
10. Erős János	32. Miklós Vilmos
11. Fazekas Boldizsár	33. Nagy Antal
12. Fazekas Lajos	34. Nagy Lőrinc
13. Fazekas Piusz	35. Solymosi Vilmos
14. Ferencz József	36. Szabó István
15. Forrai Márton	37. Szabó József
16. id. Forrai Márton	38. Szentes Ágoston
17. Forrai Sándor	39. Szentes Jeromos
18. Illés Antal	40. Venczel Antal
19. Illés Gergely	41. Venczel Gergely
20. Illés István	42. Zalavári Géza
21. Illés József	43. Zalavári Péter
22. Jakab Fábián	

A PETŐFI BRIGÁD

Katonai alakulat harcokban edzett dicsőségét megtépezni még évtizedek múlva is lehetetlen, amíg a részt vevő „hősök” vagy emléket őriző utódaik élnek.

A Petőfi brigádot a jugoszláv népfelszabadítás hősie magyar hozzájárulásának tekintette a Tito-uralom idején a propagandával élesztett kommunista közvélemény.

A brigád megalakulása körül ellentmondásos külső és belső indulatok feszültek a bácskai magyar lelkekben, az állandó életveszély környezetében.

Tekintsünk vissza azokra a hosszú évekre, amikor a jugoszláv népfelszabadításért lelkesedő magyarok felajánlkozását az egész magyar nép hozzájárulásának illett minősíteni Tito államrendszeréhez.

A Petőfi Sándor zászlóalj megalakítását 1943 augusztusában rendelte el a Horvátországi Népfelszabadító Hadsereg és a Partizánosztatok II. Hadtestének Parancsnoksága Szlavóniában, mintegy nyolcvan csatlakozott magyar partizán részvételével. Ebben s a következő évben a Dráva menti osztagok kötelékében harcolt az egyre gyarapodó zászlóalj, melynek egyik fő feladatává tették, hogy népgyűléseken mozgósítsa a vidék magyarságát.

Aki a háborús évek delelőjén érintkezést tarthatott Budapest baloldali érzelmű népességével, tudhatja, emlékeztetik rá, milyen sikk volt rokonszenvezni a jugó partizánokkal az ifjúság, különösen a katonai vagy éppen munkaszolgálatos behívásra váró fiatalok körében. Nagyon divatos volt arra gondolni, hogy a Dráván átcsónakázva hasznosabb megoldás csatlakozni a partizánokhoz, mint a szovjet hadsereg ellenében senyedni a keleti harctereken.

Jó néhányan akadtak, akik az elterjedt fontolgatást valóra váltva, csakugyan beszálltak abba a csónakba.

De akadtak tartózkodó bátrak, akik Budapestről kötszereket, gyógyszereket, sőt lőszeret juttattak vagy próbáltak eljuttatni a Dráván túli partizánokhoz.

A Petőfi Sándorról elnevezett zászlóalj 1944 novemberében Pécs-Siklós-Moslavina körzetébe kerülván a XVI. vajdasági hadosztály kötelékébe jutott.

„A Jugoszláv Kommunista Párt vajdasági vezetősége októberben, tehát Bácska »felszabadításakor« kiadta a jelszót: *mindent a frontért, mindenki a frontra!* E jelszóval a Párt a magyar nemzetiségűeket is toborozni kezdte a Jugoszláv Népfelszabadító Hadseregbe. E cél érdekében a bácstopolyai pártszervezet két küldöttet menesztett Újvidékre Kosta Nadj tábornokhoz, a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg és a partizánegységek vajdasági törzskarának főparancsnokához. A topolyai küldöttek arra kérték Nadj tábornokot, engedélyezze a vajdasági magyar brigád megalakítását. Javasolták, a szlavóniai magyar zászlóalj példájára nevezzék el Petőfi Sándorról a brigádot is.

A magyar nemzetiségű brigád megalakítását a főparancsnokság 1944. november 23-án kelt paranccsal rendelte el.”

Nem tudhatni, a két topolyai pártember beszámolt-e arról, hogy a hozzájuk vonult partizánok már háromszázhatvan magyart megkínóztak és kivégeztek azon a címen, hogy 1941-ben mintegy hetven topolyai szerb vesztette életét tűzharcban.

Ha el is mondták, hogy a vérbosszút már ötszörösen végrehajtották, fenyegetésképpen talán azért javasolták a megmaradt magyaroknak a partizánná válást, hogy egérutat nyissanak számukra az élet felé.

Eszerint kell értékelnünk a lelkes visszaemlékezés szavait:

„Bácstopolyai pártaktivisták önkéntes toborzóakciója futótűzként terjedt el egész Bácskában. Százszámra jelentkeztek az önkéntesek fegyver alá Topolyáról, Moravicáról, Csantavérről és Adáról. De jöttek Moholról, Feketicsről, Zentáról, Kishegyesről, Bajsáról, Pacséról, Bajmokról és egyebünnen is. Azt, hogy milyen nagy volt a lelkesedés, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy alig néhány nap alatt kilencszáz önkéntes jelentkezett. Volt rá példa, hogy az apa fiával vagy lányával együtt iratkozott fel. Egyes családokból két-három testvér állt fegyverbe, a topolyai Óvári család hat férfitagja iratkozott fel az önkéntesség listájára.”

Nem lehet célunk cáfolni semmiféle lelkeséget, de a sorra került falvak esetében jól megértettük, ahogy a szenvedő férfinép is nyomban felfogta, mi között választhatnak: brigád - vagy halál.

A helyet Topolyán, ahonnan a négyes sorokban tömörülő brigád Zombor felé elindult, ma emléktábla jelzi, de a százakat rejtő tömegsírt az egykori tavacska mocsarában, amely fölé mára tenispályát salakosítottak, semmiféle tábla nem örökíti meg.

A bácskai magyar „önkéntesek” és a szlavóniai magyar partizánok december 26-án Felsőszentmártonban találkoztak.

1944. december 31-én sorakoztak fel először, mint az újonnan alakított XV. Vajdasági Petőfi Sándor brigád harcosai. Ezerkétszázan voltak, egy részüknek még nem jutott fegyver.

Akadtak jó néhányan, akik az ígéretes hadi vállalkozásból már menet közben kiábrándultak, talán nemcsak saját, hanem otthonmaradottaik életét is féltve, és megszöktek a vonuló csapatból.

Ezek nem keltették kedvező hírét a brigádnak, szökés, bujkálás közben hazatértökben a bánásmódról s a brigád jövőjéről panaszkodtak.

A „lógósok” terjesztette rémhírekre válaszolva így ír az újvidéki Szabad Vajdaság 1944. január 18-án:

„Több száz magyar topolyai férfi és nő önként belépett a Petőfi brigádba, hogy fegyverrel a kézben harcoljon a fasizmus ellen. Ezek a magyar alakulatok valahol a Dunántúlon harcolnak. Felelőtlen elemek azt híresztelik, hogy a brigád nagy része megsemmisült. A topolyai Egységes Népfront szervezete azért küldte ki Sinkovics Dezsőt, hogy a Petőfi brigád topolyai tagjait keresse fel, s az itthon maradtak megnyugtatóra hozzon tőlük leveleket. Sinkovics egy közös levelet hozott tőlük valamennyiök aláírásával. A levélből:

...nemcsak a fasizmust akarjuk megverni, hanem egy új demokratikus államformát akarunk, és méltók akarunk lenni brigádunk nevéhez és Tito marsallhoz, a népek szabadságának legtokéletebb harcosához... Azok a gyáva és rémhírterjesztő puhányok... akik szökésükkel és brigádunk jó hírvének bemocskolásával is a fasisztákat támogatják... reszkessenek. A leszámolásnál mi is ott leszünk, és jaj lesz az árulóknak. Lemossuk ezt a szennyet is a magyar névről árulóink vérével.”

Az árulókkal való leszámolás azonban másként alakult, mint a levél - nyilván a komisszár fogalmazta - ígérete tervezte. A szökevényeket hetek alatt összefogdosták, és Varga István vezetésével visszavitték őket az akkor már Bolmány környékén harcoló és már veszteségeket szenvedő alakulathoz.

A jól felfegyverzett visszavonuló német balkáni hadsereg Dunántúlra, Budapest irányába feltörekvő részével a baranyai Bolmányban ütközött meg az akkor már harmadfőlezerre duzzadt brigád. Harcaikat legendába szőtték a túlélők. Méltatásuk nem a mi tisztünk.

Kosta Nadj tábornok szerint a brigád veszteséglistáján mindössze ötven halott és száz-kilencven sebesült szerepel.

Ez nem sok a későbbi híresztelésekhez képest, hogy ti. a magyar brigádot a német SS-alakulatokkal mészároltatták volna le a szerb tábornokok.

Más források szerint az egy hétig tartó márciusi harcokban a Petőfi brigád kilenctizede megsemmisült. Akik túléltek a vágóhidat, azokat más partizánegységekbe osztották be.

Ha így történt, ha nem, a megmaradott petőfistákat csakugyan más csapatok kötelékébe osztották szét.

A balkáni német hadsereg 1944 végén, 1945 elején először a Dunán próbált áttörni, hogy Bácskán keresztül közelítse meg a magyar fővárost. E kísérlet kudarca után rohamozták meg Eszéktől nyugatra a Drávát, s át is keltek ideig-óráig a folyó bal partjára.

A topolyai vész hírek okán azonban érdemes emlékezni az 1945. eleji dunai átkelés kísérleteire.

Levélírónk Szabadkán nagy szerencséjével egy szerb katonai munkásalakulat írnokává szegődött. „Pontos dátumra nem emlékszem, Palánkán állomásoztunk a Duna-parton, századaink akácerdőt irtottak, mert szén hiányában a vasúti mozdonyokat fával fűtötték. Parasztházaknál voltunk elszállásolva.

Egy éjszaka nagy mozgásra lettünk figyelmesek. A vasútállomásról hosszú menetoszlopban, négyes sorokban lerongyolódott emberek vonultak, némelyikük lába rongyokba csavarva. Magyarul beszéltek. Kérdésünkre, kik vagytok, azt felelték, a Petőfi brigád részei Topolyáról. Hogy hová mentek, azt felelték, a frontra! Én megbotránkozva kérdeztem az egyiket: de hát

hogyhogy? fegyvertelenül a harctérre? Azt válaszolta, mert valószínűleg a komisszár is azzal biztatta őket: van a németnek, el kell venni tőle!

A frontvonal azokban a napokban a túlparton Ilok és Sarengrád között húzódott. A németek erős tüzéséggel be voltak ásva a szerb állásokkal szemben, előttünk a terep el volt aknásítva. A Petőfi brigád arra kellett, hogy az aknamezőt közömbösítse. Éjjel hajtották neki őket az aknazárnak. Hallatszottak a szórványos robbanások. Reggel nyolc óra körül egy küldönc nekem hozta az utasítást, hogy a munkásszázadok azonnal vonuljanak be az erdőről, és menjenek a Dunára áthordani a sebesülteket. Csak a bajtársaktól tudom, milyen szörnyű állapotban voltak az élve maradottak. Hányan hagyták ott életüket, arról nem készült statisztika...”

VEZÉRFONALUNK - HALÁLLISTÁVAL

Említettük már, hogy széles körű gyűjtőmunkánk mellett kitűzött feladatunk elérésében két bátor római katolikus pap vizsgálódásai kínálták írásunk számára a legértékesebb vezérfonalat.

Szűcs Márton, nyugalmazott bácsaszőlősi esperesplébános és Kovács József, nyugalmazott martonosi plébános életük utolsó esztendeit arra szánták, hogy a bácskai domushistóriák bejegyzett adatai és a bátrabb hívek emlékezései alapján összegyűjtsék az 1944 őszén ártatlanul kivégzett bácskai magyarok adatait.

Hagyatékuknak a *Halottak hallgatása - requiem* címet adták, s a címbe belefoglalták saját fizikai félelmüket is, midőn összefoglalásuk nyilvánosságra hozatalát csak haláluk utánra engedélyezték.

Az adatgyűjtés, a jugoszláv államvédelmi szervek s a máig érdekelt hatóságok életveszélyes tilalmai miatt, a legnagyobb titkolózás mellett folyt.

További nehézséget jelentett, hogy a legtöbb bácskai községben a megfélemlített magyarok csak nagyon hiányos, hézagos nyilvántartást vezettek (Csurog, Újvidék, Zsablya, Szenttamás, Zombor, Szabadka). Ezeknek a helységeknek adatait a reánk maradt kimutatás „kb” = körülbelül jelzése kíséri.

A másik csoportba azok a helységek kerültek, ahol a helybéli emlékezők pár tíznyi pontossággal meg tudták állapítani az áldozatok számát. Ezek az „mp” = megközelítőleg pontos jelzést viselik. Azok a többnyire kisebb falvak, ahol név és szám szerint emlékezni tudtak halottaikra, a „p” (pontos) jelölést kapták:

Jelzéseink a két áldozatos életű katolikus lelkészről származnak, valamint az összeállítás is, amelyet az ő szerkesztésükben adunk a szerb községelnevezések sorrendjében.

A kimutatás az 1941 és 1944 körül elesett és kivégzett szerbekről, kommunistákról és zsidókról a jugoszláv szervek által összesített adatokat közli.

Az 1944-ben kivégzett magyarok adatai a két plébános gyűjtésének eredményét mutatják.

A kimutatás nyolc oszlopban tárja fel az adatokat, a vizsgálódások eredményeit. A helységneveken túl; a 2-6. oszlop adataiban bizonyos szubjektivitás csaknem mindenütt feltételezhető.

Az összesítő kimutatás oszlopai:

1. a helység neve, 2. az 1941-es, a honvédek bevonulásakor elesett szerb ellenállók száma, 3. az internálás közben elpusztultak száma 1941 és 1944 között, 4. az újvidéki kémelhárítóban kiszenvédettek száma, 5. a razziák folyamán kivégzettek száma, 6. az összes áldozat száma 1941-től 1944-ig, 7. a megtorlásnál lemészárolt ártatlan magyarok száma, 8. a gyűjtött adatok pontosságának minősítése.

A hetedik oszlopban sok a kérdőjel. Ezek mögött a kérdőjelek mögött sok esetben felderítetlen s bevallatlan áldozatok gyásza rejtőzik a föld alatt.

Külön gyűjtésünk eredményeként szövegünkben több ilyen kérdőjelet saját adatainkkal feloldottunk.

A helységnevek listája Bácskán kívüli magyarlakta községeket is felsorol.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Helység/Magyar neve	Bevonul.	Intern.	Kémelh.	Razzia	Összes	Megtört.	Jegyzet
Ada	17	—	2	—	19	16	p
Adorján	—	—	—	—	—	58	p
Alel. Sentić	—	46	3	—	49	—	—
Apatin	—	—	—	—	—	300	mp
Bács	—	3	—	—	3	—	—
B. palánka/Palánka	—	—	5	—	5	300	kb
B. topolya/Topolya	70	—	—	—	70	360	mp
B. Breg/Béreg	—	3	—	—	3	?	?
B. Brestovac/Szilberek	—	—	1	—	1	—	—
B. Gracac/Szentfülöp	—	—	—	—	—	240	p
B. Monostor/Monostorszeg	—	1	1	—	2	?	?
B. Petrovac/Petróc	1	—	9	—	10	?	?
B. Vinogradi/Bácsszőlős	—	—	—	—	—	12	p
B. Gradiste/Bácsföldvár	7	—	7	—	14	70	p
B. Petr. Selo/Péterréve	4	—	6	—	10	600	mp
Bajmok	8	25	—	—	33	80	p
Bajsa	—	—	—	—	—	—	—
Becej/Óbecse	7	—	40	206	253	500	kb
Beli Manastir/Pélmonostor	—	—	2	—	2	?	?
Bezdan	—	—	—	—	—	183	p
Bodjani/Bogyán	—	—	—	—	—	8	mp
Bogojevo/Gombos	—	—	—	—	—	20	p
Bolman/Bolmány	—	—	2	—	2	?	?
Budisava/Tiszakálmánfalva	—	—	—	—	—	10	p
Buklin/Dunabökény	1	—	—	—	1	?	?
Crvenka/Cservenka	13	—	—	—	13	?	?
Cantavir/Csantavér	—	—	—	—	—	10	p
Conoplja/Csonoplya	—	—	—	—	—	17	p
Curog/Csurog	15	—	26	765	806	3 000	kb
Darda	—	—	1	—	1	?	?
Deronje/Dernye	—	—	2	—	2	?	?
D. Sv. Iván/Úrszentiván	2	—	3	—	5	?	?
Doroslovo/Doroszló	—	—	—	—	—	10	p
Duboševica/Dályok	—	—	3	—	3	?	?
Djurdjevo/Sajkásgyörgye	1	—	32	212	244	?	?
Feketić/Bácsfeketehegy	4	10	—	—	14	?	?
Futog/Futak	—	—	6	—	6	?	?
Gložan/Dunagálos	—	—	3	—	3	?	?
Gospodinci/Boldogasszonyfalva	—	—	23	—	78	?	?
Gardinovci/Dunagárdony	1	—	1	38	40	?	?
Horgos	22	—	—	—	22	60	p
Kač/Káty	—	—	1	—	1	?	?
Kanjiža/Magyarkanizsa	13	—	—	—	13	75	p
Kelebia	4	—	—	—	4	?	?
Kisač/Kiszács	—	—	6	—	6	?	?
Kovilj/Alsókaból	1	—	15	—	16	8	—
Krušić/Veprőd	—	—	—	—	—	9	p
Kula/Kula	49	—	3	—	52	500	mp
Kulpin/Kölpény	—	—	1	—	1	?	?
Kupusina/Bácskertes	—	—	—	—	—	10	p
Lalić/Liliomos	—	—	1	—	1	?	?
Lok/Sajkáslak	—	—	—	46	46	28	p
Mali Idoš/Kishegyes	1	—	—	—	1	—	p
Martonoš/Martonos	—	—	—	—	—	24	p
Mol/Mohol	13	—	—	—	13	600	mp
Mošorin/Mozsor	2	1	1	175	183	72	p
Nadalj/Nádálja	—	—	2	—	2	?	?

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Helység/Magyar neve	Bevonul.	Intern.	Kémelh.	Razzia	Összes	Megtorl.	Jegyzet
Novi Sad/Újvidék	159	–	67	808	1094	10 000	kb
Pačir/Pacsér	16	–	–	–	16	200	mp
Palic/Palicsfürdő	20	–	–	–	20	?	
Parage/Parrag	–	–	2	–	2	?	
Pivnice/Pincéd	–	–	1	–	1	?	
Plavna/Palona	7	–	–	–	7	8	
Popovac/Baranyavár	–	50	4	–	54	?	
Rastina/Körtés	2	–	–	–	2	?	
Sokolac/Nérasolymos	2	2	–	–	4	?	
Senta/Zenta	52	21	5	–	78	87	p
Silbaš/Szilbács	1	–	3	–	4	?	
Sirig/Szőreg	100	–	–	–	100	?	
Sivac/Szivács	–	–	5	–	5	74	p
Sombor/Zombor	–	–	11	–	11	5 650	kb
Sonta/Szond	–	–	–	–	–	3	p
Srbobran/Szenttamás	92	12	21	3	128	2 000	kb
Stapar/Sztapár	–	–	4	–	4	?	
St. Moravica/Bácskossuthfalva	1	–	–	–	2	–	p
Stepanicevo	1	–	–	–	1	–	
Subotica/Szabadka	147	15	18	–	180	7 000	kb
Sv. Miletic/Nemesmilitics	–	–	–	–	–	–	p
Sviloevo/Szilágyi	–	–	–	–	–	?	
Sajkas	8	–	4	–	12	?	
Šove/Ősöv	–	–	4	–	4	?	
Tavankút	–	–	–	–	16	–	
Temerin	3	30	–	39	72	480	kb
Titel	2	–	6	52	60	54	p
Tornjos/Tornyos	–	–	–	–	–	–	p
Totovo Selo/Tótfalu	1	–	1	–	2	?	
Tovariševo/Bácsóváros	1	–	1	–	2	?	
Tresnjevac	–	–	–	–	–	13	p
Turja	–	–	5	–	5	?	
Vajska/Vajszka	–	–	–	–	–	8	
Vrbas/Újverbász	5	–	3	–	8	10	p
Vilovo/Tündéres	–	–	1	63	64	?	
Zmajev/Ókér	1	–	1	–	2	–	p
Zmajevac/Vörösmart	–	–	1	–	1	?	
Zabalj/Zsablya	–	–	29	381	610	2 000	kb
Odžaci/Hódság	–	–	–	–	–	183	p
Összesen	876	219	404	3130	4629	34 491	

A kézségek névsora a Halottak halgatása című munkából származik

Összesített kimutatás az 1941 és 1944 között Bácskában eltűnt szerbekről és zsidókról:

A honvédség bevonulásakor elesett	876 ember
Deportálás közben meghalt	219 ember
Az újvidéki kémelhárítóban kiszervezett	404 ember
Az 1942-i razziában kivégeztek	3130 embert
Összesen életüket veszítették	4629 ember

Gyűjtőtáborba vittek	7865 embert
Kényszermunkára vittek	2116 embert
Kényszermozgósítottak	1677 embert
Összesen meghurcoltak	11658 embert

Forrásmunka: Zlocini okupatora u Vojvodini, I. kötet, Novi Sad, 1946.

Kötelességszerűen közöljük az 1946-ban hevenyében készült jugoszláv veszteség-összesítést. Számadatai nem állják ki minden ponton a rendelkezésre álló magyar hivatalos adatokkal az összehasonlítást.

Az 1944. őszi magyar veszteségek, mint láttuk, 34 491 áldozattal összegezhetők. Ha a megvizsgálatlan, megkérdőjelezetlen, kérdőjelekkel bizonytalanná tett negyven község valószínű kivégzett ezreit hozzáadjuk halállistánkhoz, számuk bizonyára meghaladja a negyvenezeret.

Az 1944 végén kivégzett római katolikus papok és szerzetesek:

1. Berger Antal, Tavankút
2. Dupp Bálint, Csurog
3. Göncöl Pál, Sirig
4. Köves István, Mosorin
5. Novotny József, Plevna
6. Petrányi Ferenc, Becse
7. Plank Ferenc, Szivác
8. Szabó Dénes, Tótfalu

9. Takács Ferenc, Péterréve
10. Varga Lajos, Mohol
11. Virág István, Horgos
12. Werner Mihály, Martonos

Ferences szerzetesek:

1. Keresztes Krizosztom,
2. Kovács Kristóf Újvidéki rendház és
3. Fleisz Ferenc, szabadkai rendház

BOSSZÚ UTÁN ÍTÉLETEK

A bácskai 1944. őszi véres megtorlásokról a kivégzettek rokonai rettegve hallgattak. Még a Magyarországra menekültek is félve, suttogva ejtették ki a borzalmakat, amelyeket a maguk szűkebb körében megéltek.

A mészárlások megközelítő összegzése bátor papoktól származik, akik a számukra megközelíthető hatalomhoz, az esztergomi bíborshoz, Mindszenty József hercegprímáshoz fordultak tapasztalataikkal, valamiféle segítséget várva. A bíboros levelet intézett a béketárgyalásokra készülő magyar külügyminiszterhez, 40-50 ezer ártatlan bácskai magyar lemészárlásáról írva.

Gyöngyösi János külügyminiszter tudtommal soha, semmilyen megnyilatkozásában nem élt ezzel az értesüléssel, noha bizonyos, hogy a bíboros levelének tartalmát legalább pártja és kormánya fontosabb személyeivel megosztotta.

Ám valószínű, hogy a tekintélye csúcsán álló Josip Broz Titót senki sem merte vádolni vagy éppen kipellengérezni. Nyugaton és keleten olyan nagy volt a tisztelet a partizánháború vezére iránt, hogy a bűnéül felróható bármely népiirtást (sem a horvátok, sem a szlovének, sem a németek, sem pedig a magyarok részéről) még csak szóba hozni sem volt lehetséges.

A magyar karhatalom újvidéki atrocitásait tárgyaló perekben, de még a béketárgyaláson sem merültek fel a Bácskában 1944-ben elszenvedett magyar sérelmek.

A demokratikus magyar kormány megalázkodásig menő félelmére jellemző, hogy Nagy Ferenc 1947 elején még hajlandó volt kiadni, átadni a jugoszláv hatóságoknak mintegy 3500 olyan bácskai személyt, akit szökevényként tartottak számon. S magyar területen tüzetes OZNA-nyomozásra adva lehetőséget, engedélyt. A szökevények nagy részére halál várt.

De vajon tudhatott-e Szombathelyi Ferenc, az egykori vezérkari főnök a több tízezer bácskai magyar elpusztításáról, amikor a maga felelősségét az újvidéki kisebb méretű vérengzés tekintetében kísérelte feloldani abban az emlékiratszerű feljegyzésben, amelyet 1945-ben írt, mielőtt az amerikai katonai hatóságok háborús bűnösség gyanújával őrizetbe nem vették.

„Az újvidéki, illetve a bácskai véres eseményekben - írja Szombathelyi - a magyarok nagy része, a jobboldal és a tisztikar majdnem teljesen nagy nemzeti hőstettet látott és talán lát még ma is, vagy legalábbis mint erős kéz politikáját méltányolja. Ezen a helyzeten sajnos én változtatni nem tudtam, mert az események olyan rettenetesek voltak, hogy azokkal a nyilvánosság elé nem mehettem, propagandát nem csinálhattam. Az ország közvéleménye teljesen a jobboldali propaganda befolyása alatt állott, és véleményét ennek befolyása alatt alakította ki. Én különben még magam sem hittem volna, hogy az újvidéki események olyan rettenetesek voltak. Sokáig nem hittem azt. És ha magam abba a hibába sohasem estem, hogy az újvidéki eseményekben hőstettet lássak, de magam is sokáig meg voltam győződve arról, hogy Újvidéken a csapatok részéről kemény, de jogos megtorlás történt, mely majd véget vet a szerb atrocitásoknak, melyeket a magyar közbiztonsági és közigazgatási szervek ellen elkövettek, és számos vagyonrombolásnak is. Végre béke lesz ezen a nyugtalan földön, melyet nem mi, hanem a szerbek zavartak meg, mert ők a mi Szent István-i gondolatán alapuló békés és megértő közigazgatásunkkal nem akarnak megbarátkozni. Sőt teljesen szembehelyezkednek vele.

Én mindenkivel szemben teljesen a felelős parancsnoknak, nevezetesen Fekete-halmy-Czeydner és Grassy tábornokok jelentésének hittem, akik az eseményeket a helyszínen vezették, és akiket eddig derék, szavahihető katonáknak ismertem. Ők írásban, mint szóban

folyton tagadták, hogy bárminő oktan vérontás történt volna. Amennyiben és ahol kilengés fordult volna elő, ennek tisztán a szerb lakosság provokáló magatartása volt az oka. Az áldozatok számáról és mibenlétéről tőlük jelentést soha nem tudtam kapni, de azt, hogy sokan pusztultak volna el, azt, hogy asszonyokat, aggokat vagy pláne gyerekeket öltek volna meg, tagadták. Azt hittem, hogy a polgári közigazgatás részéről túlzott hírekkel állok szemben. A polgári közigazgatás hamar megijed, és akkor a karhatalom után kiabál. És ha a karhatalom erősen fellép, mely áldozatokat von maga után, még inkább megijed, és szeretné a felelősséget magától elhárítani és a dolgokat meg nem történné tekinteni.

Ezen felfogásom alapján állva, valamint a nemzetközi helyzetet, de főként a német viszonylatot, továbbá a szerb tömegmészárlásokat, amelyeket határainkon belül a partizánmozgalmak révén egymás ellen végrehajtottak, majd pedig a németek és a horvátok által elszenvedtek és továbbá az így keletkezett gyilkossági tömegpszichózist figyelembe véve részben nem tartottam helyesnek, de főként az időt nem tartottam alkalmasnak arra, hogy az ilyen nagy botrányt felkavaró ügyben, mely az ország nyugalma teljesen megzavarta volna, előálljak. Az ügy felkavarását a kormány sem vállalta. Magam túl fiatal főnök voltam még ahhoz, hogy ilyen nagy csatába egyedül belemérszkeskedtem volna, mit jóval később, amidőn az igazságot teljesen felderítettem és feltártam, elveszítettem. Az ügyet tehát a kormány óhajának megfelelően félretettem, illetve félretételét kértem a kormányzó úrtól.

Megjegyzem, hogy az újvidéki tisztogatási akciót nem én kezdeményeztem, hanem a belügyi kormányzat, amellyel az egész bácskai akció során a legszorosabb kapcsolatot tartottam fenn. Mindazokról, amit a katonai vonalról megtudtam, tájékoztattam, sőt Feketealmay-Czeydner tábornokot, akit az újvidéki akció előtt mind a miniszterelnök, mind a belügyminiszter is eligazított, minden alkalommal, midőn nálam jelentést tett, kihallgatásra a belügyminiszterhez és a miniszterelnökhöz is utasítottam.

Az újvidéki események után az idő múlásával mindinkább erősödött bennem a meggyőződés, hogy a katonaság részéről szabálytalanságok történtek, és végül rá kellett jönnöm arra is, hogy a jelentések által nemcsak hogy félrevezettettem, hanem hogy alparancsnokaim részéről bűnös könnyelműség és mulasztás látszik fennforogni.

Rendőri jelentések, magánértesítések, ügyészeim újabb megállapításai alapján nem foroghatott fenn kétség az iránt, hogy itt egy szörnyű bűn történt, mely nemcsak szerencsétlen áldozatokat, nemcsak a szerbséget sújtotta, hanem minket magyarokat is szörnyű csapás ért, amit tiszti parancsomban csak úgy tudtam kifejezni, hogy valóságos »nemzeti szerencsétlenség« út volt ez, amíg felismeréssel idáig eljutottam. Szörnyű csalódást jelentett ez a felismerés nekem az eddig érdemesnek vélt bajtársakban, tisztikarban. Ebből a meggyőződésből csak nehezen ábrándultam ki és nehezen engedtem. Midőn azonban ezen fájdalmas felismerésekkel telt út végére érkeztem, cselekedtem. Cselekedtem, kíméletlenül és erélyesen. Az egész ügyet majdnem azt mondhatom, hogy személyes ügyemmé tettem. Annak elintézését magamra vállaltam. Ezért az ügyet a vezérkarfőnöki bíróság elé utaltam. Hogy ez megtörténhessen, ügyésszemmel hűtlenség címén emeltem vádat, dacára, hogy ő ezt nem tartotta helyesnek. Nem akartam kiadni ezt a szörnyű ügyet albérlésbe. Nem akartam azt senkinek a vállára tenni, noha a belügyminiszter úr maga is figyelmeztetett arra, hogy ez nem tartozik a vezérkarfőnöki bíróságra, mert nem hűtlenségi ügy, hanem közönséges gyilkosság és rablás. Félttem, hogy más kezén az ítéletek elhúzódnak, sőt elsikkadnak. Nem akartam ezen nehéz ügygel, mely hamisan felfogott nemzeti hőstetszámban élt a közvéleményben, senkit sem terhelni, mert senkit sem tartottam alkalmasnak arra, hogy ezt kellő eréllyel elintézte volna. Nem bújhattam ki a felelősség alól azért sem, mert országos jelentőségű ügyről volt szó, és mint a honvédség legmagasabb parancsnoka, ezt nekem kellett elintéznem. Nekem kellett a magyar fegyverek és

a magyar katona becsületén esett csorbát megtorolni. Meg kell állapítanom azt, hogy a Kállay-kormány részéről nagy támadásban részesültem. Hogy az ügyet milyen komolyan vettem, mutatják a bírósági tagok megválasztása, az ítéletek súlyossága, vádkiterjesztés, a sajtóközlemények, tiszti parancsaim, a tájékoztató és felvilágosító beszédeim, továbbá azon cikkek, melyek a német megszállás után a jobboldali lapokban napvilágot láttak, a német katonai attasé érdeklődése a per folyamán, végül letartóztatásom és vád alá helyezésem. Kétségtelen az, hogy Fekete-halmy-Czeydner és Grassy tábornokokat nem tartóztattam le, aminek következtében ezek megszökhettek. Ennek okai az alábbiak: Először is én csak nagyon nehezen és végső, főként anyagi természetű ügyekben adtam helyet mindig ügyészem letartóztatási javaslatának, mert az emberi szabadságot és méltóságot mindig sokra tartottam, de különösen mióta magam is be voltam zárva, látom, hogy mennyire igazam volt. Fekete-halmy-Czeydner és Grassy tábornokokat mindig sokra becsültem. Magyar tábornokok, bajtársak voltak, mint ilyeneket pláne nem akartam letartóztatni, már csak azért sem, mert mind a ketten örültek annak, hogy ügyük mielőbb bíróság elé kerül. A letartóztatás gondolatát éppen olyan méltatlannak tartottam egy magyar tábornokhoz, mint azt, hogy felelősségre vonás elől megszökhetne. De volt még egy körülmény, melyet figyelembe kellett vennem. Az egész ügy mögött a németek állottak, valószínűleg eleve mint felbujtók, akik féltékenyen vigyáztak arra, nehogy szomszédjainkkal jó viszonyban legyünk. Nekik ez az újvidéki ügy kapóra jött. A magyarok és a szerbek közé örök időkre éket vertek. Ahogy a két magyar főszereplőt megszöktették, úgy őket ki is szabadították volna, és azt kell mondanom, hogy sajnos ki is szabadíthatták volna, mert a közvéleményben mint nemzeti hősök szerepeltek. Ezt a kiszabadítást provokálni nem akartam. Nem akartam felidézni olyan küzdelmet, melyben csak veszíthetek. Nekem a honvédelmi miniszter úrra (ti. Barthára) is tekintettel kellett lennem. Ő sem akarta az újvidéki pert, valószínűleg jobboldali felfogása miatt. Feléje is gesztust akartam tenni akkor, amikor a letartóztatást nem rendeltem el és egyben az ítéletek végrehajtása tekintetében is méltányosságot helyeztem kilátásba.

Azáltal, hogy a két tábornok megszökött és alantosaikat cserbenhagyták, maguk felett mondták ki az ítéletet. Én minden lehető meg akartam tenni, hogy ahol nemcsak a saját, hanem ennél többről, a magyar fegyverek, sőt a nemzet becsületéről van szó, mindenféle gátlás nélkül, szabadon védekezhessenek. A bíróságot erre külön utasítottam. A csendőrtisztek érdekei védelmében a csendőr tábornokot rendeltem ki a tárgyalásokra, a jobboldali politikusok részvételét azonban megtiltottam.

Hogy az újvidéki ügy német ügy volt, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a két főszereplőt megszöktették, és dacára annak, hogy a magyar hadseregben lefokoztattak, a német tábornoki karban előléptették őket, miáltal a magyar hősi nimbusz megnövekedett. Magyarország megszállása után pedig a németek az elítéltek, a vádlottak szabadon bocsátását, valamint felmentésüket, továbbá Fekete-halmy-Czeydner és Grassy tábornokok rehabilitálását kierőszakolták, ezekből ismét magyar tábornokok lettek, engem pedig elejtettek, majd elfogtak, bezártak és vádat emeltek.”

Az amerikai katonai hatóságok háborús bűnösként átadták a magyar kormánynak Szombathelyit, hogy a budapesti Népbíróság előtt feleljen háború alatti cselekedeteiért.

A Népbíróság négynapos nyilvános tárgyalás után tízévi fegyházra ítélte Szombathelyi Ferencet.

Érdemes az ítélet indoklásából idézni néhány részletet:

„A visszacsatolt délvidéki területeken - amint ezt a Bárdossy elleni ítélet is megállapította - a szerb felkelők veszélyeztették a közbiztonságot, orvul meggyilkolták a magyar katonákat és közbiztonsági közegeket, és a helyzet odáig fajult, hogy a helyszínen működő biztonsági

alakulatok nem voltak elegendők a rend helyreállítására. Ezért a belügyminiszter katonai megerősítést kért, aminek alkalmazására Bárdossy a honvédelmi minisztert, az pedig vádlottat utasította azzal, hogy a katonai alakulatok a közigazgatással karöltve tisztítsák meg a délvidéki területeket a lázadóktól.

Vádlott a Délvidék vezénylő tábornokát, a szegedi hadtest parancsnokát, Feketehalmy-Czeydner tábornokot rendelte ki a rendcsinálás vezetésére. Melléje még egy kormánybiztos kirendelését is kérte, amit azonban a belügyminiszter azzal utasított el, hogy ott vannak a főispánok. Ennek dacára mégis sikerült a belügyminiszter beleegyezésére Popovics képviselőt Feketehalmy-Czeydner mellé tájékoztatóként kirendeltetnie, de ezt meg Feketehalmy-Czeydner utasította vissza, mert nevezettet német beállítottságúnak tartotta. Viszont a karhatalmi utasítás idevágó rendelkezései ellenére a főispánok közreműködését teljesen kikapcsolta. Vádlott maga a Délvidéken nem akart semmit. Katonai szempontból rendcsinálásra nem volt szükség. Midőn azonban a zsablyai eseményekkel kapcsolatosan Feketehalmy-Czeydnerrel komoly harcjelentéseket kapott, maga is azt hitte, hogy itt katonai ügyről is szó van. A zsablyai tisztogatási akció befejezése után a belügyminiszter szükségesnek tartotta a tisztogatást Újvidékre is kiterjeszteni. Ehhez újból karhatalmat kért a honvédelmi minisztertől, amit a vádlott újból kivezenyelt, és újból Feketehalmy-Czeydner tábornokot rendelte ki parancsnokul. Védekezése szerint, ha akkor tudta volna, hogy Zsablyán mi történt, az újvidéki tisztogatási akcióhoz karhatalmat nem adott volna, de Feketehalmy-Czeydner hamis jelentésekkel félrevezette. Feketehalmy-Czeydner újvidéki működésének megkezdése előtt Budapesten a belügyminisztertől s honvédelmi minisztertől és vádlottól vette át az instrukciókat, külön utasítást azonban nem kapott. Jelentéseiben a karhatalom által elkövetett kegyetlenkedésekről stb. természetesen most sem volt szó, s vádlott csak 1942. január 22-én szerzett tudomást az akkori miniszterelnök közlése alapján arról, hogy Újvidéken állítólag gyermekeket is megöltek. Kérdőre vonta Feketehalmy-Czeydner, aki ezt kereken letagadta, és most is valótlannak képet festett vádlottnak az ottani viszonyokról. Mindazonáltal vádlott táviratilag határozottan megtiltotta neki a kegyetlenkedéseket. Nevezett azonban ennek ellenére - abból a célból, hogy a harci szellemet és az öldöklési vágyat a katonákban felkeltse, illetőleg felfokozza - műpartizáncsapatát rendeztetett és műbesülteket produkált előttük, azonkívül rumos teát erőszakolt ki számukra vitéz Nagy Miklós polgármestertől azon a címen, hogy hideg van, és a vér és szesz hatása nem is maradt el: a vérengzés végzetesen folytatódott, s befejeztével - 1942. január havában Zsablyán és Újvidéken - összesen 3309 polgári személy holttestét számolták össze, köztük 147 gyermeket és 299 aggot.

Feketehalmy-Czeydner az újvidéki események lezajlása után is állandóan tagadott. Vádlott - védekezése szerint - hitt neki, mert ennyi aljasságot nem tudott egy régi jó nevű bajtársáról feltételezni. Mindenesetre írásbeli jelentésre szólította fel, de úgy szolgálati, mint ügyészi jelentései semmitmondóak voltak. A csapatok naplói, amiket bekérletett, szintén nem tartalmaztak semmit. Miután ezen a vonalon az eseményekről tiszta képet alkotni nem tudott, elrendelte az ügy bírói kivizsgálását, aminek megtörténte után - bár a hadbírói eljárás teljes mértékben feltárta a szörnyű atrocitásokat - pertörlés iránt tett előterjesztést a volt kormányzónak, mert a politika nem vállalta az ügyet, s a német katonai attasé is azt közölte vele, hogy Németország nem akar affért ebből az ügyből. Mikor utóbb a Kállay-kormány politikailag vállalta a délvidéki események per útjani tisztázását és a volt kormányzónál a per újrafelvételét kieszközölte, vádlott a pert a vkf. különbírószághoz utalta. A bíróság tagjait akként jelölte ki, hogy a könyörtelen igazság kiderítése biztosítva legyen. A főbűnösök letartóztatását azonban ügyészének, Babós hadbíró ezredesnek nyomatékos előterjesztése ellenére sem rendelte el - védekezése szerint azért, mert nem hitte, hogy magas rangú tábornokok megszökjenek. Annál is inkább bízott bennük, mert Feketehalmy-Czeydner és Grassy is kijelentették,

hogy nagyon örülnek, hogy a bíróság előtt tisztázhatják magukat a szerintük alaptalan vádakkal szemben. Nevezettek aztán a németek segítségével mégis megszöktek, s csak a németek 1944. évi március 19-i bevonulása után tértek vissza, amikor is újból átvették őket a tábornoki karba, és újabb pertörlés és teljes rehabilitálás következett.

Vádlott a délvidéki eseményekkel kapcsolatban is tagadta bűnösségét, bár lényegében szintén ténybeli beismerésben volt. Védekezését illetően a fentiekben kiemelteken kívül - a népbíróság utalt észrevételei idevonatkozó részleteire.

A 2. pont alatti tényállás megállapításával összefüggésben a népbíróság megokolandónak tartja, miszerint azt a körülményt, hogy a vádlott 1942. január 22-én olyan tartalmú táviratot küldött volna Feketeahalmi-Czeydnernek, hogy a »kirívó igazságtalanságok kerülendők«, nem találta tényként megállapíthatónak. Grassy tanúvallomásának idevonatkozó része egymagában meggyőző bizonyítékul nem fogadható el, mert nevezett érdektelennek nem tekinthető, sőt egyik főszereplője volt az eseményeknek. Természetes, hogy mindenképpen igyekszik magát menteni, és a felelősséget legalább részben másra hárítani. Suhay Imre tanúnak a vonatkozó ügyiratok lelkiismeretes áttanulmányozása alapján tett vallomása szerint viszont ilyen távirat az ügyiratok között nem lelhető fel, hanem csak olyan, amely a kegyetlenkedéseket kifejezetten megtiltja. De még ha valóban ilyen tartalmú távirat ment volna is ki, csak rabulisztikával lehet abba belemagyarázni azt, hogy abban burkolt felbujtás foglaltatik, mert gyermekek megölése pl. kétségtelenül kirívó igazságtalanságnak tekintendő, gyermekeket megölni tehát csak a kirívó igazságtalanságot tartalmazó sürgönyparancs alapján sem lett volna szabad. Erre való felbujtás semmiképp sem magyarázható bele a vitatott tartalmú sürgönybe sem.”

„Vádlottnak a délvidéki eseményekkel kapcsolatosan felbujtói, tettesi vagy részesi minősége nem állapítható meg, már csak azért sem, mert az irányadó tényállás szerint vádlott csak utólag, olyan időben szerzett tudomást ezekről a rémtettekről, amikor lényegében már lefolytak. Ezt Bárdossyra vonatkozólag megállapította a NOT ítélete. Annál inkább áll ugyanez vádlottra, mert ő meg csak éppen Bárdossytól szerzett 1942. január 22-én tudomást az eseményekről. Felbujtásról, tettességről vagy részességről tehát már csak ezért sem lehet szó. Vádlott 1942. január 22-i állítólagos távirata sem volt a fentiek szerint felbujtásnak tekinthető.

Ellenben tény, hogy vádlott nem sietett saját hatáskörében olyan eréllyel megtorolni ezt a sorozatos gáztettet - miután már nem lehetett kétsége afelől, hogy mi történt a Délvidéken -, mint amilyen eréllyel az adott körülmények között a kötelessége lett volna. A történtek a nemzet erkölcsi és ezzel együtt anyagi létét is közvetlenül érintették. Az forgott kérdésben, hogy a világ népeinek közmegejtése tárgyává leszünk-e? Ilyen körülmények között vádlott először olyan katonai vezetők kezében hagyta az ügy kivizsgálását, akik minden józan szemlélőben első pillanatban azt a feltevést keltik, hogy elsősorban, ha ugyan nem kizárólag, ők gyanúsíthatók a botrányos akciók végrehajtásával. Ahelyett, hogy 24 órán belül, mindenekelőtt letartóztatták volna azokat, akik mint katonai parancsnokok mindenképpen felelősek a történetekért, a vádlott éppen a főbűnösre bízta a vizsgálatot, majd a felháborodott nemzetközi közvélemény fenyegető zúgolódása közben segítséget nyújtott az ügy leplezéséhez, elhallgatásához, ami végül is pertörlésbe torkollott. A kérdés olyan horderejű volt, hogy egy percnyi késedelmet sem lett volna szabad engedni. Aggokat, gyermekeket, asszonyokat gyilkoltak le. Ezek ellen vezettek »hadműveletet«. Itt minden egyéb szempont mellékessé vált. Villámgyorsan le kellett volna sújtania, deklarálva ezzel, hogy a magyar kormány, amely annyit hangoztatta, hogy a szerbekkel nincs vitánk, nemcsak szavakkal, hanem tettekkel is hajlandó a kisebbségnek valamelyes védelmet nyújtani.

Az a beállítás, hogy az ügy kitergetése többet ártott, mint használt volna, s ezért a politika nem volt hajlandó az ügyet vállalni, gyökeréig népellenes.

A bünsorozat lefolyt. Ha a megtorlás azonnal és olyan elrettentő eréllyel sújt le, ahogy ezt minden józan és becsületes magyar és a világ közvéleménye is elvárta, akkor az utóbbi előtt kétségtelenül állott volna, hogy egy népével szemben álló, hazáját eláruló klikk, néhány magas rangú katonatiszt vagy csendőrparancsnok elkövethet ilyen bűnt, azonban a magyar nép és annak államhatalma szemben áll azzal és példát statuál. Éppen a kitevetés, az ügy teljes napfényre hozása és nyilvánossága biztosította volna annak kizárását, hogy a fentivel ellenkező hiedelem alakulhasson ki. Így adódott arra lehetőség, hogy az elkendőzés, az agyonhallgatás azt a látszatot keltette, hogy nem önkényes, hanem legalábbis tolerált eljárásról van szó. Tudvalévő, hogy mit ártott mindez a magyar ügynek. A helyi vérengzés, az ügy hetekig-hónapokig tartó huzavonája után, olyan nemzetközi botránnyá fajult, aminek káros hatását sokáig fogja még sýnyleni a magyar nép. A népbíróság ezt az eljárást úgy ítéli meg, hogy mindazoknak, akik a felelősségre vonást irányították, fontosabb volt néhány német zsoldba szegődött magas rangú tiszt kilengésének palástolása és a gyalázatok eltussolása, mint a magyar nép érdeke és hírneve.

Vagy módjában volt (aminthogy ez esetben kétséget kizáróan módjában volt) vádlottnak a megtorlás iránt intézkedni, és pedig nem tessék-lássék és inkább káros, mint hasznos módon cselekednie, vagy bármely okból akadályozva volt ebben (amiről ez esetben szó sem lehet), és akkor azonnal félre kellett volna állnia, mutatva, hogy felelős magyar katona ilyen büntett elpalástolásában sem közvetve, sem közvetlenül részt nem vesz.

A szabályai és újvidéki vérengzésen csak közönséges tömeggyilkosságot lehetett látni, és nem olyan politikai vonatkozást, amely a magyar népet érintette. Ehhez képest kellett volna eljárni. A népbíróság megbékélt az ezzel ellenkező és az akkori rendszert és az abban részes vádlottat megvilágító eljárást.”

„A fentiekhez képest a népbíróság megítélése szerint vádlott bűnössége abban ismerhető fel, hogy akkor, mikor már tisztán állott előtte a délvidéki események képe, behódolva az uralkodó rendszernek, előbb pertörlés iránt tett előterjesztést, utóbb pedig a per újrafelvétele után, nem rendelte el a főbűnösök előzetes letartóztatását, akiket különben 1944. január 21-i tiszti parancsában maga is súlyosan megbékélt, s ezzel lehetővé tette azok megszökését. Ez a cselekménye a népbíróság felismerése szerint a Btk. 478. §-ának első bekezdésében meghatározott hivatali bűnpártolás büntetnének ismérveit tartalmazza, mert mint közhivatalnok, hivatali hatalmával visszaélve, azon célból, hogy valakit a törvényes büntetés alól elvonjon, a büntetőeljárás körüli hivatali kötelességének teljesítését elmulasztotta, illetőleg büntetőeljárás eredményének megghiúsítását célzó intézkedést tett.

Az a körülmény, hogy ezt a politika kívánta így, vagy pedig a németek nyomására tette, nem mentheti az ügy elpalástolásában való, elítélendő részvételét, s legfeljebb csak mint enyhítő körülmény jöhet számításba.”

Ítélet: tíz évi börtön.

Az ítélet ellen a népügyész fellebbezéssel élt. A Népbíróságok Országos Tanácsa 1946. május 22-én megváltoztatta a budapesti Népbíróság döntését, s az egykori vezérkari főnököt életfogytiglan tartó fegyházbüntetésre ítélte.

Ismét érdemes idézni az ítélet indoklásából, amely sokkal szigorúbban ítéli meg Szombathelyi magatartását.

„Az újvidéki eseményekért ugyanezen alapon meg kell állapítani a vádlott felelősségét.

Általánosságban nem lehetséges az, hogy a legfelsőbb pozícióban lévő vezető több ezer ember pusztulásával járó jogellenes cselekménnyel szemben, melyet közbelépésével meggátolhatott

volna, sikerrel hivatkozhattak arra, hogy a gyilkosok felbujtóinak és végrehajtóinak ismételt hazug jelentéseit elhitte kritika és ellenőrzés nélkül. Elhitte akkor, midőn az egész ország tisztességes közvéleménye a végsőig felháborodott az elkövetett gyalázatoságokon. A tábornok bajtárs jelentései az ő szemében erősebbek voltak a véres tényeknél. Az atrocitások kulminálása előtt, 1942. január 22-én sürgönyöz a razziának nevezett tömegmészárlás vezetőjének azzal az utasítással, hogy a kirívó igazságtalanságok kerülendők. Grassy, az egyik közvetlen tettes ezt határozottan vallotta, és az Országos Tanács nem találja indokoltnak a népbírósnak a vallomásával szemben kifejezett szkepszisét, mert maga a vádlott concedálja észrevételei 28-ik lapján, hogy Czeydner jelentésének hatása alatt ilyen szövegű táviratot küldhetett neki január 22-én. Ha tehát vádlottól távol is állott az a szándék vagy kívánság a katonai karhatalom kirendelésekor és Czeydnernek a razzia vezetésével megbízásakor, hogy ezek Újvidéken tömeggyilkosságokat kövessenek el, azzal, hogy az atrocitásokról szóló első hírek beérkezése után a további gyilkosságok lehetőségét el nem hátrította az egész akció azonnali letiltásával, a legrigorózusabb tárgyilagos vizsgálatot el nem rendelte és annak consequentiáit bírói hatalmának irgalmatlan gyakorlásával le nem vonta, felelőssé vált úgy az addig, mint azután elkövetett törvényteleniségekért. Vádlott nem vette igénybe ezekkel a gyilkosságokkal szemben bírósága működését, a vizsgálattal a főbűnös Czeydner tábornokot bízta meg, kinek jelentései minden bizonyítéknál erősebbek voltak az ő szemében. A katonai kasztzellemből folyó ezen feltétlen bizalma egy tábornok szavahihetőségében több ezer ártatlan ember, köztük nők és csecsemők meggyalázását és borzalmas kínhalálát eredményezte. Hónapokkal később hadbírósnak eljárást tett a gyilkosokkal szemben folyamatba, de már augusztusban pertörést eszközölt ki részükre, és egyeseket, így Grassyt is, soron kívül előléptetésre terjesztette fel. Másfél év után külső nyomásra kénytelen újra megindítani az eljárást bírósága útján, de ügyésze ismételt indítványa ellenére megtagadta a letartóztatásokat, nem tart tőle, hogy megszökjenek. Még akkor sem, ha gyilkossággal és bundatolvajlással vannak vádolva. Így azután valamennyien átszöktek a velük egy morális nívón álló németekhez, vádlott pedig egy elégikus hangú tiszti parancsban emlékezett meg a hallatlan esetről, melyet most már nemzeti szerencsétlenségnek nevezett. Addig a magyar katona bátor és hősies kiállását látta az egész razziában. Ezt a gyökeres meggyőződésváltozást egyes-egyedül a gyilkosok megszökése váltotta ki belőle másfél év után.

Vádlottnak mindezen tényeit az Országos Tanács az ő terhére már megállapította, Nb. 11. § 1. pontjában meghatározott háborús bűntettbe beolvasztotta, mert - ámbár azok a most idézett törvényhelyben megjelölt cél érdekében kifejtett közvetlen tevékenység ismérveit nem tüntetik fel, ezzel, egységes akaratelhatározásból eredve, összefüggésben állottak, és ezért a vádlott terhére megállapított háborús bűntettet megvalósító tevékenység egyes momentumaképp egy eszmei halmazat alkotórészei gyanánt értékeltettek.”

Egy jugoszláv küldöttség, melynek felelős jogász tagja, ha nem éppen vezetője Vladimir Gavrilovics doktor újvidéki ügyvéd volt, éles politikai nyomást alkalmazva, a közeli béketárgyalásokra hivatkozva - Szombathelyi Ferencnek és az újvidéki razziák ügyében már elítélt főbűnösöknek kiadatását követelte, a helyszínen teendő jugoszláv ítélkezés számára.

Ez a Vladimir Gavrilovics, amint arról már szoltunk, a dúsgazdag bácskai szerb földbirtokos-nagyiparos Dungyerszky György jogtanácsosa még a magyar időkben is. Ő volt az, aki a nábob családját 1942. január 20-án telefonutasításra Újvidékről Budapestre mentette, megfélekedzván (minthogy a közeli veszélyre nem figyelmeztették külön) saját családjáról, s emiatt egész rokonsága, agg édesatyja kivételével, a véres razzia áldozata lett.

A közvetlen bosszúvágy különösen nyomós érveket adott a „bűnösök” kikövetelése során, noha azoknak már jogerős ítéletük volt idehaza - mégpedig a legsúlyosabb némelyek számára.

A magyar igazságügyi hatóságok döntése befolyást fog gyakorolni a közeli béketárgyalások döntésére!

Nyilván ez volt az egyik legfontosabb érv. A magyar hatóságok engedtek.

*

A győztes hatalmak a párizsi békekonferencián, augusztus 24-én kerítették sort a magyarokkal kötendő, a magyarokra rákényszerítendő békekötésre.

Gyöngyösi János külügyminiszterünk s a magyar delegáció tagjai csupán Csehszlovákia és Románia vonatkozásában támasztottak lakosságra, illetve területre vonatkozó megjegyzéseket, igényeket. Jugoszláviával szemben semmilyen neheztelő megállapítás nem történt, noha a 40-50 ezer bácskai magyar vérét hirdető esztergomi levél ott lapulhatott Gyöngyösi zsebében, de még az olyan csekélységnek számító sérelmeket sem merte (merték) felemlíteni, hogy a szeptember-októberi hatalomhiányos hetekben partizáncsapatok szállták meg Észak-Torontált és az ugyancsak Trianoni-Magyarország részeként meghagyott Észak-Bácskát, fosztogatva, harácsolva, embereket rabolva. Megesett, hogy fegyveres vonatszerelvénnel a szegedi pályaudvarig hatoltak, s néhány óráig tartó élelmiszer- és ruhazsákmányolás után megrakott vagonokkal vonultak vissza.

1946. augusztus 24-én került sor a jugoszláv „békedelegátus” vádbeszéd jellegű felszólalására a Magyarországgal kötendő békeszerződés tárgyában:

„Mivel ma hozzálátunk a magyar szerződésjavaslat bevezetőjének vitájához - kezdte a szerb delegátus, Edvard Kardelj -, szeretném néhány általános megjegyzéssel előadni, milyen a jugoszláv delegáció álláspontja.

A jugoszláv nemzetek hosszú évszázadokon át a magyar feudális urak és sovíniszták áldozatai voltak, akiket áthatott a Szent István-i korona állama létrehozásának expanziós gondolata - olyan államé, amelynek egészen az Adriai-tengerig kellett terjednie, s amely erőszakos politikát folytatott lakosságunkkal szemben, és támogatott minden politikát, amelynek irányzata a jugoszláv nemzetek és államok gyengítése volt.

A jugoszlávok elleni magyar támadásoknak a történelemben különböző formái vannak, ilyen legelőször a leigázás és az erőszakos asszimilálás az első századokban, amikor a magyarok és a jugoszlávok a Pannon fennsíkon kapcsolatba kerültek egymással. Majd ilyen az uralom hódító politikája a jugoszláv nemzeti terület bizonyos részein, az a politika, amely néhány évszázadon át, egészen a török invázióig tartott. Ilyen a jugoszlávok heves és ismételt üldözése, kitelepítése és gyilkolása a nagy török vereségek után. És végül ilyen a nemzeti elnyomás és az állandó magyarosítás politikája új eszközökkel az utóbbi korszakban, főleg az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés után. A Horthy-Magyarország a magyar népet revizionista gondolatokkal fertőzve, a Szent István-i birodalom újjáélesztésének irányzatát, tette politikájának alapjává.”

A békebeszéd nyitánya hemzseg a csúsztatott történelemhamisításoktól.

Írásunk elején a történetírással egybehangzóan előadtuk, hogy a magyar honfoglalás idején a Dél-Alföldön csupán gyér bolgár-szláv lakosság élt, a szerbek beszívargása a következő századok eredménye volt. S különösen a török hódítás észak felé nyomuló hatalmának következménye lett. A szerbek jogokat kaptak, s egyre több jogot követelve semmiféle erőszakos asszimilációt nem szenvedtek.

„A magyar imperialisták és sovíniszták az első világháború után képtelenek voltak elfogadni a trianoni szerződés által megállapított határokat... A jugoszláviai magyarokban akkor a jugoszlávok elleni szüntelen gyűlölet és bosszú szellemét, valamint a trianoni szerződésben megszabott határok revíziójának gondolatát táplálták - folytatta Kardelj.

Ezen okból a magyar vezetők támogatták a fasiszta és terrorista csoportok minden tevékenységét, amely csoportok célja a jugoszláv tekintély aláásása volt.

A magyar kormány kitért a trianoni szerződésből eredő kötelezettségei elől, különösen a határok által elvágott hidrotechnikai rendszereket illetően, ami felbecsülhetetlen károkat okozott lakosságunknak. E kötelezettségek be nem tartása áldatlan következményekkel járt: a Duna és mellékfolyói elárasztották a Vajdaság termékeny síkságait, és így mocsárrá változtatták a termékeny vidéket.”

Bácskában a délszlávok a trianoni békediktátum idején kisebbségben voltak, a lakosság egyharmadát sem kitevő lélekszámban.

A határok által elvágott hidrotechnikai rendszerek, lévén, hogy Magyarország valamennyi folyója határunkon kívül ered, elsősorban a magyar alföld területét károsíthatják. Az a vád, hogy a magyar gondatlanság elmocsarasította a termékeny vajdasági síkságokat, egyszerűen valótlan állítás - politikai célú blöff.

„Horthy és kormányainak politikája a nyugalanság igazi tűzfészkévé alakította Magyarországot Közép-Európában. Magyarország csatlakozott a fasiszta államokhoz, és nyilvánvalóan segédkezett a fasiszta támadás előkészületeiben, amelynek szabadságszerető nemzeteknek kellett áldozatul esniök - mondta Kardelj.

A Horthy-kormány hitszegően sárba taposta a Tartós Béke és Örök Barátság Szerződést, amelyet 1940. december 12-én aláírt Jugoszláviával, és 1941. április 3-án Németországgal írt alá szerződést, amelynek célja Jugoszlávia megtámadása volt. A német hadsereg rendelkezésére bocsátotta területét, hogy lehetővé tegye számára a Jugoszlávia elleni támadást.”

A szerb delegátus tökéletesen megfelelnek arról, hogy a hitlerista német haderő kész tények elé állította a magyar kormányt, s az Örök Barátsági Szerződés megsemmisülése miatt a magyar miniszterelnök, Teleki Pál öngyilkos lett. Ilyesmi a kor európai diplomáciájában nem fordult elő.

„A magyar katonaság és a magyar hivatalok a megszállás idején számtalan bűntényt követtek el a jugoszláv lakosság ellen. Csupán a Bácskában 18 000 jugoszlávot öltek meg és 104 000 személyt bántalmaztak, ami azt jelenti, hogy 122 000 személy, vagyis Bácska lakosságának 43 százaléka vált a magyar terror áldozatává. Ebből következik, hogy minden második jugoszlávot megöltek, illetve bebörtönzése vagy internálása során a koncentrációs táborokban erőszakos cselekmények áldozata lett. A Muraközben és a Murántúlon a magyar megszálló hatóságok tömegével követtek el ilyen bűntényeket. A nemzetközi jog minden alapvető rendelkezésével szemben a Murántúl kivételével Magyarország bekebelezte ezeket a jugoszláv vidékeket, és bukovinai magyarokat telepített oda, hogy a maga előnyére változtassa e tájak jugoszláv jellegét.”

Szemenszedett hamisítások a magyar fegyveres erők bűneinek felnagyításában. Maguk a jugoszláv adatok szolgáltatnak naprakész cáfolatot: a „Zlocini skupstore u Vojvodini” (Novi Sad, 1946) című hivatalos kiadvány, amely a maga módján még mindig túlzónak mondható, 6094 kivégzett személyt említ és 11 658 meghurcolt szerbet regisztrál. Ami harmada, illetve tizede a békedelegátus agitatív hazug adatainak.

„A magyar imperialisták sovinszta és revizionista politikájának a háború előtt olyan erős hatása volt a jugoszláviai magyarok egy részére, hogy azok a magyar hadsereg és a megszálló hatóságok szolgálatába álltak. Sok bűntényben vettek részt, és együttműködtek a megszállókkal.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a magyar fasiszták és sovinszták nyugtalanságot szítottak Európának ebben a részében, gyűlöletet keltve a jugoszláv nemzetek és a magyarok között, és gyilkolásokat okozva.

Jugoszlávia azonban tudja, hogy ma vannak Magyarországon olyan demokratikus erők, amelyek el akarják tépni az ehhez a sötét múlthoz fűződő kötelékeket, tudja, ezek az erők küzdenek, hogy a magyar nép eljusson a jószomszédi kapcsolatokhoz a jugoszláv nemzettel. A magyar békeszerződés-javaslatához készített kiegészítéseinek benyújtásakor a jugoszláv delegációt a magyar nemzethez fűződő jószomszédi és baráti viszony alapelvei vezetik, és a segítségnyújtás szándéka a magyar népnek, hogy lehetővé tegye számára szilárd demokratikus rend létrehozását országában, semmiképp sem engedi magát a magyarok elleni bosszú alapelvétől vezéreltetni. Mindezen okokból a minimálisra korlátozta követeléseit, amikor azon hatalmas károk megtérítéséről van szó, amelyeket a magyar megszállók okoztak nekünk, és amelyek egész összege tízszeresen magasabb annál, amit számunkra a békeszerződés javaslatban megítéltek.

Követeléseinkkel semmiképp sem akartuk súlyosbítani Magyarországot mint vesztes hatalom politikai és gazdasági helyzetét, hanem ellenkezőleg, segíteni kívánjuk gyors felemelkedésének útján. A jugoszláv kormány baráti politikát fog folytatni szomszédjával szemben abban a meggyőződésben, hogy az ilyen politika csak könnyítheti a demokrácia megerősödését Magyarországon és a béke megszilárdítását Európának ebben a részében. A magyarországi demokratikus erők ádáz harca azon fasizmus maradványai ellen, amely ma arra törekszik, hogy ismét feléledjen a revizionizmus és ismét elvesse a Szent István-i korona illúziójának magvát, mutatja, hogy léteznek Magyarországon olyan demokratikus erők, amelyek nem engedik meg a Horthy-rendszer számára oly kedves imperialista politika feltámasztását, és olyan erők, amelyek a szomszédokhoz fűződő egészséges, szilárd és baráti kapcsolatok biztosítékai.”

Itt módja, alkalma lett volna a békecsináló szerb politikusnak, hogy a megszálló magyarok által okozott kár tízszeresére emelésével szót ejtsen arról, hogy a magyarok által kiontott vér tízszeresét csapolták a magyar lakosságból.

„A jugoszláv delegáció úgy véli, követelései Magyarországgal szemben olyan jellegűek, hogy rászolgálnak Magyarországot rokonszenvére és barátságára Jugoszláviával szemben.

Ugyanezen okokból, és mivel baráti kapcsolatokat kíván kialakítani Magyarország és Jugoszlávia között, Jugoszlávia nem terjesztette elő területi követeléseit, bár jelentős számú jugoszláv illetőségű lakos maradt a határ másik oldalán. Reméljük, hogy a magyar kormány tiszteletben fogja tartani a békeszerződés rendelkezéseit, és biztosítani fogja a jugoszlávoknak a szabadságot és jogegyenlőséget, annál inkább, mivel Jugoszlávia engedélyezte a magyaroknak ezt a szabadságot és ezt a jogegyenlőséget, miként a tényleges részvételt is a törvényes hatalomban a helyi közigazgatásban. A lakosság áttelepítésének kérdését a szabad elhatározás alapjára helyeztük, bár Jugoszláviában él az olyan magyarok jelentős része, akik a lakosságunkkal szemben tanúsított ellenséges magatartásukkal durván megsértették a népünk érdekeit. Békében és jó barátságban kívánunk élni Magyarországgal. Ebből a szempontból tekintettük át Magyarországot velünk szemben fennálló valamennyi kötelezettségét, és ebből a szempontból a végletekig minimumra csökkentettük követeléseinket.”

A jugoszláv hatóságok közölték még a demokráciánk kezdetén Gyöngyösi külügyminiszterrel, hogy mintegy 40 ezer magyarral tervezik csökkenteni a magyarok lélekszámát Bácskában. Időközben nyilván rádöbbenek, hogy ennek a negyvenezernek a kilakoltatása egyszerű likvidálás által már meg is történt.

HALÁLOS BÍRÓSÁGI KOMÉDIA

„1946 őszén egy rövid újsághír jelentette, hogy a magyar kormány kiadta Jugoszláviának mint »háborús bűnösöket« Szombathelyi Ferenc tábornokot, Grassyt, Feketehalmyt, Zöldy Mártont és Nagyot, a volt újvidéki polgármestert. Abban biztosak voltunk, hogy egyszerű legyilkolással nem fognak megelégedni. Tényleg, 1946 őszén az utcai konspirációkon, az újságokban, rádión értesítették a lakosságot, hogy a »Dom Kultura«, a volt leventeotthon színháztermében meg fogják rendezni a magyar kormány által Jugoszláviának kiadott »háborús bűnösök« felelősségre vonását, nyilvános tárgyaláson, ahol mindenkinek, már aki a terembe befér, szabad részvételi joga lesz.

Mire azonban a tárgyalásra sor került, a vádlottak csoportja kibővült. Hozzájuk csatolták még Popovicsot, a bácskai nemzetgyűlési képviselőt, és Perepaticsot, az újvidéki kereskedőt, akit a mozikban közölt reklámjai miatt csak »olcsó« néven csúfoltak. - Szigethy György emlékezése.

Amíg a magyar katonatiszteket a razzia miatt vonták felelősségre, addig Popovicsot és Perepaticsot mint a »megszálló magyar fasisztákkal együttműködőket«. A kereskedőt azonban elkobozható tetemes vagyona miatt is.

Mindenki csodálkozására Fernbach Péter, a volt főispán hiányzott a vádlottak közül, pedig mindenki tudta, hogy a partizánok keze közé került. Kiszivárgott hírek szerint a börtönben halálra kínozták.

A bírák, mint katonai bíróság, a titóista hadsereg egyenruháját viselték. A vádak dr. Gyetvai vajdasági közvádla, a magyarság hóhéra képviselte.

Mindenki tisztában volt vele, leginkább a vádlottak, hogy itt csak véres komédiáról lesz szó. Nekik mindenképp meg kell halniuk, mert a bíróság nem igazságot keres, hanem előre elkészített halálos ítéletet mond ki. Az egyetlen, aki mindvégig nem hitte, hogy kivégzik, Perepatics volt, a kereskedő. Nem gondolt rá, hogy neki az elkobzandó vagyona a fő bűne.

A hivatalból kirendelt védők inkább a vádat képviselték. A vádlottakat koncként dobták oda Csurog és Zsablya partizántámogató szerb lakóinak. Az onnan elmenekült magyarok, akik a partizánok bosszúját túlélték, a maguk ártatlanságában nem vehettek részt a tárgyaláson, ahol süttött a magyargyűlölet. A kommunista jog gyakorlása szerint nem a vádlónak kell bizonyítania a vádlott bűnösségét, hanem neki magának kell büntelenségét igazolni.

A terem s a környék tele volt milicistával és OZNA ügynökökkel.

A tárgyaláson ötpercenként felhangzott a biztató üvöltés »Na vesab snijma! Akasztófára velük!«

A vádlottakat egyhetes tárgyalás után mind halálra ítélték a nép nevében. Szombathelyit, Feketehalmyt, Grassyt és Zöldyt kötél általi, Popovicsot, Perepaticsot és Nagyot golyó által végrehajtandó halálra ítélték. A kötél általi kivégzést nyilvánossággal súlyosbítva.

Szombathelyit és Zöldyt az »Almaska Groblje« nevű újvidéki szerb temető előtt akasztották fel. Feketehalmyt Csurogon, Grassyt Zsablyán végezték ki.”

Az új Vajdasági Magyar Szó azt írja az utolsó szó jogán nyilatkozó Szombathelyi Ferencről: „Nem érzem bűnösnek magam, az én lelkiismeretem tiszta!”

Ennek ellenére a kultúrotthon (leventeotthon) színpadán október 31-én kihirdetett ítélet minden vádlottra: halál.

Feketehalmy-Czeydner és Grassy szidták egymást. Zöldy sántított, amit a budapesti népbíróságon még nem tett.

Grassyt és Zöldyt kötél általi kivégzésre, Szombathelyit golyó általi halálra érdemesítették a magyar napilap tudósítása szerint.

Feketehalmy-Czeydneréről mintha megfélemedezett volna a lap.

Különbözik a kivégzések helye és módja szóbeli emlékezőnk híradásához képest.

Grassyt és Zöldyt a Kiszácsi út végén nyilvánosan akasztották.

A golyó általi kivégzéseket - Szombathelyiét is - a Vajdasági Magyar Szó szerint a pétervárad-i erődben közönség nélkül hajtották végre.

A három tábornok kivégzéséről ma már ellenőrizhetetlen, szemtanúk által nem ellenőrizhető hírek maradtak fenn. Ezek a tudósítások bekerültek Lakatos Géza vezérezredes emlékirataiba is. Eszerint Szombathelyi Ferencet Újvidéken karóba húzták volna, Feketehalmy-Czeydner Ferencet Csurogon, Grassy Józsefet pedig Zsablyán nyakig elevenen földbe ásva egy-egy láncfalpassal (talán harcokcsival) tették a földdel egyenlővé.

A magyar hatóságok azzal a feltétellel adták át bűnös állampolgáraikat a jugoszláv büntető-szerveknek, hogy az elítélteket sújtó újabb ítélet nem lesz szigorúbb, mint a magyarországi volt.

Ez az ígéret egyedül Szombathelyit védelmezhetette (volna), minthogy társaihoz képest az ő magyar büntetése csupán életfogytiglanra szólt.

A magyar igazságügyi hatóságok, tudunkkal, nem protestáltak állampolgáraik „értésítés” nélkül történt kivégzése ellen.

Hivatalosan úgyszólván nem is vettek tudomást arról, hogy ítélkező hatáskörükből kicsúsztak tavaly-tavalyelőtt Nyugatról hazakért-követelt háborús bűnösei.

A Budapesti Népbíróság 1947. február 25-én rendeletben igazolta, hogy az Országos Népbíróság által hozott jogerős ítéleteket okmányyszerűen elismeri és az ítéleteket végrehajthatónak nyilvánítja. Tehát Szombathelyi Ferenc számára az életfogytiglani fegyház letöltésének kezdetét rendeli el.

UTÓSZÓ HELYETT

Bíborbanszületett Konstantin írja *A birodalom kormányzásáról* harmadik részében a délszlávokról (szerbekről és horvátokról), hogy általánosan jellemző magatartásuk a xenofóbia. Az idegengyűlölet, vagy csupán az irtózás az idegenektől.

Mondhatjuk-e, hogy éppen a Bíborbanszületett idejében a magyar honfoglalók éppen ellenkező módon éreztek és viselkedtek? Ha Szent István *Intelmei* a mércénk, talán mondhatjuk.

A török hatalom Esztergomig történő előretörése idején - ha előbb nem is - a magyarság eltanulta az idegenektől való félelem (olykor iszonyat) sok elemét.

Nem bizonyos, hogy mindaz a véres bűnhalmaz, amit a *Vérbosszú Bácskában* felvázol, egy valamiféle kölcsönös xenofóbiával magyarázható lenne. A politika és a hadtörténet általánosabb okát tudja adni ennek és az ehhez hasonló „népességsökkentéseknek”.

A magyarság nagy veresége, az első világháború után reá erőszakolt Párizs környéki béke felfokozta minden nem magyar nép iránti félelmét és ellenszenvét. A gyűlölet és a gyűlölettség környezetében nagy szerepe volt annak az égbekiáltó igazságtalanságnak, hogy a határain kívül, de velünk határos területen másfél millió magyar maradt, akire a szomszédos ún. utód-államoknak nem volt szükségük.

Ezek az országok hetven év óta palástolatlanul arra törekszenek, hogy a rendelkezésükre álló mindenkori eszközzel elmagyartalanítsák a birtokukba jutott magyar többségű határsávot.

Szorítkozzunk csupán Bácskára ezúttal. Az 1918-as népesség számához képest Délvidék magyarsága 170 000-rel csökkent. Miközben az ún. államalkotó népesség megkétszereződött, megháromszorozódott.

És fogy Bácska magyar lakossága mai napig is. Az utolsó évtizedben kevesebb az elveszületés, mint az elhalálozás. Ebben a megmaradt Magyarországot követi a bácskai népmagartartás, csak még rá is dupláz bizonyos vonatkozásokban.

Az öngyilkosság szomorú szokásában tútesznek a Hazán, nem is szólva hazájuk, Jugoszlávia népén - ötszörös-hatszoros arányban teljesítvén túl a meghívott halált a délszláv átlaghoz képest.

Magyarországon Csongrád és Bács-Kiskun az öngyilkosok fekete paradicsoma. A Szabadka környéki magyarok rádupláznak erre a halálszokásra.

Az egész magyar nép sínyli lelkében, jövőtudatában a század nagy vereségeinek sebeit. Nemcsak megvertnek, de - szomszédai zsákmányának is érzi magát. Ezek a sebek Bácska magyarjai lelkében még elevenebbek.

A bácskai magyarságra az elmúlt negyven évben alapvetően szenvedő, védekező magatartás volt jellemző. Félelemmel éltek, otthontalannak érezték magukat. Úgy érezték, nem szólhatnak bele sorsuk alakításába, másodrendű állampolgárok, előbb-utóbb fel kell adniuk magyar azonosságtudatukat, mert a hatalom nem áll velük szóba politikai tényezőként.

Ha az értelmiség magyarként emelt szót, sovínisztának, hazaárulónak bélyegezték a legutóbbi időkig.

Legfájóbb seb még ma is 1944 utolsó hónapjainak tilalma. Nem a bosszú szándéka, hanem a megemlékezés, a gyász tiltása. S a tilalommal együtt maradó félelem a tisztességes emlékezésre.

A tömegsírokról eltűnnek a keresztek, a kopjafák, a koszorúk, a virágok, a sírokat személtelapnek használják, mert az államalkotó kormányzó nép önbecsülése nem képes elviselni a bűnvallást, hogy az ő nevükben, a jugoszláv nép nevében ilyen égbekiáltó gáztetteket elkövethettek vérengző gonosztevők.

A szerző hálásan ismeri a következő munkákat:

Albert Gábor: Emelt fővel

A. Sajti Enikő: Délvidék

Bajcsy-Zsilinszky Endre: Helyünk és sorsunk Európában

Baky Ferenc-Vébel Lajos: A Petőfi brigád

Brindza Károly: Mondd el helyettem, elvtárs

Burány Nándor: Összeroppanás

Buzási János: Az újvidéki „razzia”

Illés Sándor: Sirató

Dalibor M. Krno: A békéről tárgyaltunk Magyarországgal

Matuska Márton: Tárcák az újvidéki Magyar Szó-ban - 45 nap 44-ben

Sebestyén Ádám: Andrásfalviak menekülése Bácskából

Sára Sándor: Keresztúton

Szigethy György: Szemtanúja voltam Tito délvidéki vérengzéseinek

Szombathelyi Ferenc: Visszaemlékezései 1945

Szócs Márton-Kovács József: Halottak hallgatása

Jovan Veselinov Zsarko: Az autonóm Vajdaság születése